

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ВІСНИК

**Дніпропетровського
університету**

Науковий журнал

№ 9/2

Том 22

2014

РЕДАКЦІЙНА РАДА

акад. Академії наук ВО України, д-р фіз.-мат. наук, проф. **М. В. Поляков** (*голова редакційної ради*); ст. наук. співроб., проф. **В. І. Карплюк** (*заст. голови*); д-р фіз.-мат. наук, проф. **О. О. Кочубей**; д-р хім. наук, проф. **В. Ф. Варгалюк**; чл.-кор. АПН України, д-р філос. наук, проф. **П. І. Гнатенко**; д-р фіз.-мат. наук, проф. **О. Г. Гоман**; д-р філол. наук, проф. **В. Д. Демченко**; д-р техн. наук, проф. **А. П. Дзюба**; д-р пед. наук, проф. **Л. І. Зеленська**; чл.-кор. НАН України, д-р фіз.-мат. наук, проф. **В. П. Моторний**; чл.-кор. АПН України, д-р психол. наук, проф. **Е. Л. Носенко**; д-р біол. наук, проф. **О. Є. Пахомов**; д-р іст. наук, проф. **В. С. Савчук**, д-р екон. наук, проф. **І. Л. Сазонець**, д-р іст. наук, проф. **С. І. Світленко**; акад. Академії наук ВШ України, д-р фіз.-мат. наук, проф. **В. В. Скалозуб**; д-р філол. наук, проф. **Т. С. Пристайко**; чл.-кор. НАН України, д-р біол. наук, проф. **А. П. Травлєєв**; д-р техн. наук, проф. **Ю. Д. Шептун**.

**Серія: ФІЛОСОФІЯ
СОЦІОЛОГІЯ
ПОЛІТОЛОГІЯ**

Випуск 24 (1)

Дніпропетровськ
Видавництво
Дніпропетровського
національного університету

УДК16+001 (091)+11+316+132

ББК 87 + 60.5 + 66

**Фахове видання з філософських та політичних наук,
затверджено постановами президії ВАК України
№ 1-05/3 від 08 липня 2009 р. та № 1-05/8 від 22 грудня 2010 р.**

*Друкується за рішенням вченої ради
Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара
протокол № 6 від 19 грудня 2013 р.*

Розглядаються актуальні проблеми філософії, соціології та політології. Проаналізовані деякі онтологічні, метафізичні, етичні, математичні аспекти західноєвропейської, російської та української філософії, а також фундаментальні аспекти становлення соціології і політології у сучасній культурі.

Для науковців, викладачів вищих навчальних закладів, а також аспірантів і студентів гуманітарних факультетів.

Рассматриваются актуальные проблемы философии, социологии и политологии. Проанализированы некоторые онтологические, метафизические, этические, математические аспекты западноевропейской, русской и украинской философии, а также фундаментальные аспекты становления социологии и политологии в современной культуре.

Для научных работников, преподавателей высших учебных заведений, а также аспирантов и студентов гуманитарных факультетов.

The main issues of philosophy, sociology and political science are examined. Certain ontological, metaphysical, ethical, mathematical aspects of Western European, Russian and Ukrainian philosophy and fundamental aspects of the sociology and political science in contemporary culture are analyzed.

For researchers, academics and graduate students of humanities faculties.

Редакційна колегія:

д-р філос. наук, проф. **О. С. Токовенко** (відп. редактор); д-р філос. наук, проф. **П. І. Гнатенко**; д-р політ. наук, проф. **А. Б. Карімова** (Росія); д-р філос. наук, проф. **В. М. Рамішвілі** (Грузія); д-р іст. наук, проф. **В. Г. Городяненко**; д-р філос. наук, проф. **С. В. Шевцов**; д-р філос. наук, проф. **В. О. Панфілов**; д-р. філос. наук, проф. **В. І. Пронякін**; д-р іст. наук, проф. **В. І. Іваненко**; д-р філос. наук, проф. **О. О. Осетрова**; д-р політ. наук, проф. **О. Л. Тупиця**; д-р політ. наук, проф. **В. В. Кривошеїн**; д-р політ. наук, проф. **М. А. Шепелєв**; д-р політ. наук, проф. **Г. П. Щедрова** (м. Луганськ); д-р соціол. наук, проф. **А. С. Лобанова** (м. Кривий Ріг); д-р соціол. наук, проф. **С. Л. Катаєв** (м. Київ); д-р соціол. наук, проф. **Н. М. Лисиця** (м. Харків); д-р політ. наук, проф. **В. П. Горбатенко** (м. Київ); д-р соціол. наук, проф. **Л. М. Хижняк** (м. Харків); д-р політ. наук, проф. **С. П. Наумкіна** (м. Одеса); д-р філос. наук, проф. **Ф. М. Кирилюк** (м. Київ); д-р філос. наук, проф. **В. Б. О कोरोков**; к-т політ. наук, доц. **В. І. Пашенко** (відп. секретар).

Рецензенти:

д-р. філос. наук, проф. **В. В. Хміль**, д-р. філос. наук, проф. **О. М. Корх**, д-р. філос. наук, проф. **О. В. Халапсіс**, д-р. філос. наук, проф. **В. І. Палагута**, д-р політ. наук, проф. **І. А. Побочій**, д-р політ. наук, проф. **Ф. В. Барановський**, д-р політ. наук, проф. **М. С. Іванов**, д-р політ. наук, доц. **В. С. Сергєєв**.

© Дніпропетровський національний
університет імені Олеся Гончара, 2014
© Автори статей, 2014

Редакція не завжди поділяє думки авторів і не несе відповідальність за фактичні помилки, яких вони припустилися

ФІЛОСОФІЯ

УДК 101.1

В. А. Вершина*Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара***ТЕМАТИЗАЦИЯ АНТРОПОЛОГИИ В КОНТЕКСТЕ ПРОСТРАНСТВА
СОВРЕМЕННОЙ КОММУНИКАЦИИ**

Рассмотрен философский смысл проблемы человека в контексте пространства «тотальной коммуникации» современности. Проанализированы трансформация антропологии и конкретизация в ряде ключевых аспектов существования и функционирования «homo communicans». Акцентируется внимание на двух аспектах антропологической проблемы: формирование (размывание) стабильной идентичности и «расчеловечивание» человека.

Ключевые слова: глобализация, коммуникация, антропология, человек, «homo communicans», идентичность, витальность, индивидуализм, атомизм.

Процессы глобализации являются данностью развития современного мира. Большинство исследователей уже привычно констатирует перечень феноменов и процессов, в которых выражается глобализация в экономической, социальной, культурной и политической жизни современного социума. К ним прежде всего относят международную экономическую интеграцию, создание транснациональных корпораций и мировых финансовых центров, деятельность надгосударственных политических и военных союзов, международных негосударственных структур и общественных объединений. Важным аспектом глобализации является создание мирового информационного и коммуникативного пространства, ускорение информационного метаболизма, избыток информации и в то же время недостаток знаний, преобладание «информационного шума», а также практическое отсутствие адекватной информационной аналитики. И если потребность философского осмысления происходящих глобальных изменений не подвергается сомнению, то среди глобальных проблем самой актуальной и важной представляется проблема человека.

В контексте кардинальных социокультурных трансформаций эпохи глобализации проблема человека предельно обострилась. В научно-философский дискурс и общественное сознание введены и активно используются новые термины для обозначения природы человека рубежа последних столетий – «постчеловек», «глобальный человек», человек коммуницирующий («homo communicans»). Смысл данных терминов весьма расплывчат, неопределен и даже противоречив. Зачастую они звучат как некая манифестация авторской позиции, не имеющая конкретно-исторического содержания. Более того, речь идет не только о попытках обозначения, «названия» человека, но в большей мере о появлении совершенно нового человека – нового антропологического персонажа, который кардинально отличается от себя прежнего и есть следствие глубинных изменений человеческой природы. Также проблематичен и «подвижен» образ человека, продуцируемый современной культурой. В этой связи П. Гуревич отмечает, что при обсуждении любого вопроса глобальных преобразований мы постоянно сталкиваемся с антропологическими детерминантами. Актуальными вновь оказываются традиционные вопросы философской антропологии: «Человек – творец или творение?», «Кто или что является демиургом современного мира?», «Действительно ли человеческое тело является базовой основой идентификации человека?», «Способна ли человеческая природа к предельной открытости и бесконечным преобразованиям?» [4].

Поэтому исследование философского смысла проблемы человека в контексте процессов глобализации и формирования пространства «тотальной коммуникации» представляется значимым в теоретическом и практическом аспектах. Исследование тенденций развития постиндустриального, информационного общества инициировано западной социальной философией, в частности, работами Д. Белла, Дж. Ваттимо, Р. Гароди, А. Горца, Р. Дарендорфа, М. Кастельса, М. Маклюэна,

Е. Тоффлера. Прямо пропорционально ускорению глобализационных процессов наблюдается увеличение количества теоретических и прикладных текстов ученых постсоветского пространства. Различные аспекты глобализирующегося мира рассматриваются такими авторами, как И. Василенко, В. Дергачев, Л. Горбунова, П. Гуревич, М. Делягин, Л. Землянова, Д. Муза, А. Назарчук, И. Смирнов, А. Панарин, С. Пролев, А. Уткин, М. Шепелев и др. Но, несмотря на большой объем исследований, собственно антропологическая проблема практически не является предметом специального изучения и в контексте современности изучена явно недостаточно.

Целью работы является анализ трансформации антропологической проблематики и ее конкретизация в ряде ключевых аспектов существования и функционирования человека. Методологической основой исследования является диалектический метод, реализующийся в ряде принципов: историзма, объективности, всесторонности, дополнительности.

В историко-философском дискурсе условно можно выделить две противоположные стратегии осмысления человека самой философской рефлексией. Первая постулирует проблему человека в качестве сквозной и всегда актуальной темы философии. С момента конституирования философии как особой области жизнедеятельности человека вопрос о сущности, специфике, предназначении и образах человека проблематизируется различными философскими школами и направлениями и имплицитно присутствует в самых абстрактных рассуждениях. Можно утверждать, что о чем бы ни говорила философия, речь всегда идет о человеке. И несмотря на то что первый антропологический поворот от натурфилософии к человеку принято связывать только с деятельностью софистов и Сократа, уже физиолог Парменид, вводя в философию проблему бытия и понимая бытие как вечное, единое, неизменное, самотождественное, идет от человека к миру, что таким образом создает ощущение фундаментальности, подлинности бытия как условия и гаранта существования наличного чувственного мира, и возвращает грекам уверенность и стабильность самосознания. Кант утверждал, что поле философии во всемирно-гражданском значении может быть намечено в следующих вопросах: 1) Что я могу знать? 2) Что мне надлежит делать? 3) На что я смею надеяться? 4) Что такое человек? Но «В сущности все это можно было бы свести к антропологии, ибо три первых вопроса относятся к последнему» [5, с. 332]. То есть все вопросы, философское рассмотрение которых так или иначе указано нам разумом, оказываются, по сути, о человеке. Закономерным итогом процесса самосознания человека становится возвеличивание, обожествление самого себя, признание человеческого сознания единственной очевидной и достоверной реальностью, а значит отрицание объективных ценностей и истин.

Противоположной и вместе с тем такой же влиятельной традицией, как в западном, так и в отечественном историко-философском пространстве, является акцентуация внимания на нивелировании ценности индивида и его самостоятельности в общественном целом. Так, западная философия репрезентирует великие философские системы и грандиозные построения, которые не придавали значения отдельному человеку. В русской философии явная онтологическая направленность (ценностно окрашенная) и доминантная антропология сопровождались преувеличением момента всеобщности, в том числе идеологическим раздуванием общности, коллективности как эмпирического эквивалента человеческой сущности. В частности по Марксу, сущность человека - не абстракт, присущий отдельному индивидууму, а совокупность всех общественных отношений. Непризнание человека во многом обусловило «репрессивный характер современности, где человек – фактически не столько цель и пользователь научно-технического прогресса, сколько существо, подвергаемое репрессиям на всех уровнях его жизни, включая финансовую сферу, школу, медицину, семью, работу» [1].

Очевидно, что обе названные стратегии отражают реальность развития антропологической проблемы в философии, но в методологическом отношении

представляют собой своеобразный дуализм в духе кантовской терминологии, который, по определению должен быть преодолен гегелевским синтезом. Вместе с тем антропологические исследования многими сегодня трактуются как некоторая архаика, поскольку воспринимаются в качестве проявления и завершения гуманистической парадигмы «обожения» человека, обоснования его непомерных претензий на статус и функции в мире. Подчеркивается онтологическая значимость объективной реальности (идеальной или материальной), которая детерминирует человека и «говорит» нечто посредством человека.

Спецификой социокультурной ситуации и научно-философского дискурса XX века являются несколько осуществившихся общепризнанных «поворотов»: антропологический, лингвистический, аналитический, прагматический, коммуникативный. Наибольшее внимание исследователей привлекает именно коммуникативная философия, которая тесно синтезируется с прагматикой. Как известно, идеи К. Ясперса во многом обусловили внимание к идее коммуникации как особому социальному взаимодействию и философскому концепту. Выделяя в качестве форм коммуникации «наличное бытие», сознание и дух, Ясперс считает необходимой также «экзистенциальную коммуникацию», основанную на глубоких личностных отношениях. Теория коммуникации как особого вида социальных отношений и институализация коммуникативной философии была освещена в работах Ю. Хабермаса, К.-О. Апеля, Д. Бьёлера, В. Хесле, В. Кульманна, П. Ульриха. Ряд исследователей отождествляет философию с теорией коммуникации. Полагаем, что теория коммуникации может быть интерпретирована в рамках именно антропологического дискурса, поскольку репрезентируется как актуальная научная теория и максимально эффективная методология решения насущных практических проблем человека.

Социальность человека априори предполагает взаимодействие с Другим и определение собственной идентичности через Другого. На самой ранней стадии развития общества человек применял различные средства коммуникации и связи. По словам Ч. Кули, «под коммуникацией понимается механизм, посредством которого становится возможным существование и развитие человеческих отношений - все символы разума вместе со способами их передачи в пространстве и сохранения во времени» [9, с. 379]. В широком смысле под коммуникацией принято понимать и систему, в которой осуществляется взаимодействие; и процесс взаимодействия; и способы общения, позволяющие создавать, передавать и принимать разнообразную информацию [12]. В этом смысле коммуникация понимается как взаимодействие людей в качестве основы общественной реальности, а также исходной основы всякого философствования.

Современное общество уже традиционно именуется информационным. Но сущность его исследователи видят не столько в информации как таковой, сколько в коммуникации как смыслообразующем элементе, главной функцией которого является трансляция информации. Принципиальная специфика современности заключается в тотальном росте числа коммуникаций, преимущественно виртуальных, глобальной виртуализации пространства человеческой жизни. Необходимо отметить, что очевидная польза глобальных коммуникаций для человечества создает предпосылки к пониманию ситуации «человека в мире» как относительно благополучной.

Среди множества аксиом о человеке, которые выработала философская рефлексия, назовем несколько ключевых: у человека двойственная биосоциальная природа; спецификой человека есть свобода - и свобода от инстинктов, и свобода духа, и свобода воли; человек призван искать «человеческое» в себе самом и проходить путь становления себя; человек единственное существо, которое есть проблема для самого себя (Э. Фромм) и никогда еще человек не осознавал свою проблематичность так, как в XX в. (М. Шелер). На наш взгляд, сложившаяся социокультурная ситуация подвергает все перечисленные положения глубинным трансформациям. Речь идет о реальных изменениях, происходящих с человеком, а также о логике их осмысления и выражения в понятийной структуре. Поэтому

антропологическую проблему представляется возможным конкретизировать в нескольких основных аспектах.

Первый из них связан с формированием идентичности, что главным образом детерминирует развитие личности, ее моральных качеств, поведения и способности к саморазвитию. Идентичность обуславливает не только осознание человеком самого себя и причисление к некоторой социальной группе (группам), но и селекцию жизненно-культурного опыта, выбор ценностной иерархии. Сложившаяся идентичность представляет собой ядро личности и позволяет человеку ощущать стабильность своего положения, уверенность в условиях изменчивой реальности а значит и возможность проектирования дальнейшей жизни.

С проблемой формирования идентичности человека неразрывно взаимосвязана проблема формирования идентичности социума. Не бывает ни общества, ни человека «вне культуры». Человек является продуктом определенной культуры. Его можно рассматривать как своего рода культурный артефакт. Не существует абсолютных общечеловеческих ценностей, ибо ценности - часть культуры, они являются исторически обусловленными. Ценности всегда условны и относительно и признаются именно в данной культуре.

Согласно рассуждениям Ю. Хабермаса, общество обладает приписываемой ему идентичностью не в том тривиальном смысле, в каком ею обладает предмет, который может быть идентифицирован различными наблюдателями как тот же самый предмет, даже если они воспринимают и описывают его по-разному. Общество известным образом порождает свою идентичность; и тем, что оно не утрачивает своей идентичности, оно обязано своим собственным усилиям. Идентичность Я не просто приписывается им, они также обладают некоторой идентичностью, коль скоро порождают и сохраняют ее. Правда, для того чтобы стать основой идентичности личности, определенные признаки самоидентификации должны получить интересубъективное признание. Отличие себя от других должно быть признано этими другими. Порожденное и удержанное в самоидентификации символическое единство личности, в свою очередь, основано на принадлежности к символической реальности группы, на возможности локализовать себя в мире этой группы. Идентичность группы, превосходящая индивидуальные биографии, является поэтому условием идентичности индивида [12].

Современным процессам глобальной коммуникации соответствует процесс размывания идентичности, утраты человеком и социумом самотождественности. Сегодня человек вовлекается (часто помимо своей воли) в поток бесконечных коммуникаций и попадает в пространство бесконечных интерпретаций, искаженной реальности - пространство кривых зеркал. Виртуальное пространство как таковое привлекает все большее внимание исследователей, которые рисуют его как своеобразный «блистающий мир», но, заметим, мир без личности и без душевности. Человечество оказалось в плену у виртуальности. В этой связи П.Гуревич справедливо отмечает, что, говоря о «глобальном человеке», о проблеме самоидентификации в обществе «реальной виртуальности», мы не можем выстраивать лишь логику компьютерных технологий, обезличенной информационной среды» [5]. Поскольку реальной становится проблема исчезновения человека, растворения личностного начала в «великом виртуальном».

Следует заметить, что у К.Ясперса возможность коммуникации заключена в определенной «смысловой действительности» и есть пространством понимания себя, возможности человека стать настоящей опорой собственного персонального бытия, иными словами, является средством становления человека. Современность изменяет иерархию, меняя местами цель и средство. Сегодня коммуникация как таковая оказывается самообусловленной и самодостаточной целью. Человек в процессе коммуникаций репрезентирует себя реципиентам коммуникации и миру в целом, но проблематичным здесь оказывается сам субъект репрезентации: «что может сказать человек?». Под вопрос ставится реальность субъекта как такового: человек есть нечто или человек есть перманентная коммуникация, процесс, не

имеющий абсолютной точки опоры.

Другой важной темой современной антропологии, тесно связанной с проблемой идентичности, является так называемое «расчеловечивание человека», утрата человеком жизненных ориентиров и исчезновение «витальности», под которой мы подразумеваем не только жизненность как таковую, но и душевность, трепетность, чувствительность, именно человеческие умения радоваться победам и огорчаться неудачам, способность непосредственно взаимодействовать с другими в реальном социальном пространстве.

Современное «расчеловечивание» человека представляется закономерным следствием развития новоевропейской культуры, определенным завершением процесса индивидуализации и атомизации человека в западном обществе.

Положение личности в обществе исследователи рассматривают как системообразующую основу, «культурное ядро» общества. Они выделяют два типа базисной ориентации социального строя: либо на индивида, либо на определенную общественную целостность, на Систему. По мере усложнения общества, выделяясь из коллектива, человек создавал свой автономный мир и включался в общество как личность. Характерной особенностью культуры Запада считается индивидуализм, то есть признание права каждой дееспособной личности на самостоятельное определение своей собственной судьбы, свободный выбор, преследование личных интересов и т.п. Появление индивидуализма нельзя сводить только к изменениям в шкале ценностей и переходу от холистской концепции общества к концепции атомизированного общества. Речь должна идти и об изменении индивидуальности как такой, появлении субъективности, которая рассматривает себя как основу [8, с. 57].

Западный индивидуализм сформировался в результате разрушения старых конфессиональных, корпоративных, общинных связей. Разрушение традиционного общества, сопровождавшееся многолетними чрезвычайно опустошительными войнами, и идеологическое обоснование индивидуализма, формирование атомистической модели общества - процессы взаимосвязанные и взаимообусловленные. В средние века человек жил в корпорациях, в органическом целом, в котором не чувствовал себя изолированным атомом, а был органической частью целого, с которым он чувствовал связанной свою судьбу. Новый человек изолируется. «Ужас от своей покинутости и предоставленности своей судьбе без всякой помощи, без всякого соединения с другими людьми, и побуждает к принудительному устройству человеческой жизни и человеческой судьбы», - писал Н. Бердяев. «Такая человеческая личность должна постепенно перестать сознать себя, свою самость, свою особость. ... Происходит порабощение человеческой личности природой и общественной средой» [2, с. 132,140,142].

Сам себя Запад считает цивилизацией свободных индивидуумов, собравшихся (после распада общины) в гражданское общество на основе права. Закон и гражданские права, охраняемые государством, ввели в цивилизованные рамки извечную «войну всех против всех», борьбу за существование. Т. Гоббс назвал государство, которое способно цивилизовать «войну всех против всех», Левиафаном. Эта война стала всеобъемлющей конкуренцией, а общественная жизнь - всеобъемлющим рынком. Протестантская этика сформировала принципиально новый тип человеческих взаимоотношений, в которых деловые (денежные) отношения безусловно доминировали над личностными, отношения «по существу» были заменены отношениями «по поводу». Д. Локк прекрасно сознавал, что стремление к выгоде разъединяет людей, ибо «никто не может разбогатеть, не нанося убытка другому». Свобода индивидуума понимается прежде всего как разъединение, атомизация «теплого общества лицом к лицу» - через конкуренцию. В политической сфере этому соответствует демократия, понимаемая как «холодная гражданская война», разновидность конкуренции [7, с. 46-47].

В современном обществе за внешней свободой личности скрыта внутренняя несвобода. Индивидуализм, автономность личности имеет внешний, иллюзорный

характер, за ним скривається повна залежність людини від цивілізації, суспільства, соціального положення, суспільного міння, засвідків масового впливу і т.д., т.е. від соціума. Слова Ф.Ніцше, сказані в кінці XIX століття, по-прежнему актуальні: «Ніколи ще не говорили так голосно про «свободу особистості»; між ними саме в наші дні ніде не зустріти особистості, не говорячи вже про вільну особистість, всюди бачиш одних тільки тривожно-замаскованих універсальних людей» [10, с. 114]. Э. Фромм описав явище ескапізму – бегства від свободи, властиве індивідуалістичній культурі Заходу. Він показав, що люди хочуть пристосуватися в набагато більшій ступені, ніж вони змушені пристосовуватися [11]. Під лозунгами індивідуалізму, звільнення особистості і захисту її прав виникає нівелювання особистості. А наполегливе отстаювання прав особистості, її пріоритету над суспільством викликає питання: а є ли тут місце для особистості (індивідуальності) взагалі? Людина в світі сучасної глобальної інформатизації, комунікації і атомізації перетворюється в механічну куклу, об'єкт маніпуляції, який зайнятий маніфестацією порожньої і безсодержательної рамки. Людина як би «растворяється» в процесі комунікацій.

Таким чином, в умовах інформаційного суспільства антропологічна проблема піддається глибоким трансформаціям і конкретизується в ряду ключових аспектів існування і функціонування «homo communicans». Це проблема формування (втрати) стабільної ідентичності, а також проблема «расчеловечивания» людини, зникнення особистості і «вitalності», що обумовлює появу нового антропологічного персонажа – «вечно змінюваний» людина як медіатор в просторі нескінченних комунікацій спотвореної реальності, простору кривих дзеркал. Далішні дослідження в даній області передбачають формування розгорнутої філософсько-антропологічної теорії, яка необхідна сучасному суспільству.

Бібліографічні посилання

1. Алейнік Р. Образ людини в філософській постмодерністській літературі : автореф. дис. ... д-ра. філос. наук. спец. 09.00.13 [Електронний ресурс] / Р. Алейнік. – М., 2007. – Режим доступу : <http://www.dissercat.com/content/obraz-cheloveka-v-filosofskoi-postmodernistskoi-literature>
2. Бердяев Н.А. Смысл истории [Текст] / Н.А.Бердяев. – М. : Мысль, 1990. – 175 с.
3. Булгаков С.Н. Свет невечерний: Созерцания и умствования [Текст] / С.Н. Булгаков. – М. : Республика, 1994. – 415 с.
4. Белл Д. Щодо великої відбудови. Релігія і культура в постіндустріальну добу [Текст] / Д. Белл // Генеза. Філософія. Історія. Політологія. – №1(5)97. – К. : «Генеза», 1997. – С. 52–65.
5. Гуревич П.С. Кибернавт як символ глобального світа [Текст] [Електронний ресурс] / П.С.Гуревич // Вік глобалізації. – Вип. №2(6)2010. – С. 139–153. – Режим доступу : http://www.socionauki.ru/journal/vg/archive/2010_2/
6. Кант І. Логіка. Посібник до лекцій. 1800 / І. Кант // Трактати і листи. – М. : Наука, 1980. – С. 319–444.
7. Кара-Мурза С.Г. Маніпуляція свідомістю [Текст] / С.Г. Кара-Мурза. – М. : Алгоритм, 2000. – 688с.
8. Корх О.М. Індивідуалістичні інтенції західноєвропейської філософії XVII століття [Текст] / О.М. Корх // Грані. – 2000. – № 5 (13). – С. 57–61.
9. Кулі Ч. Суспільна організація [Текст] / Ч.Кулі //Тексти по історії соціології XIX-XX століть. Хрестоматія. – М. : Наука, 1994. – С. 370–396.
10. Ніцше Ф. Про користь і шкоду історії для життя [Текст] /Ф. Ніцше // Соч. в двох т. – М. : Мысль, 1990. – Т. 1. – С. 58–230.
11. Фромм Э. Бегство от свободы [Текст] / Э. Фромм. – М. : Прогресс, 1995. – 256с.
12. Хабермас Ю. Способны ли сложносоставные общества к формированию разумной ідентичности [Текст] / Ю. Хабермас // В поисках национальной ідентичности. Філософские и политические статьи. – Донецк, 1999. – 179с.
13. Шарков Ф.И. Основы теории коммуникации [Електронний ресурс] / Ф.И. Шарков. – Режим доступу : <http://www.allbest.ru/>

Вершина В.А. Тематизація антропології в контексті простору сучасної комунікації

Розглянуто філософський сенс проблеми людини в контексті простору «тотальної комунікації» сучасності. Проаналізовано трансформацію антропології та її конкретизацію в

ряді ключових аспектів існування і функціонування «homo communicans». Акцентовано увагу на двох аспектах антропологічної проблеми: формування (розмивання) стабільної ідентичності і «втрати людяності» людини.

Ключові слова: глобалізація, комунікація, антропологія, людина, «homo communicans», ідентичність, вітальність, індивідуалізм, атомізм.

Vershina V. Anthropological problem in the context of space of modern communication.

Philosophical sense of problem of person is examined in the context of forming of «total communication» space of contemporary. Transformation of anthropology and specification are analyzed in a number of key aspects of existence and function-ing of «homo communicans». Attention is accented on two aspects of anthropological problem: forming (washing out) of stable identity and «dispersality» man.

In the information society anthropological problems are exposed by deep transformations and concretized in a number of key aspects of the existence and functioning of «homo communicans». This problem of the formation (loss) stable identity, and the problem of «dehumanization» of man, the disappearance of personhood and «vitality» that causes the appearance of a new anthropological character – «eternally changeable» man as a mediator in the space of infinite communications distorted reality, space distorting mirrors. Further research in this area suggests the formation of deployed philosophical and anthropological theory, which is necessary to modern society.

Key words: globalization, communication, anthropology, person, «homo communicans», identity, vitality, individualism, atomism.

Надійшла до редколегії: 28.04.2014

УДК 141.32

Ю. В. Писная

Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара

ФЕНОМЕН САМОУБИЙСТВА КАК ОТРАЖЕНИЕ ДУХОВНОЙ АТМОСФЕРЫ В РОССИИ XIX – ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЫ XX В.

Проанализирован феномен самоубийства в русской философской мысли как отражение духовной атмосферы в России XIX – первой половины XX веков.

Ключевые слова: человек, общество, жизнь, деструкция, самоубийство, трансформация, духовность.

Развитие русской философии в целом и развитие ее религиозной линии в частности подтверждает, что для понимания русской истории, духовного мира русского человека важно исследовать философские поиски русского ума. Русская мысль XIX – первой половины XX вв. представляет собой духовный ренессанс, способствует приобщению к богатствам духовной жизни человечества.

Именно конец XIX – начало XX в. является для России временем существенных, глобальных перемен, которые затронули практически все сферы жизнедеятельности человека. Начиная с перемен в политическом и государственном строе России, далее в науке, философии, религии и заканчивая изменениями в культурном, моральном и экзистенциальном мироощущении человека. С точки зрения национально-исторических, философско-этических и общественно-политических характеристик глобальные перемены в России данного периода оказались судьбоносными и определяющими для дальнейшего развития русского народа, России, культуры страны и самого человека как микрокосма.

Целью данного исследования является анализ феномена самоубийства как отражения духовной атмосферы, что царила в России в XIX – первой половине XX вв. Поставленная цель достигается путем разрешения следующих задач:

- 1) проанализировать духовный ренессанс русской философской мысли XIX – первой половины XX вв.;
- 2) рассмотреть явление самоубийства как опасный социально-деструктивный феномен для России XIX в.;
- 3) раскрыть суть метафорического дискурса феномена суицида в духовной атмосфере России XIX в. (И. Паперно);

- 4) выяснить значение понятия «эпидемические самоубийства»;
- 5) раскрыть особенности феномена самоубийства в среде русской интеллигенции.

Базой для данного исследования послужили работы А.В. Гулыги, Н.А. Бердяева, А.А. Гусейнова, И.П. Красенковой, И. Паперно и другие.

Примат материалистических установок над духовными, начавший господствовать в XIX в., порождает прежде всего деструктивные следствия, внешнее проявление которых проявилось в агрессии народа, революциях, войнах и массовых суицидах. Так, И. Паперно отмечает: «Вслед за своими европейскими собратьями, русские позитивисты вступили в новый мир – мир материальных фактов, доступный посредством человеческих ощущений и естественнонаучных методов» [6, с. 51]. В свою очередь, очевидным является тот факт, что ни одно глобальное изменение не может проходить бесследно, безболезненно. Всякое новое возникновение, начало чего-либо является следствием крушения привычного, предшествующего строя или же его существенной трансформацией. «Настоящее всегда рассматривалось как утрата чего-то, имевшегося в прошлом [2, с. 9], – отметил А. Гулыга в данном контексте.

Таким образом, претерпевая ряд трансформаций, Россия XIX в., шагающая к новой лучшей жизни, приобретает такие побочные явления и «выкидыши», как социальное разложение общества, потеря и ослабление нравственных идеалов, утрата духовности и веры, массовые самоубийства, враждебность, воплощающаяся в революциях, войнах, убийствах. Данные трансформации, естественным образом, не могли оставить равнодушными мыслящие умы России. В результате в центре внимания мыслителей, философов эпохи Великих Реформ в России оказывается проблема духовной сущности человека, нравственности, морали, воли, веры, смерти и бессмертия, свободы и ответственности, смысла жизни и др. С целью преодоления ряда духовных проблем, деструктивных следствий, спровоцированных материалистическими тенденциями и общественно-политическими движениями, мыслители обращаются к вере, религии. Для философской мысли XIX – начала XX вв. характерным является обращение к религиозным основаниям, поскольку у истоков духовного развития и истории русского народа лежит христианское православие. Проблема человека, его свободы, смысла жизни, смерти и бессмертия, веры, разума, духовного и материального, а также другие философско-мировоззренческие проблемы являются ключевыми как для философии, так и для религии, будучи особенно актуальными для русской философии рубежа исследуемых веков.

Для XIX – первой половины XX вв. характерным является мощный подъем русской философской мысли, ее духовный ренессанс. Русская философия этого периода представлена такими именами, как В. Соловьев, Н. Бердяев, В. Розанов, С. Л. Франк, И. Ильин, С. Булгаков, П. Флоренский, Л. Толстой, Е. Трубецкой, С. Трубецкой, К. Леонтьев, Н. Федоров и др.

В основе потребности создания русскими мыслителями христианской, православной философии лежит их стремление осознать и осмыслить сущность православия. От влияния западных тенденций, непосредственно от влияния немецкого идеализма (Фихте, Шеллинг, Гегель, Кант), русской философской мысли XIX в. не удалось изолироваться, но, в свою очередь, она критически оценивала идеи запада, при этом самостоятельно и творчески разрешая сложнейшие философские проблемы. Русские мыслители исследовали множество проблем духовной сущности человека, тем самым пытались отыскать ответы на главные вопросы, волнующие человека в современном им мире. Как справедливо отметил А. Гулыга: «Русская философия указывает людям достойный путь – создание высокой человеческой общности, где индивид не задавлен всеми и все не страдают от острых углов индивидуальности. Для русских идеалистов, как увидим, это одна из главных проблем. В решении ее они опирались на классиков немецкой философии» [2, с. 8].

Особенностью XIX в., по мнению Н. Бердяева, явилось то, что «после долгого

безмыслия, русский народ, наконец, высказал себя в слове и мысли и сделал это в очень тяжелой атмосфере отсутствия свободы. Я говорю о внешней свободе, потому что внутренняя свобода была у нас велика» [1, с. 8].

Русские мыслители возлагали большие надежды на великое будущее своей страны, усматривая в ее прежнем состоянии еще не реализованный огромный потенциал. Надежды народа на развитие России в будущем основывались на вере в собственную страну и глубоком патриотизме.

Н. Бердяев отмечал, что именно XIX век более всего характеризует русскую идею и призвание. Этот период в жизни России знаменуется напряженными духовными и социальными поисками, как отмечает Н. Бердяев: «Русская мысль XIX века будет социально окрашена» [1, с. 29].

Философская мысль XIX в. характеризуется религиозными, моральными и социальными чертами. Русская философия XIX – первой половины XX в. с особенной важностью в центр своего внимания выносит проблему человека, его судьбу, проблему общества. В русской философии социальная тематика занимает значимое место. Существовало понимание, что русский народ должен прийти к социальной правде и братству.

В целом XIX в. можно определить как стремление к прогрессу и к результатам мировой цивилизации, но наряду с этим следует отметить и острое осознание бездушия, пустоты, порожденные результатами прогресса. В свою очередь, данный период пронизан стремлением к свободе и социальной правде, что определило мотивы и направления развития русской философской мысли – религиозные, моральные, социальные.

Уже 1860 – 1880 гг. определялись как перестройка и разложение всего прежнего строя жизни, с присущим этому процессу духом пессимизма в народных массах. Как справедливо отметил Н. Бердяев: «Происходит борьба правды и кривды. Но в них чувствуется народный пессимизм» [там же, с. 11].

Феномен самоубийства рассматривается в данном контексте как порождение своего времени, некая логическая закономерность появления и распространения данного явления в обществе того времени. И. Паперно в работе «1860-е годі: перестройка, гласность, травматическая эпидемия» отмечает, что самоубийство становится предметом пристального внимания в России в 1860-е гг. Также автор статьи подчеркивает распространенность самоубийств в «просвещенный и гуманный XIX век» [6, с. 51], подобно эпидемии, которая убивает тысячи людей.

Идейственно, в России, начиная с конца 1830-х гг., прослеживается увеличение объема информации о фактах самоубийства в прессе, а значит, придание гласности статистики самоубийств. В изданиях для подобной информации отводятся, как отмечает И. Паперно, целые рубрики и колонки. В свою очередь, данный факт свидетельствует о реальном росте и постоянном рецидиве феномена суицида в России XIX в. С 1848 г. сообщения в прессе о фактах совершенных суицидов исчезают, но лишь в силу того, что русское правительство в связи с революциями в Европе усиливает контроль над печатью. Начиная с 1860-х гг., после ослабления контроля, сообщения о самоубийствах вновь занимают немалое место в прессе. На основе вышеуказанных фактов следует отметить, что в действительности явление самоубийства для России XIX в. представляло собой опасный социально-деструктивный феномен, который подобно эпидемии поглощал новые жизни. Как отметила И. Паперно: «Одно было несомненно: эпидемия самоубийств настигла и Россию» [6, с. 89].

И. Паперно акцентирует внимание на том, что публицисты того времени факт роста числа самоубийств связывали со спецификой исторической эпохи. Спустя десять лет, постоянно пестривших суицидальными хрониками колонок в прессе, феномен суицида становится привычным явлением, который постепенно перестает вызывать удивление, что формирует атмосферу равнодушия.

Таким образом, как было отмечено, в атмосфере общественно-политических и философско-мировоззренческих изменений, происходящих в России XIX в., феномен суицида становится привычным явлением, судя по печатным изданиям:

«Неделя», «Дело», «Гражданин», «Голос», «Санкт-Петербургские ведомости» и др. Однако несмотря на хладнокровное отношение к проблеме самоубийства, которое сформировалось у обозревателей и укоренилось в массовом сознании, причины и мотивы суицидальных действий все же не прекращали волновать ученых, мыслителей, медиков. Об этом свидетельствуют попытки объяснения причин самоубийств с помощью цифр и подсчетов, путем обработки статистических данных, в ходе которых пытались дать наиболее точные ответы относительно количества и сути суицидальных случаев. Публицисты, например Б. Онгирский, прибегая к помощи научных методов, статистики, выдвигал предположения о такой основной причине суицидов в России, как бедность. При этом факты суицидов среди благородных и богатых граждан России тут же опровергают подобные притязания науки на точность ответа относительно такой столь сложной и многоаспектной проблемы, как суицид. Вопрос продолжал оставаться открытым. Авторов, пытавшихся дать максимально точные ответы на вопросы о суицидальных причинах, сложность поставленной задачи приводила в замешательство. Рост числа самоубийств пытались объяснить и с позиции развития цивилизации, капитализма, атеизма, и в связи с причиной растущей бедности, что влекло развитие душевной болезни, следствием чего (как чаще всего и считали) и являлось самоубийство.

Обширная статья о сущности влияния умопомешательства на предрасположенность человека к совершению суицида публикуется в 1880 г. Н. В. Пономаревым «Самоубийство в Западной Европе и России в связи с развитием умопомешательства». Анализируя феномен суицида, Н.В. Пономарев рассматривает данную проблему в медицинском ключе, пытается найти ответы на сложные вопросы о мотивации самоубийц в их телесном и физическом состоянии. Замечу, акцент ставится на внутренние причины и стороны явления суицида при отсутствии должного внимания к внешним обстоятельствам и влияниям. В свою очередь, А.В. Лихачев в работе «Самоубийство в Западной Европе и Европейской России. Опыт сравнительно-статистического исследования» сводит рассмотрение проблемы суицида к анализу статистических данных, исследуя этот феномен с позиций социологического знания. Материал (статистические данные), на основе которого ученый делает свои заключения, относится не только к России, но и охватывает Западную Европу, при этом А.В. Лихачев проводит их сравнительный анализ.

Таким образом, проблеме самоубийства уделяется должное внимание в России исследуемого рубежа веков, но установить объективные причины роста показателей суицидальной кривой не удастся. И на первый взгляд, основной причинной этого представляется напрасная и ошибочная попытка исследователей отыскивать причины самоубийств во внутренней сути самого человека, его умонастроениях и физиологических болезнях. Взглянув на проблему с современной точки зрения, становится ясно, что и Б. Онгирский, и А.В. Лихачев, и Н.В. Пономарев и другие исследователи сосредотачивали свое внимание на той или иной стороне проблемы, при этом не охватывая в целом всех ее граней. Именно поэтому лишь философам удавалось всесторонне исследовать явление суицида, вскрыть многогранность проблемы.

Современная исследовательница феномена суицида в России И. Паперно усматривает в вышеизложенной исторической ситуации и духовной атмосфере России XIX в. некую метафоричность. Суть метафорического дискурса заключается, с ее точки зрения, прежде всего в символическом отождествлении общества с коллективным телом. При этом коллективное тело понимается вовсе не как благополучное, а напротив, как наделенное патологией, что соответственно служит свидетельством отражения негативного и нездорового состояния русского общества XIX в., т. е. состояния аномии. В таком метафорическом ключе самоубийство с индивидуального явления перерастает в явление коллективное и трактуется как результат разложения общества. Чтобы понять причины упадка и разложения общества, необходимо изучить суть социальных процессов внутри

общества, исследовать глубинные пласты взаимосвязи «человек – общество». Таким образом, И. Паперно, проводя линию метафоричности, в данном случае соотносит такое действие (исследование внутренних закономерностей общества) с хирургическим вскрытием трупа суицидента. Для определения сути суицидальных действий человека в России XIX в. бытует устойчивое мнение о необходимости внутренних причинах самоубийств, которые и пытались исследовать путем вскрытий.

Современная исследовательница феномена самоубийства И.П. Красненкова констатирует: «Анализ суицида для русских мыслителей всегда представлял из себя анализ предельной, «пограничной ситуации» для личности при выборе ею определенного жизненного пути, другими словами, анализ истоков «веры ЖИВОЙ» [4, с.153]. Вспомним Н. Бердяева, для которого самоубийство есть отрицание трех высших христианских добродетелей: веры, надежды, любви.

Пестрящие сообщениями о самоубийствах хроники новостей в прессе, в особенности акцентирование внимания в них на ужасном состоянии тел самоубийц, свидетельствуют прежде всего о сути разложения и самого общества, в котором до рокового мгновения жил суицидент. Проводя параллели тела суицидента с телом общественным, И. Паперно, отмечая символическую роль вскрытий, акцентирует внимание на важности внутренних причин в противовес поиску внешних предпосылок губительных действий. Но такова эпоха, где внешние причины отходят на второй план и обязательно отыскивается ряд внутренних патологий.

В начале XX в., вскоре после революции 1905 г., русская печать вновь наполняется сообщениями об эпидемии самоубийств. И. Паперно пишет: «Тема самоубийства буквально наводняла русскую печать вплоть до 1914 года, когда с началом первой мировой войны она практически исчезла и со страниц газет и журналов, и из профессиональных публикаций. Как и в 1860 – 1880-е годы, в 1900-е годы внимание современников привлекла именно повторяемость и регулярность числа самоубийств, осмысляемая как «эпидемия»» [6, с. 121]. Ведь, как отмечает И.П. Красненкова, начало XX в. в России было ознаменовано не только участием в событиях первой мировой войны, революционными катаклизмами, но и массовыми самоубийствами. В свою очередь, в начале XX в. в отличие от срединных годов XIX в., потребность в объяснении причин деструктивного явления значительно возрастает. «Ноты недоумения, тревоги и скепсиса пронизывают многое из написанного в это время», – констатирует И. Паперно [там же, с. 123].

Говоря о XX в., отметим и роль господствующих в то время идей, которые непосредственно влияли на атмосферу жизни каждого человека и общества в целом. Относительно вышеуказанного периода И.П. Красненкова отмечает: «Для синтетичного, прагматичного русского сознания начала 20-го века был характерен поток такой системы идей, которая бы не только объясняла мир, но и изменяла его хотя бы в масштабах одной личности. Две системы идей в качестве руководящей силы выступили на авансцену в ту бурную, смутную для России эпоху – марксизм и христианство, русский атеизм и русская истовая «живая» вера в Бога» [4, с. 154].

Само понятие «эпидемия», принимавшееся в 1860 – 1880-е гг. как само собой разумеющееся, стало привлекать критическое внимание исследователей. Причем этот термин в контексте суицидальной проблематики исследуемого периода необходимо рассматривать в символическом ключе. «Если воспринимать слово «эпидемия» в прямом, а не метафорическом смысле, то оно предполагает медицинское объяснение явления самоубийства» [6, с. 126].

В статье «Эпидемические самоубийства» Л. Шейнис обращается к вопросу о сути употребления понятия «эпидемия» в контексте проблемы самоубийства. Исследователь констатирует, что указанное понятие не верно истолковывалось, в связи с чем бытует ошибочное представление относительно «эпидемических самоубийств». Л. Шейнис отвергал медицинский взгляд на самоубийство, который предполагал в начале XX ст. зависимость самоубийства от расстройств психики (умопомешательство). Исследователь разграничивает внутренние и внешние особенности «эпидемии», тем самым разделяя медицинскую трактовку термина

и употребление последнего в контексте суицидальной тематики. Если речь идет о болезни инфекционной, то эпидемический характер связан непосредственно с той инфекцией (источником болезни), который заражает массово других людей. Источник инфекции коренится внутри, в самом человеке. Говоря о суицидальных настроениях и «эпидемии» Л. Шейнис отметил, что заражающий эффект образуется из внешних социальных факторов, которые порождают общее упадочное настроение и дают, таким образом, возможность другим людям «подражать» такому негативному примеру (суицид). В качестве примера Л. Шейнис приводил и исследовал массовые суициды в среде русских старообрядцев.

Интересно, что, рассматривая причины массовых самоубийств в современном обществе, И.П. Красненкова отметила: «Заразительность и коллективность – это те характеристики суицида, которые напрямую связаны, с одной стороны, с урбанизацией современного населения Земли, а, с другой стороны, – с влиянием средств массовой информации» [4, с. 165]. В свою очередь отметим, что источником информации о количественных показателях самоубийств в России рубежа исследуемых веков послужила пресса. Преимущественно со страниц печатных изданий люди черпали информацию о распространении данного явления.

Самоубийство связывалось на страницах печати с рядом таких признаков «разложения общества», как революционная деятельность, проявления сексуальности, сектантство и декадентство (как литературный стиль и стиль жизни). Так, исследователи массовых явлений суицидов, пытаясь объяснить причины деструктивного поведения людей, группировали статистические сведения таким образом, что обнаруживалась даже некая корреляция между самоубийствами и конкретными политическими событиями.

В попытках понять суть самоубийства исследователи не заходили дальше конкретных научных объяснений. Колеблясь в своих доводах от статистических данных до медицинских объяснений (наличие патологий, психических заболеваний у суицидентов), охватывая общественно-политические влияния (революцию, смену исторических событий, социальное неравенство и бедность), ученые приходили к выводам лишь единичным, точечным, которые не давали вразумительных ответов на проблему деструкции личности – самоубийство. В свою очередь, феномен суицида давал о себе знать вновь и вновь. Сотни, тысячи людей – «простых» и благородных, крестьян без роду и племени и дворян-интеллигентов, умов России – уходили из жизни по собственной воле, безвозвратно убивая в себе жизнь.

Проблема нуждалась в разрешении, исследовании, ее критическое состояние не удовлетворяли уже конкретные, но отвлеченные ответы, которые предлагались. Развивающаяся «эпидемия» требовала объективных всесторонних исследований, которые проводились бы не только на уровне физическом, но и в метафизической плоскости. Такое исследование было доступно только с позиции философии. Таким образом, феномен суицида попадает в поле зрения выдающихся людей России – мыслителей, творивших идею русского народа. В частности, русские религиозные философы изучали феномен самоубийства как наболевшую и многоаспектную проблему их времени, задаваясь вопросами о причинах, масштабах явления и о проблеме его решения. Практически ни один философ рубежа XIX – XX вв. не обошел вниманием проблему самоубийства, более того, большинство из них посвятили исследованию проблемы не одну работу, а огромное количество страниц своих фундаментальных трудов. Не обошли своим вниманием мыслители и феномен суицида в среде русской интеллигенции. Основным делом и заслугой интеллигенцией являлось духовное развитие России. Под интеллигенцией в данном контексте мыслится лучший особый слой людей (культурный, передовой). Как отмечает А. Гусейнов: «Основным и специфичным признаком интеллигенции считается ее высокая нравственная проба» [3, с. 2].

Анализируя суицидологические тенденции в России XIX – начала XX вв., Г. Чхартишвили обозначает «народ» и «интеллигенцию» двумя нациями. Таким образом исследователь подчеркнул разность социальных слоев, интересов,

взглядов, культурных уровней этих двух противоположных образований. Г. Чхартишвили разделяет народ и интеллигенцию, поскольку в связи с их разрозненностью практически невозможно свести два указанных слоя под общий знаменатель.

Писатель подчеркивает, относительно интеллигенции, что с точки зрения суицидологии обнаруживается следующий факт: «С самого своего зарождения интеллигенция проявляла гораздо больше склонности к самоубийству, чем «народ». Это вполне соответствует суицидологическим законам: материальная устроенность (пусть даже в виде опрятной бедности), сочетаясь с вольномыслием, стимулирует рост самоубийств» [12, с. 124].

С точки зрения исследователя, есть по меньшей мере два признака, качества, которые подчеркивают суицидальные склонности русского народа:

1) душевная щедрость, размах и склонность к анархии, что влечет за собой ослабление инстинкта самосохранения;

2) непонимание смысла личного каждой отдельной персоны как обратная сторона отзывчивости русского человека, его сострадательности.

В сочетании и взаимодействии вышеуказанные национальные черты русского народа имеют возможность трансформироваться в мощный саморазрушительный импульс. Особое внимание писатель уделяет проблеме религии, а точнее, ее ослаблению в послепетровское время, что формализовало в целом ее влияние. Исследователь акцентирует внимание на атеизме русского народа, в сущности подчеркивая лишь сохранившееся суеверие и утрату истинного религиозного сознания.

Что касается XX в., то, по мнению Г. Чхартишвили, наблюдается трансформация суицидальной ситуации. «“Народный” суицид утратил религиозную составляющую и приобрел чисто бытовые черты: пьянство, нужда, неустроенность» [12, с. 132].

Мы разделяем точку зрения Г. Чхартишвили, согласно которой первичным есть восприятие интеллигенции как духовного состояния, а уже после – как сословия. Следует отметить, что сущностные черты интеллигенции исследователь, прежде всего, видит в уважении к личности. Под таким уважением понимается достойное отношение, в певую очередь, к себе, и соответственно – к другим. Мировоззренческие основы интеллигенции составляли чувства независимости и внутренней свободы. Именно аспект «внутренней свободы» явился трагическим для русской интеллигенции, поскольку любое ограничение свободы со стороны наносило непоправимые разрушающие влияния на личность.

Как справедливо отметил Н. Бердяев, «“интеллигенция” не чувствовала себя органическим слоем русской жизни, она потеряла цельность, оторвалась от корней» [1, с. 111].

В свою очередь, Г. Федотов, который исследовал феномен интеллигенции, выделил две ее характерных черты:

1) идейность как особенный вид рационализма, что имеет этическую окраску;

2) беспочвенность как отрыв от национальной культуры, национальной религии, государства, класса, от всех социальных и духовных образований [11, с. 408].

Такой отрыв, согласно Г. Федотову, органически приводит к утрате идейности, что имеет своим следствием отчаяние. В свою очередь, отчаяние, как и вышеуказанные причины, продолжало сеять деструктивные умонастроения в среде русской интеллигенции.

Депортация (принудительный выезд) интеллигенции спровоцировала новые волны самоубийств выдающихся умов России в эмиграции. И одной из основных и примечательных причин подобных явлений среди интеллигентов явился отрыв их от родной почвы, родины, где они жили и для которой жаждали новых лучших перемен. Как справедливо отмечает А. Гулыга: «Безусловно, русская черта – привязанность к России в целом и к родным местам, к языку, к соотечественникам. Отсюда – ностальгия, тоска по родине, если теряешь ее даже на непродолжительное время. Быть за границей любопытно, но неудобно, несмотря на бытовые удобства: тянет домой, к родным устоям, за которые привычно держаться. Неистребима

потребность в общении с близким (пусть первым встречным) – не просто в обмене информацией, а в стремлении излить душу, вести доверительный разговор, когда тебя понимают, и ты понимаешь с полуслова, а то и вовсе без слов – глазами, жестом, мимикой, ибо и так все ясно, хотя говорить можно без конца» [2, с. 20].

Таким образом, подводя итоги, следует заметить, что те духовные сдвиги и изменения, которые происходили в России обозначенного временного периода, спровоцировали острую, суицидальную ситуацию в обществе, обратив внимание мыслителей на исследование феномена самоубийства. Чреда трансформаций, которые переживала Россия XIX и первой половины XX ст., продвигаясь к новой лучшей жизни, сопровождалась такими побочными явлениями, как социальный распад общества, утрата и ослабление моральных идеалов, веры и духовных основ, массовые самоубийства, враждебность, которые воплотились в убийствах (преступления, революции, войны) и самоубийствах. Такие процессы не могли оставить равнодушными мыслящие умы России, в связи с чем в центре их внимания оказывается проблема духовной сущности человека, морали, воли, веры, смерти и бессмертия, свободы и ответственности, смысла жизни и другие. В целом период, который охватывает XIX - первую половину XX ст., можно определить как тяготение к прогрессу с учетом результатов мировой цивилизации, в связи с чем следует отметить и острое осознание бездушности, пустоты, порожденное результатами прогресса. Кроме того, данный период был пронизан стремлением к свободе и социальной правде, что определяло мотивы русской философской мысли – религиозные, моральные, социальные.

Библиографические ссылки

1. Бердяев Н.А. Русская идея [Текст] / Н.А. Бердяев. – М.: ООО «Изд-во АСТ», 2002. – 624 с.
2. Гулыга А.В. Русская идея и ее творцы [Текст] / А. Гулыга. – М.: Изд-во Эксмо, 2003. – 448 с.
3. Гусейнов А.А. Слово об интеллигенции [Текст] / А.А. Гусейнов // На рубеже веков. – № 1. – М., 1997. С. 64-71.
4. Красненкова И.П. Философский анализ суицида [Текст] / И.П. Красненкова // Идея смерти в российском менталитете. – СПб., 1999. – С. 151–174.
5. Осетрова О.О. Російська інтелігенція та суїцид [Текст] / О.О. Осетрова // Вісн. Дніпропетр. нац. ун-ту. Серія: Філософія. Соціологія. Політологія. – № 9/2. – Т. 19. – Д., 2011. – Вип.21(1). – С.21–25.
6. Паперно И. Самоубийство как культурный институт [Текст] / И. Паперно. – М.: Новое лит. обозрение, 1999. – 252 с.
7. Писная Ю.В. Н.А. Бердяев о феномене самоубийства [Текст] / Ю.В. Писная // Філософія і політологія в контексті сучасної культури: наук. журн. – Вип. 1(2). – Д., 2011. – С. 56–61.
8. Русская религиозная антропология: антология [Текст] / сост. Н.К. Гаврюшин. – М.: Моск. духов. акад., 1997. – Т. 1. – 528 с.
9. Русские философы (конец XIX - середина XX века) [Текст]: антология / сост. А.Л. Доброхотов [и др.]: – М.: Кн. палата, 1993. – Вып.1. – 367 с.
10. Смысл жизни в русской философии. Конец XIX начало XX вв. [Текст] – СПб.: Наука, 1995. – 380 с.
11. Федотов Г.П. Трагедия интеллигенции [Текст] / Г.П. Федотов // О России и русской философской культуре: Философы русского послеоктябрьского зарубежья. – М.: Наука, 1990. – С. 403 – 443.
12. Чхартишвили, Г. Писатель и самоубийство [Текст] / Г. Чхартишвили. – М.: Новое лит. обозрение, 2001. – 576 с.
13. Шейнис, Л.К. К истории самоубийства [Текст] / Л.К. Шейнис // Русская высшая школа общественных наук в Париже: Лекции профессоров. – СПб., 1905. – С. 85–111.

Писная Ю.В. Феномен самоубийства як відображення духовної атмосфери в Росії XIX – першої половини XX ст.

Проаналізовано феномен самоубийства в російській філософській думці як відображення духовної атмосфери в Росії XIX – першої половини XX ст.

Ключові слова: людина, суспільство, життя, деструкція, самоубийство, трансформація, духовність.

Pisnaya Yu. The phenomenon of suicide as a reflection of the spiritual atmosphere in Russia XIX - early XX centuries.

Development of Russian philosophy in general and the development of its religious lines in particular confirms that to understand Russian history, Russian human spiritual world, it is

important to explore the philosophical search of the Russian mind. Russian thought XIX - early XX centuries is a spiritual renaissance, promotes wealth attached to the spiritual life of mankind. So, the end of XIX - early XX centuries is for Russia, especially, the time of significant global changes which affected virtually all spheres of human activity. Starting with changes in the political and state system of Russia, then in science, philosophy, religion, and ending with the changes in the cultural, moral and existential outlook of the person.

The purpose of this study is to analyze the phenomenon of suicide as a reflection of the spiritual atmosphere that prevailed in Russia in XIX - first half of the XX century. This goal is achieved by solving the following tasks:

- 1) analyzing the spiritual renaissance of Russian philosophical thought XIX - early XX centuries . ;
- 2) the phenomenon of suicide is considered as dangerous and destructive social phenomenon for Russia of the XIX century ;
- 3) disclose the essence of metaphorical discourse phenomenon of suicide in the spiritual atmosphere of the XIX century Russia (I. Paperno);
- 4) clarify the meaning of « suicide epidemic »;
- 5) The features of the phenomenon of suicide among the Russian intelligentsia.

Thus, it should be noted that the spiritual shifts and changes that took place in Russia a designated time period, provoked a sharp, suicidal situation in society, drawing attention to the study of the phenomenon thinkers suicide. Train of transformations that Russia experienced XIX and the first half of the XX century, moving to a new and better life, accompanied by side effects such as social disintegration of society, fainting and loss of moral ideals, faith and spiritual foundations, mass suicide, hostility, which was embodied in the killings (crime, revolutions, wars) and suicide. Such processes could not remain indifferent in thinking minds of Russia, and therefore, the focus of their attention is the problem of the spiritual essence of human morality, faith, belief, death and immortality, freedom and responsibility, the meaning of life and others. In general, a period that covers the XIX - first half of the XX century, can be defined as an attraction to the light of the progress of world civilization, in connection with which it should be noted, and keen awareness of callousness, voids generated by the results of progress. Also this period was riddled with the desire for freedom and social truth that determined the motives of Russian philosophical thought - religious, moral, social.

Key words: people, society, life, destruction, suicide, transformation, spirituality.

Надійшла до редколегії: 15.03.2014

УДК 323.13

І. М. Грабовська

Київський національний університет імені Т. Шевченка

Т. М. Талько

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

УКРАЇНСЬКИЙ ЖІНОЧИЙ РУХ У КАНАДІ - ПРИКЛАД КОНСОЛІДАЦІЇ УКРАЇНСТВА ЗА МЕЖАМИ БАТЬКІВЩИНИ

Проаналізовано діяльність неурядових жіночих організацій Канади за сім десятиліть їх історії на канадській землі. Досвід вказаних громадських об'єднань оцінюється як корисний для вивчення та застосування у процесі становлення та функціонування громадянського суспільства в сучасній Україні. Зазначено, що сьогодні громадянське суспільство перетворюється на впливовий чинник життя країни, від існування та функціонування якого залежать перспективи її державності та цивілізаційної належності

Ключові слова: жіночий рух, неурядові жіночі організації, громадянське суспільство, цивілізаційний вибір.

Розвиток громадянського суспільства в Україні, механізми його формування та функціонування чи не найактуальніша проблема подальшого існування української державності. Проблема цивілізаційного вибору країни, її виживання на сучасному складному кризовому етапі існування сьогодні без перебільшення залежить від досягнення компромісу між трьома основними діючими силами: влади, опозиції та громадянського суспільства.

Новим потужним політичним чинником у житті сучасної України стало саме громадянське суспільство, яке заявило про себе і власні права на вирішення долі української держави та її громадян. Відбувається процес переходу від

постколоніального стану соціуму з його геополітичною, геокультурною, зрештою, цивілізаційною невизначеністю до нової якості соціуму. Поки що остаточного прогнозу щодо майбутнього України чи то в Євросоюзі, чи в Митному союзі ніхто дати не зможе. Але, очевидно, що вирішити це питання без врахування думки громадянського суспільства країни вже не вдасться. Тому будь-який досвід його формування та функціонування для України важливий. Не в останню чергу це стосується діяльності громадських організацій української діаспори, зокрема канадської.

У сучасній Україні активно заявляють про себе жіночі громадські об'єднання. Не зайвим видається ознайомлення з діяльністю НЖО Канади, де ці організації мали і мають вагомий вплив на життя представників української діаспори, активно сприяючи збереженню української ідентичності, та відомі більш широкому загалові населення Канади саме завдяки своїй діяльності. Можна стверджувати, що серед громадських організацій, діяльність яких є вагомим внеском у формування позитивного іміджу українства у світі, на безумовну увагу заслуговує діяльність жіночих організацій Канади, об'єднаних під проводом Комітету українок Канади. Активність українських жінок на канадській землі, їх свідомо громадянська позиція та відданість українській справі дозволяє кваліфікувати діяльність цих жіночих громадських організацій як жіночий рух.

Цей рух має свою специфіку, ідейне підґрунтя та реальні результати. З повним правом можна застосувати до визначення його особливостей характеристику, надану М. Богачевською-Хом'як, відомою діаспорною дослідницею української історії. Вона зазначала, що українські громадські організації зарубіжжя першої половини ХХ ст. не висували як самостійне та провідне гасло емансипації жіноцтва. Їх діяльність розвивалась у руслі боротьби за українську національну справу та виживання українців у тяжких умовах еміграції. Це стосується як українського жіночого руху в Західній Європі, так і на американському континенті.

Комітет українок Канади, який спочатку мав назву Ж-КУК (Жіночий комітет українців Канади) розпочав свою діяльність у 1944 р. з благодійницької діяльності на користь поранених та постраждалих у Другій світовій війні, серед яких були і українці, які втікали від радянської влади. «На еміграції в Канаді знайшлося і українське жіноцтво, яке також відчувало потребу організуватись. В початках формувались жіночі товариства при церквах» [5, с. 9]

До виникнення Комітету українок Канади у 1944 р. товариства українських жінок у Вінніпезі були об'єднані в Українську жіночу Раду. Першою головою цієї організації була Ганна Мандрика.

Спочатку, об'єднавши всі громадські жіночі організації на канадській землі, Жіночий комітет українок Канади існував як відділення загальноукраїнського еміграційного громадського об'єднання – Комітету українців Канади і не заявляв своїх окремих завдань, окрім акцентування уваги на консолідації саме активної частини українського діаспорного жіноцтва довкола спільної для всіх емігрантів українського походження української національно-визвольної справи.

Самі жінки-українки Канади, які брали активну участь у роботі КУК, так пізніше визначали сутність своєї організації: «Комітет Українок Канади це федерація жіночих організацій, яка незалежно від релігійного й політичного переконання гуртує жінок, яким на серці лежить доля нашого народу» [5, с. 5].

Завдання та мета, які ставив перед собою Комітет українок Канади, полягали в такому: солідаризація зусилля жіноцтва Канади українського походження довкола української справи; ознайомлення співгромадян з життям та проблемами українського народу, формування прихильності до справи українського національного звільнення; координація праці українських жіночих організацій у суспільно-громадській і культурно-освітній ділянках; співпраця із Комітетом українців Канади та координація спільних дій [Там же, с. 10]. Солідаризація зусиль українок на чужині дозволяє стверджувати, що вони виступали як суспільно будуюча сила на теренах Канади, зусилля якої було спрямоване на досягнення суттєвих цілей. Услід за В.-Ю. Данилівим під суттєвими цілями суспільства

«...ми розуміємо ті моменти, які гарантують його існування і розвиток, чого можна досягнути лише шляхом солідарної взаємодії, що ґрунтується на ідеї справедливості» [4, с. 93].

Потреба в консолідації українців на еміграції породжувала різні форми громадських об'єднань. «В листопаді 1940 р. наступила консолідація національно свідомих канадських українців у формі Комітету Українців Канади (переіменованого в 1989 р. на Конгрес Українців Канади). Цей Комітет став репрезентантом більшості українських громадських об'єднань в Канаді (крім комуністичних) і заявив право виступати і бути речником від імені усіх канадських українців» [2, с. 115].

За сімдесятилітню історію існування (у 2014 р. виповнюється 70 р. від дня заснування першої НЖО Канади) жіночих громадських організацій українок Канади вони змогли зробити чимало корисних справ у різних ділянках суспільно-культурного життя української діаспори та більш широко у межах місць розселення. Варто зауважити, що «...великі парості культури ...створяться солідарно культурним колом. Вони стають також власністю того кола. Як за кожен власність, так і за приналежність до сфери культури, вона збуджує гордість за її посідання, усвідомлюючи водночас свою приналежність до цієї культурної спільноти» [4, с. 96].

Мова йде не лише про конкретні благодійні заходи, спрямовані на матеріальну та моральну підтримку співвітчизників, які опинились у Канаді, але і про культурні заходи, що дозволяли не лише зберігати українські традиції та передавати молодим поколінням вже народжених на чужій землі знання та любов до української мови, історії, культури, досвід, шану до видатних українців та любов до далекої батьківської землі, але й вести пропаганду українських надбань серед канадського населення. У цьому плані проводились виставки та імпрези українського писанкарства, вишивки, національної кухні. Ось один із цікавих прикладів діяльності Манітобської жіночої Ради, яка в 1967 р. влаштувала виставку «Скарби різних країн». Серед інших експонатів, представлених на виставці українцями, було й покривало на чашу, ткане золотом та сріблом власноручно матір'ю гетьмана Івана Мазепи.

Єднання, солідаризація та спільна праця вели до утворення духовної єдності українок на чужій землі. Адже «...розуміння й усвідомлення приналежності веде індивідів до духовного союзу, вже завдяки природі речей, не лише через саме відчуття, а також і через думання в одному напрямку до однакових цілей. Ця солідарна діяльність багатьох членів суспільства приводить до великих вчинків. Ці вчинки мають, знову ж таки, надзвичайно велике значення в соціальному житті. Вони пробуджують гордість наступних генерацій за своїх предків, що знову ж таки підтверджує солідарність. Таким чином були створені великі культурні цінності» [4, с. 93-94].

Заслуговує на увагу й діяльність Союзу українок Канади в напрямку підтримки українознавчої освіти. Українське канадське «зорганізоване жіноцтво бере участь в змаганні за здобуття і признание української мови і літератури в публичних школах Канади – в цій цілі висилаємо меморіали та взагалі піддержуємо всякі проекти українознавчої освіти» [5, с. 16].

Прикметною ознакою діяльності громадських жіночих спілок Канади є і те, що вони шукали і шукають нових організаційних форм. Так, у межах більш широких об'єднань, таких, наприклад, як Союз українок Канади, створюються відділи, названі на честь видатних діячок українського жіночого руху. Зокрема, відділ Союзу Українок Канади імені Людмили Старицької-Черняхівської сформувався у 1985 р. Першою головою його була Розалія Генсіровська [8].

Безумовно позитивним моментом громадської діяльності українців Канади є і те, що вони намагаються не лише фіксувати, але й аналізувати історичний досвід, набутий власними організаціями, видаючи відповідні різноформатні розвідки: від статей до об'ємних наукових, науково-популярних та популярних праць. Прикладом такого видання, де вміщено і сторінки з історії становлення

та діяльності жіночих організацій Канади, може служити «Пропамятна книга українського народного дому в Вінніпегу», видана заходами і коштом Українського народного Дому у Вінніпезі у 1949 р. [6, с. 227–244].

Активна довголітня сконсолідована співпраця жіночих організацій українок Канади практично заперечує тезу про нездатність українців до єднання та узгоджених дій. Більше шістдесят п'яти років існування та корисної праці доводять зворотнє. Не можна не погодитись із твердженням, що саме жінки – громадські діячки КУК «... зуміли поставити громадське добро вище свого особистого» [5, с. 5].

Водночас діяльність громадських організацій українського жіноцтва за кордоном піднімає чимало теоретичних питань для їх дослідників. Зокрема, чи здатні ці союзи сформувати власну емансипаційну ідеологію, яка б дозволила говорити про український різновид фемінізму як світового цивілізаційного феномену і таким чином перевести жіночий український рух представників діаспори із так званого «практичного фемінізму» у повноцінне ідейно-теоретичне та практичне річище світового фемінізму? Чи не прийшов час в сучасних конкретних соціальних та політичних умовах, коли вже існує українська самостійна держава, розвести завдання українського жіноцтва в емансипаційному плані та українську національну справу?

Проте, що це є чималою проблемою для українських жіночих організацій у всьому цивілізованому світі, а не лише у Канаді, свідчить той факт, що найвидатніші його представниці, яких сьогодні зараховують саме до феміністичного руху, активно заперечували таку ідентифікацію їх особи. Чи не найяскравішим прикладом у цьому плані є Софія Русова. Беручи активну участь у емансипаційному процесі першої половини ХХ ст., все ж у своїх щоденниках вона постійно наголошувала, що її помилково зараховують до феміністок [3].

Можливо, «осучаснення» діяльності громадських жіночих організацій Канади частково вирішить і питання припливу молодих сил у подібні спілки. Потреба у цьому відчувається нагальна. Недаремно в ювілейному виданні «Двадцять-п'ять років спільної праці. – Комітет Українок Канади» звучить звертання саме до молодих українців зарубіжжя: «Їхні батьки причинилися до культурного й економічного розвитку Канади, здобули собі назву будівничих країни, тому нема потреби соромитись свого походження, навпаки – повинні бути горді та продовжувати плекати українську традицію, мову, пісню, звичаї» [5, с. 5–6].

Звичайно, у таких складних життєвих ситуаціях, в яких опинялось у різні роки українське жіноцтво діаспори, з тим різноманіттям життєвого досвіду та індивідуальної світоглядної настанови, з яким приходили ці жінки у спільну працю в жіночих громадських об'єднаннях, не могло не виникати проблем, пов'язаних, зокрема, і з так званим «людським фактором», а не лише з реальною об'єктивною ситуацією, у якій доводилось працювати. А про те, що життя на еміграції було надзвичайно важким і ситуація в емігрантських колах дуже складною, свідчать чимало залишених записів, подібних до такого: «Не було ладу й у внутрішньому житті еміграції. Люди, відірвані від здорової, добровільної праці на рідному ґрунті, озлоблювались на свою долю й на все оточення, дихали зневірою й недовірою один до одного, і ніхто не був певний, що завтра його не приголомшать якоюсь образою, неправдою, підозрінням... Громадські установи також потрохи ліквідувались... Товариське й особисте життя почало занепадати. Жилось без натхнення, без любови, ширилась деморалізація. Самогубства стали частим явищем. Від туберкульозу вмирало багато людей, осирочуючи дітей. В еміграційних злиднях відійшли на той світ такі українські діячі, як Чикаленко, Маршинський, Сидоренко, поет Драган та інші. Тяжко було їх ховати. А політичний обрій не світлішав. Еміграція стояла на трагічному розпутьті. Не мала вона ані спільної, ясної політичної думки, ані волі до спільного великого діла, на яке себе призначала» [7, с. 238].

Ці реалії варто мати на увазі, коли мова йде про оцінювання вагомості виконаної праці. Те, що попри тяжкі умови життя, ностальгію за втраченою Батьківщиною,

особистісні проблеми та незгоди в людей знаходились сили і бажання працювати заради спільного добра та утвердження українськості в чужому оточенні, заслуговує на шану та вдячність як земляків із України, так і українства в цілому.

Сьогодні Комітет українок Канади об'єднує чотири українські жіночі організації. Серед них – найстаріша православна громада – Союз українок Канади, а також – Ліга українських католицьких жінок Канади, Організація українок Канади та Ліга українок Канади. Комітет українок Канади має свої відділи в найбільших канадських містах, зокрема, один із найбільших та найактивніших – в Торонто. КУК робить величезний внесок у збереження української ідентичності на своїй/чужій землі. Готуються та проводяться свята на пошану пам'яті Лесі Українки та інших видатних українок.

Цікавим і оригінальним досвідом українки Канади можуть поділитися і з приводу проведення так званого «Свята Героїнь», присвяченого, наприклад, пам'яті Ольги Басараб і жінкам Української повстанської армії у 70-ту річницю створення УПА.

Українки Канади доклали і докладають сьогодні чимало зусиль, щоб ознайомити місцеве населення із багатою українською культурою, традиціями, побутом, віруваннями батьків. Готуються дійства на Різдвяні та Великодні свята, які дозволяють ознайомити місцеве населення з духовною спадщиною наших предків, зокрема, і тією, що вже склалася на канадській землі (адже українці досить масово з'явилися там у ХІХ ст.); з писанкарством та кулінарним мистецтвом українців.

Чимало зроблено для українського земляцтва на землях поселення саме завдяки благодійницькій діяльності, наприклад: благодійним ярмаркам, концертам тощо. Пані Анна Троян, одна з колишніх голів Торонтського відділу Комітету українок Канади у звітній доповіді зазначала, що варто й надалі працювати в любові і взаємній пошані на користь українського народу, Канади і для збереження саме української ідентичності в Канаді.

Солідаризації українців на чужині сприяє і уважне та шанобливе ставлення жіночих громадських організацій до своїх членів. Так, пані Дарії Темник, багаторічній активній діячці Ліги українських католицьких жінок Канади у 2012 р. виповнилось сто років, і Комітет українок Канади в Торонто щиро вітав її з цим непересічним ювілеєм, влаштувавши справжнє сімейне свято.

Цікавим є той факт, що у 2012 р. було обрано нову голову Комітету українок Канади, якою відповідно до статуту організації стала представниця Ліги українок Канади пані Наталка Попович. Це представниця вже нової генерації канадських українців. Вона закінчила в Україні два університети, зокрема Львівський національний університет імені Івана Франка (юридичний факультет). Наталка Попович, прибувши до Канади на постійне місце проживання, стала активним членом Ліги українок Канади та українського хору «Діброва». Вона є автором численних виступів у місцевій пресі, сценаріїв до свят, що проводять її товаришки. Наталка Попович написала також книгу під назвою «Доля» про нелегку долю української повоєнної еміграції та долю «членкині» Ліги українок Канади з Едмонтону Наталки Таланчук.

Не можна не погодитись із оцінкою Комітетом українок Канади власної діяльності: «Та все ж таки ми, українки Канади, радіємо, що ми ... ведемо нашу працю у взаємнім порозумінні одні з одними та спільно і з'єднано виступаємо як цілість і як жіноцтво одної нації в обороні та в загальних справах поневоленого українського народу» [5, с. 16]. Це було написано ще за часів колоніальної залежності України. Проте не зайве подібний «беззаперечний» патріотизм мати і в сучасній Україні.

Бібліографічні посилання

1. Богачевська-Хомяк М. Білим по білому: Жінки в громадському житті України, 1884-1939 [Текст] / Марта Богачевська-Хомяк. – К. : Либідь, 1995. – 424 с.

2. Герус О. В. Консолідація української суспільності в Канаді [Текст] / О. В. Герус // Життєвий досвід українців у Канаді: рефлексії (УВАН у Канаді). – Вінніпег : Укр. Вільна Аккад. Наук, 1994. – С. 115–152.

3. Грабовська І. Софія Русова та жіночий рух (до питання про взаємозв'язок українського націоналізму та фемінізму) / Ірина Грабовська // Український вимір. Міжнар. зб. інформ., освіт., наук., метод. ст. і матеріалів з України та діаспори : у 3 т. – Чернігів, 2010. – Т. 1. – С. 117–120.

4. Данилів В.-Ю. Солідарність і солідаризм [Текст] / Володимир-Юрій Данилів пер. ; з нім. І. Андрущенко, Д. Павлюк/. – К. : Вид. дім «KM Academia», 2000. – 152 с.

5. Двадцять-п'ять років спільної праці. – Комітет українок Канади. – Вінніпег, Манітоба, 1971. – 104 с.

6. Ковель С. Пропамятна книга українського народного дому в Виннипегу. – Винніпег: Видано заходами і коштом Українського Народного Дому у Виннипегу / С. Ковель, Д. Дорошенко. – Вінніпег : Український Народний Дім, 1949. – 846 с.

7. Русова С. Мемуари. Щоденник / Софія Русова. – К. : Поліграфкнига, 2004. – 544 с.

8. Середницька Т. Союз українок Канади. Відділ ім. Старицької-Черняхівської при громаді св. Андрія Первозванного, Торонто-Захід / Т. Середницька // Нарис історії Конгресу українців Канади в Торонті. – Торонто, 1991. – С. 433–435.

Грабовская И. М., Талько Т. М. Украинское женское движение в Канаде - пример консолидации украинства за пределами Родины.

Проаналізована діяльність неправительствених жіночих організацій Канади за сьом десятиліття їх історії на канадській землі. Опыт указанных общественных объединений оценивается как полезный для изучения и применения при становлении и функционировании гражданского общества в современной Украине. Отмечено, что сегодня гражданское общество превращается во влиятельный фактор жизни страны, от существования и функционирования которого зависят перспективы ее государственности и цивилизационной принадлежности.

Ключевые слова: женское движение, неправительственные женские организации, гражданское общество, цивилизационный выбор.

Grabovska I., Talko T. Ukrainian women's movement in Canada - an example of the consolidation of Ukrainians outside the country

The activity of non-governmental women's organizations in Canada for seven decades of their history on the Canadian land. Experience indicated associations assessed as useful for study and use in the formation and functioning of civil society in contemporary Ukraine. It is argued that civil society is now turning into a significant factor of the country, from the existence and operation of which depends on the state and prospects of its civilizational identity.

Civil society development in Ukraine, the mechanisms of its formation and functioning is perhaps the most urgent problem that continues its existence in Ukrainian statehood. The problem of civilizational choice of the country 's survival in today's complex stage of the crisis without exaggeration depends on making a compromise between the three main operating forces: government, opposition and civil society.

New powerful political factor in the life of modern Ukraine was just civil society that declared itself the right to own and resolve the fate of the Ukrainian state and its citizens. The process of transition from colonial status of the society with its geopolitical, geocultural, after all, the uncertainty of the new civilization as a society. While the final prediction for the future of Ukraine or the EU, or in the Customs Union can not give one. But, obviously, that resolved the issue without thought of civil society of the country did not succeed. Therefore, any experience of its formation and functioning in Ukraine is important. Last but not least is relevant to the NGOs Ukrainian diaspora, including the Canadian.

In contemporary Ukraine women associations have actively made themselves. It is worth exploring the NGO activities in Canada, where the organization had and have a significant impact on the lives of Ukrainian diaspora actively contributing to the preservation of Ukrainian identity, and a well-known general public of Canada thanks to their work. Arguably, among NGOs whose activities are an important contribution to the formation of a positive image of Ukrainians in the world, absolute attention deserves activities of women's organizations in Canada, united under the leadership of Ukrainian Canadian Committee. Activity of Ukrainian women on Canadian ground, conscious of their citizenship and commitment to Ukrainian case allows to qualify activities of women's organizations such as the women's movement.

Key words: women's movement, women's non-governmental organizations, civil society, civilizational choice .

Надійшла до редколегії: 01.03.2014

Е. В. Ходус*Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара***ПРОБЛЕМА ПРИВАТНОСТИ: КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ТРАЕКТОРИИ В
СОВРЕМЕННОЙ СОЦИАЛЬНОЙ ТЕОРИИ**

Проанализированы изменения, происходящие в эпистемологических и онтологических основаниях современного социального теоретизирования. Обоснована идея о том, что в качестве новой «корневой метафоры», способной стать теоретической основой для понимания общих тенденций, характеризующих актуальное состояние социокультурной реальности, может быть концепт приватности.

Ключевые слова: социальная теория, эпистемологические повороты, общество, приватность, субъектность

Как обобщенная форма научной саморефлексии социумом самого себя социальная теория обладает важнейшим качеством – способностью создавать языки описания для текущих состояний исследуемого объекта – современного общества. В этой связи вполне контекстуальным кажется тот факт, что в ситуации активной социодинамики, стимулирующей быстрые смены параметров межличностного и социального взаимодействия, социальная теория пытается разрабатывать новые средства для описания сложившихся реалий, меняя при этом свои эпистемологические основания, переориентируя исследовательский фокус. Речь идет об изменении «корневых метафор», составляющих фундаментальную сущность социальной теории как таковой, метафор, задающих самые общие ответы на ключевой вопрос социальной теории: «Что такое общество?».

В современной социальной гуманитаристике эта тематизация осуществляется усилиями целой серии эпистемологических поворотов – онтологического, коммуникативного, лингвистического, прагматического, визуального/медиального и т.д. Сама возможность таких поворотов есть не что, иное как «дисциплинарные» сигналы из разных областей познания, указывающие на то, что происходит не просто изменения в обществе, а трансформация структур человеческого бытия и его отображения. Возникновение новых общественных форм и практик требует, в свою очередь, новых интеллектуальных ориентаций и исследовательских программ, преобразующих привычные понятия социальной теории.

Соответственно цель настоящей статьи состоит в попытке обоснования идеи о том, что в качестве новой «корневой метафоры», способной стать основой для понимания общих тенденций, характеризующих актуальное состояние социокультурной реальности, может быть концепт приватности. Современные тенденции, действительно, свидетельствуют о том, что в ряду ключевых слов нашего времени «приватность» упорно конкурирует с «коллективностью» в том смысле, что происходит увеличение удельного веса и значимости частной жизни в самых разных ее проявлениях и формах – дом, еда, любовь, дружба, интимность, идентичность, телесность, здоровье. Таким образом, частная жизнь, приватность, повседневность, долгое время будучи периферийными сюжетами в работах теоретиков, вдруг попали в круг их научных интересов. Другими словами в поле внимания исследователей оказались прежде всего те сферы, которые составляют «мир маленького человека», оторванного от событийности «неординарных» (в отличие от обыденных, повседневных, привычных) областей жизни, от понимания функционирования социальных институтов, влияние которых в зоне непосредственного существования человека кажутся ему либо ничтожными, либо фатальными.

Причины такой эпистемологической переориентации исследовательского фокуса на, казалось бы, абсолютно «ненаучные» темы имеет смысл рассмотреть в более широком социально-теоретическом контексте.

Анализ сложившихся на сегодняшний день в социальной гуманитаристике

метрологических и теоретических стратегий не позволяет не согласиться с мнением А. Гофмана о том, что если еще тридцать лет назад, не говоря уже о более ранних временах, идея социальной теории без понятия общества казалась немыслимой – в социальной онтологии преобладал социальный реализм, а в социальной эпистемологии номотетическая и холистическая точки зрения, то сегодня напротив, само понятие общества подвергается сомнению и критике [1, с. 18]. Более того, общество перестает быть центральным понятием социальной теории, теряя при этом свою концептуальную целостность и семантическую ясность.

При этом сокращается круг теорий, которые были бы оптимистичны в отношении самой идеи общества. Тема «распада общества», «инерции социального» стала ведущей: новейшие теории демонстрируют свой отказ не только от классических идей, но и от способа видения общества, которое понималось как структурированная социальная система с прочно связанными друг с другом элементами. По мнению Ф. Тенбрука, односторонняя ориентация на «системность» в социальной теории привела к тому, что последняя «оказалась не в состоянии объяснить те точки разрывов, где в общество, потрясая и преобразовывая его, вторгаются совсем иные реальности» [2, с. 409]. Категория «общество», доказывает он, – это исторически сложившийся конструкт, содержание которого связано с абстрагированием из всей многомерности социального мира одного – структурного аспекта. Эта методологическая операция оказалась определяющей в ходе становления классической (позитивистски ориентированной) парадигмы, превратив понятие общества в некий универсально-метафизический постулат. «Вследствие последовательной радикализации процесса абстрагирования возникла тенденция превращения конструкта социологической работы – «общества» – в подлинную и единственную действительность. То, что начиналось как открытие новой точки зрения на действительность, завершилось абсолютизацией этого момента. «Социальное» стало ядром реальности, конструкт заменил действительность; все другие сферы реальности оказались затемненными, превратились в эпифеномены – осталось лишь «общество» – и споры, как его определять. Социология замкнула себя и нас вместе с ней в тюрьме мира как общества» [там же, с. 406].

Однако сегодня понятие общества в языке социальной науки имеет несравненно меньший вес. Смысловое восприятие процессов индивидуализации, эгоцентрической эмансипации, когда все большее число индивидуальных карьер не синхронизируется с прежними принципами социальной организации, дифференциации, плюрализации, сделало устаревшим концепт целостности общества как надежного «социального единения». Его заменяют теперь категории «сеть» (Б. Латур), «первичная социальность» (Кайе), «практики социальных акторов» (Э. Гидденс, П. Бурдье).

Не случайны в этой связи и наблюдаемые в настоящее время изменения в теоретическом ландшафте социального теоретизирования: фокус научного интереса смещается с относительно устойчивых структур и институтов в сторону микросоциальных явлений и процессов. Достаточно вспомнить популярные ныне темы будней (повседневности), телесности, эмоций и пр., ставшие предметом научных изысканий. Нельзя не согласиться с тем, что в новейшей социологии растет внимание к четырем «И»: индивидуализации, идентичности, идентификации, интимности [3]. Доминантными ценностными ориентациями сегодня (на фоне усиливающейся ценностной аномии и эмоциональной неустойчивости основной массы населения, и украинцы здесь не исключение) выступают стремление к безопасности, забота об окружающей среде и здоровье, возврат к «гемайншафту», приватности.

Подобное изменение контекстов исследования означает разрыв с кардинальной темой «большой/классической социологии» – исследованиями общества с точки зрения «идеологии центра» (системной интеграции), построенной на идее соответствия между институционализацией ценностей, предлагающих универсальные принципы и схемы действия, и социализацией субъектов. Теоретики

классической (позитивистски ориентированной) социологии обосновывали свой проект определения социальной реальности, опираясь на три ключевые тезиса:

- принцип слияния определенного типа общества и «смысла истории» в характеристике современного общества (отсюда и «просвещенческий» пафос самой классической социологии, приравнявшей себя к проекту современности/модерна) [4];

- принцип отождествления социальной системы с национально-государственным устройством, обществом в рамках государства, в силу чего приобретают центральное, ключевое значение понятия социального института, институциональной регуляции и связанные с ними процессы социальной дифференциации, выделения автономных сфер социальной жизни и неравномерность их развития;

- принцип замены действующих лиц – субъектов данного общества – статистическими ансамблями, системами относительно равновесного взаимодействия общественных образований, обуславливаемых воздействием формальных институтов дисциплинарной социализации (следствием такой «абстрактности» и «обезжизненности» общества стало «исчезновение субъекта», который «есть свобода»; напротив, субъектом общества как структурно-функциональной конструкции становится «сверхсоциализированный» индивид, для которого при успешной социализации индивидуальность не играет в социальном процессе значимой роли. Появление такого субъекта – следствие логики рационализации, определяющей суть современной культуры. Именно рационализация превращает общество, включая и субъекта, в «объекты тотального администрирования». Речь идет о развитии системы общественных институтов, расширении и дифференциации сфер их компетенции, унификации индивидов в отношении институтов, репрессивных практиках, выстроенных на логике контроля (все это – суть тенденции, интенсивно проявляющиеся в модерне). Такое принудительное регулирование жизненного мира субъекта принимает форму колонизации (в терминологии Ю. Хабермаса), которая бюрократизирует социальные отношения и сводит индивидов к инструментально ориентированным особям [5].

Между тем эти основания классической социальной теории на Западе оказались серьезно поколебленными. Начиная с середины 60-х гг. XX в. в рамках быстро расширяющегося спектра «радикальных», «гуманистических», «рефлексивных» и т. п. течений происходит активная интеллектуальная и теоретико-методологическая полемика с представителями классического теоретизирования. Идеологическим фоном такой полемики послужили выступления новых левых и их критика общественной реальности «позднего капитализма», студенческие волнения конца 60-х гг. XX в. в США и Западной Европе, распространившиеся в литературно-философской публицистике и общественном сознании этого времени чувства утраты целостности, определенности и социальной стабильности, непрерывности «социального прогресса». Этот период стал временем известной реакции на слишком бодрый оптимизм модерна, связанный с резким расширением сферы применения социальной технологии, внедрением научных методов и стратегий планирования. Соответственно монолог модернистского теоретизирования, претендовавший на создание целостной картины общества, сменился множеством теоретических и эпистемологических утверждений, общий пафос которых сводился к одному – современная социальная реальность принципиально хаотична, само существование «социального» проблематично, соответственно «общество» – термин, придуманный для того, чтобы оправдать действия, которые делают людей более управляемыми, подлежит реинтерпретации. Поэтому вслед за радикально меняющейся реальностью должна радикально измениться и социальная теория.

На волне таких изменений начинает складываться другая линия социального теоретизирования, поставившая в центр исследовательского интереса не столько институциональные системы (они то как раз и интерпретируются как нечто чуждое,

непостижимое, отделенное от индивида), сколько «простого человека с улицы» с имеющимся у него «обыденным» запасом знаний. Как пишет А. Турен, «общество перестает быть продуктом экономической организации... На смену установке на покорение природы приходит установка на самоконструирование». Тем самым Турен подчеркивает значимость процесса субъективирования как способности индивида быть признанным в качестве актора, имеющего собственную волю и свободу действовать. Сущность новой, постклассической теории, по мнению А. Тулена, не может более трактоваться как попытка сочетания инструментальной рациональности с моральным индивидуализмом. Прежняя симметрия исчезает, а внимание исследователей переключается на исследование индивидуальных и коллективных субъектов, которые стремятся при помощи коллективного действия, государственной политики или в институциональных механизмов обеспечить свои (курсив мой) потребности [7, с. 7].

Другими словами, исследовательская направленность сегодня смещена на предметные обстоятельства совместной жизни людей, которые осознаются ими как собственная, частная сфера (дом, семья, ближайшее окружение), сфера сугубо будничных, частных событий. Эта аксиоматика личного интереса отчетливо проявляется в такой тенденции, как «социальная приватизация». Мы согласимся с точкой зрения российского социолога В. Козырькова, определившего сущность такой, по сути, постсоциальной тенденции следующим образом: частная реальность (приватность), вызвав социально-приватизационный процесс всей культуры, превратилась в свою противоположность, став формой общественного бытия и новым способом развития свободной индивидуальности [7, с. 140]. Х. Аренд, обратившая в свое время внимание на опасность катастрофического сужения принципов солидарности, определила приватизацию как состояние, в котором «никто уже не может видеть и слышать другого или быть увиденным и услышанным» [8, с. 76]. Такое значение понятия приватизации весьма близко констатирует с понятиями «социального угасания» (Р. Сеннета), «инерции социального в эпоху расслабленности» (Ж.-Ф. Лиотара), «конца социального» (Ж. Бодрийяра), «персонализации» (Ж. Липовецки).

В целом, существующее многообразие способов схватывания реконфигурации идеи сообщества – концептуальных, образных, технологических – побуждает нас говорить об отказе видеть в сообществе какую-либо социальную сущность или коллективистский проект с акцентом на «общее дело», и заставляет переводить разговор о нем в область онтологии «совместности». Речь идет о кризисе буквально всех форм социальности/коллективности/солидарности современного типа, расширение и структурирование которых происходило на протяжении XIX и в начале XX в. Иначе говоря, меняется природа самой публичной сферы как сферы социальности. Если в условиях современной культуры продвижение «публичного» происходило все больше в сторону сокращения приватного пространства, то сегодня движение границы социального, наоборот, маркируется доминированием дискурса приватности, формирующего новый нормативный режим, при котором происходит деконструкция социальности как способности принять роль другого в качестве необходимого условия социальной связи и функционирования общества. Как замечает К. Лаваль, «новый нормативный режим характеризуется как раз тем местом, которое в нем занимает личный интерес в представлении о самом себе и в оправдании отношений с другими людьми. В этом смысле он является поворотным моментом истории социальных связей и индивидуального «я» [9, с. 355-356].

В свою очередь, утрата коллективного смысла жизни компенсируется сегодня представлениями об удобной жизни для себя, что проявляется в постоянном упоре на «личное желание» и «свободный выбор», предоставленные обществом потребления. В такой ситуации область поисков субъективных смыслов жизни сводится к потреблению, социальным отношениям, таким как родство, дружба, интимность и т.д. Главное, что субъектом и объектом этих поисков становится отдельный индивид, который теперь возвышается до собственного

смыслотворческого центра и смысла жизненного планирования. Каждый становится своей собственной формой обслуживания с двойной задачей – обеспечения быта и планирования жизни. В сознании такого «приватного» человека успешно приживается представление о его необусловленности, о том, что все – включая здоровье, безопасность, успешность – зависит только от него одного. Собственное «Я» становится объектом инвестиций и интенсивной работы.

Можно предположить, что социальным эффектом процесса приватизации является не только стремление индивида создать персонально-приватное пространство, но и утрата им способности к пониманию другого. Единение, скрепляемое чувством «мы», слабеет, вытесняется чувством «они»/чужие», хотя и связанные кругом общения, но неравноценные по значимости. В итоге разрыв групповых связей и отчуждение индивидов, не поддерживающих продолжительных отношений с другими, превращаются сегодня в один из основных моментов формирования опыта самости. На самом деле такое субъективирующееся «Я», спасающееся «бегством» от «большого мира» труда, общественной жизни, политики в узком приватизированном мирке интимных эмоциональных переживаний – своеобразной «асоциальной социальности», – испытывает острый дефицит традиционных социальных связей.

Следует отметить, что отечественная теоретическая реакция на феномен приватности также бедна концептуализацией, но по другой причине. В советской социологии, социальной теории, истории данная проблематика считалась не вполне уместной, учитывая общий пафос официальной советской речи, где благополучие личной жизни в режиме близости затмевается светом высшего общего блага, обладающего безусловной легитимностью. В таком контексте понимание приватности имело свои особенности. Прежде всего, в условиях советского общества достаточно сложно говорить о полноценной приватной сфере (в принятом смысле), учитывая тотальный надзор государства за всеми проявлениями жизнедеятельности граждан; любая сторона жизни человека могла стать темой обсуждения «общественности» с последующим применением санкций. Сложно было и с физическим оформлением приватной жизни в условиях коммунального быта с его обычными практиками подслушивания, подсматривания, доносов. Опыт коммунального социализма дает массу примеров символических форм приватности, когда сама идея приватного подчас была лишена пространства: перегородки, которые ничего не загораживают, индивидуальные предметы мебели в «местах общего пользования», индивидуальный звонок в коммуналке, возвещающий, однако, всем соседям «к кому пришли». То есть в условиях советской культуры не оставалось места приватному, оно подчинено коммунальным ценностям. Однако, как отмечает Е. Мещеркина, это вовсе не означало, что частного нет, имела место конструкция «частного без приватности», эдакая жизнь на людях или «публичная приватность» [10]. Требования усредненности, стратегия не выделения личности не предполагали индивидуализации в значении права быть собой, воспринимать свои действия как часть собственной жизни, напротив – «не высовывайся, будь как все». Указанные обстоятельства оставляли маргинальной проблематику приватности в отечественной науке вплоть до начала 90-х гг. XX в. Учитывая вышесказанное, можно констатировать, что возрастание научного интереса (в том числе и в среде отечественной социальной теории) к роли «малой социальности» в развитии общества в настоящее время вызвано не столько ростом реального значения и влияния сферы частной жизни, сколько общей реконфигурацией сферы публичного/ приватного в целом. При этом легитимация приватной сферы в Украине не привела к изменению ее эстетики. Современные реалии демонстрируют очевидное отсутствие в современном социокультурном пространстве нашего общества подлинного уважения к приватности как ценности, основанного на морали индивидуализма и доверии к закону.

Таким образом, под влиянием новой ценностной установки на автономность индивидуального существования меняется, в свою очередь, предметная сфера и концептуальная структура современной социальной теории, что, собственно,

и предает актуальность и объемность концептуализации феномена приватности как новой «корневой» метафоры, позволяющей говорить о существовании нового опыта теоретического осмысления онтологии «совместности».

Библиографические ссылки

1. Гофман А. Б. Существует ли общество? От психологического редукционизма к эпифеноменализму в интерпретации социальной реальности [Текст] / А. Б. Гофман // Социол. исслед. – 2005. – № 3. – С. 18–25.
2. Tenbruck F. Die unbewaltigten Sozialwissenschaftler oder die Abschaffung des Menschen / F.Tenbruck. – Graz etc., 1984.
3. Мальковская И. А. Метаморфозы субъектности в современном мире / И.А. Мальковская [Текст] // Социол. исслед. – 2008. – №5. – С. 16–25.
4. Ходус Е.В. «Субъекту быть!»: модусы вариативности современной субъектности [Текст] / Е.В. Ходус // Наукові студії Львівського соціологічного форуму «Багатовимірні простори сучасних соціальних змін»: зб. наук. пр. – Л.: Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2008. – С. 112–116.
5. Хабермас Ю. Проблема легитимации позднего капитализма [Текст] / Ю. Хабермас. – М.: Практика, 2010. – 264 с.
6. Турен А. Социология после социологии [Текст] / А. Турен // Социальные и гуманитарные науки. Отеч. и зарубеж. лит. – Сер.11, Социология: РЖ /РАН. – М.,2008. – № 3. – С. 5–11.
7. Козырьков В.П. Регулятивные аспекты частной жизни: обоснование программы спецкурса [Текст] / В.П. Козырьков // Вестник ННГУ. – Вип.1(5). – 2004. – С. 138–148.
8. Аренд Х. Via active, или О деятельной жизни [Текст] / Х.Аренд. – СПб.: Алетейя, 2000. – 444 с.
9. Лаваль К. Человек экономический. Эссе о происхождении неолиберализма / К. Лаваль. – М.: Новое литературное обозрение. 2010. – 432 с.
10. Мешеркина Е.Ю. Частная жизнь как предмет социологического анализа [Электронный ресурс] / Е. Ю. Мешеркина. – Режим доступа: http://demoskop.ru/weekly/knigi/konfer/konfer_018.html; – Загл. с экрана

Ходус Е. В. Проблема приватності: концептуальні траєкторії у сучасній соціальній теорії.

Проаналізовано зміни, що відбуваються в епістемологічних та онтологічних основах сучасного соціального теоретизування. Обґрунтовано ідею про те, що новою «кореневою метафорою», здатну стати теоретичною підставою для розуміння загальних тенденцій, що характеризують актуальний стан соціокультурної реальності, може бути концепт приватності.

Ключові слова: соціальна теорія, епістемологічні повороти, суспільство, приватність, суб'єктність

Khodus H. The problem of privacy: conceptual trajectory of modern social theory.

In this article author analyzes the changes in the epistemological and ontological foundations of modern social theorizing. In this regard, looks quite contextual that fact that in the situation of active sociodynamics, which enable rapid changes of parameters interpersonal and social interaction, that's why social theory tries to develop new tools for the description of the existing realities, changing, thus, their epistemological foundations, reorienting research focus

Substantiates the idea that as a new «root metaphor», capable of becoming a theoretical basis for understanding the general trends of the current status social and cultural reality can be a concept of privacy.

Current trends do indicate that in a number of key words of our time «privacy» hard competing with the «collective» in the sense that there is an increase of specific gravity and importance of privacy in its various manifestations and forms - the house, the food, love, friendship, intimacy, identity, physicality, health. Thus, private life, privacy, daily, for a long time, being a peripheral subjects in the works of theorists, suddenly caught in the circle of scientific interests. In other words, the attention of researchers in the field were primarily those areas that make up the «peace little man», detached from eventness «extraordinary» (as opposed to the mundane, everyday, habitual) areas of life, from the understanding of the functioning of social institutions, whose influence in immediate area of human existence seems to him or insignificant, or fatal.

The reasons for such epistemological reorientation of research focus on seemingly is «unscientific» theme makes sense to consider the broader social context of theoretical whose characteristic line becomes social theorizing, placed at the center of research interest is not so much the institutional system, as «the common man on the street» with his existing «ordinary» store of knowledge. Thus, under the influence of new value setting on the autonomy of individual existence changes, in turn, subject matter of conceptual structure of modern social theory that, in fact, betrays the urgency and volume conceptualization of the phenomenon of privacy as a new «root» metaphor which suggests the existence of a new theoretical understanding of the experience of ontology «consistency».

Key words: social theory, epistemological turn, society, privacy, subjectivity

Надійшла до редколегії: 21.03.2014

О. В. Кулик*Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара***КРИТИКА ФІЛОСОФАМИ XX СТ. ІДЕЇ РАЦІОНАЛЬНОГО
ВПОРЯДКУВАННЯ**

Виокремлено чотири напрямки критики ідеї раціонального впорядкування, поширені у філософії XX ст. Аргументовано, що критика ідеї раціонального впорядкування має специфіку порівняно зі своїми аналогами попередніх епох.

Ключові слова: раціональність, впорядкування, філософія XX ст., хаос, історія філософії.

Ідея раціонального впорядкування сягає корінням глибинних пластів європейської філософії – думки Анаксагора про те, що «Всі речі були змішані, потім прийшов розум та їх упорядкував» (*тут і далі переклад наш – О.К.*) [12, с. 505], теорій Платона та інших видатних філософів. Дана ідея становить важливу частину культури народів, яких відносять до Західної цивілізації. Однак у XX ст. ідея раціонального впорядкування зазнала серйозної критики з боку представників різноманітних філософських напрямків. Історико-філософська систематизація даної критики є тією дослідницькою проблемою, яку покликана вирішити дана стаття.

Як відомо, тема аналізу мислителями XX ст. критики раціонального сприйняття світу порушується у працях багатьох авторів: Н. Автономової [1], Д. Девідсона [16], М. Мамардашвілі [7], Н. Решера [17], Дж. Серля [18] та ін. На тлі праць указаних авторів дане дослідження виділяє концентрування уваги на виявленні концептуального каркасу критики того модусу раціональності, який проявляє себе у впорядкуванні.

Мета нашого дослідження полягає у виділенні основних напрямків та концептуального змісту критики мислителями XX ст. ідеї раціонального впорядкування.

Передусім необхідно зазначити, що, звісно, не всі мислителі XX ст. були незгодні з ідеєю раціонального впорядкування. У цієї ідеї було чимало прихильників, і в даному дослідженні необхідно хоча б перелічити їх найбільш відомі аргументи, прагнучи продемонструвати те теоретичне тло, на якому розгортається вищезазначена критика.

Один з популярних у філософії XX ст. аргументів на захист ідеї раціонального впорядкування вказує на виключну практичну важливість раціонального впорядкування (і відповідно теоретичного обґрунтування, що підкріплює цю практику) для розвитку суспільства. Наприклад, Ф. фон Хаек [14] звертав увагу на те, що людство саме за посередництва різного роду впорядкованих структур забезпечує задоволення своїх нагальних потреб. Очевидно, що раціональне впорядкування об'єктів і подій ефективний – шлях до активної їх реорганізації з метою отримання бажаних результатів.

Другий аргумент репрезентує раціональне впорядкування як засіб протистояння фаталістичному світогляду. Наприклад, Карл Мангейм зауважував, що фаталізм знесилоє суспільство. Цей теоретик називав прагнення людини до послідовної і всезагальної раціоналізації світу етикою відповідальності [8].

Третій аргумент свідчить про те, що найважливіші царини людської діяльності засновано саме на ідеї раціонального впорядкування. Тут можна пригадати, наприклад, позицію М. Коена та Е. Нагеля щодо науки. Вони писали таке: «Наукові дослідження повинні починатися з деякої проблеми і бути націленими на пошук порядку, який зв'язує те, що на перший погляд видається такими фактами, що не стосуються один одного» [4, с. 281]. Також варто відзначити думку І. Лакатоса: «Теорії відіграють роль упорядкування світу» [6, с. 372].

Ці та інші подібні аргументи, втім, не змогли у XX ст. дезавувувати масштабну

критику ідеї раціонального впорядкування. Розглянемо основні напрямки цієї критики.

По-перше, чимало мислителів XX ст. звинувачували ідею раціонального впорядкування в тому, що вона вступає у суперечність з глибинними потребами людської природи.

Не можна не погодитись з думкою М. К. Мамардашвілі про те, що у XX ст. ідея раціональності наразилася на складні випробування, пов'язані зі спробами введення «свідомих та життєвих явищ» у картину світу [7]. Тут можна відзначити, наприклад, спостереження Г. Маркузе стосовно того, що ідея розуму, який упорядковує, класифікує та завойовує, стає все більш антагоністичною по відношенню до тих схильностей та настанов, які пов'язані з принципом задоволення [9, с. 112]. Розуміючи під «ціллю розуму» забезпечення реалізації людських можливостей шляхом все більш ефективного перетворення природи та її експлуатації, Маркузе стверджує, що дана мета в XX ст. була підмінена її засобами, у результаті чого практики впорядкування почали претендувати на визначення людських потреб.

Подібні ідеї висловлює і Жак Еллюль. На його думку, раціоналізація ставлення до світу призвела до сприйняття людиною світу та свого місця в ньому виключно в рамках практик технічного впорядкування [3]. За словами ученого, у XX ст. через домінування технічних рішень було розірвано єдність людини: «Більше не існує форм діяльності, які не були б опосередковані технікою». Як зауважує теоретик, люди відчувають неспокій через те, що відбувається, однак вони шукають спасіння знову-таки в застосуванні засобів технічного впорядкування (техніки психології тощо). За песимістичним прогнозом Еллюля, людство простує до остаточної ліквідації залишків особистісного в людині.

По-друге, у XX ст. висувались численні звинувачення у суб'єктивності наявних практик раціонального впорядкування.

Як відомо, ідея раціонального впорядкування тісно пов'язана з переконанням у об'єктивному характері таких практик. Однак у XX ст. чимало мислителів виступили з критикою цього переконання, вказуючи на суб'єктивний характер функціонування тих царин людської культури, які традиційно розглядають як зразкові виразники раціонального впорядкування (наука тощо), а також наполягаючи на суб'єктивному характері результатів відповідного функціонування.

Наприклад, Томас Кун спробував довести у своїх працях, що вчені зазвичай «Намагаються "втиснути" природу в парадигму, як у заздалегідь зроблену затісну коробку». На переконання філософа, більшість вчених ігнорує ті явища, які не вписуються в існуючу парадигму. Причому Кун вважає, що обставини виникнення і конфігурація парадигм обумовлені значною кількістю суб'єктивних факторів, а дослідження в період так званої «нормальної науки» спрямовані на розробку тих явищ і теорій, існування яких ця суб'єктивна парадигма заздалегідь передбачає [5, с. 51].

Подібного погляду дотримувались також Ж. Дельоз і Ф. Гваттарі, стверджуючи, що наука являє собою недосконалий спосіб взаємодії з хаосом [2, с. 259]. Причому, на їх думку, наука випускає з уваги нескінченну мінливість хаосу, підміняючи реальність довільними суб'єктивними моделями, зручними науковому співтовариству. Показовою також є й думка Унамуно, яку він висловив у даному ключі, хоча і в більш широкому контексті: «Те, що ми називаємо світом, об'єктивним світом, є лише деякою соціальною традицією. Цей світ нам вручають уже готовим» [10, с. 139].

По-третє, пропонувались концепції впорядкування, засновані на принципах, альтернативних рацію.

П. Фюерабенд справедливо писав: щоб знаходитися в опозиції до існуючих систем упорядкування, немає потреби відкидати будь-який порядок і занурюватися в меланхолійний потік свідомості. Він називав парадоксальним той ірраціоналізм, прибічники якого, ототожнюючи раціоналізм з порядком і ясністю висловів, вважають себе зобов'язаними захищати нечленороздільність та абсурд. На

переконання Фюерабенда, існує чимало способів упорядкування навколишнього світу. Як зазначає вчений, «Незалежні тиски однієї множини стандартів можуть бути зруйновані вільно вибраними стандартами іншого роду» [11, с. 221].

Як приклад філософських концепцій, які пропонують не раціональний порядок, а порядок «іншого роду», можна навести ідею *ordo amoris* Макса Шеллера.

Шеллер говорить про впорядкованість існуючого світу. Однак як сутність цього порядку він називає не рацію, а любов. За його словами: «Те, що ми називаємо «душею» чи, образно кажучи, серцем людини, – це не хаос сліпих емоцій ... у серця в його власній царині є строгий аналог логіки, який зовсім не позичений ним з логіки розуму. У нього вписані закони, які відповідають плану, за яким світ зведено як ціннісний світ» [15, с. 87].

Шеллер не погоджується з думкою, що в царині любові всі розрізнення невиразні або мають лише суб'єктивну значущість. Він наголошує на ієрархічній будові всього, що гідно любові. Мислитель вважає, що кожен предмет, «якщо зірвати з нього покриви випадковості та розглядати його співвідносно з сутністю», посідає в цій ієрархії цілком визначене місце.

Шеллер надає дуже просте пояснення тому, що в житті чуттів та в царині любові й ненависті мислителі не змогли знайти очевидність, а також закономірність, яка відрізняється від каузальної прив'язки певних відчуттів до об'єктивних вражень. Він каже, що справа полягає в «Несумлінності, неохайності, з якими вважали за потрібне розглядати, в принципі, всі запитання, недосяжні для розумного вирішення». За словами Шеллера, там, де недосвідчений погляд бачить «лише хаос неупорядкованих станів», насправді існує порядок, хоча його існування здатна усвідомити зовсім невелика кількість людей, а використати це знання з утилітарною метою не здатна жодна людина.

Цікаво, що незважаючи на впорядкованість світу любов'ю, про яку говорить Шеллер, він також зазначає і про хаос в *ordo amoris*. Шеллер міркує таким чином: «Якщо у світі є ненависть, то у світі повинен бути і хаос в устрої любові» [15, с. 96]. Тобто, на думку цього теоретика, та чи інша людина ненавидить через хаосу в устрої любові.

По-четверте, у філософії ХХ ст. висловлювались пропозиції зовсім відмовитися від ідеї впорядкування.

Серед прихильників бажання зануритися у хаос, можна назвати, наприклад Ж. Дельоза та Ф. Гваттарі, котрі переконані, що світ являє собою хаос і правильна позиція людини стосовно цього хаосу – осмислювати його, так би мовити, «зсередини», продукуючи теж хаос [2, с. 259]. Також можна відмітити позицію Е. Фромма, який праці «Втеча від свободи» [3] пропонує нам «шлях спонтанних зв'язків з людьми та природою, тобто таких зв'язків, які поєднують людину зі світом, не знищуючи її індивідуальність». Під спонтанністю філософ розуміє щось цілком протилежне до раціонального впорядкування. Він закликає нас орієнтуватися на той спосіб життя та ставлення до світу, який практикують нерозумні діти та різноманітні художники. Фромм вірить, що «при спонтанній діяльності індивід зливається зі світом».

У такій філософській стратегії злиття з хаосом Е. Фромм бачить успішний спосіб досягнення людством щастя. На його думку, якщо згадати моменти, коли ми були насправді щасливі, то легко зрозуміти, що це були моменти саме спонтанності. Виходячи з філософії Е. Фромма, у разі спонтанної діяльності індивід і навколишній світ стають частинами одного цілого – людина посідає своє законне місце в цьому світі, і тому в неї зникають сумніви стосовно сенсу життя.

Необхідно зазначити специфіку критики ідеї раціонального впорядкування, яка мала місце у ХХ ст., порівняно з подібною критикою, по передньої епохи. З одного боку, ця специфіка обумовлена розвитком історії філософії. Наприклад, була б малоімовірною поява критичних теорій, побудованих на протиставленні принципів продуктивності та задоволення (Г. Маркузе та ін.) в ті епохи історії філософської думки, які передували появі психоаналітичних теорій. З іншого боку, дана специфіка пов'язана з розвитком технічної царини життя суспільства.

Справа в тому, що поява низки критичних теорій (наприклад, вчення Ж. Еллюля та ін.) була обумовлена технічним прогресом та іншими практиками раціоналізації у XX ст., які досягли небувалих раніше показників, охопивши практично всі царини життя західного суспільства.

На підставі вищезазначеного ми дійшли таких висновків. У XX ст. у філософії розгорнулася масштабна критика ідеї раціонального впорядкування. Існувало як мінімум чотири напрямки даної критики. По-перше, мислителі закидали прихильникам ідеї раціонального впорядкування те, що ця ідея ніби вступає у суперечність з глибинними потребами людської сутності. По-друге, висувались звинувачення в суб'єктивності наявних практик раціонального впорядкування. По-третє, було запропоновано концепції впорядкування, засновані на принципах, які є альтернативними раціо. По-четверте, висловлювались пропозиції зовсім відмовитися від ідеї впорядкування.

Названі напрямки критики успішно конкурували з популярними у XX ст. аргументами на захист ідеї раціонального впорядкування. Найбільш відомими з цих аргументів були три такі. Перший постулював виключну важливість раціонального впорядкування (і відповідно важливість теоретичного обґрунтування, яке підкріплює цю практику) для розвитку суспільства. Другий репрезентував ідею раціонального впорядкування як засіб протидії фаталістичному світогляду, який знесилоє суспільство. Третій аргумент свідчить про те, що важливі царини людської діяльності засновано саме на ідеї раціонального впорядкування.

Критика ідеї раціонального впорядкування, що розгорнулася у XX ст., має специфіку порівняно з відповідною критикою попередніх епох. З одного боку, ця специфіка обумовлена розвитком історії філософії, з іншого – вона була інтелектуальною реакцією на ті процеси, які відбувались у XX ст. в житті суспільства. У першу чергу тут мається на увазі те небувале (порівняно з попередніми епохами) зростання ролі техніки у житті суспільства, яке спостерігалось у минулому столітті.

Бібліографічні посилання

1. Автономова Н. Рациональность: наука, философия, жизнь [Текст] / Н.С. Автономова // Рациональность как предмет философского исследования. – М., 1995. – С. 56–90.
2. Делёз Д. Что такое философия? [Текст] / Жиль Делёз, Феликс Гваттари ; [пер. с франц. С. Н. Зенкина]. – СПб. : Алетейя, 1998. – 270 с.
3. Еллюль Ж. Техніка, або виклик століття [Текст] / Жак Еллюль // Сучасна зарубіжна соціальна філософія. – К. : Либідь, 1996. – С. 25–57.
4. Коэн М. Введение в логику и научный метод [Текст] / Моррис Коэн, Эрнест Нагель. – Челябинск : Социум, 2010. – 655 с.
5. Кун Т. Структура научных революций [Текст] / Т. Кун // Структура научных революций. – М., 2003. – С. 9–268.
6. Лакатос И. Фальсификация и методология научно-исследовательских программ [Текст] / И. Лакатос // Структура научных революций. – М., 2003. – С. 269–454.
7. Мамардашвили М. Классический и неклассический идеалы рациональности [Текст] / М. К. Мамардашвили. – М. : Лабиринт, 1994. – 90 с.
8. Манхейм К. Идеология и утопия [Текст] / К. Манхейм // Диагноз нашего времени. – М. : Юрист, 1994. – С. 7–164.
9. Маркузе Г. Эрос и цивилизация [Текст] / Г. Маркузе. – М., 2003. – 312 с.
10. Унамуно М., де Любовь, боль, страдание и личность [Текст] / М. де Унамуно // Трактаты о любви: Сб. текстов. – М., 1994. – С. 129–146.
11. Фейерабенд П. Против метода [Текст] / П. Фейерабенд. – М., 2007. – 413 с.
12. Фрагменты ранних греческих философов. Ч. I. От эпических теокосмогоний до возникновения атомистики [Текст] / Изд. подгот. А. В. Лебедев. – М. : Наука, 1989. – 576 с.
13. Фромм Э. Бегство от свободы [Текст] / Э. Фромм. – М., 2005. – 284 с.
14. Хайек Ф. А., фон Пагубная самонадеянность. Ошибки социализма [Текст] / Фридрих Август фон Хайек. – М. : Новости, 1992. – 304 с.
15. Шеллер М. Ordo amoris [Текст] / М. Шеллер // Трактаты о любви : сб. текстов. – М., 1994. – С. 77–100.
16. Davidson D. A Nice Derangement of Epitaphs [Text] / D. Davidson // Philosophical Grounds of Rationality: Intentions, Categories, Ends / ed. by Richard E. Grandy, Richard Warner. – Oxford, 1988. – P. 157–174.

17. Rescher N. Rationality: A Philosophical Inquiry Into the Nature and the Rationale of Reason [Text] / Nicholas Rescher. – Clarendon Press, 1988 – 234 p.

18. Searle J. Meaning, Communication, and Presentation [Text] / J. Searle // Philosophical Grounds of Rationality: Intentions, Categories, Ends / ed. by Richard E. Grandy, Richard Warner. – Oxford, 1988. – P. 209–228.

Кулик А. В. Критика философами XX ст. идеи рационального упорядочивания.

Выделено четыре направления критики идеи рационального упорядочивания, которые были распространены в философии XX ст. Аргументировано, что критика идеи рационального упорядочивания, которая развернулась в XX ст., обладает спецификой по сравнению со своими аналогами предшествующих эпох.

Ключевые слова: рациональность, упорядочивание, философия XX ст., хаос, история философии

Kulik A. Criticism of rational ordering idea by philosophers of XX century.

The aim of the given research is to point out basic directions of rational ordering idea criticism by thinkers of the XX century. Rational ordering idea dates back to the deepest layers of European philosophy. However in the XX century this idea was exposed to rather serious criticism by representatives of various philosophical directions. Philosophical systematization of the given criticism is the very problem the article is supposed to solve. There were at least four directions of the given criticism. Firstly, thinkers imputed rational ordering idea that it supposedly contradicts the innermost needs of human nature. Secondly, there were accusations in subjectivity of current rational ordering practices. Thirdly, the concepts of ordering, based on principles that are alternative to ratio were given. Fourthly, the offers to abandon ordering idea totally were expressed. The named criticism directions compete successfully with popular in the XX century points in defense of rational ordering idea. The most known of them were the following. The first point stated exceptional importance of rational ordering for society development. The second one gave the rational ordering ideology as a meaning of standing against fatalistic world view emasculating society. The third point reasoned that the most important spheres of human activity are based precisely on rational ordering idea. Rational ordering criticism launched in the XX century had its specifics in comparison with similar criticism that had taken place in preceding epochs. On one side, this specificity is determined by the development of History of Philosophy. On the other, it was intellectual reaction on changes in society life that were happening in the XX century. Primarily it means unprecedented, comparing to previous epochs, growing role of techniques in society life.

Key words: Rationality, ordering, philosophy of XX century, chaos, history of philosophy.

Надійшла до редколегії: 01.03.2014

УДК 111.1

В. Б. Окороков

Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара

КОНСТРУИРОВАНИЕ ЯЗЫКОВОГО ПРОСТРАНСТВА В ТВОРЧЕСТВЕ А. БАДЬЮ

Проаналізовано сучасна теорія іменування французького мислителя А. Бадью, що використовується ним для дослідження процесів становлення думки, істини й виникнення філософії.

Ключові слова: іменування, істина, суб'єкт, виробництво множини, боги, творіння, думка.

Если взглянуть на фундаментальные свойства мышления в архаичных культурах с современных позиций, то мы приходим к выводу, что в неразделенной форме слово древнего человека означало одновременно имя (вещи), сущность (вещи) и действие (как вызыванием сущности вещи). Об этом много писали европейские и русские исследователи архаичных культур (М. Мосс, Ф. де Соссюр, К. Леви-Строс, Л. Леви-Брюль, А. Р. Радклиф-Браун, Ю. Эвола, М. Элиаде, Вяч. Вс. Иванов, В. Н. Топоров, Ю. М. Лотман, Е. М. Мелетинский и др.). Об этом свидетельствуют и самые древние тексты, такие как «Ригведа», «Атхарваведа», «Самаведа», «Авеста» и т. д., а также тексты древнегреческих мыслителей. Можно, видимо, вообще считать одной из наиболее древних форм первобытной культуры миф об именах, в соответствии с которым искусство произнесения имен или искусство именованья – это древнейшая форма самовыражения или даже

бытия древнего человека, которая в силу своей сложности была доступна только богам или особым их посредникам на Земле (жрецам). Эта форма самовыражения древних людей почти исчезла, однако ее отголоски воплощены в современных формах именованія и связанных с ней магии, экстрасенсорики, заклинаний, психотропных формах воздействия на людей и т. д.

Процесс именованія в человеческой сфере существования, воплощенный в языке, исследовал современный французский мыслитель А. Бадью. Если человек создан по образу и подобию божьему, как вещает «Библия», то в таком смысле происходящее в человеческом измерении должно, с учетом определенных поправок, происходить и в божественном мире. Древние греки напрямую приписывали богам антропоморфный образ существования.

С учетом таких установок, анализируя процесс формирования философии в Древней Греции, А. Бадью хочет вывести, как антропометрический потенциал античных мыслителей может сказываться (или раскрываться) на современной философии. Сопоставляя эпохи, он показывает, что в современной культуре доминирует присущая досократикам форма проявления философии, именуемая софизмом. И эта техника софистического искусства через века «просочилась» в современную философию и культуру посредством родовых процедур. Точнее говоря, согласно его представлений, те структуры (формы), которые формировали философию в Древней Греции (у истоков ее возникновения), практически не изменились и в настоящее время.

Исследуя место возникновения философии, А. Бадью воспроизводит (реконструирует) процесс образования философии в Древней Греции и «рисует такую картину». Есть общества без математики, в других «искусство» в слиянии с устаревшими священными функциями остается для нас непроницаемым, в третьих отсутствует или не имеет выражения любовь; в некоторых, наконец, деспотизм так и не дал места политическому изобретательству и даже не позволил о нем помыслить. И уж подавно эти процедуры не всегда существовали вместе. Первая философская конфигурация, призванная расположить эти процедуры в едином понятийном пространстве, удостоверяя тем самым, что они могут совместно существовать в мысли, носит имя Платон. «Не геометр – да не войдет», – предписывает матема как условие философии [2, с. 14–15; 11]. Далее А. Бадью обобщает этот древнегреческий опыт. Имеются четыре условия философии, причем даже изъят в одной из них ведет к ее рассеиванию. Эти условия: матема (производное от слова математика), поэма, политическое изобретение и любовь. Мы называем их родовыми процедурами. Можно сказать и так: условием философии служит наличие истин в каждом из классов, где они удостоверяемы [там же, с. 15–16; 11]. Четырем областям существования истины – политике, любви, науке и искусству – соответствуют четыре способа проявления истины: революция, страсть, изобретение и творчество (в каждой из них субъект раскрывается как субъект истины).

В поисках естества современной философии А. Бадью пытался найти способ реализации родовых процедур в синхронистическом (привязанном к настоящему, к современности) пространстве человеческой мысли и стремился раскрыть сущность современной (постмодерной) многоплановой и полиморфной культуры и мысли.

Так как условием существования современной философии являются творческие возможности субъекта при раскрытии общего потенциала родовых процедур, то А. Бадью обращается к основополагающим процессуальным событиям неклассической философии и культуры: метафизическим установкам века поэзии, реконструированным М. Хайдеггером в фундаментальную онтологию; процедурам формализации теорий непрерывности и множественности в век математиков, переведенным философами XX в. (Ж. Лаканом, М. Фуко, Ж. Делезом и др.) на язык гуманитарных событий; к техникам любви, раскрытым посредством диалогизма и структуралистских дискурсивных практик теории желаний (Ж. Лакана, М. Фуко, Ж. Делеза и др.); и крупным политическим практикам XX в.

(по мнению французского философа, это народное восстание в Китае, повлиявшее на становление маоизма, и революционные события во Франции в мае 1968 г.).

Как видим, А. Бадью внимательнейшим образом просматривает пласты современной культуры в различных срезях ее образований и на этой основе пытается вывести единую формулу бытия современной культуры и философии. Он, как Сократ в Древней Греции, опирался на потенциал современной культуры, чтобы показать ее софистичность и симуляционность и в то же время выявить эффективные формы ее существования и проявления в будущем.

Пытаясь отыскать простейшее «начало», позволяющее исследовать любые формы бытия, А. Бадью вместо классического варианта такого «начала» (математической, физической и подобной точки, в которой складываются все силы) использует понятие «ситуация». Обращаясь к такой топологической схеме и вводя читателя в творческую лабораторию А. Бадью, С. Жижек утверждал, что событием является то, что формирует истину, являющуюся пустой в центре каждой конкретной ситуации. Но любую ситуацию можно оценить и как единичную, и как общую, поэтому родовому подмножеству, определяющему контуры истины, никогда нельзя дать полное имя. Фактически, речь идет о бесконечности процедуры формирования родового множества, определяющего истину.

«Пустота» в центре ситуации формирования истины лишь указывает на невозможность полноты и точного определения какой бы то ни было истины. В этом пункте исследований А. Бадью пересекаются идеи Ж. Лакана и Ж. Делеза. Родовое подмножество, сочетающее онтологические и гносеологические формы, нельзя полностью определить, ведь оно формируется и как бытие (единое), и как множество (общее), которому пытаются дать имя, соответствующее единому. Можно ли объединить бесконечный ряд чисел или назвать этот бесконечный ряд (множество чисел) одним «именем»? – об этом свидетельствует история раскрытия сущности имени числа $\pi = 3,14...$? Хотя все числа этого ряда привязаны к одному событию, соединяющему центр окружности с самой окружностью, и в этом состоит ее истинность, мы не можем указать, с какой точностью по радиусу круга мы можем восстановить сам круг, потому что ряд чисел, составляющих число π , бесконечен. По этой же причине нельзя полностью понять и определить процесс становления истины, которая в любом случае (будь она математическая, поэтическая, научная или политическая) всегда является (человеку) лишь в фрагментарном образе. Именем такой истины можно назвать только предел, обобщающий становление самой истины (например, «поэзия» как имя может являться лишь образом особого поэтического изложения мысли).

Ситуация (в познании) – это и есть родовая процедура развертывания мысли, которая пытается определить (создать) устойчивое множество точек посредством маркировки длящегося бытия мысли (на множестве развертывания истины). Ибо мысль так устроена, что она может существовать только в среде бытия предшествующей мысли, опираясь на свои предшествующие «следы», или ранее сформировавшийся логико-понятийный каркас, служащий опорой предшествующей мысли (в этом смысл ее полевым свойством существования и развертывания является трансцендирование). Исходя из такого способа существования мысли, можно говорить, что логика – это наука о прошлой мысли (уже состоявшейся), мысли, которая может быть оформлена концептуальным образом, ведь уже состоявшиеся события имеют четкие (ясные и отчетливые) контуры и очертания. Практически, все науки как эпистеме по своей сути могут устойчиво существовать только в области бытия состоявшейся мысли, поэтому все науки (включая логику, гносеологию, онтологию, все естественные науки и т. д.) – это науки о прошлом бытия мысли. Говорить о науке – значит находиться в прошлом.

Но мысль может трансцендировать и в будущее (осуществлять, по Хайдеггеру, «забегание вперед») и в таком опережающем действительность способе существования быть свободной. Свобода как независимое измерение возможности существования и развертывания мысли позволяет субъекту

«переступать» границу действительного бытия мысли, которая жестко очерчивает границы существования «наук». Человек не может быть свободным в прошлом, там разворачивается царство (уже сложившейся) необходимости. Он свободен только в мире опыта, через который проходит граница пересечения прошлого и будущего. Точнее говоря, у природы нет настоящего, эту границу задает субъект, который пребывает в определенном топосе (месте) природы, раскрывающемся для него посредством измерений пространства и времени (пространство-время). Субъект есть тот, кто может зафиксировать настоящее. Самой природе такая избирательность и выбор топоса не свойственны. Поэтому и истина как процесс есть то, что формируется в трех модусах времени, и ей, если твердо стоять на почве теории А. Бадью, необходим субъект, который может зафиксировать множество событий, образующих ситуационность истины.

Одним из тех у кого А. Бадью учился пониманию истины, был апостол Павел, для которого путь знания – это путь рабства. Пытаясь истолковать сущность любви, исходя из размышлений апостола, французский философ учился понимать любовь как ситуацию раскрытия не только веры, но и истины. По этому поводу А. Бадью пишет, что субъект создает закон не буквы, но универсального адресования истины, процесс которого он поддерживает... Событийный процесс есть то же самое, что любовь к этой истине [1, с. 76, 78].

При истолковании сущности знания французский философ опирается на М. Хайдеггера и Ж. Делеза: знание дает нам лишь повторение и связано с тем, что уже произошло. И лишь в таком качестве оно может раскрывать истину, точнее, прояснять ее в уже раскрывшихся аспектах.

В этом смысле А. Бадью считает, что апостол Павел – не философ, так как он «направляет свою мысль не на общие понятия, а на единичные события... Для Павла событие истины отменяет философскую истину» [2, с. 90, 91]. Такое толкование мысли Апостола Павла связано с тем, что в своей философской системе А. Бадью использует теорему: «Нет буквы спасения или буквенной формы процедуры истины» [1, с. 92].

В качестве другого математического примера события А. Бадью указывал на то, что после объединения математики и физики (в теории Г. Галилея) открылось новое открытое подмножество теоретической (математической) физики, при этом закрылось старое подмножество (физики). В этом процессе новая гипотеза состояла в том, что любая природная процедура может быть описана на языке математики.

Одна из аксиом (и главная гипотеза) А. Бадью состоит в том, что, с одной стороны, не истины как таковые, но истина всегда раскрывается в ситуации, а с другой – истина всегда процессуальна (является процессом и достигается в процессе). Точнее говоря, истина является событием и раскрывается в событии через верность субъекта этому событию.

Именно как событие рассматривает А. Бадью воскрешение Христа в интерпретации апостола Павла. Он пишет, что смерть Христа, будучи мыслью плоти (и по плоти), не может конституировать Христа-событие (смерть Христа не инициирует событие). Однако событием Христа делает исключительно его воскресение, это восстание мертвых, их подъем, который есть восстание жизни [1, с. 59]. Именно воскресение делает это событие колоссальным для последующей культуры знаком, разрывающим трансцендентное молчание смерти (знаком ничто и пустоты). Такое колоссальное событие рождает новую истину любви и инициирует «христианский дискурс» (открывает событие рождения христианской церкви). Прорыв трансценденции смерти сближает нас с Богом. Это увидел А. Бадью у апостола Павла. Воскрешение Христа – яркий пример наступления события истины.

Здесь мы подходим к ключевому моменту творчества А. Бадью – математической расшифровке процессов истинности и именования.

А. Бадью ассоциирует множественность не с бытием, а с тем, что становится и изменяется, то есть с событием, сделав его отправной точкой своей онтологии

(теории производства и происхождения истины). Именно в этом смысле, как отмечал его последователь С. Жижек, истина может быть только производством множественности. Сам А. Бадью свой подход объясняет так. Если истина образует дыру в знании, если тем самым не бывает знания истины, а бывает лишь производство истины, то дело тут в том, что продуманная в своем бытии математически (то есть как чистая множественность) истина является родовой, избегающей всякого точного обозначения, то есть является всегда избыточной. Цена, которую надо платить за эту убежденность (за такое понимание), состоит в том, что количество множественности становится неопределенным, ведь невозможно осмыслить количественное соотношение между числом элементов бесконечного множества и числом его частей. Это соотношение может иметь форму лишь блуждающего избытка. Теорема Кантора (отца современной теории множеств) гласит: части (множества) более многочисленны, нежели (составляющие его) элементы. Но эту меру «избытка» не представляется возможным установить. Впрочем, именно на этом реальном пункте – блуждающем избытке в бесконечном количестве – и основаны великие ориентации (и онтологии) мира [2, с. 48]. В этом смысле истина в теории А. Бадью связана с ситуацией, в которой осуществляется производство множества блуждающих вокруг «ядра» (истины) событий. Проявляемая в таком множестве событий истина регламентирует наши действия. На основании уже изложенной онтологии множества А. Бадью заключает: только множественность, производимая истиной, не подчиняется диктату языка; в противном случае множественность лишается способности производить реальные события и превращается в дискурс, то есть то, что диктуется нашему сознанию (например, просчитываемое множество книг или других предметов) и не может произвести реальное действие. Если классическая истина идеальна и метафизична, то истина А. Бадью операциональна.

Исходя из операционного подхода к истине, А. Бадью получает несколько парадоксальных следствий: во-первых, буквально следуя теории Кантора, можно говорить о том, что существует хотя бы одна часть общего множества, которую истина, производящая это множество, истолковать не может; во-вторых, такая часть (такое подмножество общего множества) не может быть ни точно сформулирована, ни точно именована (так как не может быть точно определена), – это означает, что существует одна часть (или хоть одно подмножество) общего множества истины, которая является неименованной (или, в этом смысле, пустой). Истина, согласно такой теории А. Бадью, потому и является истиной, что производит нечто ранее неизвестное (на языке знания, неименованное и пустое), ранее не истолкованное.

В той части его теории, где А. Бадью пытается посредством события производства истины объединить философское, математическое и реальное пространства, раскрываются наиболее спорные моменты его учения. И хотя историческое имя возникающих здесь парадоксов хорошо известно – апории (Зенона) или антиномии (Канта), – французский философ стремится исследовать их еще в фазе зарождения и формирования, то есть на том этапе формирования мысли, когда эти парадоксы входили в единый комплекс «речевого творения мира», носившего в древнейших культурах название «именование» и восходящего к искусству, которым обладали только избранные жрецы, к дару, полученному от богов.

При исследовании системы понятий, характеризующих особенности нового понимания истины, А. Бадью вынужден использовать аппарат других наук, так как выразить то, что не именуемо, на языке философии, как показывает французский философ, невозможно. Для этих целей он и разрабатывает свой вариант онтологии множественности.

В наиболее завершенном и вполне формализуемом виде сложная проблема именования исследовалась в его «Этике». Хотя последний раздел этой книги называется «Неименоваемое», его главной задачей является истолкование сложной процедуры «именования».

А. Бадью пишет о том, что вместе с изменением представлений об истине меняются коды коммуникации, которые радикальным образом трансформируют

мнение о происходящих процессах. Такую ситуацию французский мыслитель называет «эффект переработки мнений силой истин» [3, с. 114]. Для обсуждения элементов ситуации в терминах мнения, необходимо, чтобы они были поименованы. А «именовать» означает всего-навсего, что человеческие животные в состоянии сообщаться по поводу элементов «объективной ситуации» (например, по поводу того, что погода является предгрозовой или все политики – подонки и т. д.), социализировать их существование, подчинить их своим интересам [там же, с. 115].

Когда процесс истины проходит через язык ситуации, меняются имена. А. Бадью, связывая именование с истиной, считал, что именно она, в конечном счете, меняет имена. По его мнению, процесс именования, запущенный процессом истины как производства множественности, принципиально отличается от научного процесса формирования знания. Имеется в виду, что собственное именование элементов (в случае истины) есть нечто иное, нежели прагматическое наименование, как в исходной точке (ее – истины – возникновения и верности ей), так и в своем предназначении (вечная истина). Ведь прагматическое суждение о процессе составляется в терминах мнения.

Процедура именования, однако, запускается даже в том случае, если процесс истины проходит через (устоявшийся, прагматический) язык ситуации. То есть, делает вывод А. Бадью, помимо языка объективной ситуации (языка прагматического и уже сложившегося, характеризующего видение ситуации истины извне, с разных позиций), который позволяет обмениваться мнениями, существует язык-субъект (язык субъективной ситуации), который допускает запись истины (работу субъекта по именованию событий истины изнутри самой ситуации истины) [там же, с. 115–116]. Ведь истина проявляется только через субъекта, когда он становится верным событию истины (например, революции 1917 г.). Субъект в теории А. Бадью – особая форма проявления истины. Он рождается вместе с ней, но вместе с ней может и исчезнуть.

То, что истина не обладает всеобъемлющей силой, в конечном счете, означает только одно: язык-субъект как продукт процесса становления истины не способен именовать все элементы ситуации. Формулировка этого процесса на языке теории множеств приводит А. Бадью к заключению, что должен существовать по меньшей мере один реальный элемент, одна множественность, существующая в ситуации, недоступной истинностным наименованиям. Французский философ называет этот элемент неименоваемым (подмножеством) истины. Сложнейшая задача (философской) мысли – определить точку неименоваемого для того или иного типа процесса истины. Например, общность или коллектив неименоуемы в политике: всякая попытка именовать какую-либо общность на языке «политики» (в частности, назвать «общность людей» капитализмом, социализмом, демократией или коммунизмом) приводит, по мнению французского мыслителя, к катастрофическому Злу (в своей крайней форме это проявляется в XX в. на примере нацизма, сталинизма и т. д.). В таком переходе, когда неименоуемое именуют, нарушаются универсальные законы бытия истины и человека. Личина (коррелирующая с событием), предательство (коррелирующее с верностью), принуждение неименоуемого (коррелирующее с силой истинного) – таковы, по мнению А. Бадью, фигуры Зла, возможность (и проявление) которого в антропологической области ставит на повестку дня единственно опознаваемое как таковое Добро, то есть процесс истины [там же, с. 120–122].

А. Бадью объединяет гносеологические и этические проявления истины. В тех местах, где формируются зоны бытия истины, и возникает философия.

Для того чтобы отыскать подлинное место возникновения философии и рассмотреть философию в контексте образующих ее формообразований в процессе ее становления, А. Бадью и разрабатывает особую онто-математическую конструкцию истины. Философия выдвигает оперативную категорию, истину, которая вскрывает в мысли девственную пустоту (неименованные подмножества). Эта пустота обнаруживается согласно изнанке последовательности [2, с. 168;

9]. Таким образом, А. Бадью подводит нас к идее, что философия открывается там, где проявляются истины через родовые процедуры, что философия и есть проявление мысли (попытка вскрыть неименованное в истине).

Но истина раскрывается (развертывается) только в том месте события, которое обнаруживает пустоту ситуации бытия данной истины. Производящая сила истины начинается с именованной этой пустоты ситуации. При этом нужно иметь в виду, что ошибочное именование (или умышленное запутывание) ведет ко злу, поэтому подлинное (нацеленное на истину) именование пустоты – это искусство, данное именователям (омотетам или жрецам). Ошибки в именовании, как показывает А. Бадью применительно к современной культуре (в частности, на примере терроризма, идеологически основанного на псевдораскрытии неименоваемого), очень дорого обходятся человеческому сообществу. Поэтому величие и падение философа (как и жреца) проходит по тонкой грани искусства именованного.

А. Бадью стремится распознать это искусство и расшифровать сущность пустоты ситуации посредством разработки философского аппарата онтологии множества. Опирается он при решении этой проблемы на теории Г. Кантора и К. Геделя.

Пустота всегда является следствием избыточности информации о множественности события. Согласно теорий Г. Кантора, К. Геделя и А. Бадью, при анализе множества всегда остается место, ускользающее от просчитывания всех элементов этого множества и в этом смысле появляется неименованное, которое французский философ называет пустотой события истины. В любом множестве всегда имеется часть, которая остается непостижимой. И даже, если множество, производящее истину, просчитывается, всегда имеется край или та граница, за которой начинается пустота (то, что неименовано), которая все же является частью множества. Пустота, таким образом, характеризует разрыв в бытии истины и неполноту знания о ней. Множество, характеризующее истину, не бывает полным. Пустота истины начинается там, где проявляется неразличимость элементов множества, образующих данную истину. Последователь А. Бадью С. Жижек приводит пример проявления пустоты при исследовании капитализма, когда современные исследователи пытаются именовать то, что выходит за пределы или не именуемо на языке теории капитала: кризис устойчивости, разрушение глобальной экологии, – все то, что фактически приводит к трансформации представлений об истине «капитализма».

Таким образом, исключительность, пустота и именование – важнейшие находки того аппарата, который применяет А. Бадью при разработке теории истины и понимании сущности современной философии. В его постнеклассической концепции философия, как онто-лингво-антропологическая теория истины, связанная с операционными возможностями процесса производства множества и его проявления в логико-рациональном дискурсе мысли, раскрывается в разных вариациях в трех основных формах: истина, субъект и событие. При этом мыслительная процедура становления истины (путь формирования истины) совпадает с самой истиной, так как в определенном смысле и тот и другой есть операторы мысли.

Можно предположить, что в настоящее время А. Бадью есть (или по крайней мере был до последнего времени) одним из немногих философов, занимающихся определением и поиском истины в поле формирования математических процедур множества. Он является постмодерным философом, который, как софист Сократ, опровергает основные прорехи постмодерной (софистической) философии. Французский мыслитель, понимая сложность применения классического дискурса для нужд современной философии, использует те же процедуры, которые раньше использовали Пифагор, Г. Галилей, А. Эйнштейн и др., объединяя в единое смысловое поле математическое и физическое измерения Космоса (что позволило сформировать новую онтологию, новый топос Вселенной). Однако А. Бадью объединяет по аналогичному сценарию математическое измерение и логику формирования истины (то есть гносеологическое, точнее, гуманитарное

измерение) и находит новый топос формирования мысли (прежде всего новый сценарий формирования классической и неклассической философии) и хочет в этом новом топосе спасти неклассическую философскую и культурологическую мысль.

Точнее говоря, А. Бадью хочет построить такой дискурсивный аппарат самовыражения человека, в котором, буквально в соответствие с мыслью древних жрецов, в едином топосе объединяются и истины, и родовые процедуры, и смыслы слов, и культура, и действие. А. Бадью услышал зов наших античных предков и попытался трансформировать их слово в современную культуру. Этим он как бы показывает, что процесс именования и становления истин в нашем человеческом мире еще далеко не завершен. Софистические проблемы дискурса могут быть преодолены путем логико-математического прояснения обстоятельств происхождения истины.

Библиографические ссылки

1. Бадью А. Апостол Павел. Обоснование универсализма [Текст] / А. Бадью. – М. ; СПб. : Моск. филос. фонд; Универ. кн., 1999. – 95 с.
2. Бадью А. Манифест философии [Текст] / А. Бадью. – СПб. : Machina, 2003. – 184 с.
3. Бадью А. Этика: Очерк о сознании зла [Текст] / А. Бадью. – СПб. : Machina, 2006. – 126 с.

Окороков В. Б. Конструювання мовного простору у творчості А. Бадью

Проанализовано современная теория именования французского мыслителя А. Бадью, используемая им для исследования процессов становления мысли, истины и возникновения философии.

Ключевые слова: именование, истина, субъект, производство множества, боги, творение, мысль.

Okorokov V. Constructing linguistic space in the works of A. Badiou

Modern french thinker A. Badiou was investigated process of creations of name in human sphere of the existence, embodied in language.

If the person is created just like divine (as in «Bible»), when it occurs in human measurement, when we take certain amendments broadcasts, that it occur in the divine world. Exclusiveness, emptiness and creations of name are the major finds which applies A. Badiou by working out of the theory of true in context of modern philosophy.

But it isn't impossible to understand and define completely process of formation of true which anyway (mathematical, poetic, scientific or political) is (for person) only in a fragmentary image. It is possible to name a name of such true only a limit that generalises formation of the true (for example, «poetry») as the name can be only image of a special poetic statement of thought).

But the thought is arranged so that it can exist only in the environment of life of previous thought, leaning on the previous «traces».

On a basis before developed ontology A. Badiou does concludes: only the plurality, that it is made by true, does not submit to dictatorship of language. Otherwise plurality loses ability to make real events and it turns to a discourse that dictated to our consciousness

When process of true passes through situation language, names change. Connecting creations of name with true, A. Badiou confirms, what it, finally, changes names. But procedure of creations of name is started even in the event if process of true passes through (settled and pragmatcal) situation language.

The most complicated problem (philosophical) thought is to define a point of it, that is not named, for process of true.

Errors in manufacture of name, as shows A. Badiou (with reference to modern culture, in particular, for example, of terrorism ideologically based on pseudo-disclosing it, that is not named), are very much cost to human community. Therefore greatness and falling of the philosopher (as a priest) passes on a thin side of art of creations of name.

Actually, A. Badiou wants to construct such discoursing the device of self-expression of the person in which in uniform top (literally it is in conformity with thought of ancient priests) it united both trues, and patrimonial procedures, both senses of words, and culture, and action.

A. Badiou has heard call of our antique ancestors and has tried to transform their word's to modern culture. In this he shows that process of creations of name and formation of trues in our human world still is not finished. Sophistical problems of a discourse can be overcome by logical-mathematical clearing of an origin of true.

Key words: creation of name, true, the subject, manufacture of set, gods, creation, thought.

Надійшла до редколегії: 21.03.2014

ПОЛІТОЛОГІЯ

УДК 327

Ю. І. Арабаджи*Криворізький факультет Запорізького національного університету***КРИЗА УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКИХ ВЗАЄМОВІДНОСИН**

Досліджено відносини між Україною і Росією. Проаналізовано доктрину євразійства щодо України. Окреслено перспективи відносин України з Росією.

Ключові слова: криза, Україна, Росія, пострадянський простір, інтеграція, національні інтереси, зовнішньополітична стратегія.

Актуальність дослідження. Питання необхідності вирішення російсько-українського конфлікту безумовно актуальне.

На даний момент проблеми щодо сценаріїв розвитку політичної кризи в АР Крим активно обговорюються в ЗМІ зарубіжних країн і СНД.

Дослідженням проблем формування двосторонніх відносин України та Російської Федерації займалися такі відомі зарубіжні дослідники, як З. Бжезинський, Н. Гвоздев, Д. Діл, У. Еллеманн-Дженсен, М. Емерсон, М. Калускі, Г. Кіссінджер, Т. Коулд, Т. Кузьо, Дж. Лестер, Ф. Мьоллерс, А. Ослунд, О. Рар, а також такі російські вчені і політики як К. Гаджієв, О. Дугін, К. Затулін, Г. Зюганов, П. Циганков, В. Шемятенков.

Дослідженню теоретичних і практичних аспектів міжнародних відносин, у тому числі на пострадянському просторі присвячені праці Г. Авенсової, С. Андрущенко, А. Етіціоні, В. Константинова, О. Коппель, А. Мальгіна, В. Міхєєва, Е. Хааса, Р. Харше та багатьох інших дослідників.

Метою даної роботи є аналіз сценаріїв розвитку політичної кризи в російсько-українських відносинах.

Досягнення поставленої мети дослідження передбачає виконання таких основних завдань:

- розглянути заяви окремих політиків, провідних українських та зарубіжних експертів, політологів щодо причин та наслідків політичної кризи в українсько-російських відносинах;
- дослідити прогнози провідних українських та зарубіжних експертів, політологів щодо вирішення політичної кризи;
- проаналізувати результати соціологічних досліджень з актуальних питань українсько-російських відносин;
- охарактеризувати реакцію світової спільноти на ситуацію в Україні та дії з боку Російської Федерації;

Об'єкт дослідження – політична криза у взаємовідносинах між Україною і Росією;

Предметом дослідження є напрямки розвитку та вирішення політичної кризи у взаємовідносинах між Україною і Росією;

Перш ніж говорити про гостру політичну кризу між Україною і Росією та давати прогнози щодо її вирішення, необхідно розглянути ймовірні передумови виникнення конфлікту. Можна припустити, що саме геополітичні причини надали йому відповідної форми. Те, що відбувається в Україні, так чи інакше пов'язано з протистоянням між США і Росією, сторонами цього протистояння також виступають Європейський союз та Китай.

Глобалізм несе загрозу найбільшим центрам сили, оскільки на світову арену виходить глобальне транснаціональне співтовариство, яке намагається створити керований світовий уряд і єдиний простір грошей у масштабі всієї планети. Таке співтовариство втілює в життя стратегію багатополосного світу, здійснює фінансову колонізацію незалежних держав, диктує їм свою волю.

Для сучасного світу характерне протистояння глобальних центрів: Північної Америки, Європи і Китаю. Регіоналізм є спробою протистояти глобалізму і

проявляється в наростанні протистояння між трьома провідними геополітичними центрами: іде боротьба за розширення зон впливу, за контроль над ключовими регіонами світу, стратегічними комунікаціями і ресурсами.

За словами З. Бжезинського, світове панування одного з трьох геополітичних центрів можливе тільки в разі домінування одного з них в Євразії: «Євразія стає центральним і критично важливим елементом всієї політики США на найближче майбутнє» [1].

За теорією З. Бжезинського, світ прагне до біполярності по осі Захід – Схід, при цьому могутність Сходу постійно зростає, а Заходу занепадає. Тому порятунком Заходу неможливий без участі Росії. Для цього необхідно посилювати демократичні інститути в Росії і залучати її в західну орбіту. Відповідно Росія повинна залишити свою ідею Євразійського союзу.

Не зацікавлений у зміцненні євразійського митного та економічного простору і Китай, адже він може втратити свої дивіденди від безмитної торгівлі та контрабандної діяльності, наприклад, у Таджикистані та Киргизстані.

Європа і Америка розглядають Росію як об'єкт контролю, а також як життєво необхідний елемент у геополітичному протистоянні зі Сходом. Тому позиція Росії зрозуміла: через створення ЄАС стати потужним наднаціональним об'єднанням і перетворитися на один з полюсів сучасного світу.

За задумом нового керівника Кремля Євразійський союз повинен стати одним зі світових центрів або полюсів сили. В. Путін у своїй відомій програмній статті змалював перспективу, за якої Євразійський економічний союз, створений на основі існуючого Митного союзу, має стати ефективною трансконтинентальною ланкою, яка б сприяла розвитку континентальної економічної інтеграції «від Атлантики до Тихого океану» [2].

Плани російського президента відповідають геополітичній теорії відомого англійського вченого-геополітика Хельфорда Маккіндера – «Хартленд». Унаслідок розгортання на Заході економічної кризи світ знаходиться напередодні нового поділу, і та держава або об'єднання держав, яке буде контролювати «Хартленд», що включає велику частину Росії і Центральну Азію, буде панувати в усьому світі. Росія, як найбільша держава в «Хартленді», прагне набути функції світового Центру і протистоїть прагненню західних держав збільшити свій вплив у «Хартленді». Така теорія виправдовує імперські плани Росії, при цьому поза увагою залишаються інтереси тих країн, зокрема й України, на які й поширюються ці амбіції.

У сучасній Росії євразійство – головна державна ідеологія. Євразісти вважають, що країни СНД – Україна в першу чергу, а також Сербія, Монголія, Албанія, Македонія, Чорногорія – повинні інтегруватися в «Євразійський Союз» з єдиною економікою і загальною системою представницьких органів, із загальною системою колективної безпеки [3].

Після неочікуваної відмови України підписати Угоду про асоціацію та зону вільної торгівлі з Євросоюзом у 2013 р. на саміті «Східного партнерства» план Путіна щодо залучення України до Митного союзу теоретично міг спрацювати. Але після самоусунення з посади президента Януковича та переформатування українського Парламенту дії Кремля пішли за іншим сценарієм. Як наслідок масмо ситуацію, що загрожує територіальній цілісності та суверенітету України. Існують чіткі паралелі нинішніх подій в Україні з приєднанням територій Чехословаччини до Німеччини в 1938 р.

Фактичне вторгнення в Україну після вступу збройних сил РФ на територію Автономної республіки Крим розпочате 27 лютого, є збройним етапом реалізації плану керівництва Російської Федерації щодо встановлення контролю над Україною. 1 березня Рада Федерації Росії одноголосно прийняла пропозицію Президента Росії Володимира Путіна про введення військ в Україну.

Основні «воєнні дії» наразі відбуваються навіть не на території Криму, а в інформаційному просторі, з використанням пропаганди та дезінформації. З метою легітимації своїх дій Кремль висунув власні аргументи, але вони не витримують

жодної критики. Зокрема, не відповідає дійсності твердження РФ, що опозиція України порушила угоду, укладену з Віктором Януковичем 21 лютого. Насправді, в рамках даної угоди Рада прийняла закон про повернення України до Конституції 2004 р. Відповідно до умов угоди, Янукович мав 24 години, щоб підписати цей закон, після чого протестувальники мали звільнити ряд урядових будівель і вжити інших заходів зі зниження напруженості. Замість підписання Янукович поїхав з Києва і зник. Саме Янукович не виконав угоду від 21 лютого. Партія Януковича теж пішла далі, проголосувавши за закон про усунення його від посади і затвердивши новий уряд.

Не можна погодитись і з твердженням РФ про те, що уряд України є нелегітимним або не представляє народ України, оскільки новий уряд було затверджено Верховною Радою 371 голосами «За», тобто переважною більшістю, за підтримки всіх політичних партій, за винятком комуністів. Навіть Партія регіонів Януковича проголосувала за новий уряд. Хоча Партія регіонів і не представлена в нинішньому уряді, це було політичне рішення, і воно не свідчить про відсутність підтримки політики уряду. Заяви в російській пресі і на російському державному телебаченні про те, що комусь з етнічних росіян загрожує небезпека, є також надуманими. Новий український уряд зробив своїм пріоритетом встановлення миру і досягнення порозуміння між представниками всіх національностей, представлених в Україні. В.о. президента Олександр Турчинов відмовився підписати закон, що обмежує використання російської мови на регіональному рівні. За словами постійного представника США в ООН Пауер: «Немає ніяких доказів, що етнічні росіяни перебувають у небезпеці. Навпаки, нова українська влада приділяє пріоритетну увагу примиренню в країні та участі всіх політичних сил у її житті. Президент Турчинов – виконуючий обов'язки президента – чітко заявив про своє неприйняття таких обмежень на використання російської мови» [4].

Дії РФ грубо порушують принципи міжнародного права. 5 грудня 1994 р. між Україною, США, Росією і Великобританією був укладений міжнародний договір про без'ядерний статус України. Відповідно до Будапештського меморандуму Україна отримала гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї. США, Росія та Великобританія гарантували Україні непорушність її кордонів. Разом з іншими двома країнами Росія зобов'язалася утриматися також від економічного тиску на Україну.

Однак президент РФ Володимир Путін заявив на брифінгу про те, що Будапештські домовленості про гарантії територіальної цілісності України в обмін на виведення ядерних сил не поширюються на нову владу в Києві: «Коли ми вказуємо, що це антиконституційний переворот, то нам кажуть: ні, це не збройне захоплення влади, це революція. А якщо це революція, то тоді мені важко не погодитися з деякими нашими експертами, які вважають, що на цій території виникає нова держава... А з цією державою, ні щодо цієї держави ми ніяких зобов'язувальних документів не підписували», – зазначив президент РФ» [5]. На жаль, за логікою В. Путіна, про основні принципи міжнародного права, зокрема принцип правонаступництва, можна забути.

Попрано і інші принципи міжнародного права в галузі забезпечення миру і безпеки та мирного співробітництва, а саме: принцип незастосування сили чи погрози силою в міжнародних відносинах, принцип суверенної рівності держав, принцип непорушності державних кордонів, принцип територіальної цілісності держав, принцип невторгання. Коли Росія заявляє, що діє відповідно до Договору про дружбу між Україною і Російською Федерацією 1997 р., виникає питання: яким чином можна пояснити присутність озброєних російських військових у Криму? Однак Президент Росії Володимир Путін і міністр оборони Росії Сергій Шойгу заявляли, що крім місць дислокації ЧФ РФ російських військових у Криму немає.

Цинізм і відверта брехня не можуть заперечувати факти захоплення і блокування російськими військовими військових частин ЗС України. Угода 1997 р. потребує від Росії поважати територіальну цілісність України. Військові дії Росії в Україні

- явне порушення територіальної цілісності і суверенітету України. Заступник держсекретаря Нуланд заявила: «Ми вважаємо, що дії Росії в Україні є [...] порушенням її зобов'язань, взятих на себе в Гельсінкі, а також її обов'язків як члена ООН». Підтримують Україну і лідери країн «Великої сімки»: Військові дії Росії є «порушенням обов'язків Росії відповідно до Статуту ООН та її угодою з Україною по військових базах 1997 року»[4].

Дуже важливою є реакція світової спільноти на ситуацію в Україні та дії з боку Російської Федерації. Порушення Росією суверенітету України об'єднало весь світ у підтримці українського народу. На знак протесту свого посла з Москви відкликали Канада і Великобританія. Австралія скасовує урядові контракти з Росією через Україну. Канцлер Німеччини Ангела Меркель не впевнена, чи може Володимир Путін адекватно оцінювати ситуацію. США саботують підготовчий саміт Великої вісімки, який планували в Сочі. Слідом за США летіти в Сочі відмовилася і Канада. Згодом глава МЗС Франції заявив, що саміт неможливий взагалі. Офіційний представник МЗС КНР Цинь Ган висловив позицію Китаю: «Ми поважаємо незалежність, суверенітет і територіальну цілісність України». «За військову інтервенцію Москва заплатить свою ціну», - таку заяву зробив президент США Барак Обама. Якщо дипломатичні кроки не принесуть успіху, Росія ризикує отримати міжнародну ізоляцію і економічні санкції. Рада Безпеки ООН 15 березня не ухвалила резолюцію щодо України через Росію. Росія наклала вето на резолюцію Радбезу ООН щодо Криму. Серед присутніх членів засідання 13 віддали голоси на підтримку резолюції, 1 (Росія) - проти, 1 утримався (Китай).

Щоб бути об'єктивним, зауважу: Путін все ж знайшов собі союзника. Президент Сирії Башар Асад став поки що єдиним президентом країни, який підтримує дії Путіна в Україні.

Своєрідною є реакція Кремля з приводу подій в Україні, озвучена 4 березня Володимиром Путіним на брифінгу. Президент РФ надсилав світовій громадськості свої меседжі, зокрема, про те, що:

- він не боїться попереджень і санкцій Заходу і буде відповідати на них;
- він готовий піти на розрив відносин;
- референдум у Криму буде мати значення.

Цікаві речі Президент Росії Володимир Путін заявив 14 березня у розмові з народним депутатом України, колишнім керівником Меджлісу кримських татар Мустафою Джемільєвим, що Україна вийшла з СРСР не зовсім законно... Виходить, що Кремль нібито ставить під сумнів законність Біловезької Угоди про розпад Радянського Союзу? А чого варта заява одного з «ідеологічних рупорів Кремля» Д. Кисельова про те, що «Росія - єдина країна, яка може перетворити США на радіоактивний попіл»? Можливо, це особливий «метод примушення до миру»?

А за словами починаються дії. Скажу мовою фактів, коментарі тут зайві. За допомогою проросійських сепаратистів та «туристів Путіна» впродовж лютого-березня 2014 організовуються сепаратистські мітинги, захоплення деяких ОДА та масові безлади, які 13-14 березня призвели до людських жертв у Донецьку та Харкові. Дії п'ятої колони в Криму, обшуки на вокзалах, тиск на українських військовослужбовців, захоплення військових об'єктів, переміщення російських десантників на територію Херсонської області і т.д. Метою згаданих російських диверсійних дій є дестабілізація політичної ситуації в Україні та отримання приводу для подальшого розгортання військової агресії на східні та південні регіони України. Андрій Ілларіонов, колишній радник В. Путіна, зазначив: «Перше завдання – представити Україну в очах росіян та світу як територію хаосу, беззаконня та відсутності правового порядку, для того, щоб підтвердити заяви МЗС Росії. Для того, щоб показати, що Україна не відбулася як держава»[6].

Діями Кремля та маріонеток сепаратистів, спрямованими на розкол України, була організація і проведення 16 березня так званого «референдуму» у Криму. Відповідно до Конституції, питання, пов'язані зі зміною кордонів і території України, можуть розглядатися тільки на Всеукраїнському референдумі. Напередодні Верховна Рада України підтримала постанову за дострокове

припинення повноважень Верховної Ради АР Крим, відповідно подальша її діяльність є нелегітимною.

Президент Європейського парламенту Мартін Шульц заявив, що проведений у Криму референдум є незаконним і ускладнює вирішення кризи, це було порушенням міжнародного права й українського суверенітету. Білий дім оприлюднив заяву щодо України: США відкидають референдум; рішення щодо України не будуть прийматись без участі уряду України; дії Росії небезпечні та дестабілізують ситуацію; міжнародна спільнота не буде залишатися осторонь, поки одна країна захоплює іншу.

Як у радянські часи російське телебачення повідомило, що у Криму 95,5% виборців висловились за возз'єднання з Росією... Аксёнов заявив, що явка була на рівні 85% і що 40% татар проігнорували бойкот, оголошений Меджлісом... Однак у мене виникає великий сумнів щодо такої «соціології».

До речі, за результатами соціологічного опитування, проведеного компанією International Republican Institute (IRI) у листопаді 2011 р. і травні 2013 р., за приєднання півострова до складу Росії виступало 23-33% мешканців Криму, тоді як 49-53% виступали за збереження статусу автономії у складі України [7].

За даними соціопитування, проведеного з 8 до 18 лютого 2014 р. Київським міжнародним інститутом соціології, 41% жителів Криму бажали входження автономії до складу Росії (у 2013 р. – 35,9%) [8].

За результатами соціологічного дослідження «Суспільно-політичні, міжнаціональні та міжконфесійні відносини в АР Крим: стан, проблеми, шляхи вирішення», проведеного у 2008 р. Центром Разумкова спільно з Інститутом Європи Університету Базеля, до сепаратистських настроїв були схильні 32,4% жителів АР Крим [9].

Колишній держсекретар США Генрі Е.Кіссінджер висловив своє бачення виходу з кризової ситуації. Україна має бути мостом між Сходом і Заходом, а не форпостом одного з цих супротивників у протистоянні з другим. Росія мусить зрозуміти: спроби нав'язати Україні статус сателіта спричинять тертя з Європою і США. Захід повинен усвідомити: для Росії Україна ніколи не буде просто однією із зарубіжних країн. Будь-яка спроба одного «крила» України панувати над іншим зрештою виллється в громадянську війну або розпад країни. Росія не зможе нав'язати військове вирішення питання, уникнувши ізоляції своєї країни в момент, коли багато її кордонів уже захиталися. Кіссінджер також вважає, що корінь проблеми - «у спробах українських політиків нав'язати свою волю непокірним областям країни».

Кіссінджер пропонує свій варіант врегулювання.

1. Україна має право вільно обирати економічні та політичні альянси, зокрема, з Європою.

2. Україна не повинна вступати в НАТО.

3. Україна має право формувати будь-який уряд, що відповідає волевиявленню її народу. Українські лідери повинні помирити різні області, співпрацювати із Заходом, але не ворогувати з Росією.

4. Росія має визнати суверенітет України над Кримом, а Україна підкріпити автономію Криму на виборах, проведених у присутності міжнародних спостерігачів. Потрібно усунути всю амбівалентність щодо статусу Чорноморського флоту в Севастополі [7].

Головним засобом нейтралізації загроз є політичні переговори. Але в разі військових дій з боку Росії українські військовослужбовці готові відповісти застосуванням зброї. Про це заявив перший віце-прем'єр Віталій Ярема. Армія зберігала вірність присязі, продемонструвала честь і мужність. Українські військові чинять опір у першу чергу силою духу, не піддаючись на провокації. У Верховній Раді було зареєстровано проект закону, яким парламент повинен затвердити указ Президента про часткову мобілізацію. Указом створюються умови для переведення Збройних сил України, Національної гвардії України, інших військових формувань України, оперативно-рятувальної служби цивільного

захисту на організацію і штати воєнного часу. 17 березня спікер Верховної Ради, в.о. президента України Олександр Турчинов повідомив, що підписав цей указ «враховуючи продовження агресії в Автономній Республіці Крим, яку Росія намагається прикрити великим фарсом під назвою «референдум», який ніколи не буде визнаний ні Україною, ні усім цивілізованим світом».

Висновки. Розглянувши ситуацію в Україні, можна стверджувати, що ми маємо справу з інтервенцією російських військових у Криму. У цього конфлікту немає військового рішення. Будь-яка спроба його ескалації може мати катастрофічні наслідки для всього світу. Якщо Росія не зупинить своєї агресії щодо України, вона ризикує постати перед міжнародним кримінальним судом.

Приєднання Криму до Росії не буде визнане світом. Євроінтеграційний вектор розвитку залишається для України пріоритетним. Євросоюз найближчим часом підпише угоду про асоціацію з Україною.

Бібліографічні посилання

1. Генерал-полковник Леонид Ивашов: Евразийский союз: проблемы, перспективы [Электронный ресурс] // Записки прошедшего времени. – Режим доступа : <http://bert-s.livejournal.com/837063.html>. – 2012. – 17.05. – Загл. с экрана.
2. Владимир Путин: Новый интеграционный проект для Евразии – будущее, которое рождается сегодня [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://izvestia.ru/news/502761> – 2011. – 03.10. – Заголовок з екрану.
3. Папава В. Об основных угрозах, содержащихся в евразийстве / В. Попова [Текст] // Центральная Кавказия: Основы геополитической экономики. Аналитические записки. – 2007. – № 1. – С. 13
4. Посольство США в РФ по пунктам опровергло пропаганду Кремля [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://news.liga.net/news/politics/995519-posolstvo_ssha_v_rf_po_punktam_oproverglo_propagandu_kremlya.htm – 2014. – 05.03. – Загл. с экрана.
5. Путін: Будапештська угода не поширюється на нову владу в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступа : http://zaxid.net/home/showSingleNews.do?putin_budapeshtska_ugoda_ne_poshiruyetsya_na_novu_vladu_v_ukrayini&objectId=1303886 – 2014. – 04.03. – Загл. с экрана.
6. Ілларіонов: Росія провокує максимально жорстку реакцію української влади [Електронний ресурс]. – Режим доступа : http://espreso.tv/new/2014/02/28/illarionov_rosiya_provokuye_maksymalno_zhorstku_reakciyu_ukrayinskoyi_vlady – 2014. – 28.02. – Загл. с экрана.
7. Public Opinion Survey Residents of the Autonomous Republic of Crimea May 16 – 30, 2013 [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.iri.org/sites/default/files/2013%20October%207%20Survey%20of%20Crimean%20Public%20Opinion,%20May%2016-30,%202013.pdf>. – Title from screen.
8. Динаміка ставлення населення України до Росії та населення Росії до України, яких відносин з Росією хотіли б українці [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=236&page=1> – 2014. – 04.03. – Заголовок з екрана.
9. 32% жителів Криму схильні до сепаратизму [Електронний ресурс]. – Режим доступа : http://www.uceps.org/ukr/expert.php?news_id=1015 – 2008. – 19.12. – Заголовок з екрану.
10. The Washington Post. Кіссінджер: Як закінчиться українська криза [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://www.newsru.ua/press/06mar2014/kissinger.html> – 2014. – 06.03. – Заголовок з екрана.

Арабаджи Ю. И. Кризис украинско-российских взаимоотношений

Исследованы отношения между Украиной и Россией. Проанализирована доктрина евроазиатства касательно Украины. Обозначены перспективы отношений Украины с Россией.

Ключевые слова: кризис, Украина, Россия, постсоветское пространство, интеграция, национальные интересы, внешнеполитическая стратегия.

Arabadgi Y. Crisis of Ukrainian-Russian relations

The thesis indicates attitudes between Ukraine and Russia. The given research analyzes the doctrine of Eurasian in relation to Ukraine. Examines the prospects of attitudes of Ukraine and Russia.

The purpose of this paper is to analyze the outcome for the political crisis in Russian- Ukrainian relations.

Achieving this goal involves research addressing the following main objectives:

- Consider the statements of some politicians, leading Ukrainian and foreign experts , political scientists about the causes and consequences of the political crisis in the Ukrainian -Russian relations;
- Consider the forecasts of leading Ukrainian and foreign experts , political scientists to resolve the political crisis;
- Analyze results of sociological research on topical issues of Ukrainian- Russian relations;

- Analyze the response of the international community on the situation in Ukraine and the actions of the Russian Federation.

Key words: crisis, Ukraine, Russia, post-soviet space, integration, national interests, foreign policy strategy.

Надійшла до редколегії: 27.03.2014

УДК 321

Р. М. Ключник

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ЕВОЛЮЦІЯ КОНЦЕПТУ «КРИЗА» У ЗАХІДНІЙ ПОЛІТИЧНІЙ ДУМЦІ

Розкрито основні віхи еволюції концепту «криза» в політичній думці Західної Європи та США. Приділено увагу стародавнім та сучасним концепціям кризи. Проаналізовано сучасні праці, присвячені концептуалізації поняття кризи, виробленню методології її дослідження, а також еволюції наукової рефлексії щодо даної проблематики.

Ключові слова: політична криза, політична система, політична теорія, відкрите суспільство, демократичний транзит.

Поняття «криза» є досить поширеним у соціальних науках; воно використовується як вченими, так і журналістами в різних стилях мовлення: розмовно-побутовому, науковому і публіцистичному. Світовий досвід показує, що під час політичної кризи закладаються варіанти майбутнього розвитку подій у державі, а отже, кризові ситуації потребують особливо ретельного розгляду. Таким чином, належне вивчення феномену кризи – запорука ефективної діяльності із подолання негативних наслідків кризових явищ. Отже, вивчення політичної кризи має не лише теоретичне, а й прикладне значення.

Мета даної статті – розкрити основні віхи еволюції концепту кризи в політичній думці західних країн.

Даній проблематиці приділяли увагу, зокрема, Г. Алмонд і Т. Парсонс (США), праці яких присвячені системному підходу в дослідженні політичних криз. Окрему увагу слід приділити французькому вченому М. Догану, який вивчав легітимізаційні кризи на різних етапах розвитку політичної системи. У своїй теорії криз польський науковець П. Штомпка підкреслює важливість дослідження революцій як пікових моментів соціальних криз. Поза тим С. Фланаган, П. Свенссон, І. Дзуриндин та інші західні вчені розглядають окремі аспекти перебігу кризових явищ. Втім, на нашу думку, доцільно дослідити еволюцію уявлень про кризу з найдавніших часів.

Перші спроби теоретичного осмислення кризових явищ у політиці фіксуються ще у творах стародавніх мислителів. Давньогрецький філософ Платон створив оригінальне вчення про державу, виокремивши п'ять форм державного устрою: одну правильну (аристократію) і чотири хибні (тимократію, олігархію, демократію й тиранію). Ідеальною формою правління Платон вважав аристократію (владу найкращих). Першою з хибних форм правління Платон вважає тимократію (владу честолюбців), де владу утримують воїни, у яких з'являється бажання збагатитися. Таким чином, тимократія еволюціонує в олігархію, де суспільство поділено за майновим станом і введено жорсткі майнові цензи. Коли експлуатація бідняків досягає критичної межі, вони повстають і скидають владу багатіїв, встановлюючи демократію. За умов цього режиму владні посади заміщуються за жеребом, що призводить до неефективного керівництва. В умовах демократії з'являються представники народу, які злочинним шляхом узурпують владу і стають тиранами. Таким чином, тиранія є найгіршою формою устрою поліса. Платон піддає демократію критиці як устрій, який шкодить інтересам громадян. На думку філософа, у демократичних державах практикується надмірно лояльне ставлення до злочинців [1, с. 373]. Таким чином, політична криза, як він вважає, призводить до зміни форми правління в гірший бік.

Політичне вчення Платона розвинув його учень Аристотель. Він виділив три

нормальні форми правління (монархія, аристократія і політія) і три відхилення від них (тиранія, олігархія і демократія). Філософ намагається розкрити причини порушення стабільності, яке веде до заколотів. Наміри осіб, які прагнуть змінити державний устрій, можуть полягати як у прагненні до рівноправності, так і у вимогах надання переваг певному прошарку. Аристотель наголошує, що у другому випадку претензії є несправедливими. Зверхність і корисливість державних урядовців викликають обурення в народі як проти них, так і проти того державного устрою, що дає їм можливість так чинити [2, с. 132].

Англійський філософ Т. Мор, автор трактату «Утопія», окреслив основні соціально-політичні проблеми Англії XVI ст. В умовах переходу від феодального до капіталістичного ладу в економічній сфері та від станово-представницької до абсолютної монархії в політичній загострилися соціальні протиріччя між різними верствами населення. Політика «огороджування» призвела до втрати земель значною кількістю селян, відтак зросла кількість маргінальних елементів у містах, що, у свою чергу, призвело до зростання злочинності. Окреслюючи кризові явища, Мор лише піддає критиці владу, але не пропонує жодних варіантів вирішення проблем; його проект ідеальної держави є певною мірою наслідуванням Платона, а не керівництвом до дії [3, с. 135-136].

Нову сторінку в осмисленні феномену політичної кризи відкрив італійський філософ Н. Макіавеллі. У трактаті «Правитель» він аналізує соціально-політичні детермінанти кризи італійської державності на початку XVI ст. Автор зазначає, що італійські правителі позбулися влади здебільшого через воєнні поразки та нездатність налагодити зв'язки з народом та знаттю. Відсутність довіри з боку народу і дворянства збільшує ймовірність військової поразки. «Там, де немає подібних недоліків, – пише Макіавеллі, – правитель не може втратити владу, якщо має достатньо сил, щоб сформувати військо» [4, с.102]. Проте філософ вважає звільнення Італії від чужоземного панування можливим за умов ефективного лідерства.

Нідерландський філософ Б. Спіноза у «Теологічно-політичному трактаті» відстоює необхідність встановлення республіканського ладу, наголошуючи на тому, що монархічне правління неминуче веде до криз і конфліктів [5, с. 200-201]. Автор наголошує на схильності монархів до ведення воєн та підвищення податків на утримання королівського двору, що, у свою чергу, призводить до кризи і повстання. Ідеї Спінози були сприйняті філософами доби Просвітництва і значною мірою визначили розвиток політичної думки XVIII – XIX ст. Своєрідною реакцією на Велику французьку революцію став класичний консерватизм, одним з фундаторів якого був філософ і публіцист Ж. де Местр, який у творі «Роздуми про Францію» (1796) описав революційні події та передбачив падіння республіканського режиму. На думку автора, велика кількість законів, прийнятих Конвентом, свідчить про відсутність законодавця [6, с. 91]. Оскільки в умовах республіканського правління немає згоди між політичними силами, то криза республіки неминуче призведе до контрреволюції. Ж. де Местр зазначає, що суверенітет у Франції є повністю відсутнім, і «усе передвіщає, що подібний стан речей не може бути міцним» (тут і далі переклад наш – Р.К.) [там же, с. 95]. Прогнози філософа справилися: у 1815 р. до влади повернулася династія Бурбонів.

У XIX ст. дослідження політичних криз стали набувати більш фундаментального характеру, поступово переходячи з філософської площини в наукову. Так, німецький філософ К. Маркс запропонував формаційний підхід до дослідження еволюції суспільства. Він виокремив п'ять суспільно-економічних формацій, які послідовно змінювали одна одну: первіснообщинну, рабовласницьку, феодальну, капіталістичну і комуністичну. На думку філософа, економічна сфера життя суспільства є базисом для політичної «надбудови». У суспільному виробництві люди вступають у виробничі відносини, які відповідають певному рівню розвитку продуктивних сил. Сукупність цих виробничих відносин становить економічну структуру суспільства, реальний базис, на якому ґрунтується юридична і політична надбудови. На певному рівні свого розвитку продуктивні сили вступають у

протиріччя з існуючими виробничими відносинами та з відносинами власності, в рамках яких вони розвивалися. З форм розвитку продуктивних сил ці відносини перетворюються на їх кайдани, і тоді настає епоха соціальної революції [7, с. 7-8]. Таким чином, зміни виробничих сил призводять до трансформації виробничих відносин, а отже, й політичної системи; перехід від однієї формації супроводжується кризами, загостренням соціальних протиріч, революціями. На думку Маркса, у сучасному для нього суспільстві були наявні ознаки кризи капіталістичного ладу. У своїй праці «Критика Готської програми» він зазначає: «Між капіталістичним та комуністичним суспільством лежить період революційного перетворення першого на друге. Цьому періоду відповідає і перший перехідний період, і держава цього періоду є революційною диктатурою пролетаріату» [8, с. 21]. На думку філософа, після цього періоду настане комунізм – ліквідація приватної власності та держави.

Британський філософ Г. Спенсер порівнює суспільство і його інститути з живим організмом, кожний орган якого має свою структуру і виконує притаманні йому функції. Відповідно до закономірностей функціонування Г. Спенсер виділяє два типи суспільств: військове та індустріальне. У військовому суспільстві діяльність особистості повністю підпорядкована інтересам держави; найважливішою метою є збереження існуючого стану речей, доля ж окремої людини нікого не цікавить. Таке суспільство характеризується жорсткою ієрархією, примусовою кооперацією та централізацією (Давній Єгипет, Спарта, Римська імперія, Російська імперія, кайзерівська Пруссія). Індустріальне суспільство, побудоване на добровільній співпраці вільних громадян, характеризується дотриманням прав і свобод людини; інтереси громадян не приносяться в жертву суспільству, а охороняються ним.

Г. Спенсер розглядає сучасну для нього епоху як перехід від військового до індустріального суспільства. При цьому він зазначає, що негативні соціальні явища (бідність, голод, утиски слабких з боку сильних) є невід'ємними супутниками цього транзиту. У праці «Людина проти держави» Г. Спенсер зазначає, що «стан переходу буде нещасливим станом» [9, с.109]. Проте, з погляду автора, ці страждання суспільство повинно витримати, при цьому їх масштаб не може бути зменшений жодними реформами, законами чи проектами.

Шукаючи аналогії між біологічною і соціальною еволюцією, Г. Спенсер помітив багато схожого між організмом і державою. Так, для біологічних організмів та соціальних спільнот характерне постійне зростання, внаслідок якого вони дедалі ускладнюються. Диференціація структури супроводжується диференціацією функцій. Нормальне, природне функціонування органів (інститутів) забезпечує нормальний розвиток організму (держави). І навпаки, порушення (наприклад, революції) є хворобами, які призводять до дезінтеграції.

Французький філософ і соціолог Е. Дюркгейм ввів поняття «аномія». За словами вченого, аномічним є стан суспільства, в якому відсутні соціальні та моральні імперативи, що регулюють відносини між суспільством та індивідами. Аномія виникає в результаті того, що розподіл праці не продукує солідарність, таким чином, сукупність правил, що стихійно встановилися між соціальними функціями, не в змозі регулювати відносини соціальних органів [10, с.342]. У період аномії в процесі соціальних змін створюються сприятливі умови для розподілу праці і більшого розмаїття життя, а інтегруючі сили послаблюються. Суспільство розпадається та розколюється, а його окремі уламки ізолюються: численні громадяни втрачають свої статусні позиції, перетворюючись на маргіналів, відтак поширюються девіантні поведінка і злочинність.

Іспанський філософ і публіцист Х. Ортега-і-Гассет присвятив низку творів інтерпретації кризових явищ, що спостерігалися в міжвоєнний період. У своїй філософській праці «Повстання мас» (1930) автор веде мову про нову соціокультурну ситуацію, що склалася у XX ст. і була підготовлена попередніми епохами. Це насамперед криза культури, звичних цінностей та норм, які через низку причин втратили свою імперативність. Явище, визначене філософом як «повстання мас», є безпосереднім проявом якісної зміни в житті Європи. «Оскільки маса, за визначенням, не повинна і не здатна керувати собою, а тим

паче суспільством, мова йде про серйозну кризу європейських народів і культур, найсерйознішу з можливих» [11, с.15]. Ортега-і-Гассет виокремив дві риси масової людини: постійне зростання життєвих потреб та невдячність до всього, що полегшує його життя. Повне захоплення масами суспільного життя філософ вважає небезпечним для цивілізації і називає «вертикальним вторгненням варварів» [там же, с. 52].

Засад, на яких тримається цивілізований світ і без яких він загине, для масової людини просто не існує. Ці наріжні камені її не цікавлять, і кріпити їх вона не має наміру. Проявами кризи цінностей Х. Ортега-і-Гассет вважає більшовизм і фашизм, які виникли у Європі і являють собою рух назад; ці реакційні за своєю суттю вчення вже із самого початку свого існування здаються реліктами. Ці політичні течії – типова доктрина масової людини.

Диктат держави, на думку мислителя, є апогеєм насильства і прямої дії, що стали нормою; маса діє самовільно, сама по собі, через безликий механізм держави. Європейські народи стоять на порозі тяжких внутрішніх випробувань і найбільшій суспільних проблем: економічних, правових і соціальних. Філософ прогнозує, що диктат маси може змусити державу обмежити свободу особистості й згасити надію на майбутнє. Втіленням такої небезпеки є повсюдне і неухильне посилення поліції. Ортега-і-Гассет наголошує на трагічній парадоксальності такого стану справ, коли «жителі великих міст, щоб спокійно пересуватися на свій розсуд, фатально потребують поліції, яка керує їх рухом» [11, с.115]. Підводячи підсумки, мислитель зазначає, що Європа втратила моральність. Як засвідчили подальші історичні події, іспанський філософ мав рацію: поширення фашизму, нацизму і комунізму, тоталітарних ідеологій, що ґрунтувалися на запереченні моральних норм, призвели до Другої світової війни і, як наслідок, до багатомільйонних втрат і докорінної зміни розстановки сил у світі.

З поглядами Х. Ортега-і-Гассета погоджується американський соціолог російського походження П. Сорокін, який виокремив два підходи до розуміння кризових явищ, на той час найпоширеніші, в наукових колах. Представники першого розглядають кризу як загострення економічних чи політичних протиріч, відтак розуміння глобальних процесів зводиться до дихотомії «демократія – тоталітаризм» або «капіталізм – комунізм». Другий підхід полягає у визнанні кризи як невідворотного занепаду західної цивілізації і культури [12, с. 100-101]. А втім, П. Сорокін не погоджується з жодним з підходів, стверджуючи, що криза не є власне економічною чи політичною; вона зачіпає всю західну культуру. Це одночасно криза науки, філософії, мистецтва, релігії, права та моралі. Крім того, повне руйнування культури і суспільства неможливе, оскільки вся сукупність соціальних і культурних феноменів західного суспільства ніколи не була інтегрована в уніфіковану систему [там же, с. 107].

Варто звернути особливу увагу на працю відомого британського філософа К.Р. Поппера «Відкрите суспільство та його вороги», видану в 1945 р. Мислитель вбачав джерела кризи не лише у втручанні держави в економіку та інші сфери життя людей, а у свідомості та мотивах людей, яким до вподоби диктатура. Так, він вважає Платона одним з теоретиків тоталітаризму, оскільки саме він обґрунтовує необхідність установа штучної рівності у суспільстві. Поппер піддає критиці Гегеля і Маркса за їх обґрунтування історизму – псевдонаукового методу, який може пояснити будь-що і тому успішно застосовувався ідеологами тоталітарних режимів.

Поппер визначає магічне, племінне чи колективістське суспільство закритим, а суспільство, де індивіди змушені ухвалювати особисті рішення, – відкритим. Найвищі форми закритого суспільства з цілковитим правом можна прирівняти до організму. На думку вченого, органічна чи біологічна теорія держави значною мірою застосована до закритого суспільства. Воно нагадує стадо чи плем'я тим, що членів цього напіворганічного об'єднання утримують разом напівбіологічні зв'язки – спорідненість, спільне життя, участь у спільних справах, спільні небезпеки, спільні радощі та спільні лиха.

Відкрите суспільство є конкурентним, демократичним, характеризується плюралізмом у політиці, економіці, культурі. Йому притаманна наявність розвинених інститутів громадянського суспільства та правової держави. В умовах відкритого суспільства громадяни формують свій світогляд самостійно, без тиску ззовні. Поппер зазначає, що перехід від закритого до відкритого суспільства можна визначити як найглибшу революцію в історії людства. «Греки розпочали грандіозну революцію, яка й досі перебуває у початковій стадії, - переході від закритого до відкритого суспільства» [13, с.198].

На думку Поппера, кризи неминучі, але вирішувати їх потрібно спільно, за участю держави, але не позбавляючи громадян жодних прав. Філософ вважає, що не слід навіть намагатися досягти чогось насильницьким способом. Саме ця спроба сповнена ризику зруйнувати всі перспективи здійснення розумних реформ. Тривале застосування сили може призвести до втрати свободи, оскільки воно має наслідком не спокійну владу розуму, а владу сильної людини. Єдиний випадок виправданого застосування сили – це опір досягнутої демократії будь-якому нападові, навіть здійсненому чи дозволеному урядом [14, с.163].

Отже, у вивченні проблематики політичних криз можна умовно виділити три періоди. Перший – донауковий (з часів Стародавнього Сходу і Античності до середини XIX ст.). У цей час політичні доктрини здебільшого містилися у філософських та релігійних текстах. Для донаукового періоду була характерна описовість та фрагментарність вивчення криз, що розглядалися як небажані явища, яких слід уникати. Вони часто вважалися карою Божою за неправильні вчинки народу та / або еліти. Втім, у працях давніх мислителів уже порушувалося питання про політичну довіру, ціннісну кризу та способи її подолання. Другий період можна умовно назвати транзитивним, оскільки він полягав у переході від релігійно-філософського до політологічного сприйняття феномену кризи (середина XIX ст. – 1970-ті рр.). Наукове пізнання в цей період дедалі більше базувалося на суто політологічному інструментарії; водночас дослідники відмовлялися від аксіологічного підходу. Сааме тоді вперше було висунуто тезу про позитивний вплив кризи на розвиток політичної системи.

Нарешті, третій період – політологічний (триває з 1970-х рр. і донині). Для сучасного етапу розвитку досліджень політичних криз характерне застосування теоретико-методологічного інструментарію різних наук, як соціально-гуманітарних, так і природничих. У цей же період починають проводитися дослідження політичних криз на планетарному рівні, де у пригоді стають результати екологічних, демографічних, економічних та інших досліджень. Крім того, сучасна політична наука звернулася до проблем криз локального масштабу як до специфічного феномену, що впливає на політичне життя країни.

Говорячи про сучасні зарубіжні дослідження, присвячені політичним кризам, слід передусім звернути увагу на праці, в яких розглядаються питання концептуалізації поняття кризи, методології її дослідження, а також еволюції наукової рефлексії щодо даної проблематики. Так, американський дослідник С. Фланеган визначає кризу як виклик чинній владі, загрозу її авторитету, що досягає рівня, на якому владні структури вже не в змозі підтримувати стабільність існуючого ладу [15, с. 48]. Розвиваючи дану тезу, німецький вчений Е. Циммерманн зазначив, що політична криза є значно ширшим поняттям, аніж урядова криза, або ж криза управління. Вона більшою або меншою мірою призводить до зміни у «policies» (політичному курсі) та політичній системі в цілому [16, с. 69]. Датський політолог П. Свенссон розмежовує поняття «криза» та «колапс» (breakdown): на його думку, політична криза у демократичних системах можлива без руйнування основ. Як приклад учений наводив трансформацію парламентської Веймарської республіки в напівпрезидентську у 1930-1932 рр. [17, с. 136].

Особливу увагу кризовим явищам приділяє польський вчений П. Штомпка. За словами дослідника, період політичної, економічної чи культурної кризи значно поживає традиції: люди звертаються до досвіду предків. «Критичний традиціоналізм» є поширеною ідеологічною позицією у такій ситуації,

оскільки прагне врівноважити функції та дисфункції тієї чи іншої традиції в конкретному випадку [18, с.98]. У своїй теорії криз П. Штомпка підкреслює важливість дослідження революцій як пікових моментів соціальних криз. У праці «Соціологія соціальних змін» він виокремлює так звані «загадки революції», які є незрозумілими для сучасної науки: 1) фактори, сили або детермінанти революції; 2) причини раптовості і вибухоподібності масової поведінки в період революції; 3) питання про закономірність або випадковість революції в загальній картині соціальних змін; 4) розбіжність результатів революції з початковими планами її організаторів; 5) непередбачуваність революцій у цілому [18, с. 386]. Заслуга П. Штомпки полягає в тому, що він виокремлює морфогенетичний образ суспільства, який став модифікуючим поштовхом щодо концепції соціальних змін. Дихотомія статичності і динаміки в такому вигляді втрачає значення, оскільки основною ідеєю стає всепроникаюча динамічність соціальної реальності (процесуальність суспільства і структури). При цьому будь-яка група, організація розглядається не як об'єкт, а як певна польова структура (ідея соціального поля).

Сутність парламентських криз ґрунтовно досліджено у праці американського вченого Г. Алмонда «Порівняльна політологія сьогодні». Він вважає необхідною умовою подолання криз у парламенті злагодженість роботи не стільки парламентських фракцій, скільки їх лідерів (формальних і фактичних) [19, с. 173]. З ним погоджується словацький політолог І. Дзуриндин, на думку якого парламент, поділений на правлячу коаліцію та опозицію, перестає бути конструктивним інструментом економічного, соціального, правового та морального регулювання суспільного життя, перетворившись на арену залаштункових ігор та інтриг [20, с. 106].

Фундаментальною працею, що закладає підвалини дослідження легітимізаційних криз, є праця Т. Парсонса «Система сучасних суспільств», у якій автор вважає довіру однією з умов, що забезпечують суспільну стабільність, своєрідним способом кредитування політики [21, с. 24-26]. Французький соціолог М. Доган у статті «Ерозія довіри у розвинених демократіях» доводить, що у Франції та за її межами спостерігається повсюдна наявність значного відсотка громадян, що виражають слабку довіру або ж сильну недовіру до окремих політичних інститутів та осіб, які ними керують, у той же час не заперечуючи легітимності самої політичної системи. За словами вченого, це характерно переважно для стабільно функціонуючих систем, яким не загрожує руйнація; у таких умовах криза легітимності сприймається як новий поштовх до розвитку [22, с.86].

Отже, криза як феномен політичної реальності цікавила мислителів з найдавніших часів. З середини XIX ст. робляться перші спроби наукових досліджень даної проблеми: кризові явища аналізуються як на національному, так і на глобальному рівнях. З останньої чверті XX ст. політичні кризи стають об'єктом особливої уваги науковців західних країн, а з 1990-х рр. – і пострадянських, у тому числі України. У цей же час триває розробка методологічних парадигм, що забезпечують всебічне і ґрунтовне вивчення кризової проблематики.

Аналіз сучасної літератури, присвяченої згаданій проблемі, засвідчує дисциплінарну підпорядкованість вивчення політичних криз. Даний стан відбиває специфіку проблемного поля, що сформувалося як конгломерат дослідницьких фокусів з різних галузей соціально-гуманітарного знання: історії, правознавства, психології, соціології та політичної науки. Водночас він засвідчує необхідність методологічного синтезу у процесі дослідженні кризових явищ.

Бібліографічні посилання

1. Платон. Государство [Текст] / Платон // Сочинения : в 3 т. : пер. с древнегреч / под общ. ред. А.Ф. Лосева и В.Ф. Асмуса. – М. : Мысль, 1971. – Т. 3. – Ч. 1. – С. 89–454.
2. Аристотель. Политика [Текст] / Аристотель ; пер. з давньогрек. та передм. О. Кислюка. – К. : Основи, 2003. – 239 с.
3. Мор Т. Утопия [Текст] / Т. Мор ; пер. с лат. Ю.М. Каган. – М. : Наука, 1976. – 416 с.
4. Макиавелли Н. Государь [Текст] / Н. Макиавелли // Государь: Сочинения исторические и политические. Сочинения художественные / пер. с итал. Г.Муравьевой [и др.]. – М. : Изд-во «Эксмо»,

2007. – С. 41–108.

5. Спіноза Б. Теологічно-політичний трактат [Текст] / Б. Спіноза ; пер. з лат. В. Литвинова. – К. : Основи, 2005. – 237 с.

6. Местр Ж. де. Рассуждения о Франции [Текст] / Ж. де Местр ; пер. с фр. Г.А. Абрамова, Т.В. Шмачкова. – М. : РОССПЭН, 1997. – 216 с.

7. Маркс К. К критике политической экономии [Текст] / К. Маркс. – Л. : Гос. изд. полит. лит., 1950. – 270 с.

8. Маркс К. Критика Готської програми [Текст] / К. Маркс. – К. : Політвидав України, 1984 – 46 с.

9. Spencer H. The Man versus the State [Text] / H. Spencer. – Caldwell, Idaho : The Caxton Printers Ltd: 1960. – 213 p.

10. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда [Текст] / Э. Дюркгейм ; пер. с фр. А.Б. Гофмана. – М. : Наука, 1990. – 575 с.

11. Ортега-и-Гассет Х. Восстание масс [Текст] / Х. Ортега-и-Гассет. – М. : ООО «Изд-во АСТ», 2003. – 509 с.

12. Сорокин П.А. Кризис нашего времени. Социальный и культурный обзор [Текст] / П. Сорокин. – М. : ИСПИ РАН, 2009. – 384 с.

13. Поппер К. Р. Відкрите суспільство та його вороги [Текст] / К.Р. Поппер ; пер. з англ. О. Коваленка – К. : Основи, 1994. – Т.1. – 444 с.

14. Поппер К.Р. Відкрите суспільство та його вороги [Текст] / К.Р. Поппер ; пер. з англ. О. Буценка. – К. : Основи, 1994. – Т.2. – 494 с.

15. Flanagan S. Models and Methods of Analysis [Text] / S. Flanagan, G. Almond // Crisis, Choice and Change. – Boston, 1973. – P. 43–102.

16. Zimmermann, E. Crises and Crises Outcomes: Towards a New Synthetic Approach [Text] / E. Zimmermann // European of Political Research. – 1979. – № 7. – P. 67–115.

17. Svensson P. Stability, Crisis and Breakdown: Some Notes on the Concept of Crisis in Political Analysis / P. Svensson // Scandinavian Political Studies. – 1986. – Bind 9 (New Series). – №. 2. – P. 129–139.

18. Штомпка П. Социология социальных изменений [Текст] / П. Штомпка ; пер. с англ. под ред. В.А. Ядова. – М. : Аспект Пресс, 1996. – 416 с.

19. Алмонд Г. Сравнительная политология сегодня. Мировой обзор [Текст] / Г. Алмонд, Дж. Пауэлл, К. Стром, Р. Далтон. – М. : Аспект Пресс, 2002. – 537 с.

20. Дзуриндин И. Кризис демократического парламентаризма в условиях неолиберализма [Текст] / И. Дзуриндин // Обозреватель. – 2009. – № 10. – С. 94–108.

21. Парсонс Т. Система современных обществ [Текст] / Т. Парсонс ; пер. с англ. Л.А. Седова, А.Д. Ковалева. – М. : Аспект-Пресс, 1998. – 270 с.

22. Доган М. Эрозия доверия в развитых демократиях [Текст] / М. Доган // Мировая экономика и международные отношения. – 1999. – № 5. – С.85–93.

Ключник Р. М. Эволюция концепта «кризис» в западной политической мысли

Раскрыты основные вехи эволюции понятия «кризис» в политической мысли Западной Европы и США. Уделено внимание как древним, так и современным концепциям кризиса. Проанализированы современные работы, посвященные концептуализации понятия кризиса, разработке методологии его исследования и эволюции научной рефлексии относительно данной проблематики.

Ключевые слова: политический кризис, политическая система, политическая теория, открытое общество, демократический транзит.

Kliuchnyk R. The evolution of crisis concept in Western political thought.

The main periods of crisis conceptualization in Western political thought are separated. The author describes three periods: pre-scientific (since ancient times till the middle of the 19th century), interdisciplinary and political. The first philosophers who studied crises in political life were Plato and Aristotle, their ideas were adopted by Thomas More, Niccolo Machiavelli, Benedict Spinoza and others.

During the interdisciplinary period the research of political crises moved from philosophic to scientific sphere. Most authors tried to give theoretic explanations of political and economic crises. Scientific and philosophic interpretation of crises was often determined by ideological and political factors.

According to Karl Marx, the working class should grow in numbers and develop class consciousness, in time realizing that they have to and can change the system. Marx believed that if the proletariat were to seize the means of production, they would encourage social relations that would benefit everyone equally, abolishing exploiting class, and introduce a system of production less vulnerable to cyclical crises. Unlike him, Herbert Spencer considered crisis as an important feature of social and political development, but rejected violence in resolving conflicts.

In modern political science different methods are used. Gabriel Almond and Talcott Parsons

used system approach, Ilya Prigogine developed a synergetic one for political crises research. In the last few decades political crises have been studied not only in Western countries, but also in post-Socialist ones. The Polish scientist Piotr Sztompka explains the factors and consequences of crises and revolutions.

Key words: political crisis, political system, political theory, open society, democratic transition.

Надійшла до редколегії: 15.04.2014

УДК 327:341.1

Н. Є. Конон

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ПУБЛІЧНА ПОЛІТИКА ПРАВОЗАХИСНИХ МІЖНАРОДНИХ НЕУРЯДОВИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У ФОРМУВАННІ ГЛОБАЛЬНОГО ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Розглянуто міжнародні неурядові організації як основні суб'єкти глобального громадянського суспільства. Значну увагу приділено історії їх виникнення на політичній арені. Розкрито питання щодо діяльності міжнародних неурядових організацій у сфері захисту прав людини та їх впливу на формування глобального громадянського суспільства. Подано визначення правозахисної організації. Висвітлено основні механізми публічної політики МНУО. Як приклад розглянуто публічну політику міжнародної неурядової організації Amnesty International, що функціонує у сфері захисту прав людини.

Ключові слова: міжнародні відносини, міжнародні неурядові організації, глобальне громадянське суспільство, публічна політика, права людини, Amnesty International.

Вступ. У сучасній системі міжнародних відносин визначилась тенденція до перерозподілу функцій між суб'єктами світової політики. Зокрема, зростає вплив недержавних (неурядових) інститутів, що ефективно функціонують як самостійні та дієві суб'єкти міжнародних відносин. Сучасні неурядові міжнародні організації (яких нараховується понад 37 тисяч) відіграють не менш важливу роль, ніж державні чи міждержавні інституції.

Міжнародні неурядові організації – найважливішими носіями світової громадської думки, інституціалізованими суб'єктами світового громадянського співтовариства, покликаними забезпечувати умови для самореалізації на міжнародному рівні потреб та інтересів, цілей і прагнень громадянських суспільств, а також окремих індивідів та їх колективів і всього світового співтовариства в цілому [5, с. 8]. За словами С.О. Подшибякіна, вони зробили значний внесок у процес зміцнення миру та багатостороннього розвитку міжнародних відносин [4, с. 52].

Проблема прав людини існує протягом багатьох століть. Але приводом для конкретних дій стала трагедія двох світових воєн і міжнаціональні конфлікти після розпаду світової колоніальної системи. Перші кроки з урегулювання питання прав людини зробила Організація Об'єднаних Націй. У 1945 р. ООН приймає Статут, в якому мета Організації визначалася як сприяння повазі прав людини та основних свобод для всіх, незалежно від раси, статі, мови чи релігії.

Іншим важливим документом у галузі прав людини є Загальна декларація прав людини, прийнята в 1948 р. У розробці деяких положень цих документів брали участь міжнародні неурядові організації. З цього моменту МНУО стають важливим механізмом захисту прав людини. Такі організації частково або повністю присвятили себе проблемам захисту прав людини і діють у світі протягом більше 100 років [3, с. 70].

Проблеми захисту прав людини на національному та міжнародному рівнях у сучасному світі надзвичайно актуальні з огляду на те, що права людини є основою побудови правової держави та реалізації демократичних принципів її функціонування.

Постановка завдання. Мета дослідження – проаналізувати публічну політику міжнародних неурядових організацій у сфері захисту прав людини та її вплив на

формування глобального громадянського суспільства.

Результати. Важлива роль міжнародних неурядових організацій у справі захисту прав людини і в гуманітарній діяльності на національному, регіональному та міжнародному рівнях була підкреслена на Всесвітній конференції з прав людини і, як результат, знайшла визнання у Віденській декларації та Програмі дій від 25 червня 1993 р. [1]. У цьому документі в п. 38 підкреслюється, що дана Конференція високо оцінює їх внесок у підвищення інформованості громадськості з питань прав людини, організації навчання, підготовки кадрів та досліджень у цій сфері та забезпечення і захисту всіх прав людини й основних свобод. Звертаючи увагу на те, що першочергова відповідальність за встановлення стандартів прав людини покладається на міжнародне співтовариство, Конференція разом з тим високо оцінює внесок неурядових організацій у цей процес.

Історія виникнення правозахисних МНУО сягає Нового часу. Ще до того, як правозахисні організації здобули широке міжнародне визнання, в Європі з'явилися групи ентузіастів, які намагалися проводити моніторинг порушень прав людини, лобіювати уряди і світове співтовариство з метою недопущення таких порушень. Найяскравішим прикладом є діяльність, спрямована на скасування рабства. Перше товариство, діяльність якого була спрямована цієї мети, з'явилася в 1783 р. Воно було засноване відомим політичним і громадським діячем Великобританії Вільямом Вільберфорсом. Протягом тривалого часу він лобіював закон про скасування рабства і, нарешті, 25 березня 1807 р. британський парламент прийняв цей закон. У 1839 р. було офіційно засновано «Товариство за скасування рабства», яке в 1840 р. домоглося ратифікації всесвітньої конвенції проти рабства. У 1909 р. Зазначене товариство було перейменоване в Міжнародний інтернаціонал проти рабства.

Правозахисні організації – це організації, покликані служити знедоленим або ігнорованим групам населення, сприяти реалізації їх прав, добиватися соціальних змін. Їх діяльність націлена на те, щоб управління на всіх рівнях стало прозорим і доступним для контролю, щоб дати можливість громадянам через громадські організації брати участь у демократичних процесах і розвитку прав людини та основних свобод [2, с. 29].

Діяльність міжнародних неурядових організацій у сфері захисту прав людини все більше виходить за межі окремих держав і набуває глобального характеру, стаючи все більш універсальним явищем [3, с. 28]. В останнє десятиліття правозахисний рух поширився на ті країни, в яких раніше НУО не могли діяти вільно. У багатьох країнах, що проходять через серйозні зміни і реформи, правозахисні НУО надають допомогу у встановленні конституційних гарантій дотримання прав людини.

Правами людини, як правило, вважають характеристики статусу, можливостей та прагнень людини в економічній, соціальній, політичній і культурній сферах. Найбільш відомою міжнародною неурядовою правозахисною організацією є Amnesty International («Міжнародна амністія»). Ця організація виступає за свободу від дискримінації з будь-яких мотивів, зокрема дискримінації на підставі статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, расового, національного або соціального походження, економічного стану тощо.

Amnesty International – це одна з найбільших міжнародних неурядових правозахисних організацій, що об'єднувала станом на 2013 р. понад 4,65 млн активістів і прихильників у понад 150 країнах світу [6]. Особливістю цієї організації є те, що, відома своєю неупередженістю, вона не підтримує і не перебуває в опозиції до жодної політичної системи чи національного уряду та діє на захист прав людини в усьому світі навіть у тих випадках, коли організація не поділяє переконання людини, права якої були порушені.

Організація, зокрема, спрямовує свої зусилля на забезпечення прав людини на фізичну і психічну недоторканність. Значна увага приділяється заходам недопущення тортур. Активісти АІ добиваються відміни смертної кари в усьому світі, припинення «зникнень» громадян і позасудових страт. Організація обстоює свободу совісті та самовираження, а наслідками її діяльності мають бути безумовне

звільнення всіх в'язнів совісті та проведення справедливих і невідкладних судових слухань у справах політичних ув'язнених.

Реалізація публічної політики Amnesty International розпочалася у 1961 р. із публікації П. Бененсона «Забуті в'язні» у британській газеті «Observer», передрукованій пізніше газетами різних країн. Її автор, юрист за фахом, був приголомшений історією двох португальських студентів, засуджених до семирічного ув'язнення за піднятий ними в барі тост за свободу. П. Бененсон закликав до проведення міжнародної кампанії на захист в'язнів совісті, тобто людей, яких ув'язнили за їх погляди та переконання, хоча вони не закликали і не вдавалися до насильства. Громадськість активно відреагувала на заклик. У восьми країнах світу виникли осередки нової організації, а в Лондоні було створено Міжнародний секретаріат Amnesty International.

Невелика група волонтерів протягом першого року існування Amnesty International розслідувала 210 випадків порушень прав людини й організувала чотири осередки, які представляли інтереси в'язнів совісті у різних країнах [7]. На сьогодні такі розслідування обчислюються багатьма сотнями випадків на рік.

Основний механізм публічної політики Amnesty International у формуванні глобального громадянського суспільства полягає в кампаніях з метою привернути увагу громадськості до фактів порушень прав людини та здійснення тиску на владу відповідної країни, переважно шляхом організації потоку письмових звернень: листів, телеграм, факсів, листівок, електронних листів – від громадян різних країн, в яких ситуація характеризується як така, що вимагає від влади негайних дій щодо її виправлення. Активісти АІ проводять публічні акції, виступають з лекціями, займаються лобюванням у владних інституціях, активно співробітничать із представниками засобів масової інформації. Перш ніж зробити які-небудь кроки, АІ проводить самостійне розслідування повідомлень, що надійшли, про порушення прав людини в кожному конкретному випадку. Завдяки цьому організація має авторитет і довіру у всьому світі; за консультацією до АІ часто звертаються журналісти, адвокати, урядові і громадські організації.

Практика тиску на владу за допомогою листів від стурбованих громадян інших держав стала характерною тактикою Amnesty International від 1961 р., коли АІ вперше застосувала цей метод масово для захисту прав людини. До сьогодні цей метод залишається основним і найдієвішим способом відновлення справедливості.

Прикладом застосування такої тактики на національному ґрунті може слугувати досвід чеської демократичної опозиції кінця 80-х рр. ХХ ст., коли в умовах панування прорадянського політичного режиму «нормалізації» поширеною формою громадського прояву опозиційності стало подання петицій на адресу державних та партійних органів. Це були звернення, заяви, підписані окремими особами або групами з приводу неправомірних дій партійного, державного апарату та органів правопорядку, які опікувалися діяльністю опозиції. Безпосереднім приводом до такого типу активності послужили репресії влади проти дисидентів, отже, головною їх вимогою було звільнення політичних в'язнів. Від початку 1989 р. акції збору підписів під зверненнями до органів влади і КПЧ набули систематичності, у цих акціях брали участь десятки тисяч громадян у країні та за її межами [11, с. 202].

Окремі громадяни надсилали короткі вимоги, що містили тільки одне речення, наприклад: «Звільніти політичних в'язнів». В окремих випадках до вимог про звільнення політв'язнів додавалися й інші, наприклад вимоги діалогу з владою, легалізації заборонених цензурою часописів, які виходили у «самвидаві». Досить велика кількість людей виявила готовність і до більш радикальних заходів. Зокрема серед чехів були ті, хто приєднався до Міжнародної акції голодування на підтримку амністії для політв'язнів та припинення їх переслідування владою, організованої Amnesty International, яка продовжувалась хвилями впродовж усього 1988 р.

Імпульсом до наступної хвилі протестів громадськості послужив арешт В. Гавела в січні 1989 р. Актори празьких театрів звернулися до уряду Чехословаччини з

протестом проти затримання В. Гавела і вимогою діалогу влади з громадськістю. До кінця лютого до цієї акції приєдналося декілька тисяч громадян. Акція за звільнення В. Гавела мала настільки великий розголос, що до Президента країни офіційно звернувся голова Комітету чехословацької громадськості з прав людини і гуманітарного співробітництва (громадської організації, яка діяла під егідою Комісії ООН із прав людини) професор З. Дінстбір. Він отримав велику кількість заяв із вимогами про звільнення В. Гавела і тому звернувся до Президента Г. Гусака з пропозицією використати конституційне право помилування у справі В. Гавела з огляду на широкий розголос в країні і міжнародний резонанс. 5 квітня 1989 р. В. Гавела звільнили умовно.

Восени 1989 р. проти режиму активно виступили журналісти. Приводом до акції послужило затримання органами безпеки в січні 1989 р. видавців одного з найпопулярніших часописів «самвидаву» «Лідове новини» відомого журналіста, речника «Хартії 77» у 1984 р. Румла і відомого видавця Р. Земана. У цьому випадку так само сотні громадян вимагали негайного їх звільнення і припинення репресій проти свободи слова. Одну з резолюцій протесту підписали 167 публіцистів – працівників видань «Праце» («Prace»), «Свободне слово» («Svobodnft slovo»), «Лідова демокрація» («Lidova demokracie»), «Млада фронта» («Mlada fronta») тощо, 10 працівників Інституту теорії та практики журналістики і 40 студентів факультету журналістики Кардового Університету в Празі [10, с. 84].

У червні 1989 р. «Хартія 77» виступила з документом, який називався «Декілька фраз». Автори петиції дали оцінку змінам, що відбувалися в чеському суспільстві від початку 1989 р. На думку авторів, розмови влади про «перебудову» залишаються лише деклараціями, жодних реальних кроків, спрямованих на здійснення реформ у суспільстві, вона не робить і, напевно, робити не буде. Представники партійно-бюрократичної верхівки здатні визнавати тільки ті громадські заходи, ініціаторами яких виступили самі, а будь-які несанкціоновані дії опозиції вони кваліфікували як такі, що здійснювали тиск на керівництво з метою порушення порядку і спокою в державі. Однак суспільні зміни, зазначали автори петиції, очевидні, тому що все більше громадян залучено до активного суспільного життя, змінюючи стереотипи суспільної поведінки минулого двадцятиліття, для яких характерні віра в непогіршення влади, політична індиферентність та незаангажованість. Важливою рисою того моменту було зростання суспільного напруження, яке вимагало від влади послідовних і систематичних змін, суть яких повинна була визначитися в ході відкритої демократичної дискусії. Обов'язковою умовою будь-яких суспільних змін, починаючи від зміни Конституції і закінчуючи економічною реформою, повинна була стати реальна зміна громадсько-політичного клімату в країні.

Для реалізації цієї умови «хартисти» вважали за необхідне:

- негайно звільнити всіх політв'язнів;
- відновити свободу зборів;
- припинити кримінальне переслідування представників незалежних ініціатив і сприймати їх як повноважних представників громадськості, якими вони і стали в дійсних умовах;
- влада не повинна перешкоджати закладанню нових ініціатив, винятково з вільними професійними спілками або союзами на основі плюралізму;
- діяльність судових органів та органів слідства повинна бути вільною від маніпуляцій влади, як і діяльність творчих спілок, діячів культури та мистецтва;
- забезпечити владні гарантії свободи совісті;
- всі стратегічні проекти та рішення стосовно життя суспільства і майбутнього наступних генерацій приймати тільки після обговорення професіоналами та громадськістю;
- організувати вільну громадську дискусію на теми подій 50-х рр. XX ст., «Празької весни», інтервенції військ Варшавського договору та подальшої «нормалізації», тим більше, що країни-учасники інтервенції вже публічно засудили участь своїх армій у цих подіях, а в Чехословаччині ці проблеми досі не

обговорюються. Автори петиції закликали владу до прямого і відкритого діалогу з представниками громадськості, тому що лише діалог може бути шляхом виходу з глибокої суспільної кризи [9, с. 138].

Більшість громадськості сприйняла «Декілька фраз» як програму дій. До листопада 1989 р. цей документ підписало майже 40 000 громадян. Кількість людей, які підтримали петицію, свідчила, що цей документ відображав погляди значної частини громадськості.

Однією з наболілих проблем чеського громадського життя протягом тривалого періоду часу було становище церкви в чеському суспільстві. Про актуальність цієї проблеми і важливість її для громади свідчила громадська підтримка акції, організованої на початку 1988 р. католицьким активістом А. Навратілом та спрямованої на врегулювання релігійного життя в країні. Він склав і поширив документ, у якому, зокрема, йшлося про необхідність заповнення вакансій у церковній ієрархії всіх рівнів та відновлення богословського факультету в м. Оломоуці Моравії, про забезпечення вільної духовної освіти, вільного розповсюдження релігійної літератури, вільний доступ духовних осіб до засобів масової інформації, повернення церковного майна і будівель, необхідних для здійснення церковної діяльності, про дозвіл на будівництво нових костелів, реабілітацію діячів церкви і зміну законодавства стосовно питань свободи совісті і свободи віросповідань відповідно до міжнародних правових актів про права людини і громадянські права [10, с. 56]. А. Навратіл організував збір підписів під цим документом.

Цю акцію підтримав кардинал Томашек, одна з найбільш поважних особистостей суспільного життя країни. Петиція збрала більше 600 тис. підписів [9, с. 42].

Підпис під різними заявами протесту і вимогами ще не означав рішучої зміни позицій більшості населення стосовно влади. Це було свідченням того, що люди почали масово цікавитися політичною ситуацією в країні. Велика кількість підписів доводила готовність громадян брати участь у політичних акціях і впливати на вирішення проблем політичного життя. Письмові протести стали в чеських землях наймасовішим публічним проявом громадянської активності і незадоволення станом суспільного життя. Це пояснюється тим, що такий спосіб вияву громадянської позиції був найбільш мирним і не вимагав безпосереднього контакту з владою. Із більш активними акціями, тобто демонстраціями, маніфестаціями тощо, які вимагали особистої участі, ситуація складалась дещо інакше.

Звернення до досвіду чеського правозахисного руху кінця 80-х рр. XX ст. є закономірним тепер у 25 річницю згаданих подій, що у європейській історії отримали назву «Оксамитова революція» і стали важливою ланкою процесу розвалу так званої «соціалістичної системи країн радянського диктату».

Тактика Amnesty International, застосована в чеських землях напередодні революції 1989 р., сприяла політизації чеського суспільства, його згуртуванню навколо демократичних цінностей сучасності, свідчила про готовність чеського суспільства повалити тоталітарний режим і повернути країні незалежність. Досвід Amnesty International підтверджує про непересічну роль громадських осередків міжнародного правозахисного руху у вирішенні проблем захисту прав людини в різних країнах світу.

Основними формами публічної політики міжнародної неурядової організації Amnesty International є видання та розповсюдження щорічних доповідей «Права людини в сучасному світі», концепцій боротьби з дискримінацією, проведення кампаній захисту прав людини по всьому світу. Поточні кампанії АІ сьогодні:

1. «За гідне ставлення!»: кампанія спрямована на те, щоб покласти край бідності в усьому світі та домогтися визнання та захисту прав бідних. Для цього організація апелює до політичної волі, відповідальності та прозорості, необхідних для припинення порушень прав, які заважають людям вирватися з бідності. Ця кампанія охоплює всі права, оскільки саме сукупність порушень громадянських, культурних, економічних, політичних і соціальних прав призводить до бідності

та її посилення.

2. «За дотримання прав людини під час забезпечення безпеки»: метою кампанії є припинення порушень прав людини, скоєних у контексті тероризму, а також у ході боротьби з цим явищем і у зв'язку із заходами щодо забезпечення державної безпеки.

3. «За справедливість у боротьбі з тероризмом!»: так звана «війна з тероризмом» призвела до того, що цілий ряд прав людини почав «розмиватися» державою. Тепер держави не соромляться вдаватися до методів, давно заборонених міжнародним правом.

4. «За скасування смертної кари!»: смертна кара – гранична форма позбавлення людини її прав. Вона являє собою навмисне та холонокровне позбавлення життя людини державою. Це жорстоке, нелюдське покарання, що принижує гідність. Воно порушує право на життя, проголошене у Загальній декларації прав людини. Amnesty International виступає проти страти у всіх випадках без винятку, незалежно від характеру злочину, характеристик злочинця і способу, яким держава позбавляє життя засудженого. Amnesty International входить у Всесвітню коаліцію противників смертної кари, що об'єднує національні та міжнародні правозахисні організації, юридичні асоціації, профспілки, а також регіональні та місцеві органи влади.

5. «Зупинимо насильство над жінками!»: жінки і дівчата страждають від насильства – як у мирний, так і у воєнний час – з боку держави, суспільства і родичів. Вбивство немовлят жіночої статі вже саме по собі обриває нескінченне число життів. Мільйони дівчат та жінок щорічно піддаються зґвалтуванню і сексуальному насильству з боку родичів, знайомих і незнайомих людей, співробітників правоохоронних органів і учасників збройних конфліктів. Жінки в усьому світі об'єдналися, щоб оголосити проблему насильства щодо жінок і протистояти йому. Вони домоглися значних змін у системі законів, політиці та практиці, винесли на суспільну арену порушення, які раніше були здебільшого приховані від громадськості. Учасники кампанії Amnesty International домагаються дотримання існуючих законів, що гарантують можливість звертатися до правосуддя і користуватися послугами жінкам, постраждалим від насильства, у тому числі від зґвалтувань та інших форм сексуального насильства; закликають до прийняття нових законів, що захищають права жінок; вимагають скасувати закони, які дискримінують жінок; закликають припинити насильство щодо жінок, скоєне державою та її представниками; працюють над розширенням можливостей жінок.

6. «Зброю – під контроль!»: безконтрольна торгівля зброєю в глобальному масштабі сіє страждання по всьому світу. У результаті кожен рік тисячі людей гинуть, отримують поранення, піддаються зґвалтуванню або змушені залишати свої будинки. Сьогодні у світі налічується не менше 640 млн одиниць вогнепальної зброї. Amnesty International спільно з «Оксфам» і «Міжнародною мережею боротьби з розповсюдженням стрілецької зброї» (IANSA) проводять дану кампанію. Учасники кампанії закликають до укладення міжнародного, юридично обов'язкового Договору про торгівлю зброєю, який міг би врятувати тисячі життів і змусити торговців зброєю нести відповідальність за свої дії.

Тезу про те, що правозахисні МНУО можуть підрвати суверенітет держави, не можна віднести до мусульманських країн. Через політичну нерозвиненість суспільств, переважання релігійного світогляду для досягнення західних цінностей і демократії мусульманським країнам буде потрібно десятиліття.

Висновки. Таким чином, історична ретроспектива та сучасний досвід публічної політики правозахисних міжнародних неурядових організацій свідчить про непересічну роль громадських осередків міжнародного правозахисного руху у вирішенні проблем захисту прав людини в різних країнах світу.

Українські правозахисні групи, зокрема Харківська, під керівництвом О. Захарова, активно діють на захист прав людини в Україні. Залучення до правозахисної практики широкого загалу дає змогу значно підвищити

результативність акцій правозахисників, активізувати громадськість і в такий спосіб сприяти припиненню в Україні ганебного досвіду утисків прав людини, поширенню демократичних принципів у діяльності державних інституцій.

Бібліографічні посилання

1. Венская декларация и Программа действий / Всемирная конференция по правам человека (Вена, 14-25 июня 1993 г.) (A/CONF.157/23, 12 июля 1993 г.) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G93/142/35/img/G9314235.pdf?Open+Element>. – Загл. с экрана
2. Матвеева Т.Д. По зову сердца, а не по долгу службы... Неправительственные организации в защите прав человека: Международная практика и опыт России [Текст] / Т.Д. Матвеева. – М. : Мол. гвардия, 1998. – 224 с.
3. Погорельский А.В. Международное правозащитное движение: история и современность [Текст] / А.В. Погорельский. – Воронеж : Науч. кн., 2009. – 146 с.
4. Подшибякин С. А. Правовой статус международных неправительственных организаций [Текст] / С. А. Подшибякин. – М. : Юрлитинформ, 2006. – С. 52.
5. Тарасов О.В. Міжнародні неурядові організації в системі світового громадянсько-го співробітництва : автореф. дис. ... канд. юр. наук: 12.00.10. – К., 1995. – С. 8.
6. Amnesty International [Electronic resource]. – Mode of access : <http://amnesty.org.ru/who-we-are> – Tittle from the screen.
7. Amnesty International [Electronic resource]. – Mode of access : www.amnesty.org/en/features-news-and-updates – Tittle from the screen.
8. Horacek M. Jak pukaly ledy [Текст] / M. Horacek. – Praha : Mlada fronta, 1990. – 367 s.
9. Hornak V. Ceskoslovensko mezi pfestavbou a revoluci (Politicky denik 1987 – 1991) [Текст] / V. Hornak. – Praha, 1991 – 276 s.
10. Otahal M. Opozice. Moc. Spolecnost. Pfspevek k dejinam «normalizace» [Text] / M. Otahal. – Praha : MAXDORF, 1994. – 123 s.
11. Sbirka J. Sabaty // MAO, fond ID. Sbirka vspominek, pameti a historicke-vlastivednych rukopisu [Текст] / J. Sbirka. – Warszawa ; s. r. – S. 202–204 ; 211.

Конон Н. Е. Публичная политика правозащитных международных неправительственных организаций в формировании глобального гражданского общества

Рассмотрены международные неправительственные организации как основные субъекты глобального гражданского общества. Особое внимание уделено истории возникновения их на политической арене. Раскрыт вопрос деятельности международных неправительственных организаций в сфере защиты прав человека и их влияние на формирование глобального гражданского общества. Дано определение правозащитной организации. Освещены основные механизмы публичной политики МНПО. В качестве примера рассмотрена публичная политика международной неправительственной организации Amnesty International, которая функционирует в сфере защиты прав человека.

Ключевые слова: международные отношения, международные неправительственные организации, глобальное гражданское общество, публичная политика, права человека, Amnesty International.

Konon N. Public Policy rights international non-governmental organizations in development of global civil society.

The trend in the redistribution of functions between actors in world politics was determined in the modern system of international relations. In particular, the influence of non-governmental (NGO) institutions is growing, that effectively operate as independent actors of international relations.

International NGOs are important carriers of world opinion, institutionalized subjects of global civil community that are designed to provide the conditions for self-realization on the international level of needs and interests, goals and aspirations of civil society, as well as individuals and groups, and the world community as a whole.

Human rights organizations are organizations that are designed to serve the underprivileged or ignore groups, to facilitate the realization of their rights, to seek social change and to be at the service of people. Activity of international non-governmental organizations in the field of human rights is increasingly beyond the scope of individual states and becomes global, becoming more universal phenomenon. In the last decade, the human rights movement has spread to those countries where NGOs are still able to operate freely.

The most well-known international non-governmental human rights organization is «Amnesty International». This organization stands for freedom from discrimination for any reason, including discrimination based on sex, language, religion, political or other opinion, racial, national or social origin, economic status and so on.

The main mechanism of public policy of Amnesty International in shaping global civil society is campaigns, the main aim of which consists on drawing public attention to the violations of human

rights and putting pressure on the government of the country, mostly by organizing the flow of written allocations: letters, telegrams, faxes, postcards, emails – from citizens of various countries where the situation is characterized as one that requires the government take immediate action to correct it. AI activists hold public events, lectures, engaged in lobbying government institutions, actively cooperate with the media.

Thus, historical retrospective and current experience of public policy of the human rights international NGOs indicates the extraordinary role of civil society of the international human rights movement in solving human rights issues around the world.

Key words: international relations, international NGOs, global civil society, public policy, human rights, Amnesty International.

Надійшла до редколегії: 24.03.2014

УДК 323.1

А. І. Ключ

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

УКРАЇНЬСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ ЯК ПРОБЛЕМА СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ ДУМКИ ПОЧАТКУ ХХ СТ. ТА СУЧАСНОСТІ

Досліджено підходи та погляди щодо національної ідеї. Особливу увагу приділено концепції національної ідеї у творчості націонал-державників, зокрема С. Дністрянського та О. Ейхельмана. Також досліджено сучасні погляди стосовно структури та функцій національної ідеї.

Ключові слова: національна ідея, держава, історія політичної думки, національний характер, національна ідентичність

Проблема національної ідеї в українській суспільно-політичній думці та політологічному науковому дискурсі залишається актуальною як для політичної реальності, так і для політичного дискурсу. Сучасна українська національна ідея покликана осмислити місце, призначення і перспективу української нації на рубежі тисячоліть у контексті власного досвіду, світової історії та сучасних загальноцивілізаційних процесів і на цій основі об'єднати та консолідувати народні маси в єдиний національний організм задля використання нових надзавдань і викликів історії. Сьогодні можна констатувати, що уніфікованої і загальноновизнаної національної ідеї в Україні не існує.

Проблематика національної ідеї досліджувалась у межах української соціально-політичної думки, зокрема, такими авторами, як П. Давидов, С. Дністрянський, О. Ейхельман, І. Кривонос, Ю. Левенець, В. Мармуров, М. Михальченко, В. Пасічник, Я. Турчин, М. Чупрій.

Метою даної статті є дослідження деяких аспектів наукового дискурсу щодо концепції української національної ідеї у творчості О. Ейхельмана та С. Дністрянського, а також сучасні підходи до дослідження національної ідеї.

Завданнями роботи – вивчити проблеми національної ідеї в працях націонал-державників, визначити основних напрямків сучасних досліджень національної ідеї, осмислити та інтерпретації національної ідеї, дослідити її структуру та функції ідеї в сучасних концепціях.

Національно-державницький напрям в українській політичній науці, що базувався на ідеї беззастережного визнання права кожної нації як історичної спільності на власну автономію і державну незалежність, найбільш повно виявився в дослідженнях, зокрема, академіка ВУАН С. Дністрянського та професора О. Ейхельмана [1]. Методологічною основою для обґрунтування концепцій державності їм послуговували: ідеї російської філософії природного права (О. Ейхельман), західноєвропейські федералістичні теорії правової держави (С. Дністрянський, О. Ейхельман). Водночас учені національно-державницького напрямку методологічно використовували у своїх концепціях теорії спілки і спільності Ф. Тонніса (С. Дністрянський), авторитету, автономії і автаркії держави В. Вундта (С. Дністрянський, О. Ейхельман), етичного мінімуму Г. Єлінека

(С. Дністрянський), живого права Г. Ерліха (С. Дністрянський).

Учені національно-державницького напрямку, обґрунтовуючи для України концепцію національної держави і право народного самовизначення, спиралися на свої дослідження історії національно-визвольного руху українського народу, його давніх демократичних традицій. Концепцію національної держави вони будували у формі внутрішньої сполуки народів (С. Дністрянський), федерації земель (О. Ейхельман). Основним критерієм історичної доцільності тієї чи іншої форми державного будівництва вони вважали інтереси нації і держави при домінанті суверенності нації над суверенністю держави. Захищаючи право українського народу на самовизначення в межах своєї власної етнічної території, вони вбачали в ідеях демократії та республікансько-демократичної державності основу життя української нації, визначали національну ідею і національну психологію як сутність нації, що скеровує народ на боротьбу з територіальними зазіханнями іншої держави. Вважаючи український народ окремою етнічною одиницею, вчені національно-державницького напрямку приділяли велику увагу державному будівництву України, використанню досвіду національно-визвольних рухів у інших країнах, переорієнтації національної свідомості, обґрунтуванню ролі Галичини як П'ємонту України.

Орієнтовані на загальнолюдські цінності цивілізації концепції С. Дністрянського та О. Ейхельмана сполучали в собі риси сучасного біхевіористського і традиційного підходів. Дослідження пропозиції С. Дністрянського щодо необхідності побудови України як суверенної національної держави (тобто держави, утвореної українським народом у результаті реалізації свого невід'ємного права на самовизначення та виключно в рамках власної етнографічної території). С. Дністрянський і О. Ейхельман зробили спробу підготувати проекти конституцій для України, врахувавши притаманні, на їх думку, українському народові національно-державні та етнопсихологічні традиції. Крім того, представники націонал-демократичного напрямку обґрунтовували концепцію федерації, яку намагалися поєднати з постулатом про право народів на самовизначення.

Базовими для націонал-демократичного напрямку були такі засади [2]:

- інтерес нації та держави - найвищий критерій історичної оцінки в разі домінування суверенності нації над суверенністю держави (за винятком позиції О. Ейхельмана);
- обґрунтування права українського народу на самовизначення в межах власної етнічної території;
- ідеї демократичного політичного режиму і республіканської форми правління як основи політичного ладу української нації;
- визнання національної ідеї та психології основою буття й сутності нації.

Водночас обстоювався погляд на національну ідею як на основний критерій за розмежування народу і нації, підкреслювалася необхідність проведення політики «дрібно́ї праці» та утвердження ролі Галичини як П'ємонту України.

Особливо плідно державотворчу ідею розробляли представники української суспільно-політичної думки кінця XIX – першої третини XX ст., які внаслідок становлення радянського окупаційного режиму змушені були емігрувати за кордон. З-поміж них виділимо постать О. Ейхельмана – активного учасника українського відродження 1917–1920 рр., ідеолога національного визвольного руху, відомого правознавця і педагога.

Свої наукові пошуки О. Ейхельман присвятив дослідженню різних складників політичної системи суспільства та їх правовому оформленню. З-поміж них виділимо наукові праці, що розкривають принципи і зміст міждержавних відносин, проблеми організації державного управління, реформування органів місцевого самоврядування, розвиток правових і соціальних відносин у суспільстві, обґрунтування федеративних ідей державного устрою тощо. Окреслені наукові напрями були пріоритетними для О. Ейхельмана як у доеміграційний, так і в еміграційний періоди [3].

Окремі твердження О. Ейхельмана частково суперечать сучасним уявленням

про демократію як суспільний устрій. Ідеться про ідею сильної держави, введення плюральних виборчих голосів, спосіб вирішення мовного і релігійного питань, набуття і позбавлення українського громадянства і т. ін., що можна пояснити кризою європейської демократії, розвитком націоналістичних ідей і нереалізованим прагненням українців відновити власну державу на початку ХХ ст.

О. Ейхельман був прихильником багатовекторності в зовнішній політиці УНР, яка мала базуватися не тільки на принципах миру, партнерства, рівності, але й економічної доцільності та слугувати основою для реалізації українського національного інтересу. О. Ейхельман обґрунтував відокремлений тип державно-церковних відносин, за якого церква і держава – незалежні інститути, відносини між якими базуються на ідеї нормативності. Водночас визнання за Українською автокефальною православною церквою особливого статусу дає підстави стверджувати про часткову формалізацію вченим ідеї відокремлення церкви від держави, що значною мірою пояснюється тогочасними суспільно-політичними процесами і значущістю церкви для консолідації українського суспільства. Передумовою для становлення демократичних засад суспільства, держави та розвитку загальноєвропейського процесу О. Ейхельман вважав реалізацію принципу державного самовизначення націй. Пріоритетним для кожної нації він визнавав право на самостійне державне існування, а політичне самовизначення українського народу – обов'язковою умовою на шляху до створення міжнародних союзів. Усвідомлення О. Ейхельманом змісту «українського питання» відбувалося поступово, що підтверджено запропонованою періодизацією основних етапів становлення і розвитку політичного світогляду мислителя [4].

Ще один представник націонал-державницького напрямку С. Дністрянський зазначає: «Якщо суспільний лад визнає комусь право до якоїсь речі, то він мусить за це признати відповідно до того другому право до іншої речі, тобто, хто має право жадати охорони від зв'язку мусить зі свого боку зробити все те, щоб зв'язкові уможливило цю охорону. Весь суспільний лад стоїть на таких відношенні взаїмних прав і обов'язків» [5, с.1].

Вчений віддавав перевагу домінантному становищу нації над державою. До основних елементів сутності нації він включав: людей, територію, народну культуру. Основою народного самовизначення повинна служити національна ідея, навколо якої об'єднується народ на боротьбу проти чужих територіальних посягань на основі усвідомлення ним спільної культури, традицій, звичаїв, мови. Реалізація національної ідеї можлива у двох формах, а саме прагнення до одної національної держави або національної автономії. Під національною ідеєю дослідник розумів психологічний чинник, який об'єднує всіх членів окремого народу без огляду на державні кордони, на основі усвідомлення ними спільної культури, традицій, звичаїв, мови і виявляє себе у прагненні народу до самовизначення.

Вченим був запропонований політико-правовий механізм вирішення національного питання в єдності з етнічним та соціальним. Соціальне, за вченим, – це наявні в суспільстві правові відносини та соціально-класова структура суспільства. До етнічного науковець перш за все зараховував мову, культуру, традиції, звичаї, особливості психології, свідомості.

Поряд з дослідженнями національної ідеї особливе місце посідає концепт національного характеру, який є одним із центральних для розуміння як нації, так і її державотворчих прагнень. У дослідженнях українського національного характеру зазначається, що її провідними підструктурами (ієрархічно вищими рівнями) є комплексні характерологічних рис, інтегрованих у факторах, яким можна дати такі умовні назви: «комунікабельність – романтичність», «вольовитість – волелюбність», «хазайновитість – набожність». Дякі суперечки поширені в науковій та публіцистичній літературі щодо уявлень стосовно ролі в українському національному характері низки характерологічних рис (анархічність, егоїзм, індивідуалізм, інтровертивність, сентиментальність тощо). Зокрема, дослідниця І. Кривонос [6] зазначає, що український національний характер існує у двох принципово схожих за змістовим наповненням, але не тотожних за структурою

версіях – чоловічій і жіночій. Також зазначається, що специфічним випадком відтворення досліджуваної структури може бути її подвоєння, внаслідок чого характер особистості набуває виразної амбівалентності. Аналізуючи емпіричні дані, дослідниця дійшла висновку щодо тенденції інволюції українського національного характеру, що спостерігається в окремих його репрезентантів.

Відродження національної системи освіти на підґрунті національних традицій та духовності є засобом формування нових поколінь представників українського суспільства, які розвиватимуть нашу державу особливим шляхом, практикуючи гармонійні відносини між собою та навколишнім середовищем. У філософії серця – духовна сила нашої нації. Якщо додати до цього сильну волю сучасних українців, ми зможемо об'єднатися у глобальну націю і збудувати державу миру та добробуту. Дух, як сила волі, заснована на народних традиціях, і духовність, як здатність творити добро у соціальній сфері – основа нової національної ідеї України [7].

На думку Л. Чупрій [8], національна ідея є формою національного інтересу, а він, у свою чергу, формою вираження необхідності. Форми ж вираження, а в нашому конкретному випадку – це національна ідея, не входять у базову структуру, але відбивають її зміст. Вивчення ж структуроформуючих факторів об'єктивного характеру дозволяє пояснити, з одного боку, процес зародження в глибинах політичного і економічного життя національних ідей, обумовлених складним комплексом суспільних умов і зв'язків, а з іншого – залежність структури національної ідеї від вимог суспільного розвитку, механізм «передавання» змісту базової структури в структуру національної ідеї.

У цій національній ідеї накреслюються шляхи практичного втілення ідеального об'єкта не тільки в політичну реальність, а й в економічну, духовно-культурну, історичну. Тут об'єктивне піднімається до рівня цілей, мотивів, ціннісних настанов соціальних суб'єктів. І ці цілі, мотиви, установки самі прагнуть стати об'єктивною реальністю, перетворитись на практичні завдання.

Національну ідею визначають як соціально-політичний, морально-етичний, а також психологічний феномен народного буття, менталітет народу, який згуртовує його в єдине ціле [9]. Національна ідея пов'язує такі проблеми, як національна ідентичність, національна єдність, національний характер, національна культура (традиції, мова, мистецтво). Національна ідея – консолідуючий механізм для політичної нації. Процес вироблення національної ідеї дуже складний та суперечливий, він поєднує в собі процес спонтанної творчості, як народної (фольклор, національна культурна спадщина), так і елітарної (національна філософська спадщина), та цілеспрямованого пошуку політичною елітою раціональної програми державотворення. Процес формування національної ідеї, як і національної свідомості та самосвідомості, потребує дослідження та вдосконалення [10].

Національна ідея, на думку В. Пасічник, складається з таких елементів: національна ідентичність, національний ідеал, національний інтерес, національні цінності та пріоритети. Національна ідея відображає внутрішню єдність, спорідненість, окремішність і відмінність даного народу від інших народів, що лягло в основу його національної ідентичності як усвідомлення свого «національного Я». Отже, національна ідентичність є першим і, по-суті, центральним елементом структури національної ідеї.

Національна ідентичність і національне покликання взаємопов'язані поняття, однак національне покликання має свою специфіку: національна ідентичність дає відповідь на запитання «хто ми?», а національне покликання відповідає на інше запитання – «для чого ми у цьому світі?». Осмисливши своє національне покликання нація формує свій національний ідеал, що являє собою цілісний образ бажаного оптимального найдосконалішого суспільного і національного ладу, за якого найбільш повно реалізується потенціал нації та окремих її членів у всіх сферах життя.

Національний ідеал в основному визначає ієрархію національних цінностей

та систему національних пріоритетів. Вони формують життєві орієнтації для нації і людини у світі та є результатом поєднання власного та запозиченого загальнолюдського досвіду, що стало національним надбанням. У такому аспекті вдаль визначення української ідеї дав А. Фартушний: «Українська національна ідея – це ієрархизована система духовних вартостей, що об'єктивно склалася у процесі етногенезу й націогенезу автохтонного населення Подніпров'я і Подністров'я і котра адекватно відображає реальні умови існування цього населення, має конструктивний потенціал, творчий (а не руйнівний) характер та скерована в майбутнє як модель суспільної організації, що спроможна і покликана забезпечити незалежній Україні належне місце у сучасній та майбутній світовій спільності» [11, с. 29].

Національні інтереси – це усвідомлені на основі національних цінностей і пріоритетів національні потреби, які виступають як мета і основний мотив усієї життєдіяльності нації. Отже базою для формування національних інтересів виступають національні вартості та національні потреби. Якщо національні вартості переважно формуються в узагальнених морально-етичних (та ін.) категоріях (наприклад, Бог, Україна, добро, демократія), то національні інтереси тісно пов'язані з конкретними щоденними життєвими потребами і проблемами, які виникають при їх задоволенні.

О. Забужко зазначала, що рідко який видатний український мислитель не торкався української національної ідеї, однак і досі у вітчизняній науці національна ідея не набула чіткої кристалічно-понятійної форми як певної теоретико-методологічної системи [12, с.11].

Є. Бистрицький зазначає, що в кінці ХХ ст. в Україні закріплюється модель етнонаціональної легітимації влади, або, спрощено, етнонаціональна модель української державності. «Етнонаціональна модель виходить з того, що міжлюдська єдність вже існує: це наша, українська соборність, духовність, спільність. Адже нація як така – це духовно-кровна спільнота, вже (історично та життєво) пов'язана з собою вузлами традиції, спільної історичної долі, мови, релігії, звичаїв, походженням, територією, одною волею. Тому держава й потрібна лише як зовнішня сила, що мусить захистити вже наявну спільність людей, справжніх громадян. Й чим сильніша, міцніша держава, влада, вміння примусово відстоювати вже наявну етностійкість, тим ця держава краща. Сильна держава – природне гасло такої моделі» [13, с.38].

На думку В. Крисаченко, принциповою рисою української національної ідеї повинен бути її творчий характер. Це мотивується необхідністю налагодження конструктивного діалогу між традиційними для українського суспільства цінностями й культурними інноваціями, спричиненими глобалізаційними процесами. Саме завдяки діалогу між традиціями й інноваціями, який сприятиме конструктивному синтезу ідей, стратегій, теоретичних розробок альтернативних, а іноді й протилежних ідеологічних напрямів, можлива консолідація українського суспільства та утвердження політичної нації, подальший демократичний розвиток [14, с. 209–213].

Проблема національної ідеї посідає особливе місце в процесі державотворчості. Незважаючи на складність у дослідженні проблеми національної ідеї, навіть у визначенні поняття національної ідеї, пошуки її продовжуються. Аналізуючи підходи до національної ідеї, можна зробити висновки, що національна ідея необхідна та вимагується в процесі національної державотворчості. Вона складається з таких елементів, як національна ідентичність, національний ідеал, національний інтерес, національні цінності та пріоритети, національне покликання, національний ідеал, а також національний характер як набір специфічних психологічних якостей даного народу.

Бібліографічні посилання

1. Левенець Ю. Теоретико-методологічні засади української суспільно-політичної думки: проблеми становлення та розвитку (друга половина ХІХ – початок ХХ століття) [Текст] / Ю.

Левенець. – К. : Стило, 2001. – 585 с.

2. Основні напрямки наукових досліджень О. Ейхельмана: шлях до формування державницького ідеалу [Текст] / Я. Турчин // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. – Вип. 22. – 2010.

3. Клунний П. Наукова діяльність О. Ейхельмана [Текст] / П. Клунний // Суспільство. – Прага, 1926. – Ч. 3–4. – С. 174–177.

4. Турчин Я.Б. Державотворчі ідеї О. Ейхельмана: еволюція інституційних вимірів політики [Текст] : автореф. дис... д-ра. політ. наук 23.00.01 – теорія та історія політичної науки / Я. Турчин. – Л., 2011. – 22с.

5. Дністрянський С. Загальна наука права і політики [Текст] / С. Дністрянський. – Прага, 1923. – Т. 1. – 393 с

6. Кривонос І.В. Психологічна структура українського національного характеру: реконструкція за творами художньої літератури [Текст] : автореф. дис... канд. психол. наук. 19.00.05 – соціальна психологія; психологія соціальної роботи / І. Кривонос. – К., 2008. – 24с.

7. Михальченко М.І. Українська національна ідея як регулятивна сила в загальнодержавному і регіональному масштабах [Текст] / М. Михальченко // Регіональні версії української національної ідеї: спільне і відмінне : зб. ст. – К. : Світогляд, 2005. – 186 с.

8. Чупрій Л. Національна ідея як чинник консолідації української політичної нації [Текст] / Л. Чупрій // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. – 2012. – № 2 (58). – С. 230–245.

9. Кресіна І. Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси: Етнополітичний аналіз [Текст] / І. Кресіна. – К. : Вища шк., 1998. – 392с.

10. Пасічник В. Суть та структура поняття «національна ідея» / В. Пасічник // Етнокультурні проблеми політичного процесу в Україні : колективна моногр. – Л., 2001.

11. Фартушний А. Національна ідея як динамічна система духовних вартостей [Текст] / А. Фартушний // Українська національна ідея: реалії та перспектива розвитку. – Л., 1999. – Вип. 1. – С. 29.

12. Забужко О. Філософія української ідеї та європейський контекст [Текст] / О. Забужко. – К. : Наук. думка, 1992. – С. 11.

13. Бистрицький Є. Національна ідея і громадянське суспільство в українському державотворенні [Текст] / Є. Бистрицький // Моделі державності та державного устрою України на порозі ХХІ століття : матеріали наук.-прак. семінару. – К., 1996. – 29 січ. – С. 36–40.

14. Крисаченко В. Українська ідентичність [Текст] / В. Крисаченко // Українознавство. – 2010. – № 3. – С. 209–213.

Клюй А. И. Украинская национальная идея как проблема общественно-политической мысли: начала XX ст. и современности

Исследованы подходы и взгляды относительно национальной идеи. Особое внимание уделено концепции национальной идеи в творчестве национал-государственников, в частности С. Днистрянского и О. Ейхельмана. Также исследованы современные взгляды относительно структуры и функций национальной идеи.

Ключевые слова: национальная идея, государство, история политической мысли, национальный характер, национальная идентичность

Kluy A. Ukrainian national idea as a problem of the social-political think: beginning XX centuries and presence.

The article is devoted the approaches and views as to the national idea research. Special attention is paid to the national idea concept in the works of the national-statements, especially S.Dnistrianski and O.Eyhelman. Also the present view on the structure and functions of the national idea is conducted.

The problem of the national idea has a special place in the state building. Despite the difficulty in the study of the national idea, even in the definition of the national idea, the search for its continues. Analyzing approaches to national idea, it can be concluded that the national idea is necessary and required by the process of national state building and consists of elements such as national identity, the national ideal, national interest, national values and priorities, national calling, the national ideal, as well as the national character set of specific psychological qualities of the people.

Key words: national idea, state, the history of the political science, national character, national identity

Надійшла до редколегії: 1.03.2014

УДК 321.327.

А. В. Демичева*Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара***ПОЛІВАРІАТИВНІСТЬ СТАТУСІВ МІСТА У ПРОСТОРІ МІЖНАРОДНИХ
ВІДНОСИН: ДО ПОСТАНОВКИ ПРОБЛЕМИ**

Обґрунтовано, що міста в просторі міжнародних відносин (далі - МВ) можуть реалізовувати себе в трьох різних іпостасях – як актори, агенти та суб'єкти МВ. Таке розуміння дає змогу уявити актуальні й потенційні можливості міста як гравця на полі МВ, до того ж не обмежуватися розгляданням переважно глобальних міст, як це відбувається зараз у теорії МВ.

Ключові слова: місто, глобальне місто, актор міжнародних відносин, агент, дипломатія міст, міжнародне співробітництво між містами.

Принципи плюралізму, децентрації, фрагментарності, притаманні постіндустріальному соціуму, знаходять вираження перш за все у поліваріантності різноманітності, втраті монополій у будь-якій сфері життєдіяльності. За З. Бауманом, все стало відкритим, «проникним», динамічним [1]. Відбулася децентралізація виробництва, управління (пріоритет місцевого самоврядування та локального управління над центральним), політичної сфери. В умовах постіндустріального суспільства змінюється і простір міжнародних відносин, а отже, і перелік ключових гравців у ньому. Враховуючи глобалізацію світу, активну включеність української держави в систему міжнародних відносин та наявність певних рис постіндустріального та постмодернового суспільства в Україні, питання про нових дійових осіб міжнародних відносин, до яких відносять і міста, здається актуальним.

Проблемна ситуація полягає в тому, що в умовах постсучасності у просторі міжнародних відносин (далі - МВ) міста одночасно діють як гравці різного типу. Так, з другої половини ХХ ст. все активніше виявляють себе як акторії МВ надвеликі (глобальні, світові) міста; у полі міжнародних відносин діють агенти, що являють собою міста з будь-якою кількістю населення та ресурсною базою. Вони слугують провідниками державної політики, при цьому вони самі не створюють певних міжнародних стратегій, проте активно включені в міжнародне співробітництво. І ще одним учасником даного простору є міста – суб'єкти міжнародних відносин, тобто ті, що не відіграють активної ролі у МВ на будь-якому рівні. Таким чином, якщо розглядати лише глобальні міста як акторів МВ, як це прийнято в сучасній теорії міжнародних відносин, відбувається звуження гравців даного поля та ігноруються актуальні та потенційні можливості інших типів міст.

Проблематика, пов'язана з діяльністю нових акторів МВ, не є цілком розробленою в українській політології; її певні аспекти розглянуті в працях Л. Дорош (питання класифікації міжнародних акторів), Л. Примаченко (недержавні актори в зовнішній політиці Німеччини), Л. Чернявської (міжнародні неурядові організації). Окремо відзначимо наукові розробки С. Ковальчука щодо дослідження міжнародного співробітництва між містами. На пострадянському науковому просторі тематика акторів міжнародних відносин у цілому та окремих аспектів знайшла відображення в працях С. Афонцева, Д. Балусєва (транснаціональні злочинні об'єднання як актори МВ), І. Богданова (євро регіони як актори МВ), О. Зегонова, М. Лебедевої, П. Циганкова, Є. Хохлової (бізнес як актор МВ). При цьому міста як актори фактично не розглянуті, за винятком глобальних міст, які досліджуються у працях Є. Довбиша, М. Слуки, Д. Савкіна, В. Ягья, А.Д. Кінг, П. Нокс, П. Дж. Тайлор, С. Сассен. Зазначимо, що в теорії міжнародних відносин, на думку П. Циганкова, концепти «актор», «суб'єкт», «агент», «гравець» вживаються паралельно [2, с. 31-35]. Проте вони стосуються різних об'єктів міжнародних відносин. Мета ж статті полягає в тому, щоб розглянути місто водночас і як актора, і як агента, і як суб'єкта простору міжнародних відносин.

Специфіка сучасного етапу включення міст у міжнародні процеси потребує

звернення до досліджень у сфері теорії МВ. Стисло розглянемо еволюцію теоретичної інтерпретації учасників міжнародних відносин. Реалізм, як одна з класичних теорій міжнародних відносин, дає однозначну відповідь на питання про те, хто є учасником міжнародних політичних процесів. Для реалістів і неореалістів головним актором міжнародних відносин була та залишається держава, що постає як цілісна структура, при цьому дії держави на міжнародній арені визначаються її інтересами, продиктованими необхідністю забезпечення територіальної цілісності і суверенітету. Неореалізм визнає наявність інших учасників міжнародних відносин, однак наполягає на тому, що держави відіграють першорядну роль у міжнародних відносинах. З погляду транснаціоналізму, акторами світової політики є не тільки держави, а й корпорації, неурядові організації, окремі міністерства та відомства, а також міжнародні організації міжурядового та неурядового характеру, залучені у відносини на міждержавному, трансурядовому і транснаціональному рівнях. Згідно з неомарксизмом держава розглядається як актор міжнародних відносин, однак рушійною силою світових політичних процесів є світовий капіталізм; відповідно міжнародні події повинні пояснюватися з погляду інтересів капіталізму, а не держави. Соціальний конструктивізм, який панує зараз в гуманітаристиці, а також і теорії МВ, дозволяє трактувати «дійових осіб» міжнародних відносин як активних учасників конструювання соціальної реальності.

Місто з найдавніших часів було локусом концентрації історії і культури. Місто - це й екологія, і економіка, і повсякденне життя, і макросоціальні процеси тощо. Слово «місто» (міське поселення, населений пункт, град, іноді - городище, містечко, посад) наділене багатьма змістами. «Містами» в різні епохи й у різних країнах називали явища з дуже різним змістом і з несхожими істотними ознаками, унаслідок чого сучасні урбаністи дають місту найрізноманітніші визначення. Традиційно міста були джерелами політичних, наукових, економічних та культурних ідей, так званими інноваційними центрами, які стимулювали перетворення суспільства; вони були показниками ефективності управління, джерелами соціальних змін. Існує достатня кількість визначень міст, проте мало з них відповідають рівню розвитку як сучасної соціології, так і власне міст. Наведемо одну з дефініцій, в якій враховується соціокультурний складник міста, який зазвичай ігнорується у визначеннях. Так, професор А. Я. Гуревич трактує місто як «...особливий тип поселення, який характеризується низкою структурних особливостей та специфічними функціями в системі... соціального та культурного життя» [3, с.113]. (Тут і далі переклад наш – А.Д.) У цілому, у сучасній соціологічній думці місто розглядається як особлива соціально-територіальна та просторова форма життєдіяльності суспільства; особливий тип соціальності.

Окреслимо ракурси присутності міста в сучасному просторі міжнародних відносин. Перший статус – це актор МВ. Відомий російський дослідник МВ П.А. Циганков вважає, що в наші часи роль міжнародного актора може виконувати будь-яка соціальна спільнота чи індивід, якщо вони мають певний ступінь автономії під час прийняття рішень, чинять певний вплив на міжнародні відносини, якщо їх дії враховуються іншими акторами у процесі розробки міжнародної політики [4, с.6]. Тобто актор – це активний учасник (колективний чи індивідуальний), який, завдяки актуальним чи потенціальним ресурсам, які він має у своєму розпорядженні, самостійно, відповідно до власного розуміння своїх інтересів, приймає рішення та реалізовує певну власну стратегію, що впливає на міжнародну систему. Французький соціолог А. Турен окреслив такі атрибути соціального актора, як здатність сказати «я»; визнання з боку іншого; належність до певної групи [5]. До них можна додати можливість ігнорувати тиск системи; здатність до активних дій; здатність створювати стратегії; автономність у прийнятті рішень, наявність різних капіталів. Виходячи з такого розуміння акторів МВ, до них можна віднести глобальні (світові, мегаполіси) міста.

В останні десятиліття серед найбільших міських агломерацій виокремлюються так звані глобальні міста, тобто агломерації, наділені величезними управлінськими, фінансовими, політичними, інформаційними функціями. Саме вони стають

центрами активності міжнародної спільноти. Британський урбаніст П. Геддес у праці «Еволюція міст» (1915), вперше увів до наукового обігу концепт «світове місто». Підставою для того, щоб місто вважалось «світовим», повинно бути поєднання таких критеріїв, як політичне значення, економічна могутність та кількість населення.

Теоретичну еволюцію концепції глобальних (світових) міст здійснив російський науковець Н. Слука. Як вже зазначалося, П. Геддес використав концепт «світовий центр» для позначення міст, які відіграють особливу роль у світовому розвитку; П. Холл у праці «Світові міста» (1966, 1984) «світовим містом» назвав велике місто із надпропорційною часткою участі у світовій політиці, господарстві, культурі, мистецтві; Ф. Бродель (1979) використовує поняття «метрополіс» для назви крупних міст, що виконують інтернаціональні економічні функції; Г. Рід (1981) вводить у науковий обіг концепт «столиці капіталів», розглядаючи найбільші міста як міжнародні фінансові центри; Дж. Фрідман (1982, 1986) вживає вже розповсюджене поняття «світове місто», але позначає ним центри з домінуванням фінансової сфери та сектора послуг [6].

Визнаним дослідником глобальних міст є професор Чиказького університету С. Сассен, головні погляди якої на дану тематику викладені в праці «Глобальне місто: Лондон, Нью-Йорк, Токіо» (1991, 2001), де розглядається історичний аспект виникнення глобальних міст, їх економічна, політична та соціальна роль у міжнародній системі. Саме ці міста мають наддержавну значущість, з ними пов'язано багато ключових глобальних процесів. Завдяки своїм капіталам (економічним, політичним, культурним, соціальним) та можливостям такі міста набувають певної самостійності на світовій арені. Отже, глобальні міста мають найбільш інтернаціоналізовану економіку та соціальну структуру. С. Сассен, оцінюючи роль глобальних міст, відзначає, що глобальні міста перетворилися на ядро розвитку глобальної економічної системи, опинилися тим магнітом, який притягує владу та капітал. Вони реально позбавили частини повноважень держави у сфері політики [7]. К. Аббот (1997), продовжуючи традицію дослідження найбільших міст, використовує поняття «міжнародне місто» та зазначає, що такі міста повинні мати ознаки міжнародного центру не лише економічного, а й політичного та громадського характеру; П. Тейлор та група GaWC вживає терміни як світове, так і глобальне місто, розуміючи місто як центр корпоративних послуг. Дещо інше розуміння вкладають П. Маркузе та Р. ван Кемпен (2000) в термін «місто, що глобалізується», розуміючи не статус міста, а напрямок розвитку, якого дотримуються найбільші міста [6]. Власне М. Слука визначив глобальне місто як «агломерацію, яка наділена колосальними фінансовими, управлінськими, інформаційними та політичними функціями» [8, с. 6].

Таким чином, глобальні (світові, міжнародні) міста виконують роль як акторів міжнародних відносин завдяки особливим характеристикам та функціям. Серед основних функцій такого міста посередництво на різних рівнях (комерційне та посередництво при переговорах); функції міжнародних торговельних та фінансових центрів; центру виробництва та розповсюдження інформації; транснаціонального адміністрування світових ТНК; функція центру прийняття політичних рішень, крім того, в них концентрується переважна частина штаб-квартир як міжнародних міждержавних (міжурядових) організацій, так і міжнародних неурядових організацій. Емпірично доказану та сучасну класифікацію глобальних міст запропонував науковий колектив британського Університету Лафборо «Дослідницька група глобалізації світових міст», якою визначені 55 глобальних міст різного рангу, у тому числі чотири – Лондон, Нью-Йорк, Париж, Токіо – займають вищі щаблі рейтингу [9].

Іншу групу міст можна визначити на наш погляд, як агентів міжнародних відносин. Головний атрибут агента – залежність від середовища (системи). Агент є провідником певних стратегій, норм, при цьому логіка системи визначає логіку дій агента [10]. Тобто місто як агент МВ не створює міжнародну політику чи власних міжнародних стратегій, а функціонує на рівні міжнародної співпраці.

У сучасному світі більшість міст не є незалежними суб'єктами міжнародного права чи активними творцями власних стратегій. Проте, вони підтримують між собою активні зв'язки та розвивають співробітництво. Як зазначає український дослідник С. Ковальчук, у науковій літературі немає згоди щодо визначення такого поняття, як «міжнародне співробітництво між містами», що робить використання цього терміна дещо неоднозначним. Крім того, використовується безліч синонімів для характеристики цього явища – муніципальне партнерство, міжнародне співробітництво муніципалітетів, децентралізоване співробітництво, партнерства між містами тощо [11, с. 326]. Хоча наукових досліджень даного тренда МВ майже немає, власне це явище важко назвати новим в історії людства (співробітництво між античними полісами, наприклад). Власні традиції участі у МВ складаються у столиць та великих міст.

Міжнародне співробітництво міст також отримало назву «дипломатія міст». Концепт «дипломатія міст» розуміється як інструмент місцевого самоврядування та їх асоціацій у просуванні соціальної інтеграції; запобіганні конфліктам та їх врегулюванні, постконфліктному відновленні з метою створення стабільної обстановки, в якій громадяни можуть жити разом у мирі, демократії та процвітання [12, с. 3]. Це явно широке розуміння дипломатії міст. Організаційне оформлення процесу дипломатії міст отримує у 2000 р., коли в Парижі скликається Перша установча конференція мерів міст світу «Дипломатія міст», ініціаторами якої стали переважно середземноморські міста. На другій конференції в Афінах (2002) приймається Афіняська хартія дипломатії міст, а IV Міжнародна конференція мерів міст світу в Стамбулі (2007) провідною темою розглянула дипломатію міст та її роль у збереженні миру. Все більш важливу роль в розвитку дипломатії міст відіграє Конгрес місцевих та регіональних влад Європи (КМРВЕ), який діє як консультативний орган при Раді Європи. Дипломатія міст стала предметом обговорення КМРВЕ на весняній сесії 2008 р. У прийнятій з цього питання резолюції наголошується, що «дипломатія міст виражає зростаючу важливість міста як дійової особи на міжнародній сцені» [13]. Конгрес закликав міста брати участь у діяльності «дипломатії міст»; підтримав міста та їх асоціації в створенні мереж співпраці для підвищення ефективності дипломатії міст; зобов'язався взяти участь у розвитку міжнародної структури сприяння дипломатії міст; запропонував працювати в тісній співпраці з міжнародними міжурядовими і неурядовими організаціями з метою розробки Хартії дипломатії міст і заснувати відповідні пілотні проекти. Важливим елементом руху дипломатії міст є Організація міст Всесвітньої спадщини.

Механізмом практичної реалізації дипломатії міст є рух «міст-побратимів» та «міст-партнерів». Статус міста – побратима дозволяє звертатися в міжнародні організації за підтримкою спільних проектів. Міжнародний рух поріднених міст зародився в роки Другої світової війни, під час якої англійське місто Ковентрі та радянський Сталінград прийняли рішення про встановлення дружніх зв'язків та їх використання для розвитку співробітництва в інтересах миру та благополуччя людей. Такі альтруїстичні цілі здобули всесвітнє визнання та сприяли поширенню цієї ініціативи в різних країнах. У 1957 р. представники міст-побратимів створили Всесвітню федерацію поріднених міст (ВФПМ), рішенням якої від 1963 р. остання неділя квітня названа Всесвітнім днем поріднених міст. У 2004 р. в Парижі відбувся установчий Конгрес організації «Об'єднані міста та органи місцевого самоврядування» (ОМОМС), яка стала результатом злиття трьох організацій – Всесвітньої федерації поріднених міст, Міжнародного союзу органів місцевого самоврядування та Всесвітньої асоціації найбільших міст (метрополій) «Метрополіс» із штаб-квартирою в Іспанії [14, с.5]. Згідно документам, ОМОМС ставить досить різноманітні цілі, серед яких: сприяння сильному й ефективному демократичному місцевому самоврядуванню в усьому світі; зміцнення єдності членів організації і сприяння співробітництву між ними; забезпечення ефективною політичною представленістю органів місцевого самоврядування в міжнародному співтоваристві, зокрема в ООН та її установах; виконання функції всесвітнього

джерела знань, обміну досвідом і укріплення потенціалу шляхом підтримки створення і зміцнення вільних і автономних територіальних об'єднань та національних асоціацій; сприяння економічному, соціальному, професійному, екологічному і культурному розвитку територій; сприяння децентралізованій співпраці і міжнародному співробітництву територіальних об'єднань та їх асоціацій; сприяння виникненню та розвитку поріднених міст і встановленню партнерських відносин між ними як засобу поглиблення знання людьми один одного і дружби між ними та ін.[14, с.5-7]. Розглядаючи дипломатію міст як пріоритетний напрямок діяльності, ОМОМС у 2008 р. провела в Гаазі першу Всесвітню конференцію стосовно дипломатії міст, яка мала тематичну спрямованість «Роль місцевих влад у запобіганні конфліктам, зміцненні миру та в постконфліктному відновленні».

Міста-партнери – це міста, локальні уряди (органи місцевого самоврядування) яких встановлюють між собою прямі контакти та на їх основі формують відносини в будь-якій сфері, переважно економічній, фінансовій, захисту довкілля, соціальній, та на різних рівнях (між локальними урядами, органами місцевого самоврядування, навчальними закладами, неурядовими організаціями, підприємствами тощо). Партнерство спрямоване на реалізацію певного (чи декількох) проєктів. Побратимство ж реалізується через обмін спеціалістами, театральними, спортивними колективами, академічний обмін з містами-побратими. Тобто, за великим рахунком, побратимство реалізує себе в культурно-освітній сфері.

Отже, протягом останніх десятиліть накреслилася чітка тенденція того, що міжнародні відносини – це не ексклюзивна площадка для національного уряду. Дипломатія як засіб презентації та захисту своїх інтересів використовується й органами місцевого самоврядування. Міста, органи місцевого самоврядування набули значного досвіду у сфері міжнародних відносин та роблять свій внесок у розвиток сучасного світу, беручи участь у децентралізованому міжнародному співробітництві. У даному сенсі дипломатія міст являє собою форму децентралізації міжнародних відносин, яка передбачає трактування місцевого рівня реалізації практик МВ як ключового. Важливу функцію в міжнародній співпраці міст, яку потрібно розглянути в подальшому, відіграє мер міста, оскільки мери (особливо столиць, великих міст) є авторитетними лідерами, здатними впливати на процес міжнародного співробітництва.

І останній, на наш погляд, ракурс присутності міста в полі МВ – це суб'єкт даних відносин. Вважаємо можливим застосовувати поняття «суб'єкт» для позначення міст, що не позиціонують себе як активні учасники МВ. Причини такої пасивної ролі можуть бути різними – обмежені матеріальні, інтелектуальні ресурси; відсутність активної позиції місцевої влади щодо участі в міжнародному співробітництві; відсутність креативної групи щодо запропонування якогось проєкту для сумісної (наприклад, з містом-партнером) реалізації; відсутність інформації щодо дипломатії міст та її можливостей для розвитку міста тощо.

Таким чином, у сучасному деконцентрованому, глобалізованому просторі міжнародних відносин існує поліархічна конфігурація акторів, серед яких місто займає все більш вагомі позиції. При цьому місто теж має поліваріантні статуси як учасник міжнародних відносин: актор – агент – суб'єкт.

Бібліографічні посилання

1. Бауман З. Текучая современность [Текст] / З. Бауман. – СПб : Питер, 2008. – 240 с.
2. Цыганков П.А. О содержании термина «международный актор»: вклад социологии [Текст] / П.А. Цыганков // Пространство и время в мировой политике и международных отношениях: материалы 4 конвента РАМИ : в 10 т. / под ред. А.Ю.Мельвиля. – Т. 1. : Акторы в пространстве и времени мировой политики / под ред. М.М.Лебедевой. – М. : МГИМО-Университет, 2007. – С. 30–42.
3. Гуревич А. Я. Словарь средневековой культуры [Текст] / А. Я. Гуревич. – М. : «Рос. полит. энцикл.», 2003. – 632 с.
4. Цыганков П. Акторы и факторы в международных отношениях и мировой политике

[Электронный ресурс] / П. Цыганков // Приватизация мировой политики: локальные действия - глобальные результаты / под ред. М.М. Лебедевой. – М., 2008. – Режим доступа : http://polit.msu.ru/pub/un_n_mpmo/library/Actori_i_Factori.pdf – Загл. с экрана

5. Турен А. Возвращение человека действующего. Очерк социологии [Текст] / А. Турен. – М. : Науч. мир, 1998. – 204 с.

6. Слука Н. Эволюция концепции «мировых городов» [Текст] / Н. Слука // Регион. исследо. – 2005. – №3. – С. 19–37.

7. Sassen S. The global city: London, New York, Tokyo [Text] / S. Sassen. – Princeton : Princeton univ. press, 2001. – 447 p.

8. Слука Н. Глобальные города в современной архитектуре мироустройства [Текст] / Н. Слука // Региональные исследования. – 2006. – №1. – С. 5–22.

9. Слука Н. Глобальные города [Электронный ресурс] / Н. Слука // Эксперт. – 2008. – №15 (604). – Режим доступа : http://expert.ru/expert/2008/15/globalnye_goroda/ – Загл. с экрана

10. Сафронова О.В. К вопросу о генеалогии конструктивизма в теории международных отношений [Электронный ресурс] / О.В. Сафронова. – Режим доступа : [http://www.unn.ru/pages/issues/vestnik/99990200_West_MO_2004_1\(2\)/10.pdf](http://www.unn.ru/pages/issues/vestnik/99990200_West_MO_2004_1(2)/10.pdf). – Загл. с экрана

11. Ковальчук С.І. Визначення сутності поняття міжнародного співробітництва між містами як однієї із форм міжнародної співпраці [Текст] / С.І. Ковальчук. – Л. : Вид-во Нац. ун-ту «Львівська політехніка», 2010. – С.326–330.

12. City Diplomacy: The Expanding Role of Cities in International Politics [Text] / Rogier van der Pluijm. – The Hague : Netherlands Institute of International Relations Clingendael, 2007. – 45p.

13. The Congress of Local and Regional Authorities of the Council of Europe. 14th Session. Resolution 251 (2008). City diplomacy [Electronic resource]. – Mode of access : http://www.alda-europe.eu/newSite/public/doc/318-Explanatory_memorandum_CPL_14_12REP_2008.pdf. – Title from the screen.

14. Отношения с организацией «Объединенные города и органы местного самоуправления» и проект соглашения между ЮНЕСКО и этой организацией от 17.03. 2005, Париж [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://unesdoc.unesco.org/images/0013/001388/138859r.pdf> – Загл. с экрана

Демичева А.В. Поливариативность статусов города в пространстве международных отношений: к постановке проблемы

Доказывано, что города в пространстве МВ могут реализовывать себя в трех разных ипостасях – как акторы, агенты и субъекты МВ. Такое понимание позволяет представить актуальные и потенциальные возможности города как игрока на поле МВ, к тому же не ограничиваться рассмотрением преимущественно глобальных городов, как это происходит сейчас в теории МВ.

Ключевые слова: город, глобальный город, актор международных отношений, агент, дипломатия городов, международное сотрудничество между городами.

Demicheva A. Multitude of city status in the area of international relations: to formulation of this problem.

In terms of post-industrial society a nature of all the basic components of its existence changes, including the area of international relations (hereinafter – IR) and list of key position players in it. Centralization and recognition of state as the main actor of IR change by understanding of polyarchy, and presence in this field new actors, among them cities are distinguished. We consider that the cities in area of IR can realize itself in three different images – as actors, agents and IR subjects. This understanding makes it possible to imagine actual and potential possibilities of city as a player in the area of IR, moreover, is not limited to examining only global cities, as it happens in theory of IR at present.

So global (world) city are the actors of modern IR. Global city as actor is an active member of IR, who having their own actual or potential resources, independently, according to own understanding of their interests, decides and realizes a certain own strategy that affects on the international system. The main functions of this city are: a mediation at different levels (commercial mediation and mediation in negotiations); function of international trade and financial centers; center of production and dissemination of information; transnational administration of multinational corporations; as a center of political decision-making, in which the main part of headquarters of both international (inter-governmental) organizations and international NGOs are concentrated.

Another group of cities acts as agent of international relations. The main attribute of agent is dependence on the system. The agent acts as a conductor of certain strategies, norms, herewith the logic of system determines the agent's logic of action. That is a city as IR agent doesn't create its own foreign policy or international strategies, but it acts at the level of international cooperation. In today's world, most the cities are not independent subjects of international law or active creators of their own strategies. However, they maintain active contacts with one another and develop cooperation in any field. International cooperation between cities also been called "city diplomacy".

The last aspect of city existence in area of IR are subjects that don't act as active players of

international relations on global or on local levels.

Key words: city, global city, actor of modern IR, agent, city diplomacy, international cooperation between cities

Надійшла до редколегії: 14.04.2014

УДК 323.22

И. В. Ищенко

Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара

ГЛОБАЛИЗАЦИЯ И ПОСТМОДЕРН КАК ФАКТОРЫ НЕСТАБИЛЬНОСТИ ПОЛИТИЧЕСКИХ РЕЖИМОВ

Исследовано влияние глобализации и постмодерна на нестабильность общества в условиях различных политических режимов.

Ключевые слова: глобализация, постмодерн, нестабильность, политический режим, плюрализм, деинституционализация, протест, социальные сети, диффрагментация массового сознания.

Постановка проблемы.

Глобализация в современных социокультурных условиях напрямую связана с процессом постмодернизма, который переходит из наиболее развитых, демократических систем в развивающиеся, переходные и авторитарные. Влияние постмодернизма на современное общественное развитие неоднозначно. Творческий характер деятельности, поиск наиболее оптимальных путей развития – несомненные достоинства, ставшие результатом влияния постмодерна на общественную жизнь. Однако его проявление в потенциальной импульсивности социума вызвано прежде всего той легкостью, с которой она может распространиться с микроуровня до масштабов значительной части общества и привести к дестабилизации политической системы, что и привлекает внимание к этому феномену. Такие качества постмодернизма, как антитоталитарность и плюрализм, порождают множественные ситуации раздражительности как отдельной личности, которую пытаются поставить в определенные пространственно-временные ограничения, так и социальных групп, наиболее подверженных влиянию этого феномена.

Постмодернизм обладает качествами, способствующими применению постмодернистской парадигмы к описанию и интерпретации политических процессов. Это стало характерно для западной политической мысли и, в частности, для Франции. Студенческие волнения 1968 г., как известно, привели к отставке президента Шарля Де Голля и смене правительства. Ряд исследователей считают именно этот период началом отсчета, когда постмодерн активно проникает в политику. Подобный поворот событий возможен при условии, что социально-политический мейнстрим становится масштабнее за относительно небольшой временной интервал, и к тому же множественные аттракторы расположены как координаторы, задающие общий вектор развития политической ситуации. В качестве аттракторов могут быть высокий уровень жизни, благоприятные условия для раскрытия творческого потенциала в геополитическом окружении данного государства, неудовлетворение социальных потребностей, низкая социальная мобильность, правовая незащищенность внутри его и др.

Анализ последних исследований и публикаций

Важное теоретико-практикологическое значение имеют результаты XVIII Конгресса МАПН, который состоялся в 2000 г. и был посвящен проблеме постмодерна в политике. Профессор Ю. В. Ирхин в своем научном обзоре отметил ряд важных тенденций, на фоне которых проходил этот форум. В частности, в рамках постмодернистского подхода к современной политической науке и состоянию общества следует отметить возросшее значение: культурного и политического многообразия (расцвета политических субкультур, мезо- и микрокультур); распространения политических ценностей постмодерна; проблем

идентичности в политике в целом и в политическом управлении, в частности, роли личности в политике; социальной политики и инициатив, идущих снизу; низовых демократических структур и горизонтального взаимодействия как на уровне гражданского общества, так и на низших и средних уровнях государственной политики; развития горизонтальных самоуправляющихся сетей; роли идентичности в политическом управлении и др. [7]. Ниже мы дадим оценки некоторым из этих направлений с позиций сегодняшнего дня.

На форуме рассматривались стабилизационные возможности фактора традиций в условиях глобализации мирового сообщества. В этом смысле традиционные общества, где глобализация не привела к эрозии социальных устоев, не столь подвержены постмодернистским тенденциям. Как известно, роль традиций выше для сельских районов. Пример государств Востока, где преобладает сельское население, свидетельствует, что они более стабильны за пределами города. Сельское население Китая составляет около 70 % всех жителей страны, но, тем не менее, дух свободы проник и в эту страну, что наглядно продемонстрировала студенческая молодежь в 1989 г. борьбой за свои права [2]. Эта социальная группа была на пике политических событий в Египте, Алжире и других странах. Средние слои и интеллигенция в развивающихся странах повсюду стали значительной социальной и политической силой. Они оказывались в роли своеобразного детонатора дестабилизации общественных отношений. Подобные флуктуации социума не могли произойти без предварительной подготовки общественного сознания, в котором далеко не последнюю роль сыграло глобальное проникновение транснациональных корпораций (далее ТНК) на рынки этих стран. Именно они запустили механизм вестернизации. Он не только активно раскручивает рыночные отношения, но и вместе с ними вносит новые элементы в традиционную культуру этих обществ. Диктатура глобальной культуры состоит в том, что ей нет альтернативы – она повсеместна и однотипна. Она не оказывает прямого влияния на фундаментальные установки в локальном обществе, из-за чего легко сочетается с любыми национальными традициями. Это и есть постмодернистский плюрализм, эклектика текстов и культурных кодов, когда западные стандарты поведения или потребления запросто уживаются с ортодоксальной архаикой [4, с. 23]. Отсюда следует вывод о том, что постмодернистское сознание оказывает преобладающее влияние на городские слои населения, представленные творческой интеллигенцией, бизнес-элитой, офицерством и студенческой молодежью. Сегодня главные противоречия в государствах Востока сводятся к попыткам продвинуть в них новую постмодернистскую культуру с одной стороны, и стремлению к политическому лидерству под лозунгами традиционализма – с другой. Эта протестная активность и противостояние продолжается по сей день.

Своеобразным отражением процессов, связанных с внедрением идей постмодерна в политику переходных режимов, стал приход во власть лидеров, которые не могут строить свою деятельность на перспективу, принимать взвешенные решения. Можно говорить об их сознании, оторванном от действительности, как одной из причин возникающих кризисов и конфликтов. На эту особенность политиков в переходных политических режимах указывал американский политолог Дж. Хигли. По его мнению, в процессе демократизации различных обществ повышается роль национальных политических элит. В условиях глобализации на эти элиты оказывается определенное международное «демократизирующее» давление. Однако это далеко не всегда ведет к соответствующей их трансформации. В итоге появляются нестабильные электорально-формальные, «фасадные» демократии и барьеры на пути установления подлинных демократий [7]. Говоря о роли элит, уместно отметить, что в эпоху глобализации она возрастает на наднациональном уровне и снижается на национальном. Как пишет О.В. Гаман-Голутвина, принимаемые на наднациональном уровне решения нередко стимулируют проведение политики, которая входит в противоречие с интересами национальных электоратов. Отсюда – недоверие и подозрительность последних по отношению к своим элитам, которые выступают объектом критики со стороны популистских

движений. То есть опосредованным эффектом процессов глобализации является возвращение элит в состояние неопределенности и высоких рисков, считавшееся нормой в историческом прошлом [3]. По мнению ряда исследователей, на деле следствием глобализации является централизация мировой системы и консолидация политических элит, нарушение в ряде стран норм политической и общественной жизни, усиление плебисцитарной политики, криминализация многих форм национальной и международной политической деятельности, массовая эмиграция, экологические катастрофы [3]. Таков общественно-политический фон в начале XXI в., который предвещает наше исследование.

Еще один штрих относительно степени научной разработки процесса и результата взаимовлияния глобализации и постмодерна в политике. Эту проблему относительно недавно исследовал российский ученый И. Гордеев. В его автореферате (2009) отмечено, что большинство авторов работ, посвященных феномену глобализации, лишь изредка упоминают постмодернизм как современное философское течение, косвенно причастное к формированию актуальной картины мира, и не погружаются в анализ взаимосвязей двух феноменов [4, с. 5].

Постановка задач исследования

В своей статье мы постараемся раскрыть проблему влияния постмодерна как эпохи, как своеобразного исторического периода, для которого характерно взаимопроникновение постмодернистских идей и глобальных тенденций. Наша гипотеза состоит в том, что их синтез при определенных условиях приводит к нестабильности общества. Причем в раскрытии этой проблемы мы используем компаративизм, акцентируя внимание на различных политических режимах.

Изложение основного материала исследования.

Дело в том, что реализация постмодернистских идей в конструктивно-рациональном облике, исходя из внутренней диалектики развития от модернизма к постмодернизму, в полной мере характерна для развитых западных демократий. Израильский политолог У.Вишаи (Университет Хайфы) в докладе о проблемах демократии в условиях постмодерна обратил внимание на то, что в современных условиях именно от качества и направления развития гражданского общества зависит и качество демократии [7]. Для стран с переходными политическими режимами влияние постмодерна весьма противоречиво. И наряду с важными онтологическими изменениями под влиянием информационной составляющей происходят деструктивные сдвиги в общественном сознании, приводящие к нестабильности. Если в западноевропейских странах развивается тенденция расширения полномочий местного самоуправления, где индивид способен повлиять на принятие решений, и эти тенденции реализуются в законодательстве, то в переходных режимах ситуация кардинально отличается. Негативно сказывается отсутствие развитого гражданского общества.

В начале постсоветского периода политическая элита, оказавшаяся у истоков власти, уже имела четкое представление о такой ценности западных демократий, как стремление к богатству, обеспеченности, деловому процветанию. Однако если демократическое общество обладает механизмами контроля как со стороны государства, так и со стороны самого общества за легальностью процесса накопления этого богатства, то вновь образовавшиеся государства таких механизмов не имели. Ведь в условиях социалистической системы факты злоупотребления служебным положением рассматривались внутри самой элиты и на суд общественности не выносились. Эта вседозволенность оказалась значительно большей при переходе к рыночной экономике. Именно в этом и проявилось негативное сочетание постмодернизма как социокультурной особенности формирования сознания элит с глобализмом в области неограниченных возможностей получения информации. Таким образом, незаконное обогащение элиты никем не предотвращалось. Политический класс, способный контролировать законность присвоения этого богатства персонами, имеющими властные полномочия, не был сформирован. В результате такая особенность постмодернистского сознания, как гедонизм, получение чувственных удовольствий приобрела в условиях переходного

политического режима маргинально-коррупционную окраску. Именно коррупция, которая пронизывает все сферы жизни постсоветского общества, стала пока что непреодолимым препятствием на пути реформ вновь утвердившихся независимых государств. И сегодня разве что Латвия, Литва и Эстония разительно отличаются от иных государств этой группы. Причины здесь вполне очевидны. Досоветский опыт функционирования в рыночной системе, и политический, и культурный, и хозяйственный сыграли определяющую роль в становлении новой элиты этих государств. О тенденциях, характерных для массового сознания в Эстонии советского периода, пишет Д. Е. Фурман: «...сама стабилизация общества, стабилизация и «укоренение» советской системы порождали потенции ее новой дестабилизации, ибо чем более стабилизируется элита – партийно-административная, хозяйственная, интеллигентская, тем более официальная идеологическая система с ее сакральными, но совершенно утратившими для нее какой-либо смысл догмами и лозунгами о коммунизме, роли рабочего класса и т.д. и т.п. воспринимается ею как препятствие к окончательной «нормализации» ее положения – превращения из «партработника» в «политического» или «государственного деятеля», из председателя колхоза в «председателя акционерного общества», из «преподавателя научного коммунизма» или «марксизма-ленинизма» в «политолога» и «социолога». Чем более «укореняется» советская система, тем сильнее тяготение к Западу и к эстонскому досоветскому прошлому, и отнюдь не только элиты» [9, с. 15].

Централизация управления, диктат центральных исполнительных органов власти и их неспособность разрешить комплекс социальных проблем на местном уровне приводит к фрагментации массового сознания. В результате формируется политическая культура постмодернизма, задающая парадигмальную установку на восприятие политики (как части мира) в виде хаоса. Это восприятие создает в ряде случаев политическую апатию у отдельных субъектов политики [4, с. 24]. В результате, экзогенное информационное влияние идей постмодернизма отражается в попытках создать параллельные структуры самоуправления не в рамках закона, а путем народной инициативы. Однако инерционность восприятия таких идей высшими органами власти в духе конструктивизма приводит к противоречиям и конфликтам как на местном, так и на государственном уровнях. Рост горизонтальных взаимосвязей между наиболее податливыми адептами стиля жизни, конгруэнтного постмодернизму, наглядно виден на примере современных сетевых процессов. Очевидно, они соответствуют идее Ж. Делеза и Ф. Гваттари относительно ризомы. Каждый участник сети или связан, или потенциально может быть связан с любым другим, вне зависимости от социального статуса [5, с. 12]. Возникновение и развитие социальных сетей в Интернете по своей сути не имеет руководящих центров. Они могут складываться в условиях постмодернизма ситуативно, концентрируясь вокруг какого-то чувства, явления, позиции. Глобализация международных отношений, фактическое устранение информационных барьеров приводит к экспансии постмодернистского сознания, ориентированного на общество потребителей, снятия табу с тех экзистенциальных жизненных сфер, которые приносят морально-психологическое и физическое удовлетворение индивиду. Не удивительно, что этому состоянию постмодернистского сознания больше подвержена молодежь. Характер ее общения сегодня тяготеет от сложных схем к упрощенности, логеме. Абсолютизация внутреннего комфорта и неприятие малейшего диктата при размытом состоянии нравственных норм, принятых в традиционном обществе, – таков бихевиористский идеал постмодерна в молодежной среде. Поэтому закономерно, что транзитивные общества, находящиеся под влиянием постмодернистских тенденций либерально-демократических систем, подвержены нигилизму и защитной реакции со стороны тех социальных групп, которые выступают наиболее эксплицитным объектом для воздействия. Постмодернизм в политической сфере, отмечает Р. Инглхарт, проявляется в снижении уважения к власти [6, с. 21]. Это свойство довольно часто используют политические контрэлиты для мобилизации политической протестной

активности своих последователей [1, с. 636]. Политику постмодерна отличает переориентация с политического конфликта на классовой основе на проблемы качества жизни. Отсюда вытекает, что вполне реально манипулирование сознанием горизонтально взаимосвязанных индивидов. Но эта возможность действительна в прерванном временном континууме при констелляции дифрагментации сознания и аттрактивных символов, которые сложились в нем как ситуативные интересы. Постмодернистская общественно-политическая реальность отторгает такие феномены, характерные для более раннего периода, как сложившаяся ценностная ориентация (политического лидера, элиты, власти), стремление достичь конечной цели политики [1, с.628]. Такая фрагментация сознания и элиты, и последователей в условиях переходного политического режима приводит к нестабильности политики. Появляется возможность задействования значительной прослойки аморфной, незаидеологизированной массы в качестве физической составляющей противостояния элит. Нам представляется необходимым, в качестве стабилизации социальной среды, предпринять такую меру, как внедрение в сетевой процесс общения определенных смысловых конструкций, способных нейтрализовать радикализм инициаторов такого манипулирования сознанием. С нашей точки зрения, этого можно достичь только в том случае, если число центров противодействия и объем информационного воздействия будут превышать аналогичные возможности манипуляторов.

Значительной трансформации в условиях постмодерна и глобализации подвергается правовая система. Для общества, которое пребывает в состоянии беспрерывных изменений, согласование интересов, целей гораздо важнее судебных решений. Политические риски, возникающие в результате непредсказуемости политики в переходных режимах, стимулируют создание различных норм и стандартов, которые действуют в рамках транснациональных отношений. Центральным элементом правовой системы в новых условиях становится юридическая практика, а не законы и нормы. В условиях политической нестабильности зарубежные инвестиции в экономику резко сокращаются, что значительно снижает ее потенциальные возможности для инновационного развития. Те немногие инвесторы, которые все же решились на этот рискованный шаг, имеют достаточные горизонтальные связи, чтобы избежать непредсказуемых потерь, используя юридическую практику.

Следует отметить такую правовую и политическую коллизию переходного общества в условиях постмодерна, как деинституционализация массового движения протеста. В этих акциях преобладает иррационализм над рационализмом. Французская исследовательница Е. Рудинеско, ссылаясь на своих соотечественников М. Фуко и Ж. Делеза, назвала эту психологизацию человеческого существования, которая охватила все общество и способствует все большей его деполитизации, «маленьким обыкновенным фашизмом». Она утверждает, что этот «маленький фашизм» не имеет ничего общего с определенными фашистскими системами, поскольку проникает внутрь каждого индивида без его ведома, никогда не конфликтуя с непререкаемыми принципами прав человека, гуманизма и демократии [8, с. 16]. Но можно предположить, как повлияет этот «маленький фашизм» на тех индивидов, в сознании которых не утвердились вышеуказанные ценности. Очевидно, что некоторое время, при полном попустительстве и невмешательстве властей, они будут социально опасны.

Выводы и перспектива дальнейших исследований

Итак, подведем некоторые итоги нашего исследования. Они ориентируют читателя на определенные умозаключения.

Во-первых, отметим, что сегодня имеет место глобальная тенденция к внедрению постмодернистской культуры в общественное сознание. В переходных политических режимах, где формируются новые ценности, а общество не традиционно, постмодернизм наиболее активно влияет на политику. Наряду с такими ценностями демократии, как плюрализм, творческий характер деятельности, свобода, постмодернизм проявляется во множественных

противоречиях как на уровне индивидов, так и на уровне элит. Причем в традиционных обществах Востока под воздействием глобальных процессов проникновения ТНК в национальные экономики, финансово-экономического кризиса, спровоцированного либеральными системами, ростом образовательного уровня молодежи, получившей образование в Европе и США, возросла политическая и социальная нестабильность, связанная с проникновением идей постмодернизма. В этих странах рост конфликтности связан с противостоянием национальных элит, исповедующих традиционные ценности в сочетании с авторитаризмом и той ее частью, которая сориентирована на демократический путь развития. Причем постмодернистские идеи в сочетании с демократическими, благодаря своей ненавязчивости, легко завоевывают новых сторонников. Отсюда следует вывод, что нестабильность в обществе под воздействием глобализации и постмодернизма возникает в том случае, когда происходит столкновение элит – приверженцев традиционализма в политике и тех, кто выступает за либерально-демократические ценности. Постмодернизм как фактор дестабилизации социума переходных политических режимов чаще всего проявляется на почве ухудшающихся условий жизни и их высоких стандартов, реализованных в геополитическом окружении.

Вместе с тем из логики особенностей фрагментации массового сознания общества переходного типа в условиях постмодерна и глобализма следует важная управленческая задача. Ее суть сводится к созданию мобильно-адаптируемой социально-политической сети, способной к ситуативной дифрагментации массового сознания. Причем она должна функционировать в режиме харизматического лидера, способного воздействовать на эмоциональную сферу сознания. Однако без надлежащей рациональной составляющей, которая служит материальной основой, легитимность этой сети не может быть обеспечена и дестабилизации не избежать. Перспектива дальнейших исследований связана с поиском других факторов, влияющих на дестабилизацию общества и политической системы.

Библіографічні посилання

1. Антропний принцип концептуалізації політики в науковому дискурсі [Текст] / за заг. ред. В. П. Мельника // Людина в сучасному світі : в 3 кн. – Кн.3. – Л., 2012. – 770 с.
2. Взаимодействие современного и традиционного в социальной сфере стран Востока [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.istmira.com/istoriya-azii-i-afriki/519-vzaimodejstvie-sovremennogo-i-tradicionnogo-v.html>. (Дата опубликования 26-04-2010). – Загл. с экрана
3. Гаман-Голутвина О. В. Трансформация роли элит и этики госслужбы в условиях глобализации [Электронный ресурс] / О.В. Гаман-Голутвина. – Режим доступа : <http://www.imperativ.net/imp12/quebec.html>. (Дата обращения 15.02.2014). – Загл. с экрана
4. Гордеев И. В. Глобализация в парадигме постмодерна: теоретико-политологический анализ [Текст] : автореф. дис. ... канд. полит. наук : 23.00.01 / Илья Валерьевич Гордеев ; Моск. гос. ун-т им. М. В. Ломоносова. – М., 2009. – 26 с.
5. Делез Ж. Тысяча плато: Капитализм и шизофрения [Текст] / Ж. Делез, Ф. Гваттари ; пер с франц. Я. И. Свирского. – Екатеринбург : У-Фактория ; М. : Астрель, 2010. – 895 с.
6. Инглхарт Р. Постмодерн: меняющиеся ценности и изменяющиеся общества / Р. Инглхарт // Полис. – 1997. – №4. – С. 6–32.
7. Ирхин Ю. В. Проблемы постмодерна в политике [Электронный ресурс] / Ю. В. Ирхин // Материалы XVIII Конгресса МАПН (Квебек). – Режим доступа : <http://www.imperativ.net/imp12/quebec.html>. (Дата обращения 15.02.2014). – Загл. с экрана
8. Рудинеско Е. Філософи в обіймах бурі / Е. Рудинеско ; пер. з франц. О.А. Юдіна. – К. : Ніка-Центр, 2007. – 208 с.
9. Фурман Д. Е. Становление политических организаций в современной Эстонии [Текст] / Д. Е. Фурман // Аналитический центр академии наук СССР по проблемам социально-экономического и научно-технического развития. — М. : МИЭТ, 1991. – Вып. 4. – 151 с.

Іщенко І. В. Глобалізація і постмодерн як фактори нестабільності політичних режимів.

Досліджено вплив глобалізації та постмодерну на нестабільність суспільства в умовах різних політичних режимів.

Ключові слова: глобалізація, постмодерн, нестабільність, політичний режим, плюралізм,

Ishchenko I. Globalization and Postmodern to the instability of the political regime.

Globalization in modern socio-cultural conditions directly connected with the process of postmodernism. This process affects policy. The role of the postmodern discuss scientists around the world, in particular the XVIII Congress of the International political science Association. Our and foreign scientists are actively exploring the globalization and postmodernism. However, scientific works studying the interaction of these phenomena and their impact on the stability-instability of society are under-represented. We compare the impact of these phenomena on the condition of the stability of society in different political regimes. Activity is creative in terms of postmodernism.

Subjects are looking for the best ways of development. This is the undoubted merits of postmodernism. It should be noted that the influence of postmodern society and the political regime is ambiguous. In democratic regimes in the post-modernism is particularly evident at the local level. In these modes, developed civil society. This allows you to significantly improve the quality of life, unconventional approach to solving urgent problems. The influence of postmodernism in the context of the transition regime has its peculiarities. The political elite in the transition of political regimes formed under the influence of post-modernism and globalization. Postmodernism promotes the assimilation of consumer values in these policy regimes. Lack of control over the elite from society breeds corruption. Corruption is an obstacle to effective reform. After the collapse of the Soviet Union, the new state on its territory have felt the influence of corruption. This process takes place against the background of global trends that are associated with the rapid spread of information. The consciousness of individuals is fragmented in the postmodern. Defragmentation of consciousness is possible in the conditions of modern social networks. It generates instability of society. It can mobilize around some of the events, feelings. Youth, intelligentsia, representatives of the businesses most affected by post-modernism. The emotional component of consciousness is actively used by modern politicians to mobilize the social groups to struggle for political power. The influence of postmodern actively implemented in the mass consciousness of the people of the East. In these countries postmodernism acute competition with traditions. Representatives of traditionalism and postmodernism in politics give rise to acute conflicts in the society. Conflict contributes to the increase of instability. We offer specific measures for stabilization of the society in the context of global trends, the manifestations of postmodernism. For successful implementation of reforms necessary to implement the ideas that unite people. With this purpose it is necessary to use social networks. However, the ideas that have no material basis are not effective.

Key words: globalisation, postmodernity, the instability of the political regime, pluralism, deinstitutionalization, protest, social networks, defragmentation of mass consciousness.

Надійшла до редколегії: 21.03.2014

УДК 323.28

В. Ю. Кравченко

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ОСОБЛИВОСТІ ПРИВАТИЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНОГО НАСИЛЛЯ В КОНТЕКСТІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЛЕГІТИМНОСТІ ДЕРЖАВНИХ ІНСТИТУТІВ

Досліджено ступінь та специфіку впливу приватизації політичного насилля на закономірності послаблення державної монополії у сфері застосування легітимного примусу. Окреслено теоретичні імперативи якісного і кількісного розширення суб'єктів недержавного політичного насилля: їх історичне становлення, типи, функції, нормативний статус та присутність у політичній площині. Проаналізовано процеси і проблеми переоцінки ролі приватних військових компаній у процесі трансформації сучасних форм насилля.

Ключові слова: політичне насилля, держава, легітимність, трансформація, приватний військові компанії.

Постановка проблеми. Якщо раніше використання різноманітних форм насилля, а також соціально-економічна і політична боротьба обмежувалася рамками національної держави та її юрисдикцією і відповідно визначалася характером її внутрішніх криз, то наприкінці ХХ ст. відбувається стрімке розширення цих меж і до участі в актах політичного насилля починають долучатися нові недержавні учасники, які, приватизуючи насилля, відбирають у держави частину її функцій і

стирають відмінність між внутрішніми і зовнішніми, локальними і регіональними, національними і глобальними проявами політичного насилля. Насилля, у його приватизованих і недержавних формах, здійснює значний вплив на характер соціально-політичного розвитку, воно послаблює творчу і об'єднувальну роль держави, звільняючи шлях для насильницьких дій у всіх їх проявах. Унаслідок цього ми можемо стверджувати про формування в сучасному світі багатofакторної та бататосуб'єктної світової політичної системи, що передбачає залучення із суспільства до політичної сфери все більшої кількості приватних учасників. Недержавні суб'єкти політичного насилля все сильніше захоплюють політичний простір, який раніше контролювався державними інститутами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наразі у світовій політичній науці зростає кількість досліджень, присвячених приватизації та інтернаціоналізації політичного насилля. Серед найбільш авторитетних дослідників даного напрямку варто відхначити Герберта Вульфа, Вірджинію Хелд, Дебору Авент, Андреса Масіаса, Штефана Маєра, Пітера Сінгера. На думку цих авторів, приватизація політичного насилля призводить до посилення недержавних суб'єктів політики, які отримують змогу корегувати внутрішню і зовнішню політику держави. Серед вітчизняних дослідників означена проблема не користується особливою популярністю, а в поодиноких публікаціях Д. Балуєва, О. Валецького, А. Михайленка, Ю. Полторакова та Н. Левчука увага акцентована на поширенні приватних військових та охоронних компаній. Розглядаючи сучасний стан трансформації політичного насилля вони доходять висновку, що одну з найважливіших тенденцій варто виокремити приватизацію даного явища. Як зарубіжні, так і вітчизняні дослідники почали звертати свою увагу на проблему приватизації насилля наприкінці ХХ ст. Однією з найперших і найвідоміших праць даного спрямування було дослідження американського автора Пітера Сінгера «Корпоративні війни», на яку сьогодні посилаються переважна більшість дослідників.

Формулювання цілей статті. Головна мета статті полягає в розгляді основних закономірностей приватизації політичного насилля недержавними суб'єктами політичного процесу та виявленні механізмів послаблення державної монополії у сфері застосування легітимного примусу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Внаслідок масштабної та неконтрольованої приватизації політичного насилля недержавними акторами відбувається послаблення держави та втрата нею монополії на законне застосування сили. Це призводить до зменшення прозорості, відповідальності за використання політичного насилля та контролю за ним. Свідченням цього є стрімка зміна ролі та функцій держави як головного політичного інституту. Сучасна геополітична і геоeкономічна ситуація значною мірою визначається саме феноменом приватизованого насилля. Внаслідок цього ключовим джерелом загроз для національної безпеки стає тероризм та функціонування недієздатних держав. І це лише один із проявів тих реалій, які очікують на сучасну національну державу. З цього приводу Ю. Полтораков відзначає: «Право на застосування насилля присвоюють собі уже не держави чи їх офіційні представники, а різноманітні неофіційні, неурядові угруповання, рухи і організації [11, с. 46] (Тут і там переклад наш – В.К.).

У більшості конфліктних ситуацій приватизація, фрагментація, трансформація насилля, диверсифікація й урізноманітнення озброєних суб'єктів поєднуються зі зростаючим залученням недержавних структур до тіньової економічної діяльності, яка перетворюється на головне джерело фінансування. Цей процес зумовлює розмивання межі між політичним і кримінальним насиллям, а також між багатьма ідеологічними рухами та організованими злочинними угрупованнями. Цілковита політизація приватного життя зрештою призводить до приватизації насилля як ефективного політичного інструменту досягнення поставлених цілей. Таким чином, сучасне насилля одночасно поєднує в собі політичне (публічне) і приватне. З огляду на це розширення кола недержавних суб'єктів насилля можна розглядати

як цікавий і актуальний феномен сучасності.

У деяких регіонах світу слабкі держави більше не здатні гарантувати безпеку і спокій у межах власної території. Слабкість і неефективність їх інститутів призвела до перманентної приватизації насилля і силових функцій недержавними акторами, що ще більше поглиблює кризу безпеки і нестабільності, а також створює систему паралельних центрів влади. Силові структури в таких державах слабкі, корумповані і не бажають або не можуть забезпечувати верховенство права. У цих випадках недержавні гравці перебирають на себе частину права на легітимне застосування насильства, що забезпечує їм постійне зростання прибутку і доступ до влади.

Авторитетний дослідник Герберт Вульф пропонує розглядати приватизацію сучасного політичного насилля на основі двох типів: стихійної (bottom-up) і цілеспрямованої (top-down). Згідно з першим типом приватизація насилля здійснюється без згоди держави й не контролюється нею. Така приватизація силових функцій держави спостерігається в Ліберії, Косово, Східному Тиморі, Афганістані. У цьому сенсі показова діяльність недержавного угруповання «Талібан» (чисельність якого за підрахунками американських аналітиків становила близько 25 тисяч осіб), яке наприкінці XX ст. контролювало 90% території Афганістану і монополізувало у своїх руках усю повноту влади до 2001 р., коли військова коаліція на чолі із США завдала йому поразки [4, с. 186]. «Талібану» вдалося зайняти таке місце в соціально-політичній системі Афганістану завдяки формуванню паралельної системи адміністрування і правосуддя у більшості провінцій, яка заповнила вакуум, що утворився від занепаду держави.

Другий тип передбачає, що приватизація політичного насилля відбувається за згодою держави, шляхом передачі приватним компаніям частини власних функцій у сфері здійснення насилля і безпеки. Цей процес визначається прагненням забезпечити раціональне використання ресурсів держави і примножити економічну ефективність. Така приватизація свідомо запланована і здійснюється зі згоди урядових структур [13, р. 35].

У сучасному світі суб'єктів приватизованого політичного насилля можна об'єднати в кілька груп:

- 1) приватні фірми або організації (недержавний сектор безпеки), які надають послуги безпеки, захисту та охорони;
- 2) організовані злочинні організації (піратство, торгівля людьми, зброєю та наркотиками), для яких політичне насилля стає засобом отримання та примноження прибутку;
- 3) терористичні організації, які вдаються до використання насилля для досягнення політико-ідеологічних чи релігійно-ідеологічних цілей;
- 4) повстанці та інші воєнізовані формування, які використовують насилля для досягнення власних політичних цілей (переважно в процесі боротьби за владу);
- 5) протестні групи (наприклад, антиглобалісти) або окремі індивіди, які за допомогою антисистемного політичного насилля заявляють про себе або популяризують власні ідеї, цінності та переконання.

Всі ці групи об'єднує готовність застосувати насилля, хоча мета, цільова аудиторія, а також їх ставлення до інститутів держави різні. Російський дослідник Б. Кагарлицький слушно зазначає: «Принципова відмінність сучасності не в тому, що національна держава ослабла, а в тому, що корпорації приватизують її» [11, с. 48]. Останнім часом держава розглядає приватний сектор як повноцінного партнера в питаннях гарантування національної безпеки. Але результати того, що політика держави та її інститутів все більше приватизується, залишаються недостатньо вивченими і незрозумілими до кінця.

На думку М. Кревельда, сутність політичного насилля почала трансформуватися в міру того, як відмирає інститут держави, а недержавні приватні структури почали проявляти себе як активні гравці на міжнародній арені. Наприкінці XX ст. у «гру» вступили нові учасники – соціально-політичні угруповання, фінансово-економічні та бізнес-корпорації, злочинні організації та наркокартелі. Збройні

конфлікти являють собою вже не класичне зіткнення на полі бою двох армій, а кровопролитні, анархічні та неконтрольовані спалахи насильницьких актів [7, с. 28].

Заповнюючи вакуум у сфері безпеки, приватні суб'єкти сучасного політичного процесу фактично руйнують фундамент публічної (державної) безпеки, вносячи докорінні зміни в функціональну, нормативну та інституційну підсистему суспільства. «Фактично, в сучасному світі сформувалася індустрія приватизованих військових операцій (*privatized military operations industry*), що спирається на силу приватних військово-охоронних компаній і, на думку експертів, може вказувати на початок нового етапу у використанні політичного насилля», [10, с. 78] – такого погляду дотримується російська дослідниця Д. Новикова. Така трансформація принципів безпеки, з одного боку, послаблює роль держави (розширюючи коло суб'єктів, які вдаються до використання політичного насилля), а з іншого – дозволяє державам кардинально знизити політичні ризики шляхом опосередкованого, а не прямого втручання в деякі конфлікти. Передача частини державних функцій безпеки у приватну сферу підриває принципи сучасного демократичного урядування, бо для державних інститутів значно знижується необхідність пошуку суспільної підтримки, що виключає значну частину громадян з процесу прийняття політичних рішень, а уряд перетворюється на інститут постійного переведення фінансів із суспільної сфери у приватну. Проте необхідно усвідомлювати, що приватні компанії, які надають послуги безпеки, можуть гарантувати лише короткострокову стабільність у певному регіоні, але не здатні вирішити за державу глобальні економічні, політичні і соціальні причини конфлікту.

Аналітики з Міжнародного інституту миру визначають приватні військові і охоронні компанії (ПВК) як будь-яку компанію, яка на комерційній основі пропонує послуги, пов'язані із забезпеченням, підготовкою, координацією, управлінням і реформуванням інститутів безпеки [9, с. 90]. У запропонованому визначенні експерти інституту зосередили свою увагу на сферах діяльності приватних компаній і підкреслили їх комерційну природу. Російський дослідник Б.Н. Кашников у праці «Приватні військові компанії як морально-політична проблема сучасності» пропонує розглядати ПВК як організації, що орієнтуються на отримання прибутку і надають професійні послуги ведення війни. Це корпоративні організації, що на контрактній основі здійснюють стратегічне планування військових дій, збирають і обробляють дані розвідки, навчають військових і забезпечують технічну підтримку [5, с. 62]. Інший представник російської політичної науки Ю.С. Апухтін визначає приватні військові компанії як комерційні організації, що створюються для отримання прибутку за послуги військового характеру і діють переважно за межами країни власного походження [1, с. 105]. Для встановлення термінологічної ясності в даному дослідженні ми будемо користуватися робочим визначенням, відповідно до якого ПВК – це недержавні комерційні суб'єкти політики, що надають замовнику (держава, ТНК, злочинні і терористичні організації) військові, охоронні, консалтингові послуги в умовах військового конфлікту і/або бойових дій.

Занепад і слабкість державних інститутів на певній території, як ми уже зрозуміли, призводить до розповсюдження недержавного насилля, соціально-політичної нестабільності, конфліктів низької інтенсивності, виробництва і розповсюдження наркотиків, розростання і транснаціоналізації злочинних угруповань, а особливо повстанських рухів. Протягом останніх років показовим прикладом послаблення держави і приватизації політичного насилля впевнено можна називати ситуацію в Колумбії, на території якої традиційним суб'єктам міжнародних відносин (державам) і суспільній безпеці загрожують небезпеки нового покоління. Головна загроза ескалації недержавного політичного насилля надходить від численних і добре організованих повстанських угруповань, які завдають серйозних фінансових, ресурсних, людських та інформаційних збитків державним інститутам. Чого лише вартє угруповання Револьюційних збройних сил Колумбії (*Fuerzas Armadas Revolucionarias de Colombia – FARC*), що об'єднує

у своїх лавах близько 20 тисяч озброєних учасників і створює альтернативну (паралельну) державу, руйнуючи легітимність і стабільність офіційних державних установ [3, с. 11]. На противагу даному угрупованню впливові бізнесмени та землевласники створили приватну воєнізовану організацію «Сили самооборони Колумбії» (Autodefensas Unidas de Colombia), яка об'єднувала у своїх лавах 23 тисячі бійців і повинна була подолати недоліки державних інститутів у сфері безпеки. Фактично це можна розцінювати як спробу взаємодії між основними суб'єктами громадянського суспільства з приводу заповнення функціонального вакууму у сфері безпеки, який сформувався в умовах слабких і нелегітимних інститутів державної влади і масштабного розширення приватних суб'єктів, що вдаються до застосування силових методів. Розширення приватної сфери насилля посилювалося після введення в державу американських і британських приватних військових і охоронних компаній (Air Scan, Control Risks Group, Lockheed Martin, Arinc Incorporated та інші), покликаних надати допомогу уряду країни в боротьбі проти партизанських угруповань та відстояти стратегічні інтереси західних корпорацій. У свою чергу, на боці повстанців FARC та ELN діяли десятки інструкторів Ірландської республіканської армії (IRA). Фактично така ситуація свідчить про залучення приватних суб'єктів насилля як легітимною владою, так і представниками партизанських рухів.

Парадоксальність ситуації, яка склалася в Колумбії, продиктована зростанням кримінальної активності, структурою зайнятості місцевого населення, загальним станом економічних відносин, культурними особливостями місцевого населення (історична практика вживання наркотичних речовин), корупцією на всіх рівнях влади, традиційною недовірою більшості громадян до інститутів державної влади, що призводить до популяризації серед населення альтернативних (недержавних) структур, які контролюють значні території та зосереджують у своїх руках всю повноту влади.

Сучасний стан приватизації політичного насильства яскраво демонструють слова американської дослідниці Дебори Авент: «Найбільш драматичне вторгнення приватного сектора в державну політику відбувається у сфері здійснення безпеки і насилля» [12, р. 153]. Починаючи з 1990 р. жодна миротворча операція ООН не була проведена без залучення приватних збройних сил, які здійснювали підтримку на всіх етапах проведення операцій. Так, у системі ООН приватні військові служби безпеки обслуговують ЮНІСЕФ, Програму розвитку ООН, Світову продовольчу програму, Місії ООН в Анголі та Мозамбіку. Використання приватних суб'єктів насилля в операціях кризового врегулювання, ініційованих ООН, може свідчити про стрімке визнання їх на рівні міжнародної спільноти. На думку експертів ООН, приватні військово-охоронні компанії можуть продемонструвати свою ефективність під час різноманітних миротворчих операцій, здійснюючи підготовку або перепідготовку регулярних національних збройних сил, сприяючи швидкому врегулюванню гуманітарних криз і протидії транснаціональним загрозам.

Посилення ролі приватних військових і охоронних компаній дослідники пов'язують із закінченням «холодної війни», що призвело до формування численних дрібних приватних акторів, які вже не контролювалися державами і отримали доступ до ринку зброї. Так сталося, що після закінчення «холодної війни» в більшості західних держав суспільство почало виступати проти загальної військової повинності. Для участі в довготривалих, складних військових кампаніях військова сила цих держав стала непридатною. Виходом із цієї ситуації стала приватизація війни (насилля) та відмова держави від монополії на легітимне застосування сили. Також цим процесам сприяла криза державного будівництва в різних регіонах світу. Апарати недієздатних держав були повністю або частково приватизовані приватними гравцями. Втративши протекторат наддержав, такі країни опинилися сам на сам з численними загрозами, що надходили від приватних учасників політичного процесу, які прагнули заповнити той владний вакуум, що утворився від розпаду держави, і сконцентрувати у своїх руках обмежені ресурси. За словами І. Коновалова та О. Валецького, наприкінці ХХ ст. відбулася радикальна

трансформація приватного військового бізнесу. Внаслідок завершення «холодної війни» відбулася стрімка легалізація даного сегмента міжнародного ринку приватної безпеки і насилля [6, с. 16]. Головна причина стрімкого поширення приватних суб'єктів насилля в глобалізації світової економічної системи. З кожним роком ТНК у різних регіонах світу потребують захисту своїх інтересів, і найкраще ці послуги можуть забезпечити мобільні приватні військові компанії.

Успіх сучасних недержавних суб'єктів політичного насилля продиктований тим, що сучасна війна не потребує значної мобілізації людських, фінансових чи матеріальних ресурсів. Вона більше не розглядається лише як інструмент державної політики, а стає доступною все більшій кількості недержавних суб'єктів. Окрему роль у посиленні приватизації політичного насилля відіграла пануюча ліберально-економічна ідеологія, основні постулати якої вказують на переваги вільного ринку над державним регулюванням, приватного сектора над державним плануванням. Саме тому на сучасному етапі загальна тенденція приватизації суспільної сфери не могла оминати сферу безпеки. Як стверджує російський військовий аналітик Д. Балуєв: приватизація політичного насилля і силових функцій держави призводить до поширення регіональної нестабільності, зростання кількості біженців, збільшення торгівлі зброєю та наркотиками і посилює процеси створення та розвитку антисоціальних мереж, що перетворюються на дієвий механізм отримання незаконних кримінальних прибутків [2, с. 101].

Історія американських приватних військових компаній бере свій початок з 1974 р., коли компанія Vinnell Corp отримала контракт на підготовку і тренування Національної гвардії Саудівської Аравії для захисту нафтових родовищ (вартість контракту склала близько 500 мільйонів доларів). Ще раніше, у 1967 р. полковник Девід Стірлінг створив у Великобританії першу приватну військову компанію Watchguard International, пріоритетним напрямком діяльності для якої стала підтримка урядових і міжнародних ініціатив на Африканському континенті [6, с. 9]. В Ізраїлі першою приватною військовою компанією вважається створена в 1983 р. Golan Group, співробітники якої надавали консультативну і технічну підтримку арміям Латинської Америки [там же, с. 12]. Сьогодні найавторитетнішими ПВК вважаються: Hulliburton, Blackwater, DynCorp, Logicon, Brown & Root, MPRI, Control Risks, Bechtel, ArmorGroup, Erinyes, Sandline International, International Defense and Security. У сучасних соціально-політичних умовах вони виконують дуже широкий спектр різноманітних функцій. До основних з них належать: збір, аналіз і обробка розвідданих, участь у бойових діях, ведення допитів і охорона різних стратегічних об'єктів, підготовка військовослужбовців, забезпечення транспортної та комунікаційної підтримки регулярних військ в умовах бойових дій.

Невирішеною залишається проблема державного контролю над процесом функціонування і виконання приватними компаніями своїх функцій. Внаслідок передачі значної частини своїх функцій приватним компаніям держава руйнує класичні механізми контролю над практикою здійснення легітимного насилля. Розширення кола приватних учасників політичного процесу дозволяє будь-якому суб'єкту скористатися їх послугами (від держав і міжнародних організацій, до повстанських рухів, терористичних і злочинних мереж), а отже, держава втрачає можливість одноосібного контролю над регулюванням різних видів насилля. У свою чергу, це призводить до розмивання принципів відповідальності за дії приватних суб'єктів насилля. Значний попит на такі послуги приватних компаній обумовлений тим, що держава, яка їх наймає, майже не несе відповідальності за порушення цими компаніями норм і конвенцій міжнародного права. Навіть у разі значних інцидентів політикам вдається уникнути критики і засудження з боку населення власної держави і політичних опонентів. У свою чергу, приватні компанії відчують себе комфортно в нестабільних і неконтрольованих державними інститутами регіонах. У різних частинах світу ПВК використовують момент кризи і політичного конфлікту для розширення своєї присутності за рахунок виконання тих функцій, з якими не може впоратися держава.

Не менш важливою і дискусійною є проблема «перетікання» кваліфікованих спеціалістів із державного в приватний сектор, від чого послаблення держави як основного політичного інституту суспільства стає невідворотним. На розширенні суб'єктів політичного насилля і послабленні державних інститутів акцентує свою увагу Д. Новикова: «Приватизація насилля змінює фундаментальні основи держави, помітно знижуючи здатність держави здійснювати прямий контроль над здійсненням насилля представниками приватного сектора. В довгостроковій перспективі це може призвести до послаблення державної влади, зниження значення національних збройних сил, а також зниження необхідності в легітимності» [10, с. 84]. Зростання кількості приватних суб'єктів у політиці, посилення глобалізаційних процесів і транснаціональних загроз, а також спричинене цим поступове послаблення ролі держави можна вважати об'єктивною тенденцією сучасного світового розвитку.

Роль сучасних ПВК у міжнародній політиці вийшла далеко за межі функцій простої підтримки, консультацій і тренувань. Фактично вони перетворилися на ефективний інструмент геополітики і захисту певних інтересів. Підтвердженням стрімкого зростання ролі ПВК є дані американської організації «The International Consortium of Investigative Journalists», відповідно до яких у період з 1994 по 2006 р. лише міністерство оборони США уклало з такими компаніями 3601 контракт загальною вартістю понад 300 мільярдів доларів. Це вказує на близькі зв'язки між урядовими структурами США та керівництвом ПВК [8, с. 112].

Приватна корпорація DynCorp здійснює охорону американо-мексиканського кордону, надає послуги технічної безпеки президентам Афганістану і Гаїті, здійснювала ліквідацію наслідків урагану «Катрина». Річний дохід DynCorp складає 3 мільярди доларів, 96% з яких виплати від державних структур США. Це свідчить про поступову приватизацію державних функцій безпеки, що значно підвищує роль приватних суб'єктів у публічній сфері і руйнує монополію держави [6, с. 39]. Зрощення державного апарату США з приватним сектором найсильніше відбулося в період президентства Дж. Буша молодшого. Зокрема, тодішній віцепрезидент Дік Чейні був головою ради директорів приватної військової корпорації Halliburton, що дозволило йому безперешкодно лобювати інтереси даної організації. За схожим сценарієм розвивалося становлення однієї з найвідоміших американських ПВК Blackwater, якій завдяки протекції виконавчого директора ЦРУ Б. Кронгарда вдалося зростися з державним апаратом і монополізувати всі державні контракти у сфері безпеки і оборони. Blackwater отримала суттєву підтримку в Білому домі і Пентагоні, що дозволило їй в 2013 р. потрапити до першої десятки найприбутковіших ПВК з річним прибутком близько 1,3 мільярда доларів [6, с. 48].

Спроби дослідників класифікувати ПВК викликають не мало проблем. Специфіка їх діяльності не дозволяє встановити чіткі межі між типами виконуваних обов'язків. Проте можна умовно виокремити такі типи ПВК:

1) компанії військових послуг (military provider company) – беруть безпосередню участь у бойових діях або надають клієнтам тактичну підтримку;

2) консалтингові компанії (military consulting company) – надають консультації з приводу реформування і тренування збройних сил, навчання роботи з новими видами озброєння;

3) компанії військової підтримки (military support company) – займаються питаннями логістики, транспортування і будівництва військових об'єктів;

4) приватні охоронні компанії (ПОК) – надають послуги у сфері охорони об'єктів, розмінування, навчання підрозділів поліції та армії.

Інвестиційна фірма Merrill Lynch у 2007 р. опублікувала доповідь, яка стосувалася зростання витрат на утримання і розвиток приватного сектора безпеки. Зокрема, зазначалося, що на фінансування приватного насилля держави витрачають близько 2,5% ВВП, що складає 180 доларів на душу населення (У 2001 р. цей показник складав 135 доларів). Тобто останні декілька років стали періодом бурхливого розвитку приватизованого насилля. У цілому зростання таких витрат

за останнє десятиріччя становить 45% [11, с. 50]. На розширення сучасного ринку приватного насилля вказують щорічні дані грошового обсягу таких послуг. У 2010 р. цей обсяг становив 200 мільярдів доларів, а в 2012 р. – уже 350 мільярдів доларів [9, с. 90]. Діяльність головних міжнародних акторів не лише підриває суверенітет держави, а й обмежує її право на легітимне застосування насилля та прагне стати альтернативою для державних інститутів.

Широкий перелік напрямків діяльності приватних компаній може свідчити про втрату державою цілковитого контролю над ними і перетворення їх на самостійного і авторитетного гравця в рамках міжнародних відносин. Такі обставини ставлять під загрозу стабільність сучасних публічних інститутів і дотримання прав людини. Функціонування ПВК може бути яскравим прикладом того, як окремі групи інтересів можуть змінити баланс сил в окремій країні або цілому регіоні, не вдаючись до безпосередньої інтервенції. Зростаючий рівень глобалізації також відіграв свою вагомую роль у стрімкому залученні приватних суб'єктів до політичного життя держави. В умовах глобалізації не лише розширюється коло можливостей для встановлення зв'язків між державами, ПВК, терористами, повстанцями та організованою злочинністю, а й зростає перелік силових функцій, які вони можуть виконувати.

Висновки. Таким чином, значне поширення недержавних акторів свідчить про динамічну трансформацію сучасного політичного насилля і зміни в природі його суб'єктів. Тому міжнародна безпека вимагає вироблення ефективних механізмів координації між приватними організаціями та державними структурами. Сучасність демонструє нам стрімкі зміни в процесі приватизації політичного насилля. Швидко поширюються нові приватні учасники, які виконують все більший спектр функцій у сфері безпеки і політичного насилля, які раніше були одноосібною прерогативою держави. В іншому випадку держава, зрощуючись з корпораціями, сама перетворюється на приватного суб'єкта сучасного політичного насилля, головною особливістю якої є розмивання традиційного кордону в повноваженнях між державою та бізнесом у питаннях гарантування соціально-політичної, економічної, культурної та ідеологічної безпеки.

Бібліографічні посилання

1. Апухтин Ю.С. Частные военные компании: новая цель политической криминологии [Текст] / Ю.С. Апухтин // Криминология: вчера, сегодня, завтра. – 2009. – № 2 (17). – С. 104–107.
2. Балув Д. Понятие Human Security в современной политологии [Текст] / Д. Балув // Международные процессы. – 2003. – № 1. – С. 95–105.
3. Балув Д.Г. «Серые зоны» мировой политики [Текст] / Д.Г. Балув, А.А.Новосёлов ; отв. ред. М.А. Троицкий // Очерки текущей политики. – М., 2010. – Вып. 3. – 40 с.
4. Беллал А. Международное право и вооруженные негосударственные акторы в Афганистане [Текст] / А. Беллал, Ж. Джакка // Международный журнал Красного Креста. – 2011. – № 880–881. – С. 183–221.
5. Кашников Б.Н. Частные военные компании как морально-политическая проблема современности [Текст] / Б.Н. Кашников // Рос. науч. журн. – 2010. – № 6 (19). – С. 62–73.
6. Коновалов И.П. Эволюция частных военных компаний [Текст] / И.П. Коновалов, О.В. Валецкий. – М. : Пушкино, 2013. – 136 с.
7. Кревельд М. ван. Трансформация войны [Текст] / М. ван Кревельд. – М. : Альпина Бизнес Букс, 2005. – 344 с.
8. Левчук Н.Н. Приватизация войны: оплата по факту [Текст] / Н.Н. Левчук // Беларуская думка. – 2010. – № 8. – С. 111–115.
9. Михайленко А. Частные военные и охранные компании в России: быть или не быть? / А. Михайленко // Обозреватель. – 2013. – № 5. – С. 90–99.
10. Новикова Д.О. Государство, легитимное насилие и деятельность частных военно-охранных компаний в современном мире / Д.О. Новикова // Сравнит. политика. – 2011. – № 3. – С. 76–85.
11. Полтораков Ю. Приватизация насилия: социополитический контекст [Текст] / Ю. Полтораков // Политика и общество. – 2009. – № 10. – С. 45–52.
12. Avant D. The Privatization of Security and Change in the Control of Force [Text] / D. Avant // International Studies Perspectives. – 2004. – № 5. – P. 153–157.
13. Wulf H. Privatizing and internationalizing violence [Text] / H. Wulf // The Economics of Peace and Security Journal. – 2007. – № 1. – P. 35–40.
14. Wulf H. The Privatization of Violence: A Challenge to State-Building and Monopoly on Force [Text]

Кравченко В. Ю. Особенности приватизации политического насилия в контексте трансформации легитимности государственных институтов.

Исследованы степень и специфика влияния приватизации политического насилия на закономерности ослабления государственной монополии в сфере применения легитимного принуждения. Определены теоретические императивы качественного и количественного расширения субъектов негосударственного политического насилия: их историческое становление, типы, функции, нормативный статус и присутствие в политической плоскости. Проанализированы процессы и проблемы переоценки роли частных военных компаний при трансформации современных форм насилия.

Ключевые слова: политическое насилие, государство, легитимность, трансформация, частные военные компании.

Kravchenko V. Features privatization of political violence in the context of the transformation of the legitimacy of state institutions.

The main idea is to research the level and specificity of influence of the privatization on political violence laws weaken the state monopoly in the use of legitimate coercion. Outlines the theoretical imperatives of qualitative and quantitative expansion of non-state actors of political violence: their historical development, types, functions, regulatory status and presence in the political arena. We also emphasize attention on process of reassessment of the role and challenges of private military companies in transforming contemporary forms of violence.

A large spread of private actors indicates the dynamic transformation of contemporary political violence and changes in the nature of its business. Therefore, international security requires developing effective mechanisms for coordination between private organizations and government agencies. Today we demonstrate rapid changes in the privatization of political violence. Quickly apply a new private members who perform an increasing range of functions in the security and political violence that had previously been the sole preserve of the state. Otherwise, the state combining with corporations, it turns to private entity of contemporary political violence, the main feature of which is the blurring of the traditional boundaries of powers between the state and business in matters of ensuring socio-political, economic, cultural and ideological security.

Key words: political violence, state, legitimacy, transformation, private military company.

Надійшла до редколегії: 21.03.2014

УДК 323.21:321.7

В.В. Кривошеїн

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ПУБЛІЧНОЇ ПОЛІТИКИ В ПОЛІ СОЦІОЛОГІЧНОГО ТЕОРЕТИЗУВАННЯ

Визначено напрямки концептуалізації публічної політики в полі соціологічного теоретизування, розкрито зміст смислових сфер політичного (політики) і публічного, конкретизовано зв'язок терміна «публічний» із терміном «політика» у значенні «policy» (діяльність держави), визначено суспільний характер публічної політики.

Ключові слова: публічна політика, політика як «politics», політика як «policy», політика як «polity», діяльність держави, суспільна політика.

Постановка проблеми. Політику неможливо уявити без влади і владних відносин, тобто без спроможності, права і можливості одного соціального суб'єкта вирішальним чином впливати на дії іншого, спираючись на свою волю й авторитет, моральні й правові норми, звичаї і традиції, погрозу примусу і покарання тощо. Публічна влада – а саме вона є основою політики – це насамперед влада держави, і політика формується й існує тоді, коли суспільство в результаті свого розширення й ускладнення виявляється нездатним залишатися в рамках потестарної (додержавної) саморегуляції, самоврядування. У такому суспільстві виникає і зберігається об'єктивна потреба в забезпеченні зовнішнього контролю за поведінкою його членів та їх взаємин, а отже, і у виділенні для цього особливого прошарку людей, які здійснюють такий контроль і соціально-політичне регулювання.

Публічна влада, володарювання є атрибутом, невід'ємною властивістю політики. Між ними спостерігається найтісніший, органічний взаємозв'язок: з одного боку, влада є джерелом, основою і засобом утвердження і здійснення політики, а з іншого – саме здійснення певної політики обумовлює утвердження, функціонування і розвиток відповідної влади. Проте поняття влади ширше за поняття політики, оскільки влада може набувати не тільки політичного, але й економічного, духовно-ідеологічного характеру, не кажучи вже про індивідуальні та групові форми влади. У той же час неправомірно зводити політику лише до державної політики, оскільки першу здійснюють не тільки держава, але й інші соціальні суб'єкти (партії, класи, нації й інші етноси, громадські організації й об'єднання, окремі особистостями і т.д.).

Аналіз публікацій. Проблема публічної політики в сучасній соціально-політичній науці подана досить різноманітно як із погляду методології, так і з позиції емпірико-практичних досліджень. Серед учених, які розробляли даний концепт, можна назвати таких зарубіжних авторів, як Х. Арендт, П. Бурдьє, Ю. Габермас, А. Гайденхаймер, Х. Хекло, а також вітчизняних дослідників: Л.В. Сморгунова, О.І. Соловйова, В. Степаненко, О.А. Третьяка, Н.А. Шматка та ін.

Метою статті є визначення напрямків концептуалізації публічної політики в полі соціологічного теоретизування.

Викладення основного матеріалу. У контексті соціологічного теоретизування осмислення категорії «публічна політика» доцільно здійснювати через призму інших категорій: «публіка», «публічна сфера», «публічне поле», «публічний простір», «громадськість». Таким чином, соціально-політична наука має численні значеннєві інтерпретації категорії «публічна політика», які постійно, з огляду на часові й просторові зміни, коригують та доповнюють. Дискусійність даного терміна – одна з основних проблем, із якою стикаються вчені, намагаючись дати відповідь на питання про значення цього поняття.

Крім того, ще однією важливою проблемою щодо соціологічного визначення цього поняття є те, що воно «мандрує» від однієї дисципліни до іншої. На це, зокрема, звертає увагу французький соціолог М. Доган, який вважає, що запозичені поняття повинні бути адаптовані до контексту нової дисципліни, оскільки вони є не тільки термінами, але також і певними постулатами або ідеями [5, с. 118].

Уперше концептуалізували поняття «публічна політика» у полі соціологічного теоретизування в США, зокрема, у студіях Г. Лассвелла та представників Чиказької школи, які обґрунтували необхідність застосування кількісних методів аналізу в науковому й практичному житті американської держави. Г. Лассвелл дійшов до розуміння політики як засобу вирішення соціальних проблем (див.: [15]).

Розкриваючи зміст концепту «публічна політика», доцільно виділити в ньому дві смислові сфери – «політичне» («політика») і «публічне».

Смислове навантаження терміна «політичне» має три виміри, які дуже чітко зафіксовано в англійській мові. Політика як «*polisy*» – це план, курс дій, або «напрямок дій, що прийнятий і якого дотримується влада, керівники, політичні партії та ін.» (Тут і там переклад мій – В.К.) [17, р. 1497]. Саме в такому розумінні застосовують цей термін, коли говорять про державну політику та про її напрямки. Політика як «*politics*» – це «сфера взаємовідносин різних соціальних груп та індивідів з приводу використання інститутів публічної влади задля реалізації своїх суспільно значущих інтересів і потреб» [9, с. 6]. Політика як «*polity*» – це форма політики, тобто її організаційна структура, інститути, що надають їй стійкості, стабільності й здатності регулювати політичну поведінку людей (держави, партії, групи інтересів, закони, політичні та правові норми). Німецький політичний мислитель Клаус фон Байме, додержуючись такої ж позиції, визначає «*polity*» як політичний порядок («*politische Ordnung*»), «*politics*» – як процес прийняття політичних рішень і дій, пов'язані з цим процесом, а «*polisy*» – як результати здійснення таких дій [2, с. 12].

Сфера «*polisy*» пов'язана з політичною практикою (управлінською сферою),

яку здійснюють виконавці всіх рівнів в особі чиновників, державних службовців, функціонерів партій, організацій, об'єднань, корпорацій та ін. К. фон Байме услід за Г. Креллем зазначає: «Англійське «policy» має спільні коріння з німецьким словом «поліція» (Polizei). Поняття «Policey», «Policei» або «Pollicey» вперше з'являється між XV і XVI століттями. Під ним у просвітлених німецьких феодальних державах розуміли державне управління або управління внутрішніми справами, отже завданням «науки про поліцію» ... була підготовка для правителя добре освічених, лояльних держслужбовців. Якщо «Politeia» у Платона і Аристотеля ще мала тісний зв'язок з громадянством, з полісом, то німецьке поняття, що походить від нього, зосереджено на правлячій верхівці. Тільки протягом XVIII і XIX століть починає витіснятися на задній план широке поняття поліції (як всеохоплюючого державного врегулювання суспільних відносин), бо виникають спеціальні установи, що відповідають за безпеку й одержали назву поліції. Ці спеціалізовані інституції в майже усіх західних країнах з XIX століття відповідають за урегулювання внутрішніх конфліктів» [2, с. 16].

Ендрю Гейвуд визначає цілий спектр значень поняття «politics» – це: 1) політика як керування зокрема і як мистецтво курування взагалі; 2) політика як перемовини щодо громадських справ, насамперед у дусі демократичної участі громадськості; 3) політика як компроміс і консенсус; 4) політика як влада (владна політика) [там само, с. 13].

Американський науковець К. Райт називав «politics» «мистецтвом впливу, маніпулювання й контролю над основними політичними групами з метою сприяння діяльності союзницьких сил і протидії діям супротивників, що мають протилежні цілі» [16, р. 395].

Є і більш загальні, абстрактні визначення «politics». Наприклад, Ф. Гудноу визначав «politics» як «формулювання волі суспільства», а її основними механізмами – «діяльність політичних партій, весь електоральний процес і процес законотворчості» [Ibid., р. 395].

Для nhfrndfyuz політики як «policy» О. Кілієвич пропонує застосувати такий нескладний тест: якщо в разі заміни слова «політика» на слово «програма» смисл фрази суттєво не змінюється, тоді ми маємо справу з «policy» (державна політика – державна програма), в іншому випадку йдеться про «politics» [6, с. 54].

Сфера «policy» пов'язана з політичною практикою (управлінська сфера), яку здійснюють виконавці всіх рівнів в особі чиновників, державних службовців, функціонерів партій, організацій, об'єднань, корпорацій тощо. Сфера «politics» пов'язана з розробкою політичних програм, ідеологій, стратегій політичного розвитку та прийняттям рішень щодо шляхів, форм і засобів їх реалізації.

На думку Р. Арона, політика як «policy» – це програма, метод дій або самі дії, що їх здійснюватиме людина або група людей стосовно до якоїсь однієї проблеми чи сукупності проблем, які постають перед суспільством; політика як «politics» – це сфера суспільного життя, де конкурують або протистоять один одному різні політичні (у значенні «policy») напрями, всередині цієї сфери протидіють одна одній або групі, які мають власну «policy», тобто свої цілі, інтереси, а подекуди і свій світогляд [1, с. 21].

З огляду на ці обставини політичний світ являє собою дуже складний і багатошаровий комплекс явищ, інститутів, відносин, процесів тощо, які формують такі сфери суспільного життя, як державно-правова, партійна, виборча, політико-технологічна (прийняття політичних рішень), політико-світоглядна та деякі інші. Коли говорять про політичний світ, то мають на увазі перш за все сталі, застигли, статичні, наявні в кожному конкретному моменті феномени, структури, складові елементи, функції, умови для їхнього нормального функціонування, співвідношення і взаємодії один з одним тощо. Але політичний світ не обмежується лише статикою, він постійно змінюється. Ця відмінність у розумінні політичного світу етимологічно чітко зафіксовано в англійській мові: «policy» трактують як статистику політичного світу, «politics» – як його динаміку [7, с. 29].

У своїй статичності політичний світ є світ уявлень, сповненим безліччю забобонів,

засдалегідь сформованих ідей, улюблених фетишів та міфів. Але на відміну від фізичного світу, який теж даний людині лише в уявленнях, політичний світ не є інтерсуб'єктивно пізнаваним і стабільним. Тому політичні уявлення є компенсаторними механізмами, які дозволяють своїм суб'єктам пережити те, що могло б їх зруйнувати. Цілісна й зв'язана інтерпретація політичних феноменів також передбачає визнання того, що їх сутність пов'язана із свідомістю. У зв'язку з цим Жан-Марі Денкен зазначав: «Немає нічого політичного без свідомості. І саме в цьому контексті політичний аспект факту набуває волонтаристського та довільного характеру» [4, с. 31]. Існування політики безпосередньо обумовлене існуванням у свідомості своєрідного уявного світу, світу можливого й найкращого, що дублює деякою мірою реальний світ. Саме порівняння цих двох світів, на думку французького політолога, породжує політичну динаміку [там же, с. 37].

Проблематичним також є вживання прикметника «політичний» в українській мові. Якщо проаналізувати тлумачні словники англійської мови, то ми побачимо, що прикметник «political» пояснюють як «concerned with politics» або «connected with a political party» [17, р. 1497], тобто «такий, що належить, причетний до політики або пов'язаний із політичною партією». Отже, слово «political» уживають як прикметник, утворений від іменника «politics», а не «policy». Для уникнення плутанини із вживанням прикметника «політичний» доцільно застосувати його в контексті політики як «politics». Коли ж ідеться про політику як «policy», то доцільно вживати прикметник «public». Як уважає російський учений А.Ю. Сунгуров, ефективніше відносити термін «публічний» до політики у значенні «policy», включаючи у фокус розгляду характер, процедуру процесу розробки й реалізації програм діяльності влади різного рівня. Тобто під публічною політикою слід розуміти програми й пріоритети розвитку органів влади, механізми і технології їх реалізації, вироблені на основі та з урахуванням очікувань соціальних груп (страт) суспільства через їх представників.

Таким чином, владу можна вважати публічною, якщо вона прозора, ефективна, а також спрямована на вирішення проблем населення та користується його довірою [11].

Важливим у розумінні публічної політики є її зв'язок з діяльністю такого політичного інституту, як держава. У розрізі цього американський дослідник Дж. Андерсон визначив, що «публічна політика – це політика, вироблена урядовими чиновниками й органами влади та зачіпає значну кількість людей» [14, р. 20.]. Деталізуючи дане визначення, учений виділив декілька тлумачень поняття публічної політики, які стосуються стабільного цільового курсу дій уряду. По-перше, це визначення пов'язує політику здебільшого з цільовою або орієнтованою на досягнення певної мети дією, а не з випадковою поведінкою або випадковими інцидентами. По-друге, політика скоріше складається з певних цільових дій або системи дій, ужитих урядовцями протягом деякого періоду, а не з їх окремих дискретних рішень. По-третє, публічна політика формується у відповідь на політичні запити («political demands») або вимоги вживати або не вживати які-небудь дії для вирішення певних проблем. По-четверте, політика включатиме те, що уряд робить насправді, а не тільки те, що він має намір зробити чи декларує, що збирається зробити. По-п'яте, публічна політика може бути позитивною чи негативною. Деякі форми відкритих урядових заходів можуть бути пов'язані із проблемою, за якою був політичний запит (позитивна публічна політика), або урядовці можуть вирішити не вживати дій з деяких питань, які потребували урядового втручання (негативна публічна політика) [14, р. 20-23].

На Заході «public» як прикметник «policy» часто співвідносять із діями державної влади. Канадський політолог Л. Пал визначає «public policy» як «напрямок дії або утримання від неї, обрані державними органами для розв'язання певної проблеми або сукупності взаємно пов'язаних проблем» [9, с. 2]; Дж. Мангейм і Р. Річ визначають «public policy» як «регулярні дії або бездіяльність урядовців, що здійснюється по певних схемах» [8, с. 349]; у політичному словнику видавництва «Брунsvік» «public policy» визначено як «сукупність дій, які здійснюються

виборними або призначеними держслужбовцями й які ґрунтуються на чинних законодавчих актах» [16, р. 138]. Тобто «public policy» доцільно перекладати як «державна політика» і «public» як прикметник «policy» стосується дій політичних суб'єктів стосовно сфери державної політики. Прояснення щодо слововживання термінів «policy» і «politics» знаходимо в праці американських авторів Дж. Андерсона, Д. Бредді, С. Баллока, Дж. Стюарта «Public Policy and Politics in America», у якій, коли мова йде про дії американських органів влади, вживається термін «policy», але коли йдеться про дії не тільки державних структур, то застосовують термін «politics». Наприклад, коли мова йде про дії американського уряду у сфері енергетики – термін «energy policy» [13, р. 69], а коли йдеться про дії в цій галузі як державних, так і суспільних і комерційних організацій, то вживається термін «energy politics» [Ibid., р. 84]. На думку українського вченого О. Кілієвича, компромісом між «державна» та «публічна» міг би бути варіант «суспільна політика» – це підкреслювало б те, що політику застосовують у суспільстві й для суспільства і даний варіант співзвучний із усталеним поняттям «суспільний вибір» – «public choice» [6, с. 57].

Саме суспільний характер публічної політики дозволяє розглядати її крізь призму системного підходу. Російський дослідник А. Галкін пов'язує категорію «публічна сфера» із більш широким поняттям зворотного зв'язку, уведеним у науковий обіг Норбертом Вінером, який визначав його як найважливіший елемент аналітичної діяльності, що дозволяє усвідомити специфіку взаємодії в рамках будь-яких систем. Трактуювання терміна «публічна політика» у значенні системної категорії дозволяє розкрити нову системну якість політики як сучасної соціальної реальності, пов'язати її з іншими системними категоріями – такими як «демократія», «участь», «громадянське суспільство», «правова держава» [3, с. 72]. На системному характері публічної політики наголошує також Н.А. Шматко, визначаючи останню як «симбіоз політичної дії, наукової рефлексії та акта масмедійної комунікації» [12, с. 107].

На основі означених семантичних передумов, у ході соціологічного осмислення концепту «публічна політика» необхідно враховувати дві головні тенденції в інтерпретації цієї категорії: філософсько-аксіологічні уявлення про «публічне», предметно-практичне розуміння публічної політики як діяльній та інституційній категорії. У зв'язку з цим О.А. Третяк акцентує увагу на співвідношенні філософських фундаментальних положень із політичною практикою [11, с. 63]. Розширюючи просторове уявлення про публічне, а саме про публічну сферу політики, науковець зазначає, що остання є комплексним явищем, яке на сучасному етапі, з одного боку, відокремлює суспільну діяльність людини від інших систематизованих компонентів суспільства, таких як економіка, сфера соціальної допомоги й культурно-духовна діяльність людини, а з іншого – охоплює все суспільство на основі тематизації спільних інтересів [там само, с. 309].

Висновки. Таким чином, політику як предмет соціологічного дослідження слід розглядати крізь призму її публічної природи, публічно-владних відносин. Політика в цьому ракурсі є однією з основних сфер громадського життя, яка пов'язана з відносинами встановлення, організації, функціонування і зміни публічної влади.

Бібліографічні посилання

1. Арон Р. Тоталитаризм и демократия [Текст] / Р. Арон. – М. : Прогресс, 1993. – 251 с.
2. Байме К. фон. Політичні теорії сучасності [Текст] / К. фон Байме. – К. : Стило, 2008. – 396 с.
3. Галкин А. Модернизация, обратная связь и публичная сфера [Текст] / А. Галкин // Полития. – 2011. – № 1 (60). – С. 69–84.
4. Денкэн Ж.-М. Политическая наука [Текст] / Ж.-М. Денкэни. – М. : Изд-во МНЭПУ, 1993. – 162 с.
5. Доган М. Политическая наука и другие социальные науки [Текст] / М. Доган / Политическая наука: новые направления / под ред. Р. Гудина, Х.-Д. Клингеманна. – М., 1999. – С. 113–146.
6. Кілієвич О. Усталення термінології в галузі аналізу державної політики [Текст] / О. Кілієвич // Актуальні проблеми державного управління: 36 наук. пр. – Д., 2002. – Вип. 1. – С. 52–61.

7. Кривошеїн В.В. Системологія політичного світосприйняття [Текст]: монографія / В.В. Кривошеїн. – Д. : ДНУ, 2004. – 146 с.
8. Мангейм Д. Политология: методы исследования [Текст] / Д. Мангейм, Р. Рич. – М. : Весь мир, 1997. – 544 с.
9. Пал Л. Аналіз державної політики [Текст] / Л. Пал. – К. : Основи, 1999. – 422 с.
10. Сунгуров А.Ю. Публичная политика: в поисках определения [Электронный ресурс] / А.Ю. Сунгуров. – Режим доступа : <http://strategy-spb.ru/print.php?doc=414>. – Загл. с экрана
11. Третьак О.А. Публічна сфера політики демократичного суспільства: теоретико-концептуальні засади і напрямки структурної еволюції [Текст] / О.А. Третьак. – Д. : Вид-во Дніпропетр. ун-ту, 2012. – 376 с.
12. Шматко Н.А. Феномен публичной политики [Текст] / Н.А. Шматко // Социс. – № 7. – 2001. – С. 106–112.
13. Anderson J. Public Policy and Politics in America [Text] / J. Anderson, D. Braddy, C. Bullock III, J. Stewart. – California : Univ. of California Press, 1984. – 356 p.
14. Anderson J.E. Public Policymaking: an Introduction [Text] / J.E. Anderson. – NY, 2003. – P. 16–27
15. Lasswell H.D. Psychopathology and Politics [Text] / H. D. Lasswell. – Chicago : Univ. of Chicago Press, 1930. – 341 p.
16. Raymond W.J. Dictionary of Politics: Selected American and Foreign Legal and Political Terms [Text] / W.J. Raymond. – Lawrenceville, Va. : Brunswick Pub. Corp., 1992. – 760 p.
17. Webster's new universal unabridged Dictionary [Text]. – N.Y.: Barnes and Noble books, 2003. – 2264 p.

Кривошеин В.В. Концептуализация публичной политики в поле социологического теоретизирования.

Определены направления концептуализации публичной политики в поле социологического теоретизирования, раскрыто содержание смысловых сфер политического (политики) и публичного, конкретизирована связь термина «публичный» с термином «политика» в значении «policy» (деятельность государства), определен общественный характер публичной политики.

Ключевые слова: публичная политика, политика как «politics», политика как «policy», политика как «polity», деятельность государства, общественная политика.

Krivoshein V. Public policy conceptualization in the sociological theorizing field.

Comprehension of the category of 'public policy' is carried out with the help of 'the public', 'public sphere', 'public field', 'public space', 'the public'. In the field of sociological theorizing conceptualization of the notion of 'public policy' was first carried out in the writings H. Lasswell and the Chicago school.

The concept of 'public policy' is divided semantic sphere – political (politics) and public. Sphere of political has three dimensions: policy (plan a course of action or course of action adopted and adheres to the authorities, leaders of political parties and other); politics (the sphere of the relations of different social groups and individuals regarding the use of institutions of public authority for the implementation of their public interests and needs); polity (form policy, that is, its organizational structure, the institutions that provide it with sustainability, stability and ability to regulate the political behavior of people). The policy sphere is directly connected with the political practice (management sphere), performed by artists of all levels in the face of officials, public servants, officials of political parties, organizations, associations, corporations, etc. The concept of 'politics' is: 1) policy management and more widely in general, the art of management; 2) policy as negotiations for public affairs, above all in the spirit of democratic participation of the public; 3) policy as a compromise and consensus; 4) policy as power (power policy).

The concept focuses on public policy sphere, including the focus of consideration of the nature, the procedure of the development and implementation of programs of activity of authorities on different levels.

In general, public policy is a program and priorities of the authorities, mechanisms and technologies for their implementation are elaborated on the basis of and in view of expectations of social groups (strata) society through their representatives. This concept has a direct relationship with the state's activities, determining the actions or abstention from it, the elected government bodies to solve a particular problem or set of mutually connected problems.

Public policy has a pronounced social character. In the course of a sociological understanding of the concept of public policy must take into account two main trends: the philosophical and axiological idea of 'public'; the subject-practical understanding of public policy as a pragmatist and institutional categories.

Key words: public policy, politics, policy, polity, the activity of the state, social policy.

Надійшла до редколегії: 14.04.2014

УДК 323.2

А. Є. Лясота

*Дніпропетровський національний університет ім. О. Гончара*НЕУРЯДОВІ ГРОМАДСЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ ЯК ІНСТИТУТ
ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

Розглянуто актуальну проблематику становлення українського громадянського суспільства в умовах політичних, соціально-економічних, правових та духовних трансформацій. Особливу увагу приділено діяльності неурядових громадських організацій як одного з головних інститутів громадянського суспільства.

Ключові слова: громадянське суспільство, неурядові громадські організації.

Сучасні конституційні процеси в Україні можна охарактеризувати не лише як неоднозначність, а й динамічні. Ідеться не тільки про їх політико-правовий вимір, а передусім про розширення кола суб'єктів конституційно-правових відносин і оптимізацію їх правового статусу, удосконалення існуючих і утвердження нових інститутів держави й інститутів громадянського суспільства, трансформованих із політичної в конституційно-правову площину, які збагачують систему конституційного права та знаходять своє логічне продовження в системі чинного законодавства України.

Одним із пріоритетів національних інтересів України є розвиток громадянського суспільства і його демократичних інститутів. У зв'язку з цим особливої актуальності набувають дослідження теорії громадянського суспільства, його структури, правового статусу окремих інститутів, а саме неурядових громадських організацій. Для України характерна асиметричність у розвитку інститутів громадянського суспільства. З метою досягнути оптимальну рівновагу необхідно забезпечити інститути громадянського суспільства від надмірних обмежень і поза правового впливу. Жоден із його інститутів не повинен бути домінуючим, а їх взаємодія має утворювати єдину цілісну систему для досягнення синергетичного ефекту.

Розвиваючи думку про розширення кола учасників конституційних правовідносин, не можна обійти увагою й таку визначальну тенденцію сучасного вітчизняного правотворення, як унормування конституційної правосуб'єктності неурядових громадських організацій. Тобто теоретичний дискурс попередніх років про необхідність взаємодії держави і громадянського суспільства отримав своє продовження в законодавчому закріпленні принципів і форм такої співпраці, а самі інститути громадянського суспільства подолали усталений стереотип своєї аморфності й трансформуються в повноцінні суб'єкти конституційного права України.

Громадянське суспільство можна розглядати як самоорганізовану і саморегульовану сферу публічно-правових відносин у державі, утворювану вільними і рівноправними індивідами та створеними ними об'єднаннями громадян, які функціонують, формуючи соціальний капітал і здійснюючи контроль за органами державної влади, слугують підґрунтям демократії та визначальним чинником у розбудові правової держави. Тобто громадянське суспільство не можна ототожнювати з якимось одним суб'єктом публічно-правових відносин, оскільки ця категорія позначає передусім систему суспільних відносин, які виникають, змінюються та припиняються між безліччю їх різнопорядкових учасників.

Як відомо, розвинуте громадянське суспільство – невід'ємна складова всіх демократичних правових держав світу. Очевидно і навіть аксіоматично, що сильна держава неможлива без розвинутого громадянського суспільства, але громадянське суспільство та його інститути стають дієвим чинником державотворення лише за умови конструктивного й соціально відповідального діалогу з державою в межах правового поля. Прийнято вважати, що в основі розвинутого громадянського суспільства лежить активна діяльність інститутів громадянського суспільства.

При цьому термін «інститути громадянського суспільства» є настільки поширеним, що має декілька значень [2, с.45]. Під ним розуміють: суб'єктів, які в процесі своєї діяльності формують суспільні відносини, спрямовані на утвердження громадянського суспільства; інститути, що об'єднують у своєму складі норми конституційного та інших галузей права, які регулюють суспільні відносини у відповідній сфері і є складовими елементами багатовимірної системи конституційного права України; узагальнюючу назву для всіх упорядкованих і структурованих проявів громадянського суспільства тощо. Всі ці тлумачення заслуговують на увагу і в той же час жодне з них не має «монополії» на істину.

Визначальними для ідентифікації правосуб'єктності інститутів громадянського суспільства є правові форми їх діяльності. Так, особливого значення набуває проблема взаємодії інститутів громадянського суспільства з органами державної влади України. Нині ця взаємодія відбувається в таких правових формах: участь у розробці та обговоренні проектів нормативно-правових актів; залучення інститутів громадянського суспільства до надання соціальних послуг; здійснення інститутами громадянського суспільства громадського контролю за діяльністю органів державної влади у формі громадського моніторингу підготовки й виконання рішень, експертизи їх ефективності, подання органам державної влади експертних пропозицій, утворення спільних консультативно-дорадчих і експертних органів, рад, комісій, груп для забезпечення врахування громадської думки у формуванні та реалізації державної політики [1, с. 237] Здійснення органами державної влади моніторингу й аналізу громадської думки, забезпечення своєчасного публічного реагування на пропозиції та зауваження громадськості; ознайомлення широких верств населення з формами його участі у формуванні й реалізації державної політики, виконання спільних проектів інформаційного, аналітично-дослідного, благодійного і соціального спрямування тощо [11, с.88].

Запровадження наведених форм участі інститутів громадянського суспільства в керуванні державними справами на сьогодні визначене низкою нормативно-правових актів. Зокрема, Указом Президента України від 15 вересня 2005 р. № 1276 «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики», Постановою Кабінету Міністрів України від 15 жовтня 2004 р. № 1378 «Деякі питання забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики», Концепцією сприяння органами виконавчої влади розвитку громадянського суспільства, затвердженою розпорядженням Кабінету Міністрів України від 21 листопада 2007 р. №1035, Порядком сприяння проведення громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 5 листопада 2008 р. № 976 й іншими нормативно-правовими актами [9, с.167].

Аналіз сутності й змісту наведених правових актів дозволяє зробити висновок, що сучасна українська правотворча та правозастосовна практика відповідає вимогам, що ставляться до сучасних демократичних держав, створюючи всі необхідні передумови для самостійного вирішення громадськістю питання участі у прийнятті й реалізації рішень органів державної влади та місцевого самоврядування.

У свою чергу громадські організації, набуваючи правосуб'єктності, інституалізуються в правовому вимірі, тобто трансформуються в інститут конституційного права. Останній же є складовим елементом багатовимірної системи сучасного конституційного права України, під якою слід розуміти історично сформовану та обумовлену об'єктивними чинниками суспільного розвитку систему природного й позитивного, загальної та особливої частини, матеріального і процесуального, типового та колізійного, національного й міжнародного (європейського) конституційного права, які, у свою чергу, складаються з інститутів і норм конституційного права і регулюють політичні, економічні, соціальні, культурні (духовні), екологічні й інші найважливіші суспільні відносини, що є предметом конституційного права України. При цьому особливістю інституту громадських організацій є його комплексний характер – у

його складі поєднано норми і субінститути конституційного, адміністративного та інших галузей права, матеріального й процесуального, типового та колізійного, національного і міжнародного права.

Визначальним обов'язком правової держави є невтручання як у реалізацію громадянами права на свободу об'єднання, так і в діяльність самого об'єднання, за винятком обмежень, установлених законом в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей (частина перша ст. 36 Конституції України). Таким чином, у Конституції України унормовано межі втручання держави в реалізацію права громадян на свободу об'єднання. Передбачено (пункт 11 частини першої статті 92), що виключно законами визначаються засади утворення і діяльності об'єднань громадян.

На сьогодні правові та організаційні основи реалізації права на свободу об'єднання регулює Закон України «Про об'єднання громадян», який застарів і не гарантує дотримання європейських стандартів у сфері діяльності громадських організацій [12]. Чинне законодавство про громадські організації «консервує» низку серйозних проблем, а саме: зберігає ускладненість процедури державної реєстрації громадських організацій, обмежує діяльність громадських організацій за територіальною ознакою (чим осійніше територія статутної діяльності – тим складніший порядок її реєстрації), за змістом (наприклад, щодо захисту прав інших осіб), установлює державний контроль за статутною діяльністю громадських організацій, а також обмеження щодо їх безпосередньої господарської діяльності тощо. Ці та інші архаїзми українського законодавства стосовно громадських організацій, а також його неузгодженість із міжнародними зобов'язаннями нашої країни мають загалом негативний вплив на міжнародний імідж України як демократичної, соціальної та правової держави.

З метою забезпечити належне правове регулювання в зазначеній сфері в Міністерстві юстиції України було розроблено проект Закону України «Про громадські організації», який у встановленому порядку був унесений Урядом України на розгляд Верховної Ради України (№ 3371 від 14.11.2008 р.). Основними завданнями цього законопроекту стало визначення правових та організаційних основ реалізації права людини на свободу об'єднання, створення сприятливих умов для формування та діяльності громадських організацій щодо розвитку громадянського суспільства в Україні [12].

Законопроект «Про громадські організації» також став логічним продовженням ст. 11 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р., відповідно до якої кожен громадянин має право на свободу об'єднання з іншими особами та відповідно положень ст. 36 Конституції України.

У данному законопроекті, підготовленому Мін'юстом, ураховано досвід законодавчого забезпечення функціонування неурядових організацій у провідних європейських країнах, у тому числі положення «Фундаментальних принципів щодо статусу неурядових організацій в Європі» (прийняті учасниками багатосторонньої зустрічі, організованої Радою Європи 5 липня 2002 р.), які за своїм змістом визначають загальні засади формування національного законодавства держав-учасниць Ради Європи, що гарантує свободу об'єднань і регулює діяльність громадських організацій [11, с.56]. Також були враховані рекомендації Комітету Міністрів. Удосконалення законодавчого регулювання інституту громадських організацій обумовлене не лише нагальною необхідністю дотримання міжнародних стандартів у сфері прав людини, а й потребою системного правового регулювання відповідних правовідносин. Очевидно, що лише комплексне унормування основних складників інституту громадських організацій забезпечить його дієве функціонування та посилить систему інститутів громадянського суспільства в Україні.

Інститут громадських організацій, який є складовим елементом структури конституційного права України, має свою власну внутрішню будову, тобто структуру. Під нею слід розуміти внутрішню будову цього інституту, зміст якої

визначають генетико-онтологічними, предметно-функціональні й структурні правові зв'язки між нормами і субінститутами конституційного й інших галузей права, об'єднаними в межах вказаного інституту конституційного права України. Тобто структура інституту конституційного права України – це взаємозв'язок функціонально обумовлених і структурно упорядкованих його складових елементів.

Первинним елементом інституту громадянського суспільства є нормативне визначення однойменної категорії. У законопроекті запропоновано визначити громадську організацію як добровільне об'єднання осіб для здійснення і захисту прав і свобод, задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших суспільних інтересів [8, с. 19]. Тобто можна наголосити, що законопроект не обмежує право громадських організацій захищати виключно інтереси своїх членів, а забезпечує можливість діяти також і в інтересах інших суспільних груп.

Заслужують на увагу й принципи, покладені в основу організації та діяльності громадських організацій в Україні. У законопроекті визначено такі засади утворення і діяльності громадських організацій: добровільність участі в громадській організації; рівність членів громадської організації у вирішенні питань, пов'язаних з її діяльністю; демократичність внутрішніх процедур; рівність громадських організацій перед законом; самоврядність; законність; відкритого характеру діяльності тощо. До того ж громадські організації вільні у виборі напрямів і різновидів своєї діяльності.

Значну увагу приділено й порядку утворення громадських організацій в Україні. Із цією метою запроваджено принципово нові підходи до відповідної процедури. Так, у законопроекті розширено коло засновників громадських організацій, якими можуть бути громадяни України, іноземці або особи без громадянства, у тому числі у випадках, установлених законом: неповнолітні, юридичні особи приватного права. Законопроектом також передбачено, що кількість засновників громадської організації не може становити менше ніж три особи.

Ще одним аргументом на користь перегляду положень чинного закону та надання юридичним особам права засновувати громадські організації, а також бути їх учасниками, можуть слугувати положення Фундаментальних принципів щодо статусу неурядових організацій в Європі. У пункті 15 цих принципів указано, що «будь-яка особа, юридична або фізична, вітчизняна чи іноземна, або група таких осіб, не повинна обмежуватися у створенні неурядових організацій» [11, с.12]. У пункті ж 21 цього документа зазначено, що національне право не має невинувато обмежувати право будь-якої особи (фізичної чи юридичної) приєднуватися до неурядових організацій на основі членства. Право приєднуватися до певної неурядової організації має бути визначене насамперед відповідно до її статутів, але не зазнавати будь-якої необґрунтованої дискримінації.

Однією з новел законопроекту є підхід до діяльності громадських організацій без обмежень за територіальною ознакою (тобто без поділу громадських організацій на місцеві, всеукраїнські та міжнародні у розумінні чинного законодавства України), що дозволить громадським організаціям вільно здійснювати свою статутну діяльність на всій території України без перереєстрації. Таким чином, законопроект удосконалює правовий режим існування та дієвості інституту громадських організацій в Україні, унеможливує корупційні ризики щодо зловживань, пов'язаних із легалізацією відповідних суб'єктів правовідносин.

У зв'язку з цим законопроектом передбачена нова концепція легалізації громадських організацій Міністерством юстиції України та його територіальними органами. Їй здійснюватимуть за допомогою письмового повідомлення про заснування; реєстрації як юридичної особи; акредитації філії або представництва іноземної неурядової організації.

Державна реєстрація громадських організацій здійснюватиметься органом легалізації відповідно до Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців» з урахуванням особливостей, передбачених законопроектом. При цьому, одним із головних завдань законопроекту є узгодження

процедур державної реєстрації громадських організацій як юридичних осіб із нормами вказаного Закону [5].

Важливою складовою ланкою інституту громадських організацій в Україні є порядок їх легалізації. У законопроекті деталізовано всі етапи процедури легалізації, передбачено визначення чіткого, не дискримінаційного порівнянню з підприємницькими товариствами, порядку державної реєстрації, вичерпно визначено документи, необхідні для легалізації громадської організації, а також підстави для відмови в ній, зазначено, що розмір реєстраційного збору відповідає розміру, визначеному Законом України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців», при цьому документ про сплату необхідно подати після прийняття рішення про державну реєстрацію, встановлено термін реєстрації громадської організації протягом 10 робочих днів, легалізації громадської організації шляхом повідомлення – протягом 5 робочих днів, легалізації філії або представництва іноземної громадської (неурядової) організації – протягом 30 календарних днів (на сьогодні заяву про реєстрацію місцевої громадської організації розглядають у 3-денний строк, заяву про реєстрацію всеукраїнської та міжнародної громадської організації – протягом одного місяця після надходження документів). Новостворені організації повинні мати можливість підтверджувати свій всеукраїнський статус у будь-який час після державної реєстрації, без додаткових вимог щодо установчих документів і реєстрації.

Із метою забезпечити державні органи, громадян та юридичні особи достовірною інформацією про громадські організації, спілки громадських організацій, філії та представництва іноземних громадських (неурядових) організацій, легалізованих в Україні, Міністерство юстиції України, як передбачено відповідним законопроектом, вестиме Обліковий реєстр громадських організацій. При цьому інформація даного реєстру громадських організацій буде відкритою для ознайомлення і розміщуватиметься на офіційному веб-сайті Міністерства юстиції України.

Законопроектом суттєво змінено підхід до контрольних повноважень держави щодо діяльності громадських організацій, а саме: орган легалізації (Міністерство юстиції та його територіальні органи) матиме право перевіряти діяльність громадської організації на відповідність законодавству про громадські організації у порядку, затвердженому Кабінетом Міністрів України. Це унеможливить необґрунтоване втручання органів легалізації в легітимну діяльність громадських організацій.

Важливе значення має й такий елемент інституту громадських організацій, як правовий статус його основних суб'єктів. Так, ключовою новацією, передбаченою законопроектом, є визнання права громадських організацій здійснювати господарську діяльність для досягнення своїх статутних цілей, але без отримання прибутку. Схвалення цієї норми дозволить громадським організаціям надавати послуги, зберігаючи статус неприбуткової організації, що стало значною проблемою в розвитку законодавства про громадські організації. Крім того, у законопроекті значно розширено і перелік видів діяльності, які мають особливе значення для переважної більшості громадських організацій: представництво і захист інтересів осіб, можливість участі в керуванні державними справами, подання заяв та пропозицій органам державної влади тощо.

Невід'ємним складником інституту громадських організацій є й гарантії (позасудові та судові) їх діяльності. Законопроект значно обмежив підстави для ухвалення судових рішень про примусову ліквідацію громадських організацій. У разі прийняття розробленого законопроекту такому рішення повинне передувати накладення іншої санкції (попередження) або ж доведення фактів безпосереднього порушення конституційних обмежень.

Узагальнюючи вищевикладене, можна висловити сподівання, що ухвалення Верховною Радою України проаналізованого законопроекту дозволить здійснити якісне законодавче забезпечення інституту громадських організацій в Україні, а відтак забезпечити ефективне функціонування всієї системи

інститутів громадянського суспільства, оптимізувати шляхи і форми соціально відповідального діалогу між громадянським суспільством і правовою державою. До того ж відповідний Закон у разі його прийняття сприятиме забезпеченню прозорості законодавства, єдності нормативного регулювання та практики його застосування; мінімізації часових і майнових витрат у відносинах із владою в ході створення, функціонування та припинення діяльності громадських організацій; ліквідації територіальних обмежень діяльності громадських організацій; забезпеченню правової можливості для фізичних і юридичних осіб створювати максимально широкий спектр громадських організацій; розширенню правових можливостей громадських організацій щодо здійснення своєї діяльності, у тому числі й господарської, створенню правового підґрунтя для запровадження нових механізмів державного замовлення на надання громадськими організаціями окремих послуг на конкурсних засадах.

Бібліографічні посилання

1. Вінніков О. Фінансування організацій громадянського суспільства (ОГС) в Україні [Текст] / О. Вінніков // Пріоритети розвитку громадянського суспільства України. – К., 2008. – 341с.
2. Громадські організації в Україні у 2007 році : стат. бюл. [Текст] / Державний комітет статистики України. – К. : ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2008. – 117с.
3. Закон України «Про громадські організації» [Текст] // Відом. Верхов. Ради України. – 2013. – № 1. – Ст.1
4. Закон України «Про громадські організації» [Текст] // Відом. Верхов. Ради України. – 1992. – № 34. – Ст.504
5. Закон України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб - підприємців» [Текст] // Відом. Верхов. Ради України. – 2003. – № 31–32. – Ст. 263.
6. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (дата підписання: 04.11.1950 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.liga.kiev.ua/1_doc2.nsf/alldocact2/MU50K02U?OpenDocument – Заголовок з екрану.
7. Лациба М.В. Чому нам потрібен новий закон «Про громадські організації» [Текст] / М.В. Лациба, О.Ю. Вінніков, М.М. Слюсаревський ; Укр. незалеж. центр політ. дослідж. – К., 2008. – 387с. .
8. Лациба М. В. Як розуміти новий закон «Про громадські об'єднання» [Електронний ресурс] / М. В. Лациба, А. О. Шимчук. – Режим доступу : <http://www.usipr.kiev.ua> – Заголовок з екрану.
9. Стан та динаміка розвитку неурядових організацій України. 2002-2006 роки: звіт за даними дослідження [Текст] / Л. Паливода, О. Кікоть. – К. : БФ «Творчий центр Каунтерпарт», 2006. – 255с.
10. Українське суспільство 1992 – 2008. Соціологічний моніторинг [Текст] / за ред. В. Ворони, М. Шульги. – К. : Ін-т соціології НАН України, 2008. – 530 с.
11. Фундаментальні принципи щодо статусу неурядових організацій в Європі. Прийнято учасниками багатосторонньої зустрічі, організованою Радою Європи, Страсбург, 5 липня 2002 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_209/print1389977545882420 - Заголовок з екрану.
12. Закон України «Про об'єднання громадян» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2460-12> – Заголовок з екрану.

Лясота А.Е. Неправительственные гражданские организации как институт гражданского общества в Украине.

Рассмотрена актуальная проблематика становления украинского гражданского общества в условиях политических, социально-экономических, правовых и духовных трансформаций. Особое внимание в этом процессе уделено деятельности неправительственных гражданских организаций как одного из основных институтов гражданского общества.

Ключевые слова: гражданское общество, неправительственные организации.

Lyasota A. Non-governmental public organizations as institute of civil society are in Ukraine.

The article is sanctified to the actual range of problems of becoming of Ukrainian civil society in the conditions of political, socio-economic, legal and spiritual transformations. The special attention in this process an author spares to activity of ungovernmental public organizations as one of main institutes of civil society.

Modern constitutional processes in Ukraine are characterized by not only the ambiguousness but also dynamic. Speech goes not only about their politic-legal measuring, and foremost about expansion of circle of subjects of constitutionally-legal relations and optimization of them legal status, improvement of existing and claim of new institutes of the state and institutes of civil society, that is transformed from political in a constitutionally-legal plane and, the same, enrich the system of constitutional right and find the logical continuation in the system of current legislation of Ukraine.

One of priorities of national interests of Ukraine there is development of civil society and him democratic institutes. In this connection the special actuality is acquired by researches of theory of civil society, his structure, legal status him separate institutes, namely ungovernmental public organizations.

For Ukraine the characteristic asymmetrictness is in development of institutes of civil society. For the achievement of optimal equilibrium it is necessary to barrier the institutes of civil society from excessive limitations and for legal to influence. None of his institutes must prevail, and their co-operation must form the single integral system for the achievement of sinergistical effect.

Summarizing, it is possible to expound a hope, that the acceptance of this bill by Verkhovna Rada, will allow to carry out the quality legislative providing of institute of public organizations in Ukraine, and consequently - to provide the effective functioning of all system of institutes of civil society, optimize ways and forms of socially responsible dialogue between civil society and legal state. This bill, will assist providing of transparency of legislation, unity of the normative adjusting and practice of his application; minimizations of sentinel and property expenses in relationships with power at creation, functioning and stopping of activity of public organizations; liquidations of territorial limitations of activity of public organizations; to providing of legal possibility for physical and legal persons to create the maximally wide spectrum of public organizations; to expansion of legal possibilities of public organizations in relation to realization of the activity, including economic, to creation of legal soil for the input of new mechanisms of government order on a grant public organizations of separate services on competitive principles.

Key words: civil society; ungovernmental public organizations.

Надійшла до редколегії: 01.03.2014

УДК 327.5+321.01+328.161

С. В. Ставченко

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

КЕРУВАННЯ ПРОБЛЕМАМИ ЯК РІЗНОВИД ПРЕВЕНТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ АНТИКРИЗОВОГО УПРАВЛІННЯ В ПОЛІТИЦІ

Визначено, що одним із дієвих напрямків роботи щодо попередження криз у діяльності інституційних політичних суб'єктів є керування проблемами, яке передбачає комплекс дій, спрямованих на розуміння, мобілізацію, координацію та підпорядкування всіх функцій планування стратегії й тактики політичної організації. Показано, що в ході аналітичної підтримки дій із керування проблемами застосовують проблемний аналіз політичної ситуації, спрямований на усвідомлення сутності, специфіки тієї чи іншої проблеми і знаходження шляхів її вирішення, а також діагностичний аналіз, найбільш продуктивними напрямками якого є діагностичний експрес-аналіз та комплексний діагностичний аналіз. Наголошено, що важливим кроком аналітичних дій із реалізації процесу керування проблемами є оцінка можливих наслідків загострення проблеми, визначення пріоритетів, яку забезпечують процедурами SWOT-аналізу (що розкриває вплив чинників прямої дії зовнішнього середовища) і NPEST-аналізу (який розкриває вплив чинників непрямої дії зовнішнього середовища).

Ключові слова: антикризове управління, превентивні технології, керування проблемами, проблемний аналіз, діагностичний аналіз, SWOT-аналіз, NPEST-аналіз.

Постановка проблеми. Орієнтація на підвищення ефективності політичного керування в сучасному політичному дискурсі посідає провідне місце. Політичне керування здійснюють на різних рівнях політичних відносин, воно має свої універсальні та інструментальні функції, об'єкт, суб'єкт, стратегію і тактику, етапи та результат впливу. При цьому універсальні функції керування – це функції, пов'язані із загальною стратегією виживання, реформування, стабілізації або руйнування політичної системи, а інструментальні – похідні функції, спрямовані на забезпечення завдань та досягнення цілей керування.

Водночас ключовим питанням підвищення ефективності політичного керування є проблема політичної кризи та підходів до управління кризовими процесами в політиці. Цей комплекс заходів становить сферу антикризового управління. Класичне визначення антикризового управління дає російський дослідник Е.М. Коротков, який зазначає: «антикризове управління – це управління, яке ґрунтується на передбаченні (виділено мною. – С.С.) загрози кризи, аналізі її ознак заходів щодо зниження негативних наслідків і використання її чинників для подальшого розвитку. У найзагальнішому вигляді під антикризовим управлінням

варто розглядати таке управління, яке буде запобігати або пом'якшувати кризові ситуації» (тут і там переклад мій – С. С.) [2, с. 96]. Виходячи з цього визначення, у проблематиці антикризового управління чільне місце посідають превентивні технології. Їх значущість можна охарактеризувати відомою максимою: «Мудрець не той, хто виходить із найскрутніших ситуацій, а той, хто не потрапляє в них». Вважаємо, що ефективність керування якраз пов'язана з тим, щоб не потрапляти в кризові ситуації, вживати превентивні заходи з метою профілактики кризових станів.

Аналіз публікацій. Проблема превентивних технологій антикризового управління було розглянуто у працях як західних, так і вітчизняних дослідників. Зокрема, у працях Е. Дюркгейма, Г. Спенсера, Ф. Найта, Ф.Р. Фармера, а також А. Богданова, Д. Жовтуна, А. Зверінцева, В. Капустіна, Е. Короткова, С. Михайлова, В. Романова, Г. Ханова, В. Василенка, А. Гальчинського, М. Пірен, Г. Почепцова, В. Шарого, А. Чернявського та ін. У публікаціях згаданих авторів антикризове управління розглядають винятково як макроекономічну проблему, а превентивні технології розглянуто побічно, у контексті загальної проблематики.

Метою статті є розкриття технологічного потенціалу керування проблемами як комплексу запобіжних заходів антикризового управління в політиці.

Викладення основного матеріалу. Інституційний суб'єкт політичної діяльності постійно має бути готовим до виникнення кризових ситуацій. Із цією метою він повинен постійно здійснювати відповідну попереджувальну роботу ще на етапі формування проблеми. Надійним засобом вирішення цієї проблеми є технологія керування проблемами (від грец. *problema* – перешкода, труднощі, завдання), розроблена американськими фахівцями з паблік рілейшнз у 1970-х рр. Термін «керування проблемами» був запропонований Говардом Чейзом, який розкривав його зміст таким чином: «Керування проблемами – це здатність зрозуміти, мобілізувати, координувати й підкоряти всі функції планування стратегії й тактики, вся майстерність паблік рілейшнз спрямована на досягнення єдиної мети – активної участі в розробці політики стосовно суспільства, від якої залежить доля людей та інституту» [9, р. 1].

У цілому процес керування проблемами передбачає п'ять послідовних кроків (за Г. Чейзом):

- 1) ідентифікація проблем, на які організації слід звернути особливу увагу;
- 2) аналіз і визначення меж кожної проблеми стосовно її впливу на локалізовані групи громадськості;
- 3) виявлення та демонстрація альтернативних варіантів стратегії;
- 4) реалізація програми дій, націленої на поширення позицій організації та вплив на сприйняття проблеми;
- 5) оцінка результатів виконання програми з погляду досягнення мети організації [Ibid, р. 2].

У найзагальнішому вигляді схему процесу вироблення, прийняття та реалізації рішення з керування проблемами подано на малюнку. Вихідним елементом цієї схеми є ідентифікація значущої проблеми, що потребує певного рішення. У її першому блоці (I) здійснено аналіз проблеми та рішення, наслідком якого є формулювання альтернативних варіантів рішення у вигляді рекомендацій. У другому блоці (II) здійснено вибір одного з варіантів рішення і закріплення його в певній нормі (нормативному документі). Третій блок (III) забезпечує реалізацію – імплементацію – прийнятого рішення через конкретні дії. На цьому закінчується перша фаза циклу. Друга фаза передбачає оцінку ефективності та результативності прийнятих рішень. Оцінка може виявити нові проблеми, породжені вже практикою застосування минулих рішень і які потребують, у свою чергу, вироблення і прийняття коригуючих рішень, їх застосування та подальшої повторної оцінки. У цілому процес керування проблемами передбачає п'ять послідовних кроків (за Г. Чейзом):

- 1) ідентифікація проблем, на які організації варто звернути особливу увагу;
- 2) аналіз і визначення меж кожної проблеми з погляду її впливу на локалізовані

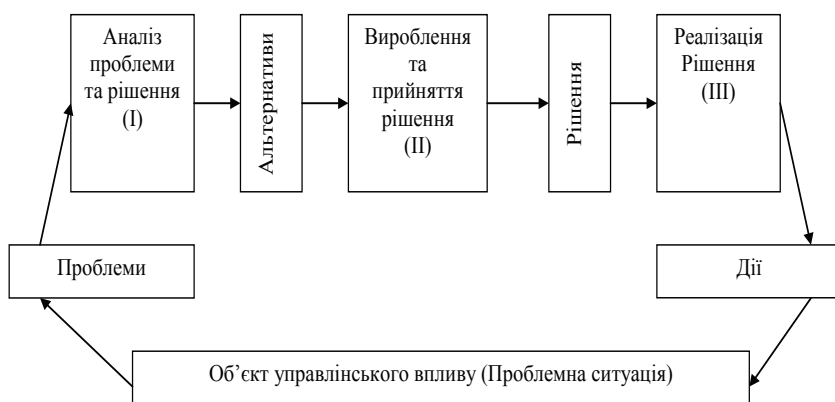
групи громадськості;

3) виявлення та демонстрація альтернативних варіантів стратегії;

4) реалізація програми дій, націленої на поширення позицій організації та вплив на сприйняття проблеми;

5) оцінка результатів виконання програми з погляду досягнення мети організації [9, р. 2].

У найзагальнішому плані процес вироблення, прийняття та реалізації рішення з керування проблемами представлений на рис. 1. Вихідним елементом цієї структури є ідентифікація значимої проблеми, що потребує певного рішення. У першому блоці схеми (I) здійснюється аналіз проблеми та рішення, наслідком якого є формулювання альтернативних варіантів рішення у формі рекомендацій. У другому блоці (II) здійснюється вибір одного з варіантів рішення і закріплення його в певній нормі (нормативному документі). Третій блок (III) забезпечує реалізацію – імплементацію – прийнятого рішення через конкретні дії. На цьому закінчується перша фаза циклу. Друга фаза передбачає оцінку ефективності та результативності прийнятих рішень. Оцінка може виявити нові проблеми, які породжені вже практикою застосування минулих рішень і які потребують, в свою чергу, вироблення і прийняття коригуючих рішень, їх застосування та подальшої повторної оцінки.

Рисунок 1. Процес вироблення, прийняття та реалізації рішення з керування проблемами

Проблемний аналіз структурно локалізований у першому блоці схеми (I), але змістовно він не обмежений сферою вироблення альтернативних варіантів рішення та оцінкою прийнятого рішення. Фахівці з керування проблемами повинні намагатися приймати ефективні варіанти рішення. Аналіз проблеми і рішення має бути доповнений аналізом прохідності рішення, який би враховував чинники та обставини, що здатні вплинути на долю рішення на стадії його прийняття (блок II). І нарешті, необхідним функціональним елементом проблемного аналізу є імплементаційний аналіз, який забезпечує успіх реалізації прийнятого рішення на практиці (блок III). Оскільки фахівці з керування проблемами, як правило, не є особами, які приймають рішення, ані їх виконавцями, аналіз прохідності рішення та імплементаційний аналіз мають бути здійснені попередньо й міститися в запропонованих рекомендаціях.

Процес керування проблемами в розгорнутому вигляді повинен передбачати такі блоки:

- передбачення проблем. Як правило, процес керування проблемами вимагає їх передбачення за 1,5–3 роки до можливого перетворення на кризу. Тобто це ще не планування заходів із подолання кризи і не планування виходу із кризи, а передкризове планування. Тобто керування проблемами має справу з явищем, що може призвести до загострення ситуації через певний час, тому його слід відрізняти від тих аспектів планування, які зазвичай здійснюються під час кризи;

- селективна ідентифікація проблем. Інституційний суб'єкт політичної діяльності може одночасно вирішувати лише декілька найбільш важливих

проблем. Враховуюче це, для ефективного керування проблемами слід у центрі уваги постійно тримати від 5 до 10 конкретних пріоритетних проблем, особливо тих, які є життєво важливими для інституційного суб'єкта політичної діяльності;

- увага до сильних і слабких місць. Більшість передбачуваних заздалегідь проблем, з одного боку, надають інституційному суб'єкту політичної діяльності шанси для свого зміцнення, використання резервів, а з іншого – містять загрози;

- планування в напрямку «зовні всередину». Інституційний суб'єкт політичної діяльності має пам'ятати, що зовнішнє середовище, а не внутрішня стратегія обумовлює селекцію пріоритетних проблем. Саме цим керування проблемами відрізняється від звичайного підходу до стратегічного планування, що значною мірою визначається внутрішніми проблемами й завданнями організації. Тобто керування проблемами багато в чому обумовлено зовнішніми факторами;

- орієнтація на одержання користі. Незважаючи на те що багато людей розцінюють керування проблемами як очікування кризи, справжньою його метою має бути захист інституційного суб'єкта політичної діяльності від впливу зовнішніх чинників і посилення його ділової активності за рахунок нейтралізації факторів, що становлять загрозу наявним у суб'єкта перевагам;

- складання графіка дій. Загальний процес керування проблемами, що передбачає їх ідентифікацію й упорядкування повинен передбачати також і загальну політику, програми й графік їх вирішення проблем. Виходячи з цього, можна сформулювати важливий принцип процесу керування проблемами: «Дія – це ключ до процесу ефективного керування проблемами»;

- підтримка з боку керівництва. Будь-які дії, пов'язані з процесом керування проблемами, необхідно погоджувати з керівництвом політичної організації, заручившись його довірою та підтримкою. Без санкцій керівництва схвалення та здійснення заходів із керування проблемами неможливо [10, р. 442–445].

Реалізація керування проблемами повинна починатися з визначення проблеми за допомогою традиційних методів дослідження (як кількісних, так і якісних). Проблемний аналіз припускає усвідомлення сутності, специфіки тієї чи іншої проблеми і знаходження шляхів її вирішення.

Повний цикл розумових дій від виникнення проблемної ситуації до її вирішення налічує декілька етапів:

- виникнення проблеми;
- усвідомлення труднощів і постановка проблеми;
- знаходження рішення шляхом здогаду чи висування, обґрунтування гіпотези;
- доведення гіпотези;
- перевірка правильності вирішення проблем (верифікація).

Технологія проблемного аналізу передбачає аналітичну роботу з класифікації проблем у таких напрямках:

1. Формулювання проблеми як незадоволеної суспільної потреби.
2. Просторово-часова констатація проблеми, що передбачає визначення просторових і часових меж проблеми.
3. З'ясування типу, характеру проблеми, її основних системних характеристик (структури, функцій тощо).
4. Виявлення закономірностей розвитку проблеми, її наслідків.
5. Діагностика принципової можливості вирішення проблеми.
6. Визначення ресурсів, необхідних для вирішення проблеми.
7. Вироблення організаційно-управлінських технологій вирішення проблеми.
8. Вирішення проблеми.

Проблемний аналіз може бути доповнений діагностичним аналізом (від грец. *diagnosis* – розпізнавання, визначення), застосування якого дозволяє політичному актору бути обізнаним щодо останніх дій своїх союзників і конкурентів, мати відомості про потенціал своїх противників, про реальну розстановку сил на політичній арені, про внутригрупову боротьбу всередині правлячої еліти, про настрої серед громадськості (внутрішньої та зовнішньої) та ін. У цілому діагностичний аналіз спрямований на визначення об'єктивного стану обраних

параметрів у діяльності організації щодо відповідності поставленим цілям і завданням, вивчення відхилень від нормального стану об'єкта діагностування, причин цих відхилень, тривалості їх перебігу, їх інтерпретація для формування висновків і рекомендацій.

За допомогою діагностичного аналізу не можна вирішувати вже наявні проблеми, проте можна виявити потенційні можливості виникнення проблемних ситуацій, а також прозондувати можливість оптимізації діяльності політичного суб'єкта на певних напрямках. У ході здійснення діагностичного аналізу можливо виявити наявність непоміченої до цього проблеми.

Основними завданнями процесу діагностування є:

- вивчення й оцінка стану об'єкта в умовах обмеженої інформації;
- визначення відхилень від нормального або оптимального стану об'єкта дослідження;
- дослідження причин цих відхилень та виявлення причинно-наслідкових зв'язків між показниками;
- інтерпретація параметрів, процесів і тенденцій, що відбуваються;
- підготовка коригуючих рішень щодо оптимізації діяльності об'єкта (окремих його елементів) та способів їх реалізації;
- розробка й адаптація інструментарію діагностики для здійснення досліджень.

Залежно від масштабів, цілей і напрямків діагностичного аналізу, а також доступної інформації про проблемні ділянки діяльності доцільно здійснювати:

- діагностичний експрес-аналіз;
- комплексний діагностичний аналіз;
- діагностичний аналіз функціональних напрямків (підсистем керування);
- діагностичний аналіз прикладних питань;
- діагностику проблемних зон;
- діагностику в проекті організаційного розвитку.

Найчастіше для оцінювання результатів або стану інституційного суб'єкта політичної діяльності застосовують такі види діагностики:

1. Експрес-діагностика – це невелике дослідження різних аспектів діяльності політичного суб'єкта з метою виявити проблемні ділянки й одержати попередні оцінки поточного стану. Експрес-діагностика є первинним етапом перетворень, здійснених із залученням сторонніх консультантів, із її допомогою можна виробити єдине бачення керівництвом і зовнішніми консультантами поточного стану й проблем організації.

2. Детальна (комплексна) діагностика – більш розгорнуте аналітичне дослідження, що дає глибоке розуміння поточної ситуації, є основою для розробки як стратегії перетворень у певних сферах діяльності, так і переліку конкретних заходів для досягнення запланованих результатів. Дану діагностику можна здійснювати за всіма аспектами діяльності або сфокусуватися на якому-небудь одному чи декількох напрямках. Комплексна діагностика необхідна, коли існуюча (або відсутня) в організації система моніторингу поточної діяльності не дозволяє визначити основні проблеми, причини їх виникнення і послідовність їх вирішення. Проте навіть коли сфери перетворень очевидні й чітко окреслені бажано, щоб за іншими (суміжними) напрямками було здійснено експрес-діагностику. Це забезпечить синхронність перетворень, здійснених в одній сфері зі сформованою практикою господарювання в інших сферах (детальніше про це див.: [4; 6–7]).

Наступним кроком аналітичних дій із реалізації процесу керування проблемами є оцінка можливих наслідків загострення проблеми, визначення пріоритетів. Цю процедуру доцільно проводити за допомогою SWOT-аналізу, де S (strength) – сильні сторони внутрішнього середовища організації; W (weakness) – її слабкі сторони; O (opportunities) – можливості зовнішнього середовища організації і T (threats) – її загрози. Тут внутрішнє середовище репрезентоване такими чинниками: сильні сторони – це властивість організації, яка за умови синтезу з можливостями зовнішнього середовища забезпечує прискорене її просування до досягнення системи цілей; слабкі сторони – це негативна властивість

організації, яка визначає її гальмування в процесі руху до досягнення системи цілей. Гальмування стає істотним у разі злиття (синтезу) основних недоліків організаційної системи з істотними загрозами зовнішнього середовища. Зовнішнє середовище репрезентоване такими чинниками: можливості – це події, які, за наявності сильних сторін в організації здатні забезпечити (безпосередньо або опосередковано) приріст цільових показників (комерційних, соціальних, екологічних); загрози – це події, які у поєднанні зі слабкими сторонами організації зумовлюють зниження величини цільових показників (аж до критичного).

При цьому важливо чітко уявляти взаємозв'язок SWOT-аналізу [3, с. 18] зі стратегією організації, а також усвідомлювати його призначення. Цей взаємозв'язок має двоїстий характер: з одного боку, наявність стратегічних цілей визначає можливість вимірювати SWOT-чинники, а з іншого – після визначення величини SWOT-чинників з'являється можливість точніше визначити величину цільових показників базової стратегії в рамках нормативної моделі задання цілей.

У цілому за допомогою методики SWOT виконують такі завдання:

1. Забезпечують чітке бачення системи сприятливих можливостей і загроз зовнішнього середовища, з одного боку, сильних і слабких сторін внутрішнього середовища організації – з іншого.

2. Здійснюють на основі синтезу SWOT-чинників організацію відповідних реакцій – рішень суб'єкта у вигляді ефективних, резонансних впливів на організацію на якісно новому рівні. Такий підхід реалізують під час організації керування проблемами.

3. SWOT-аналіз визначає можливість виявлення тенденцій і закономірностей для розробки прогнозних сценаріїв.

4. Синтез SWOT-чинників є основою гармонізації стратегічних і тактичних цілей організації (див.: [8, с. 45–46]).

У рамках забезпечення керування проблемами методику SWOT-аналізу, за допомогою якої розкривають вплив чинників безпосередньої дії (ЧБД) зовнішнього середовища, доцільно доповнити методикою, за допомогою якої розкривають вплив чинників опосередкованої дії (ЧОД) зовнішнього середовища. Вивчення ЧБД логічно починати з аналізу споживачів, оскільки саме споживачі передусім впливають на результативність організації. За Д. Аакером, вивчення покупців «може бути передбачати такі складові: виявлення сегментів ринку, аналіз мотивації покупців і пошук незадоволених потреб» [1, с. 115].

Аналіз ЧОД забезпечують методикою PEST-аналіз, де виділяють такі сфери: політичну (P, policy), економічну (E, economy), соціальну (S, society) і науково-технічну (T, technique). При цьому інколи додають ще сферу природи (N, nature), тому аббревіатуру PEST доцільно замінити на NPEST.

У цілому аналітичну роботу з керування проблемами краще доручити спеціальному підрозділу – проблемному комітету, до складу якого можна включити керівників усіх структурних підрозділів політичної організації, а також представників юридичної служби. Після здійснення такої аналітичної роботи інституційному суб'єкту політичної діяльності доцільно зробити заяву про свою позицію з окремих проблем, довести до відома громадськості напрямок своєї політики. І нарешті, для досягнення бажаних результатів інституційний суб'єкт політичної діяльності повинен скласти план дій і реагування на проблеми. У зв'язку з цим В.Г. Королько наголошує на важливості координації всіх видів роботи – лобістських зусиль організації, виступів керівників, реклами й зв'язків із цільовими групами як внутрішньої, так і зовнішньої громадськості – з метою поширити інформацію про ступінь ризику й способи його запобігання тощо. [5, с. 328].

Висновки. Таким чином, одним із дієвих напрямків роботи з попередження криз у діяльності інституційних політичних суб'єктів є керування проблемами, яке передбачає комплекс дій, спрямованих на розуміння, мобілізацію, координацію та підпорядкування всіх функцій планування стратегії й тактики політичної організації. У ході аналітичної підтримки дій із керування проблемами

застосовують проблемний аналіз політичної ситуації, який спрямований на усвідомлення сутності, специфіки тієї чи іншої проблеми і знаходження шляхів її вирішення, а також діагностичний аналіз, найбільш продуктивними напрямками якого є діагностичний експрес-аналіз та комплексний діагностичний аналіз. Важливим кроком аналітичних дій із реалізації процесу керування проблемами є оцінка можливих наслідків загострення проблеми, визначення пріоритетів, яку забезпечують за допомогою процедур SWOT-аналізу (який розкриває вплив чинників безпосередньої дії зовнішнього середовища) і NPEST-аналізу (який розкриває вплив чинників опосередкованої дії зовнішнього середовища).

Бібліографічні посилання

1. Аакер Д. Стратегическое рыночное управление [Текст] / Д. Аакер ; пер. с англ. – СПб : Питер, 2002. – 544 с.
2. Атикризисное управление [Текст] / под ред. проф. Э.М. Короткова. – М. : ИНФРА-М, 2010. – 620 с.
3. Дженстер П. Анализ сильных и слабых сторон компании: определение стратегических возможностей [Текст] / П. Дженстер, Д. Хасси. – М. : Вильямс, 2004. – 368 с.
4. Камерон К. Диагностика и изменение организационной культуры [Текст] / К. Камерон, Р. Куинн. – СПб. : Питер, 2001. – 320 с.
5. Королько В.Г. Основы публичных отношений [Текст] / В.Г. Королько. – М. : Рефл-бук ; К. : Ваклер, 2001. – 528 с.
6. Раппопорт В. Диагностика управления: практический опыт и рекомендации [Текст] / В. Раппопорт. – М. : Экономика, 1988. – 128 с.
7. Трененков Е.М. Диагностика в антикризисном управлении [Текст] / Е.М. Трененков, С.А. Дведенидова // Менеджмент в России и за рубежом. – 2002. – № 1. – С. 3–25.
8. Учитель Ю.Г. SWOT-анализ и синтез – основа формирования стратегии организации [Текст] / Ю.Г. Учитель. – Барнаул : Изд-во Алтайского ун-та, 2007. – 159 с.
9. Chase W.H. Issues Management Conference – A Special Report [Text] / W.H. Chase // Corporate Public Issues. – 1982. – Vol. 7, № 23. – P. 1–2.
10. Seitel F.P. The Practice of Public Relations [Text] / F.P. Seitel. – New Jersey : Pearson Education, Ltd, 2013. – 456 p.

Ставченко С.В. Управление проблемами как разновидность превентивных технологий антикризисного управления в политике/

Определено, что одним из действенных направлений работы по предупреждению кризисов в деятельности институциональных политических субъектов является управление проблемами, которое предусматривает комплекс действий, направленных на понимание, мобилизацию, координацию и подчинение всех функций планирования стратегии и тактики политической организации. Показано, что в ходе аналитической поддержки действий по управлению проблемами применяется проблемный анализ политической ситуации, который направлен на осознание сущности, специфичности той или иной проблемы и нахождение путей ее решения, а также диагностический анализ, наиболее продуктивными направлениями которого являются диагностический экспрес-анализ и комплексный диагностический анализ. Подчеркивается, что важным шагом аналитических действий по реализации процесса управления проблемами является оценка возможных последствий обострения проблемы, определение приоритетов, что обеспечивается процедурами SWOT-анализа (который раскрывает влияние факторов прямого действия внешней среды) и NPEST-анализа (который раскрывает влияние факторов косвенного действия внешней среды).

Ключевые слова: антикризисное управление, превентивные технологии, управление проблемами, проблемный анализ, диагностический анализ, SWOT-анализ, NPEST-анализ.

Stavchenko S. Control problems as a form of preventive crisis management technologies in politics.

Work on the prevention of crises in the activities of the institutional political subjects should be conducted at the stage of nucleation problems. One of the directions of preventive anti-crisis technologies is a problem management (innovation by H. Chase). This period in terms of political activity involves the ability to understand, to mobilize, coordinate and submit all the functions of strategy and tactics of the political organization.

The process of problem management involves problem identification, analysis and determination of the boundaries of each problem from the point of view of its influence on localised groups of the public; identification and demonstration of alternative strategies; implementation of the programme of action to prevent the crisis; evaluation of the results program execution.

The process of problem management unfolds technological blocks: foresight problems; selective identification of problems; attention to the strengths and weaknesses in the activities of the institutional

political subject; planning in the direction of «outside-in»; orientation to benefit; scheduling actions; support from the leadership of the institutional political subject.

The problem analysis of the political situation is aimed at understanding the entity, specifics of one or another problem and searching for its solutions. Along with problem analysis is a complex of analytical management problems need to be supplemented diagnostic analysis, which provides a political actor to be informed about recent activities of his allies and competitors, to have information about potential opponents, the real alignment of forces in the political arena, on vnutriigrovy struggle within the ruling elite, the mood among the public (internal and external), and other The most productive direction of diagnosing problems is rapid diagnostic analysis and a comprehensive diagnosis.

An important step analytical actions on realization of the process of problem management is the evaluation of possible consequences of acute problems, define priorities, which is ensured by the procedures of the SWOT analysis (which reveals the influence of the factors of direct influence of the external environment) and NPEST-analysis (which reveals the influence factors indirect impact of the external environment).

Key words: crisis management, preventive technologies, problem management, problem analysis, diagnostic analysis, SWOT-analysis, NPEST-analysis.

Надійшла до редколегії: 14.04.2014

УДК 323:321

О. А. Третьак

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ПУБЛІЧНА СФЕРА ПОЛІТИКИ ТА ІНСТИТУЦІЙНА СТРУКТУРА ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ: ВЗАЄМОДОПОВНЕННЯ ЧИ АЛЬТЕРНАТИВНІ ВИМІРИ ПОЛІТИЧНОЇ ДІЙСНОСТІ?

Розглянуто взаємодію концептуального змісту понять «публічна сфера політики» та «політична система» в умовах національних політич і формування глобальної системи політичного керування. Акцентовано увагу на інституційних засадах державно-громадської комунікації. Проаналізовано взаємозв'язок між демократичною легітимністю політичної системи та функціонуванням публічної сфери політики.

Ключові слова: публічна сфера політики, політична комунікація, політична система, громадськість, політичний інтернет-простір

Постановка проблеми. У контексті розкриття евристичного потенціалу комунікаційної парадигми для дослідження фундаментальних проблем політичної системи важливим є розуміння того, що публічна сфера політики є новим образом суспільства, який є орієнтиром існуючих практик політичної взаємодії та способів реалізації політичної прагматики. Глибинне осмислення складників майбутнього образу політики на рівні публічних комунікацій дає досить конкретну доктринальну основу для напрямків імовірного розвитку політичної системи. Конституювання публічної сфери політики, маючи комунікативно-теоретичне підґрунтя, потребує популяризації та поширення в наукових і політико-прагматичних колах.

Водночас для сучасної політичної науки актуальне питання стосовно визначення суб'єктів політичної публічної сфери, особливостей диференціювання публічних ораторів, способу аналізування якості та значущості виступів у межах національного та глобального публічних дискурсів. Ці питання залишаються без відповіді в концепціях політичної комунікації, розроблюваних на основі теорії політичної системи та в політичній соціології, яка розглядає політично орієнтовану соціальну структуру суспільства. Отже, питанням, актуальним для нової політологічної теорії, є механізми зародження консенсусу в сучасному суспільстві як основи для прийняття демократичних політичних рішень і демократичного формування владних інститутів. Саме на цій основі і може розвинути теорія поєднання політичних інститутів і публічної сфери в єдиній теоретичній перспективі.

Серед останніх публікацій, на які спирається автор, чільне місце посідає докторська дисертація Р.В. Войтович «Вплив глобалізації на систему державного

управління» [1], в якій здійснено концептуальний аналіз теоретико-методологічних засад і механізмів впливу глобалізації на систему державного керування, розроблено новий підхід щодо розуміння «глобальної демократії», визначено її форми, рівні та критерії. Цікавою є й праця В.О. Шевчук «Влада у неklasичних формах демократії: політико-антропологічний вимір» [6], в якій визначено та проаналізовано найперспективніші напрямки політико-антропологічної методології дослідження транзитивної влади. У виданні українського фахівця В.В. Сидоренка [4] досліджено питання щодо вдосконалення механізмів реалізації прав громадян шляхом підвищення ролі місцевого самоврядування за допомогою опосередкованої участі великої кількості громадян у прийнятті рішень на місцевому рівні на основі спеціальної інфраструктури – пунктів колективного доступу.

Метою статті є обґрунтування парадигмальної взаємодоповнюваності понять «публічна сфера політики» та «політична система» в умовах сучасної демократії і глобального розвитку. Завданнями статті є вивчення інституційної структури публічної сфери політики як корелятивної з комунікаційною інфраструктурою сучасних національних політичних систем та глобальної системи політичного керування.

Виклад основного матеріалу. Інституалізація нових соціальних практик є підґрунтям для прогресування публічної сфери політики. Позаполітичні публічні практики стають більш поширеними, насамперед у контексті розвитку соціальних мереж. Приватне життя людини публікують і деталізують. За цих умов, публічна сфера політики, з одного боку, збагачується, а з іншого – засмічується великою кількістю не апробованої політичної інформації, а також некваліфікованими політичними публічними виступами. Це дещо звужує можливості раціональної реконструкції публічної сфери політики національного та глобального рівня. Як вважають російські фахівці, «Інтернет надає своїм членам ряд істотних переваг у вираженні громадянських позицій та участі в обговоренні актуальних суспільних проблем. По-перше, Інтернет стирає географічні рамки, і, незалежно від місця знаходження, кожна людина, підключена до Мережі, може висловити свою думку. Причому комунікація може йти як в режимі реального часу (онлайн), так і з відстрочкою отримання повідомлення (оффлайн). Другою значущою характеристикою віртуального простору є відносна легкість доступу в мережі Інтернет до інформаційного «рупора», в порівнянні з традиційними ЗМІ. Ці дві переваги разом з наявністю вільного, неконтрольованого владою комунікаційного простору, в якому можна легко спілкуватися без істотних обмежень, робить Інтернет ідеальним місцем дислокації для опозиціонерів та інших громадян, які хочуть реалізувати в мережі свої громадянські права за допомогою нових соціальних практик» (тут і далі переклад мій – *О.Т.*) [3].

Одночасно з конструктивними рисами, інтернет-комунікації як структурно-інституційна основа публічної сфери політики глобального рівня висувають низку викликів. Вони пов'язані з широким простором інтернет-спілкування та неможливістю відразу заповнити всі лакуни політичного представництва якісними публічними виступами. Крім того, традиційні актори публічної сфери політики прагнуть до обмеження свободи неконтрольованої політичної участі. «При всіх позитивних змінах в громадському дискурсі завдяки мережі Інтернет, є кілька моментів, які не можуть не викликати побоювання : 1) поступове насичення мережевого простору акторами-маніпуляторами і акторами-фальсифікаторами, в завдання яких входить використання інформаційних важелів впливу для проведення інформаційних війн проти рядових акторів-громадян з метою компрометації і спростування наданої ними суспільно важливої інформації; 2) у більшості країн Інтернет так чи інакше контролюється владою під приводом боротьби з протизаконними діями, такими як хакерські атаки, націоналізм, непристойності, порушення авторських прав, порнографія, підготовка терористичних акцій, шахрайство та незаконні азартні ігри. Є обґрунтовані побоювання, що цей контроль може рано чи пізно привести до зниження свободи

слова в Інтернеті; 3) віртуалізація суспільства в майбутньому може призвести до того, що громадянська консолідація не буде виходити за рамки віртуального простору і віртуальні дискусії перестануть стимулювати до громадянських дій в реальності», стверджують М.Ю. Казаков та В.А. Кутирєв [3].

Взаємодія держави і новітніх форм масової дисперсної політичної комунікації становить процесуальне підґрунтя перспективного розвитку сучасної публічної сфери політики. Водночас зниження ролі держави в міжнародних справах і формування мегатенденцій глобального керування надають статусу недержавної публічної політичної активності постійно діючого елементу глобальної політичної структури. Держави як дискурсивні актори мають певну перевагу в реалізації публічної дискурсивної активності. Однак через традиційний консерватизм й обмежені можливості модернізації, гнучкого реагування держава поступається іншим діючим особам публічно-дискурсивної реальності. На думку А.О. Зинов'єва, «дискурси, які включені в процес управління державою або можуть з тієї чи іншої причини на нього впливати, слід віднести до «політичних» в самому прямому, первинному сенсі. При цьому зрозуміло, що теоретично будь-який дискурс може за деяких обставин вплинути на процес функціонування держави (вступити у взаємодію з інститутами), тому неможливо точно відокремити політичні дискурси від неполітичних, тобто будь-який дискурс потенційно є «політичним», але не будь-який є ним «актуально» [2].

Самодостатність глобальної медіа-сфери, яку не може обмежити жодна національна політична система, на сьогодні є ключовим чинником для розуміння ролі держави як публічного політичного актора. Привабливість ідей національної державності та державної ідеології вступає в протиріччя з настановами поведінки глобального суспільства масового споживання. «По-перше, криза держави в сучасному світі означає, що будь-яка сучасна держава більше не здатна вирішувати проблеми у межах діалектики стратегічної та комунікативної раціональності; напруга між державою як організацією та державою як життєвим світом стає все більш гострою і нерозв'язною. У цій ситуації будь-яка авторитарна держава опиняється в дуже складному становищі, оскільки її нездатність бути просто «нормальною» державою буде постійно зростати, а тиск з боку зовнішнього світу постійно посилюватися. «Риторика антиамериканізму» у поєднанні з демонстрацією американських фільмів і телевізійних проєктів, побудованих в логіці життєвого світу США («Фабрика зірок»), тобто трансляцією «американського способу життя», є не просто комічною, вона показує, наскільки проблематичним є для сучасної Росії реальне дискурсивне протистояння з США навіть в області власної внутрішньої політики в галузі культури» вважає А.О. Зинов'єв [2].

Розуміння багатоманітності глобальних суб'єктів медіа-простору і різних векторів їх розвитку наводять на думки про те, що вихідні декларативні умови загального демократичного процесу не є достатньою умовою для очевидно глобальної (неспеціалізованої) публічної сфери. Остання є, вочевидь, наступним кроком, ознакою поглиблення демократичних перетворень на глобальному рівні. Також розвиток плюралізму й індивідуалізму за рахунок соціальних мереж сам по собі не став основою появи якісних ЗМІ, пов'язаних із соціальними групами й ідеологічним політичним представництвом. Це також свідчить, що морально-етичні вимоги до медіа-складника публічної сфери політики не є авторитетом для стихійного розвитку мережної медіа-структури, позбавленої державної контролю.

Трансформація глобального порядку у відкритий та доступний для всіх без винятку спроможних до мовлення політичних суб'єктів розкриває перспективу позитивного розгортання проєкту політичної глобалізації в умовах інституалізації обговорень і глобальних дискурсів як за простором і широтою учасників, так і за глибиною глобальної тематики. Глобальне політичне керування може набути стійкості за рахунок підтримки всіх політично мислячих суб'єктів, поданих у комунікаційному просторі від держав до індивідів-блогерів. Саме в такий спосіб має бути забезпечена легітимізація демократичного політичного порядку.

«Демократична легітимність – це єдина легітимність доступна нам сьогодні. Ідея замінити її або доповнити деякими ймовірно «глибшим» обґрунтуванням конституції може бути прирівняна до обскурантизму» вважає Ю. Хабермас [5].

Умовою формування демократичної легітимації національних політичних систем з огляду на основні концептуальні засади публічної сфери має стати обізнаність і підтримка правил обговорень та політичної самопрезентації. Всіма політичними силами, у тому числі тими, які займають радикальні та релігійно обумовлені позиції. Прикладом цього є публічні позиції релігійного фундаменталізму, незалежно від конфесійної належності. Наявність толерантності як основи для позитивної публічно-політичної взаємодії може забезпечити додаткові ресурси й перспективи розвитку та стабільності національних політичних систем. На думку Юргена Хабермаса, «єдиний елемент, що виходить за межі адміністративної політики та інституціоналізованої силових політики, виникає з анархічного використання комунікативних свобод, яке знизу підживлює сізигійний прилив неформальних потоків публічної комунікації. Лише завдяки цим каналам сутнісно необхідні нефундаменталістські релігійні спільноти можуть стати перетворюючою силою в самому центрі демократичного громадянського суспільства» [5].

Аналіз взаємодії держави та громадськості в межах публічної сфери політики щодо політичної теорії дає змогу встановити, що концепт держави є дещо розмитим у сучасних умовах. Держава, з одного боку, є постачальником публічних послуг і вплив громадськості на державні органи і органи місцевого самоврядування спрямований на їх поліпшення. У той же час, держава через технологічні інновації дедалі частіше передає свої функції приватним, недержавним та корпоративним структурам, що може свідчити про її усунення від тотального контролю над суспільством.

Водночас держава в умовах сталої демократії генерує технологічні інновації, вступаючи у відносини із громадськістю через засоби масової комунікації. Держава являє собою полісуб'єктне утворення, у якому кожна з частин має свої власні відомчі пріоритети, які дають основу для взаємодії з різними сегментами громадянського суспільства.

Висновки. Інститути публічної сфери політики (державні, громадські, партійні та навіть індивідуальні учасники політичних обговорень) в умовах плюралістичної демократії відіграють важливу роль у відносинах політичної системи суспільства із зовнішнім середовищем. Водночас у національних політиях коло цих інститутів залишається не до кінця визначеним, тому проблемою є визначення основних і додаткових інститутів публічної сфери політики та ролі в цьому процесі держави та громадянського суспільства. У сучасній Україні держава є одним з основних ньюсмейкерів, фактично займає велику частину політичного інформаційного простору. У той же час громадські організації дедалі більше стають активними гравцями в процесах політичної комунікації. різновидів публічної сфери політики – це процес створення нових видів діяльності у взаємодії громадськості та держави, які забезпечують їх зв'язок у сфері передавання інформації. У цілому вдосконалення інфраструктури публічної сфери політики має істотно модернізувати інфраструктуру держави як політичного інституту, а також підвищити рівень розвитку громадянського суспільства.

Концептуальна модель видозміни публічної політики у вимірі національних політичних систем і політичної системи глобального світу включає її основні елементи, які ідентифікують наявний і бажаний стан цього явища. Основним підходом для дослідження зазначених елементів є пошук потреб і виокремлення викликів для сучасної загальної публічної сфери, які можуть становити загрозу для її розвитку. Такими викликами є: скорочення політичної участі громадян, зниження рівня свободи слова в окремих країнах світу, цензура і самоцензура, зниження кваліфікацій публічних мовців, а також тенденція до перетворення політики на закриту технологічну сферу діяльності.

Окреслення нової концептуальної картини політичної системи, в якій публічна сфера і публічна політична активність відіграють провідну роль, потребує нових

дослідницьких зусиль. У межах розуміння оптимальності взаємодії політичної системи і суспільства перебувають й окремі риси оптимальності демократії як політичного режиму, стилю життя і напрямку розвитку суспільства.

Аналіз взаємодії публічної сфери політики та політичної системи – важливе наукове завдання, яке полягає у становленні теоретико-методологічних заходів вивчення публічної сфери, як частини політичного світу в умовах демократії. Цей аспект є важливим з огляду на потребу в інтеграції таких різномірних предметних сфер, як політична комунікація, громадсько-політична участь, процедури демократичного публічного політичного обговорення і прийняття рішень, інституційні засади публічної політики. Ця проблема полягає також у невідповідності рівня сучасних наукових знань про публічну сферу політики та методи й підходи її дослідження і реальністю публічних політичних проявів, які потребують систематизації і переходу до єдиної концептуальної структури.

Таким чином, теоретичні уявлення про сучасну політичну систему на глобальному та національному рівнях мають істотне доповнення в межах концепту публічної сфери політики. Структурні елементи, які раніше безпосередньо не входили до складу політичної системи (неполітизована громадськість, ЗМІ, Інтернет-спільноти та мережі тощо) стають важливими акторами з вироблення політичних рішень. Саме тому відповідь на питання щодо взаємодоповнення понять «публічна сфера політики» та «політична система» є позитивною. Політична система охоплює зміст усталених політичних інтеракцій та механізмів прийняття рішень як замкненого функціонального контуру. Публічна сфера політики розкриває явища дискурсивної взаємодії як між політичними інститутами, так і між громадським та соціальним оточенням політичної системи у режимі відкритості та репрезентативності. Перспективами подальшого розвитку проблеми, порушеної в даній статті, є встановлення взаємозв'язків між публічною сферою політики та політичною системою в сучасній Україні.

Бібліографічні посилання

1. Войтович Р. В. Вплив глобалізації на систему державного управління [Текст] : автореф. дис... д-ра наук з держ. упр.: 25.00.02 / Р.В. Войтович ; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. – К., 2009. – 36 с.
2. Зиновьев А. О. Дискурс и государство [Электронный ресурс] / А.О. Зиновьев. – Режим доступа : <http://www.politex.info/content/view/420/> – Загл. с экрана.
3. Казаков М. Ю. Интернет как сетевая публичная сфера [Электронный ресурс] / М.Ю. Казаков, В.А. Кутырев. – Режим доступа : <http://www.science-education.ru/109-9328> – Загл. с экрана.
4. Сидоренко В.В. Формування механізмів реалізації прав громадян через місцеве самоврядування [Текст] : автореф. дис... канд. наук з держ. упр.: 25.00.04 / В.В. Сидоренко ; Донец. держ. ун-т упр. – Донецьк, 2007. – 21 с.
5. Хабермас Ю. Что такое «политическое». Рациональный смысл сомнительного наследия политической теологии [Электронный ресурс] / Ю.Хабермас. – Режим доступа : <http://russ.ru/Mirovaya-povestka/CHto-takoe-politicheskoe> – Загл. с экрана.
6. Шевчук В.О. Влада у неklasичних формах демократії: політико-антропологічний вимір [Текст] : автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.02 / В.О. Шевчук ; Харк. нац. ун-т ім. В.Н.Каразіна. – Х., 2003. – 18 с.

Третьяк А. А. Публичная сфера политики и институциональная структура политической системы: взаимодействие или альтернативные измерения политической действительности?

Рассмотрено взаимодействие концептуального содержания понятий «публичная сфера политики» и «политическая система» в условиях национальных политий и формирования глобальной системы политического управления. Акцентировано внимание на институциональных принципах государственно-общественной коммуникации. Проанализирована взаимосвязь между демократической легитимностью политической системы и функционированием публичной сферы политики.

Ключевые слова: публичная сфера политики, политическая коммуникация, политическая система, общественность, политическое интернет-пространство.

Tretyak O. Public policy and institutional structure of the political system: complementarity or alternative dimensions of political reality?

The article examines the conceptual content of the interaction of the concepts of «public sphere of politics» and «political system» in a domestic flight and the formation of a global system of political management. Attention is focused on the institutional framework of state-civil communication. Analyzed the relationship between democratic legitimacy of the political system and the functioning of public sphere of politics.

The institutions of public policy sectors (government, public, party and even individual members of political discussion) in a pluralistic democracy play an important role in the political system of public relations with the environment. However, in the national polity range of these institutions is not fully defined, so the problem is to determine the main and additional public institutions of politics and the role in this process, the state and civil society. In the present state of Ukraine is a major newsmakers in fact occupies most of the political information space. However, NGOs are increasingly becoming active players in the process of political communication. Institutionalization of public policy areas - the process of creating new activities in cooperation of the public and the state to ensure their communication in the transmission of information. Overall, the improvement of the infrastructure of public policy areas, has significantly modernized the infrastructure of the state as a political institution, and raise the level of civil society.

Key words : public policy areas, political communication, political system, public policy internet space.

Надійшла до редколегії: 21.03.2014

УДК 327:32.019.5

В. С. Титова

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

СУЧАСНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ БРЕНДА «УКРАЇНА»

Розглянуто та проаналізовано українські державні програми щодо просування бренда держави за кордоном. Виявлено слабкі та сильні сторони даних документів. Узагальнено дослідження щодо сприйняття України за кордоном. Наведено дані різних міжнародних рейтингів, стосовно впізнаваності держави у світі. Перераховано неприбуткові громадські організації, які сприяють популяризації бренда «Україна» за кордоном. Зазначено витрати з державного бюджету на просування бренда «Україна» на зовнішній арені протягом декількох років. Виявлено основні характеристики бренда «Україна».

Ключові слова: бренд держави, бренд «Україна», брендинг держави, рейтинг брендів держав.

Постановка проблеми. У сучасному світі під впливом глобалізаційних процесів конкуренція між національними державами все більше нагадує боротьбу за споживача між великими корпораціями. У таких умовах конкурентного змагання все більшого значення для держав набуває свій унікальний образ, який повинен не тільки асоціюватися саме з цією країною, але і характеризувати її з позитивного боку. Для того щоб продавати свій «продукт», державі необхідно мати все вищезазначене, що входить у поняття бренду. Україна в останні роки робить перші кроки на шляху до вироблення свого бренду. Події останніх місяців (грудень–березень 2014 р.) надали шанс Україні кардинально змінити її сприйняття у світі, але для цього слід проаналізувати, як у минулому регулювалась українська політика у сфері державного брендингу

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Досліджень щодо брендингу України, які б мали наукове підґрунтя, досить небагато. Можна відзначити аналітичні доповіді А. Баровської та С. Гнатюка. Також в останні роки дослідженням брендингу територій загалом та України зокрема займається Т. Л. Нагорняк. Корисними для даної роботи стало дослідження сприйняття України за кордоном, яке проводила в грудні 2010 року компанія «CFC Consulting». Вивченням стану бренду «Україна» займаються не тільки вітчизняні, але й іноземні вчені, серед яких можна відзначити А. Маркессиниса (стаття «Branding Ukraine» та ін.).

З'ясування невирішених раніше аспектів загальної проблеми. На сьогодні в Україні, на жаль, не існує повноцінної концепції бренду держави. Здійснювані спроби розробки національних символів, які були б пізнавані за кордоном, не були результатом спеціально проведених досліджень та не мали наукового підґрунтя. Результатом чого стала їх критика як за кордоном, так і у середині самої країни.

Формулювання цілей статті. Перш ніж розробляти бренд держави необхідно дослідити його сучасний стан. Отже, у даній статті ми подамо основні характеристики сучасного стану бренду «Україна». Для цього необхідним вивчити стан державної політики та державного регулювання брендингу країни, а також проаналізувати дослідження щодо впізнаваності української держави за кордоном.

Викладення основного матеріалу. Сам термін «бренд держави» з'явився в 1996 р. Основоположником даного напрямку досліджень є Симон Анхольт, який займається стратегічним плануванням і розвитком репутації країн у світі [1].

Бренд держави – це те враження, яке справляє держава на цільову аудиторію; сукупність усіх матеріальних та символічних ознак, які роблять державу унікальною, виокремлюють її із загальної маси, обумовлюють упізнавання країни за назвою, формують довіру до неї як у середині держави, так і за її межами.

Сутність бренду країни полягає в сукупності справжніх цінностей, що відображають своєрідність, неповторні оригінальні споживчі характеристики конкретної території та спільноти, широко відомі, такі, що отримали суспільне визнання [2, с. 34]. Бренд формують на основі чіткого позитивного іміджу країни, підґрунтям якого є унікальні можливості задоволення тих чи інших запитів її споживачів; бренд країни є найвищим проявом емоційних споживчих переваг [3].

Каталізатором підвищення інтересу з боку державних органів до бренду «Україна» стало Євро-2012. Саме проведення такої міжнародної значущої події, звернуло увагу на проблему відсутності не тільки бренду української держави, але і концепції брендингу як такої.

Перш за все необхідно зазначити, що на законодавчому за допомогою рівні поширення відомостей про Україну протягом десятиліття регулювали «Державної програми забезпечення позитивного міжнародного іміджу України на 2003-2006 рр.» [4] та «Державної цільової програми формування позитивного міжнародного іміджу України на період до 2011 року» [5]. Дані документи виголошували основною метою організацію і проведення органами виконавчої влади інформаційної кампанії, спрямованої на підвищення рівня поінформованості міжнародного співтовариства про Україну та зміцнення її міжнародного авторитету у сфері політики, економіки і культури. У програмах зазначалося, що формування позитивного міжнародного іміджу іноземні держави здійснюють в основному за двома варіантами:

1. Утворення нового державного органу, на який покладено функції із забезпечення на міжвідомчому рівні постійної, оперативної та скоординованої діяльності з підготовки і поширення в міжнародному інформаційному просторі позитивних відомостей про державу;

2. Розроблення державної програми, до виконання якої залучаються органи державної влади [4, 5].

Беручи до уваги те, що формування нового державного органу потребувало значних видатків із державного бюджету, саме другий варіант був більш прийнятним для України. Однак слід зазначити, що без спеціально уповноваженого державного органу з певним колом прав та обов'язків ефективно просування бренду держави значно ускладнюється, оскільки завдання брендингу держави розпорошується між великою кількістю державних органів, які крім цього мають низку інших обов'язків, а отже, не можуть належним чином ініціювати та контролювати просування бренду держави.

Проте, незважаючи на ці недоліки, можна виокремити і позитивні моменти: в програмах зазначено заходи, які необхідно здійснювати для поширення відомостей про Україну та обсяг фінансування цих заходів, а також було призначено відповідальні органи за реалізацію кожного зазначеного пункту програм. Крім цього, визначено стратегічні цілі, які повинні бути досягнуті в результаті виконання програм. Проте не було запропоновано жодних методів перевірки та контролю за виконанням програм та досягненням зазначених цілей. Також фінансування було досить обмежено, що звісно негативно впливало на якість промо-заходів.

Отже, як ми можемо побачити, державні програми мали як низку позитивних

характеристик (сам факт їх прийняття, що свідчить про те, що українська влада замислилася про необхідність формування бренда держави і почала робити перші кроки в цьому напрямку), так і низку негативних моментів (відсутність єдиного органу, відповідального за брендинг держави, недостатнє фінансування, непродуманість контролю за виконанням програми).

У 2011 р. було вирішено крім звичної практики приймання державних програм розробити за допомогою експертів новий в українській практиці документ щодо брендингу держави. 24 березня 2011 р. відбулася презентація Стратегії позиціонування України за кордоном, розробленої на замовлення МЗС України. Автором стратегії є компанія «CFC Consulting», її головне гасло – «Україна – відкритість», що позиціонує нашу країну як державу, відкритую до реформ, розвитку туризму, готову брати участь у глобальних процесах, до інвестування [6]. Одразу зауважимо, що на відміну від двох попередніх програм дана стратегія не є державним нормотворчим документом, тобто формально не є обов'язковою для виконання. Однак на засіданні Круглого столу з обговорення проекту Концепції Державної цільової програми формування позитивного міжнародного іміджу на період до 2014 р. директор Департаменту інформаційної політики МЗС України О. Волошин зазначив, що в ході розробки даного документа, необхідно враховувати зазначені в Стратегії напрямки брендингу. Проте державну програму на період до 2014 р. не було прийнято [7]. В Інтернеті в вільному доступі знаходиться проект концепції Державної цільової програми формування позитивного міжнародного іміджу України на 2013–2015 рр. [8], проте останню не було досі затверджено. Єдиним документом, прийнятим на державному рівні, була концепція Державної цільової програми розвитку туризму та курортів на період до 2022 р., затверджена в серпні 2013 р. [9]. Скоріше за все, через кризову політичну та економічну ситуацію, яка склалась на сьогодні в Україні, розробку такої програми відкладено на невизначений термін.

Повернемося до Стратегії. Вперше в нашій державі було зроблено спробу створити впізнаваний та асоційований із Україною візуальний ряд, цілісне бачення просування бренда України за кордоном, проте щодо саме компонентів стилю серед спеціалістів існують суперечливі думки. До безперечних здобутків створеного документа належить опис практичного застосування компонентів стилю. Серед його розділів – презентація різних музичних і мистецьких фестивалів, віртуальні прогулянки вулицями міст («ПроГҀГЛянки вулицями»), які приймали матчі Євро-2012, та по місцевостях, де розташовані пам'ятки історії, культури та архітектури України. У рамках цієї стратегії відбулася трансляція промо-роликів про Україну «Ukraine. All about U» протягом 7 місяців у країнах ЄС. У них Україну позиціонують не тільки як туристично, але й інвестиційно привабливу державу [10]. Також у рамках даної акції почав працювати сайт ukraineallaboutu.com.

Основним недоліком створеного продукту експерти вважають відсутність компоненту, спрямованого на внутрішню комунікацію. Представляти державу на практиці довелось людям, які не були готові презентувати країну як єдиний образ, адже не було враховано власні уявлення українців про самих себе [11].

Ігнорування практики та вимог відкритості держави для власних громадян завадили дотриманню основних критеріїв створення бренд-буку. Це стосується, зокрема, і конкурсності учасників, і прозорості витрачання коштів. При цьому саме публічність і доступність дозволяє уникнути проблем із невдалими рішеннями. Більшість розробників Стратегії – іноземці. Стосовно фахової підготовки це майже не викликає заперечень, адже Україна ще не має досвіду створення подібних іміджевих продуктів, але щодо забезпечення та підтримки консолідації суспільства, закріплення правил громадянського співіснування, це викликає багато нарікань. За твердженнями спеціалістів та правилами, установленними загальносвітовою практикою, для створення відповідних проектів проводять саме національний конкурс (що забезпечує й національну присутність, адже без участі національних представників такі проекти не є ефективними формами спілкування, й альтернативність обраних елементів), якому передую

тривала попередня підготовка. Нетривалість підготовки проекту та відсутність українських спеціалістів у створенні образу власної країни робить продукт не результатом представлення нації, її самоусвідомлення, а результатом формальної підготовки брендового проекту з частковим дотриманням усталених правил [11].

Проте не зважаючи на недоліки, представники влади, зокрема директор Департаменту інформаційної політики МЗС О. Волошин, зазначив, що даний проект із використанням незначного бюджету (офіційний кошторис проекту склав 100 тис. дол США) є першим найбільш системно розробленим і «дійсно іміджевим». Він зауважив, що з огляду на іміджеві бюджети інших країн «це крапля в морі» [7]. Дійсно, порівняно з іншими державами, Україна витрачала на покращення свого іміджу за кордоном незначні кошти, у різні роки бюджет з цього питання становив: 2005 р. – 20,4 млн грн, 2006 р. – 9,6 млн грн, 2007 р. – 20 млн грн, 2008 р. – 15 млн грн, 2009 р. – не виділено коштів, 2010 р. – 10 млн грн, 2011 р. – 8 млн грн [12], 2012 р. – 5,1 млн грн [13], 2013 р. – 4,07 млн грн [14]. Наприклад, у США витрачають близько 3 млрд дол щорічно, у РФ – 1,5–2 млрд дол, а у Великій Британії і Німеччині у брендинг інвестують близько 1,2 млрд дол [3]. Слід зауважити, що керівництво української держави також намагалося збільшувати інвестування просування бренда країни. Прикладом цього слугував вихід на початку лютого 2012 р. у впливовому американському виданні «Washington Post» додатку про Україну, який складав десять сторінок. Це коштувало державному бюджету 100 тис. дол США (стільки ж, скільки коштувала повноцінна Стратегія брендингу української держави роком раніше) [12]. Однак у найближчі кілька років навряд чи слід розраховувати не то щоб на збільшення, але і взагалі на окрему статтю в бюджеті країни щодо просування бренда держави за кордоном через значний дефіцит державного бюджету. Хоча саме зараз, коли до подій, що відбуваються в Україні, приковано увагу всього світу, сприятливий момент для формування нового бренда країни.

Через відсутність продуманої та науково обґрунтованої концепції брендингу доволі часто кошти, які було закладено в державному бюджеті для створення та поширення позитивного іміджу України за кордоном, витрачали досить невважено та майже без жодних зисків для держави. Прикладами цього можуть слугувати фінансування з українського бюджету встановлення пам'ятників жертвам Голодомору 1932–1933 рр. у Вашингтоні (США) та українському поету Т.Г. Шевченку в Астані (Казахстан) [15]. За даними українських ЗМІ ці пам'ятники коштували українському бюджету 2,5 та 1,2 млн дол [16, 17] відповідно. Проте даний спосіб побудови державного іміджу, а тим більше брендингу, є найменш ефективним, але одним з найбільш затратними.

Крім державних органів чимдалі більшу роль у формуванні та підтримці міжнародного іміджу України останніми роками починають відігравати різноманітні неурядові організації та рухи. Діяльність деяких із них є достатньо продуктивною. Як правило, для досягнення своїх цілей вони активно артикують свої вимоги в мас-медіа, ефективно застосовуючи прийоми PR та лобізму для привернення до себе уваги громадськості й політичних кіл, поширення потрібної інформації, заглиблення у процес вироблення та реалізації урядових і міжурядових рішень [11].

Прикладом може слугувати діяльність неприбуткової громадської організації «Європейська асоціація українців» [18] із центральним офісом у Брюсселі та представництвами в Парижі, Страсбурзі, Мюнхені й Берліні. Привертає до себе увагу масштабна та багатовекторна діяльність заснованого у 2007 р. міжнародного благодійного фонду «Open Ukraine» [19]. Уже тепер значну роль у підвищенні інвестиційної привабливості України відіграє громадська організація «Бізнес-Рада «Україна-ЄС» [20]. Проте експерти зазначають, що хоча, з одного боку, українські неурядові організації та рухи останніми роками починають відігравати все активнішу роль у розширенні інформаційної присутності України, покращенні її іміджу, просуванні її товарів, лобіюванні національних інтересів тощо і діяльність деяких із них є функціонування продуктивною, з іншого – масштаби

й результативність їх діяльності неможливо порівняти з такими громадськими структурами, як, наприклад, німецький Фонд ім. Ф. Еберта, Британська Рада (British Council), Альянс Франсез, не говорячи вже про розгалужену глобальну мережу американських різнопрофільних неурядових організацій. Однією з головних причин ефективності названих структур є те, що вони працюють у постійній системній взаємодії з державними органами, отримуючи при цьому належне фінансування [11].

Якщо ж характеризувати ситуацію, яка склалася в Україні, то можна побачити, що в нас не тільки не існує тісної співпраці між урядом і громадськими організаціями, але й відсутній спеціальний орган чи департамент МЗС, який займався би розробкою та реалізацією брендингу України. У державі на законодавчому рівні не прийнято жодного нормативно-правового акта, який би регулював національний брендинг. Стратегія позиціонування України, про яку ми вже говорили, має більше рекомендаційний характер, ніж обов'язковий. Сьогодні ініціативи у сфері брендингу держави не підпорядковані єдиному плану дій і нескордировані між собою на організаційно-адміністративному рівні. Окремі акції, нерідко здійснювані без ретельного аналізу й урахування реальних потреб країни, не приносять бажаного ефекту. Всі спроби здійснення брендингу зводяться здебільшого до розрізнених і непослідовних заходів, про які представники цільових аудиторій або нічого не знають, або знають поверхово.

Тепер наведемо дані декількох досліджень щодо сприйняття України як її власними громадянами, так і громадянами інших держав [21; 22]. Якщо узагальнити відомості різних досліджень сприйняття України населенням та елітами провідних країн світу протягом 2000–2008 рр., то отримаємо такі домінантні іміджу України: невлизова, маловідома країна; невизначеність напрямків і стратегій подальшого розвитку, відтак – непередбачуваність; молода демократія, країна Помаранчевої революції; політична нестабільність, дефіцит політико-інституціональної спадкоємності, неефективність влади та законодавства; загалом кризова і небезпечна (Чорнобиль) країна; негативний інвестиційний клімат, високі ризики в бізнесі, поширена корупція; залежність від Росії; країна відомих спортсменів (брати Клички, А. Шевченко, С. Бубка, Я. Клочкова).

У грудні 2010 р. в п'яти провідних країнах ЄС – Німеччині, Іспанії, Франції, Великій Британії та Італії – проводили інтернет-дослідження, результати якого були презентовані в березні 2011 р. компанією «CFC Consulting». Цільову аудиторію дослідження складали переважно люди зі сформованою громадянською позицією та світоглядними засадами.

Декларованою метою дослідження було формування основи для стратегії розвитку бренда «Україна» з урахуванням головних складників, що впливають на імідж України, визначених шляхом опитування цільової аудиторії. Проведене дослідження виявило переважно низький рівень поінформованості про Україну. Майже 64 % респондентів ніколи не цікавилися нашою державою або пам'ятають лише окремі факти з новин про неї, 22 % – поверхово знайомі з Україною і лише 14 % добре поінформовані про Україну, оскільки бували або регулярно бувають у нашій країні, цікавляться новинами з України. Найбільш поінформованими про Україну є люди віком 21–40 років, тобто молодь та люди середнього віку. Щодо стереотипів у сприйнятті українців, то їх вважають здебільшого гостинними та працювотими, ніж креативними й надійними. В очах іноземців Україна є туристичнопривабливою країною та рахунок культурно-історичної спадщини, сільського туризму та природних заповідників. Лише половина опитаних іноземців вважають, що Україна – це європейська країна. При цьому кожному п'ятому (20 %) було важко відповісти на питання: «Чи є Україна європейською країною?», а кожен двадцятий (5 %) відповів, що «безумовно не європейська». Через складності ведення бізнесу нашу державу вважає інвестиційно-привабливою лише кожен четвертий опитаний [21].

Отже, дане соціологічне дослідження свідчить, що населення ЄС: а) має загалом низький рівень поінформованості про Україну і українців; б) домінантні іміджеві

характеристики нашого народу та держави в громадській думці ЄС в основному не є продуктивними для міжнародного позиціонування України в подальшому [22].

Цікаво було б здійснити подібне дослідження після подій останніх місяців (Євромайдан, анексія АРК Російською Федерацією). Упізнаваність України закономірно повинна зрости серед населення ЄС. Однак найбільш важливим є виявлення тих асоціацій, які викликатиме Україна після цих важливих подій.

Фундаментальна відмінність української ситуації від становища «старих» (відтак – давно відомих у світі) країн полягає в тому, що нині міжнародна спільнота не має сталих стереотипних уявлень про Україну, отримує фрагментарну, ситуативну і часто некоректну інформацію про неї. Більше того, Україна в основному не контролює процеси формування свого міжнародного іміджу і не забезпечує – порівняно з багатьма іншими країнами – потрібного рівня та якості власної інформаційної присутності у світі.

Серед науковців та експертів щодо бренда «Україна» існують два протилежні погляди:

- бренд існує, оскільки багато людей певним чином уявляють собі Україну;
- в Україні ще не вироблено бренду.

Для вирішення цього питання звернемося до рейтингів брендів держав. «Nation Brand Index» («Anholft GfK») охоплює 50 провідних країн світу, в переліку яких України немає. «Country Brand Index» («FutureBrand») вивчає 110 країн світу. У цьому рейтингу Україна у 2012 р. посіла 98 місце. Цікаво, що у 2010 українська держава займала 99 місце, а в 2011 – 105 [23].

Крім того, у 2012 р. Україна зайняла 76-те місце у рейтингу конкурентоспроможності сектору туризму та подорожей (The Travel & Tourism Competitiveness Index), який було опубліковано на сайті Світового економічного форуму. У 2011 р. у даному рейтингу українська держава знаходилася на 85 сходинці, отже, за рік вона піднялася на 9 позицій [24]. Усе ж таки проведення Євро-2012 відіграло свою позитивну роль у зростанні рівня обізнаності про Україну в світі та покращенні її міжнародного іміджу.

Виходячи з даних наведених вище рейтингів, говорити про існування бренду «Україна» дещо зарано, хоча й існує незначна його упізнаваність серед населення інших країн.

Висновки. З усього вищенаведеного ми можемо зробити такі висновки:

1. Як такого бренду «Україна» поки що не існує. Бренд – це цілеспрямовано штучно створюване явище, а в українській державі поки що не здійснюють систематичну, сплановану діяльність зі створення бренду «Україна». На сьогодні існує імідж української держави, який формується стихійно.

2. На державному рівні роблять лише перші кроки в напрямку брендингу української держави. Проте низький рівень фінансування, відсутність повноцінної діючої державної програми та єдиного державного органу з позиціонування України за кордоном гальмують розвиток брендингу. Теперішня криза в економічній і політичній сфері скоріше за все матимуть наслідками упущення шансу (події зими 2013–2014 рр. на Майдані Незалежності в Києві) для формування успішного бренду української держави.

3. Відсутність у світовій громадській думці цілісного сформованого «образу» України, з одного боку, є суттєвою перевагою, оскільки надає широкі можливості у створенні бренду «Україна» практично з «чистого аркуша», з іншого – обумовлює її низьку іміджеву конкурентоспроможність порівняно з десятками інших держав.

Бібліографічні посилання

1. П'ятіна О. С. Основні підходи до сутності корпоративного іміджу в теорії і практиці державного управління [Електронний ресурс] / О. С. П'ятіна. – Режим доступу : <http://www.academy.gov.ua/ej/ej12/txts/10pospdu.pdf> – Заголовок з екрану.
2. Гордиенко Т. В. Использование территориального брендинга для повышения конкурентоспособности Украины [Текст] / Т. В. Гордиенко // Вісн. Хмельниць. нац. ун-ту. – 2010. – №3. – С. 33–36

3. Markessinis A. 3 things that make nation branding difficult / A. Markessinis [Electronic resource] // Nation Branding. – Mode of access: <http://nation-branding.info/2010/04/03/3-things-that-make-nation-branding-difficult> – Title from the screen.
4. Державна програма забезпечення позитивного міжнародного іміджу України на 2003-2006 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1609-2003-п> – Заголовок з екрану.
5. Державна цільова програма формування позитивного міжнародного іміджу України на період до 2011 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/554-2009-п> – Заголовок з екрану.
6. Презентовано Стратегію позиціонування України за кордоном [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/printable_article?art_id=244157980 – Заголовок з екрану.
7. Протокол Круглого столу з обговорення проекту Концепції Державної цільової програми формування позитивного міжнародного іміджу на період до 2014 року на тему «Стратегія іміджевої політики» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mfa.gov.ua/mfa/ua/publication/content/57215.htm> – Заголовок з екрану.
8. Концепція державної цільової програми формування позитивного міжнародного іміджу України на 2013–2015 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://govuadocs.com.ua/docs/index-19943079.html> – Заголовок з екрану.
9. Концепція Державної цільової програми розвитку туризму та курортів на період до 2022 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/638-2013-%D1%80>. – Заголовок з екрану.
10. Карпенко Н. Иллюзии и реалии бренда «Украина» [Электронный ресурс] / Н. Карпенко. – Режим доступа : <http://communications.kiev.ua/ru/publikacii/view/13854> – Загл. с экрана.
11. Гнатюк С. Технології забезпечення інформаційної конкурентоздатності держави в сучасному світі: висновки для України. Аналітична записка [Електронний ресурс] / С. Гнатюк. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/466> – Заголовок з екрану.
12. Галаджий Е. Политики взялись спасать имидж страны [Текст] / Е. Галаджий, Т. Козуб // Комсомольская правда в Украине. – 2012. – №22. – С. 2
13. Закон України «Про державний бюджет на 2012 рік» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4282-17/page> – Заголовок з екрану.
14. Закон України «Про державний бюджет на 2013 рік» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5515-17> – Заголовок з екрану.
15. Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для фінансової підтримки забезпечення міжнародного позитивного іміджу України та здійснення заходів щодо підтримки зв'язків з українцями, які проживають за межами України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/102-2012-%D0%BF> – Заголовок з екрану.
16. Украина выделила на памятник Шевченко в Астане \$1,2 млн [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.zakon.kz/4580738-ukraina-vydela-na-pamyatnik.html> – Заголовок з екрану.
17. Кабмин выделил деньги на памятник жертвам Голодомора в Вашингтоне [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://zn.ua/UKRAINE/kabmin-vydelil-dengi-na-pamyatnik-zhertvam-golodomora-v-vashingtone-127284_.html – Заголовок з екрану.
18. Європейська асоціація українців [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrassociation.eu> – Заголовок з екрану.
19. Міжнародний благодійний фонд «Open Ukraine» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.openukraine.org/ua/> – Заголовок з екрану.
20. Громадська організація «Бізнес-рада «Україна-ЄС» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.euubn.eu/indexukr.html> – Заголовок з екрану.
21. Дослідження сприйняття України. Бренд «Україна». (позиціонування української держави за кордоном) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://brandukraine.org/k/> – Заголовок з екрану.
22. Що для Вас Україна і хто такі українці? Проведення соціологічних досліджень з метою визначення бачення іміджу України з боку вітчизняних громадян та сприйняття нашої держави іноземцями, що перебувають в Україні [Електронний ресурс] . – Режим доступу : <http://brandukrainepoll.com/results/> – Заголовок з екрану.
23. Country Brand Index 2012-13 [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.slideshare.net/BTOEducational/country-brand-index-2012-2013-futurebrand> – Заголовок з екрану.
24. The Travel & Tourism Competitiveness Index 2013 and 2011 comparison [Electronic resource]. – Access mode : http://www3.weforum.org/docs/TTCR/2013/TTCR_OverallRankings_2013.pdf – Заголовок з екрану. – Title from the screen.

Титова В. С. Современные характеристики бренда «Украина».

Рассмотрены и проанализированы украинские государственные программы по продвижению бренда государства за рубежом. Выявлено слабые и сильные стороны данных документов. Обобщены исследования относительно восприятия Украины за рубежом. Приведены данные различных международных рейтингов, измеряющих узнаваемость государства в мире. Перечислены неприбыльные общественные организации, которые способствуют распространению бренда «Украина» за рубежом. Рассмотрены расходы из государственного бюджета на продвижение бренда «Украина» на внешней арене на протяжении нескольких лет. Выявлены основные характеристики бренда «Украина».

Ключевые слова: бренд государства, бренд «Украина», брендинг государства, рейтинг брендов государств.

Titova V. Characteristics of brand «Ukraine».

In modern world state brand is one of the most important characteristics. This is caused by rise and expansion of globalization processes. Modern states have to compete for consumers, tourists, investments etc. with each other in the international arena.

Today Ukraine makes only first steps towards developing its own brand. In the last few years, internal interest in Ukrainian brand have considerably increased. First of all, this is related to Euro-2012 having been held in Ukraine. Now, after Ukrainian events during the winter of 2013–2014, Ukraine has a chance to form a successful brand of the country. It is important to examine the current state of the brand «Ukraine» to further develop the concept of branding.

For this purpose, we examine Ukrainian state programs for promotion of the state brand abroad. We identify strengths and weaknesses of these programs. We also summarize research on the perception of Ukraine abroad. The present research includes data from various international rankings measuring recognition of a state in the world. Here we provide a list of nonprofit organizations that promote the brand «Ukraine» abroad. Additionally, we estimate the funds spent from the state budget on promotion of the brand «Ukraine» in the international arena during the last several years.

On this basis, we identify the main characteristics of the brand «Ukraine».

Key words: brand «Ukraine», state branding, ranking state brands.

Надійшла до редколегії: 6.04.2014

УДК 352:330.34

В. В. Лелеко

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ: ПОЛІТИЧНИЙ АСПЕКТ

Проаналізовано особливості переходу України до сталого розвитку. Окреслено нормативно-правову регулятивну базу України в даному питанні, а саме: локальні – галузеві рішення, що ставлять локальні цілі та завдання в масштабах однієї галузі; інфраструктурні рішення загальнодержавного рівня та системні рішення за цільовими програмами, що визначають напрями реалізації цілей сталого розвитку на загальному або регіональному рівнях.

Наголошено на особливій значущості в контексті переходу України до сталого розвитку курсу на децентралізацію системи державного управління та надання місцевим органам влади більше прав і повноважень з урахуванням відповідальності за їх виконання.

Проаналізовано проблемні моменти функціонування місцевих органів державної влади та місцевого самоврядування і запропоновано шляхи подолання цих протиріч.

Ключові слова: сталий розвиток, місцеве самоврядування, «центр»-«регіон», децентралізація.

Для початку третього тисячоліття характерно масштабне переосмислення суспільством перспектив і можливостей людства, глобалізацією суспільно-політичних, культурних та економічних процесів. Постіндустріальна модель розвитку стала поштовхом для формування нової цивілізаційної парадигми, якою і стала концепція сталого розвитку суспільства.

Проблема сталого розвитку – одна з найбільш актуальних у сучасному світі. Нею опікуються світові лідери, їй присвячені сотні урядових і міжурядових програм, вона вже багато років стоїть у порядку денному найвпливовіших міжнародних організацій.

Ступінь наукової розробленості. Теоретичні основи сталого розвитку суспільства

у своїх працях досліджували як вітчизняні, так і зарубіжні науковці, а саме: А.М.Балашов, Б.М. Данилишин, С.І. Дорогунцов, В.С. Міщенко, Л.Б. Шостак, В.Я. Шевчук, З.В. Герасимчук, Т.В.Голікова, В.П. Прадун, Л.Г. Мельник, М.К. Шапочка, А.Г. Тихонов, Н.В. Гребенюк та ін.

Методології побудови системи державного управління, у тому числі й регіональним розвитком, присвятили свої фундаментальні праці В.Б. Авер'янов, Б.І. Адамов, О.Ю. Амосов, Г.В. Атаманчук, В.М. Бабаєв, В.Д. Бакуменко, С.О. Біла, Т.О. Безверхнюк, М.В.Гаман, В.В. Дорофієнко, А.О. Дегтяр, Ю.О. Чернецький, Ф.І. Шамхалов, Ю.П. Шаров та інші відомі вчені.

Об'єктом аналізу є концепція сталого розвитку як альтернативна модель керування в третьому тисячолітті.

Предмет дослідження – реалізація, сучасний стан і перспективи сталого політичного розвитку України.

Мета статті – визначення тенденцій впровадження, особливостей реалізації та аналіз перспектив сталого розвитку України.

Методами дослідження було обрано методи аналізу та синтезу, філософські методи пізнання, зокрема принципи розвитку, історизму, детермінізму. Також було застосовано і загальнонаукові засади й підходи, серед яких провідне місце посідають методи компаративного аналізу, емпіричного узагальнення, моделювання та абстрагування.

Сталий розвиток є об'єктивним і керованим процесом, головну роль у якому відіграє держава, яка має гарантувати безпеку в політичній, економічній, соціальній, оборонній та екологічній сферах. Однією із основних форм здійснення державою своїх функцій є забезпечення юридичних гарантій.

Історично так склалося, що становлення України як незалежної держави збіглося із прийняттям світовим співтовариством Концепції сталого розвитку. Україна задекларувала своє бажання перейти на шлях сталого розвитку в 1992 р. у Ріо-де-Жанейро [10].

Перехід України на шлях сталого розвитку обумовлений не лише об'єктивними факторами, але і наявністю низки організаційно-правових підстав. Це – офіційне приєднання України до Рамкового документу ООН «Порядок денний на ХХІ століття», підписання нашою державою ряду міжнародних договорів, які зобов'язують уряд вести країну шляхом сталого розвитку. Є численні напрацювання вітчизняних науковців з проблем упровадження сталого розвитку, наявний досвід застосування метрики вимірювання сталого розвитку (МВСР) на загальнодержавному та регіональному рівнях.

Світове співтовариство, відповідно до рішення ООН, також багато приділяє уваги для започаткування сталого розвитку України. Особливе місце належить міжнародному проекту «Програма сприяння сталому розвитку в Україні», реалізацію якого розпочали наприкінці 1994 р. за ініціативи Програми розвитку ООН та Агенції США з міжнародного розвитку [10].

Головні сфери діяльності ПРООН (Програми розвитку Організації Об'єднаних Націй) в Україні зосереджено на демократичному врядуванні, подоланні бідності, енергетиці та довкіллі, гарантуванні сталого середовища, що повністю відповідає Принципам у Декларації Ріо-де-Жанейро [8].

У Програмі ПРООН передбачено забезпечення балансу між упровадженням заходів щодо розробки політико-правових документів, аналітично-дорадчою діяльністю, заходами з поліпшення можливостей національних партнерів та окремими пілотними проектами [22, с. 93].

В Україні є значні напрацювання в цьому відношенні. Так, станом на кінець 2010 р. нормативно-правова база інтернет-порталу «Урядовий портал» налічує понад 26820 розпоряджень, наказів, постанов. Послідовна систематизація й аналіз чинної нормативно-правової бази органів державної влади дає можливість визначити особливості сталого розвитку України, цілі, завдання і теоретичні моделі, які знайшли своє відображення у відповідних постановах Верховної Ради України, указах Президента України та урядових актах, прийнятих для реалізації

на регіональних, загальнодержавному та міжнародному рівнях [10].

В аспекті сталого розвитку держави зміст цих законів і актів нормативно-правової бази слід розглядати, на наш погляд, щодо їх ефективної реалізації. Науковці пропонують умовно їх поділити на три основні групи рішень, а саме:

- 1) локальні – галузеві рішення, що ставлять локальні цілі та завдання в масштабах однієї або кількох сумісних галузей у контексті сталого розвитку України;
- 2) інфраструктурні рішення загальнодержавного рівня, що створюють необхідні збалансовані умови й можливості для реалізації цілей й завдань сталого розвитку;
- 3) системні рішення за цільовими програмами, що визначають напрями реалізації цілей і завдань сталого розвитку на загальному або регіональному рівнях [10].

Прикладом локального галузевого і міжгалузевого сталого розвитку є розробка цільових програм розвитку. Таких програм реалізують більше 250. Можна виділити Постанову Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної програми забезпечення сталого розвитку регіону видобування та первинної переробки уранової сировини на 2006–2030 роки».

Значний масив нормативно-правових актів спрямований на регулювання на загальнодержавному рівні інфраструктурних проблем, а саме:

- 1) Закони «Про ратифікацію Угоди про відновлення Угоди між Україною та Європейським Співтовариством про наукове і технологічне співробітництво», «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності», «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки», «Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації» і багато інших;

- 2) укази Президента України «Про додаткові заходи щодо забезпечення відкритості в діяльності органів державної влади», «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики», «Про невідкладні заходи щодо розширення мережі національних природних парків», «Про розширення мережі та територій національних природних парків та інших природно-заповідних об'єктів» і т.д.;

- 3) постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади», «Про затвердження Порядку залучення громадян до формування та реалізації державної політики», «Про Порядок оприлюднення у мережі Інтернет інформації про діяльність органів виконавчої влади» тощо;

- 4) постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року», «Державна цільова програма розвитку системи інформаційно-аналітичного забезпечення реалізації державної інноваційної політики та моніторингу стану інноваційного розвитку економіки», «Про затвердження Порядку надання спеціальних дозволів на користування надрами», «Про затвердження Порядку проведення аукціонів з продажу спеціальних дозволів на користування надрами», «Концепція реалізації державної політики з нормативного забезпечення будівництва в Україні на період до 2015 року», «Концепція Закону України «Про території перспективного розвитку», «Концепція Державної програми забезпечення технологічної безпеки в основних галузях економіки», «Концепція Державної цільової програми сталого розвитку сільських територій на період до 2020 року» та багато інших.

Виходячи із сутності концепції сталого розвитку та державної політики України, стратегічні інтереси сталого розвитку України полягають у забезпеченні стабільного соціально-економічного зростання з урахуванням сприятливого стану навколишнього природного середовища і раціонального використання, охорони та відтворення природно-ресурсного потенціалу [7, с. 45].

Національні пріоритети сталого розвитку реалізують через розробку й реалізацію сукупності взаємопов'язаних стратегій (економічної, екологічної і соціальної) розвитку суспільства; формування механізмів інтеграції екологічної

компоненти у стратегію соціально-економічного розвитку; створення системи збалансованого керування розвитком суспільства, що стимулюватиме охорону довкілля та відновлення його природних властивостей, забезпечить належне регулювання використання природних ресурсів і розвиток продуктивних сил держави; врахування в процесі реалізації основних цілей сталого розвитку можливостей і потреб регіонів України, різних верств населення, національних меншин і етнічних груп, залучення громадськості для вироблення планів дій щодо охорони навколишнього природного середовища; введення інтегральних індикаторів сталого розвитку [1].

Під час переходу до сталого розвитку пріоритетним завданням державної регіональної політики в Україні стало, згідно з Концепцією сталого розвитку населених пунктів, сприяння гармонійному, збалансованому розвитку територій, мінімізації диспропорцій соціально-економічного розвитку та забезпечення гідного рівня життя для людини, незалежно від місця її проживання. Одним зі шляхів реалізації цих завдань визнано курс на децентралізацію системи державного управління та надання місцевим органам влади більше прав та повноважень (з урахуванням відповідальності за їх виконання) [2].

Недосконалість і суперечливість ситуації, що склалася на сьогодні в Україні в системі державного управління регіональним розвитком, потребує чіткого визначення конституційних, адміністративно-правових й адміністративно-територіальних чинників її реформування, тобто йдеться про застосування комплексного підходу та системних дій щодо вирішення цієї нагальної проблеми.

На даний час в Україні конституційно закріплено дві різні за своєю юридичною природою системи влади на місцях: місцеві державні адміністрації (які є місцевими органами виконавчої влади) та місцеве самоврядування (публічна влада територіальних громад). На практиці реалізація їх функцій і повноважень і досі законодавчо не упорядковано, що зумовлює велику кількість проблем і конфліктних ситуацій, які в основному виникають на місцевому рівні.

Виникнення таких конфліктних ситуацій потребує цілеспрямованого та системного пошуку шляхів їх усунення з урахуванням дотримання стратегічних цілей суспільного розвитку, передусім – забезпечення єдності нації та територіальної цілісності країни. Тому пошук шляхів подолання конфліктних ситуацій у системі місцевого самоврядування є першочерговим завданням на шляху зміцнення єдності держави.

Для системи державного управління наявність конфліктних ситуацій у площині: «центр» – «регіон» – «місцеве самоврядування» вкрай негативно відображається на усіх складниках як регіонального, так і загальнонаціонального розвитку. Переважна більшість науковців, які досліджують цю проблематику, наголошують, що проблема незахищеності прав громадян, конфліктності між органами влади та слабкості місцевого самоврядування не може бути вирішена «косметичними» заходами (наприклад, за рахунок кадрових призначень чи адміністративних рішень) [8].

Аналізуючи причини й різні аспекти проявів конфліктних ситуацій, що виникали в Україні в процесі взаємодії суб'єктів «центр» – «регіон» – «місцеве самоврядування», дослідники піддають критиці «надмірну централізацію» владних повноважень, фінансових, матеріальних та інших ресурсів у процесі реалізації завдань регіонального розвитку; конституційно-правову невизначеність територіальної основи місцевого самоврядування; укорінену практику дублювання повноважень органів виконавчої влади й органів місцевого самоврядування тощо. На думку експертів, центром, суб'єктом конкретного планування на будь-якій території має бути місцева громада, яка сама планує власний розвиток.

Практика регіонального розвитку в Україні постійно надає матеріал для теоретичних досліджень у сфері взаємодії суб'єктів «центр» – «регіон» – «місцеве самоврядування». Мають місце конфлікти між органами різного територіального рівня, різних гілок влади та різного виду публічної влади (центр – регіон – населений пункт; орган законодавчої влади – Президент України, органи виконавчої влади;

органи виконавчої влади – органи місцевого самоврядування; представницькі органи місцевого самоврядування – їх виконавчі органи), які часто протистоять один одному і т.д.

Основою системи відносин і протиріч, без сумніву, є взаємодія «центр» – «регіон». Протиріччя, що виникають на цьому рівні, переростають у конфліктні ситуації, дестабілізують політичну ситуацію в країні та паралізують дієвість усієї вертикалі влади в Україні. Найчастіше спостерігається відсутність рівноправних, партнерських відносин між центром і регіонами, намагання центру зберегти управлінську вертикаль, поширення практики втручання органів державної влади у сферу компетенції місцевого самоврядування, у тому числі й за допомогою методів «ручного керування», протиріччя між офіційно проголошеними державою пріоритетами соціально-економічного розвитку та власними інтересами регіонів з огляду на нагальні потреби населення; зосередженість органів влади регіонального рівня переважно на політичних проблемах; наявність у регіонах конфліктів і стереотипів у соціогуманітарній сфері [7]

Зазначені протиріччя між центром та регіонами здебільшого притаманні й місцевому рівню, проявляючись у протистоянні між виконавчою владою на місцях та органами місцевого самоврядування. Аналізуючи сучасний стан й основні причини неефективності діяльності інститутів публічної влади на місцях, підгрунтя виникнення конфліктів на рівні «місцеве самоврядування» – «регіон», слід визнати, що найбільшого поширення в Україні набули:

- 1) інституційний конфлікт між органами місцевого самоврядування та місцевими державними адміністраціями;
- 2) втручання виконавчої влади у сферу діяльності місцевого самоврядування;
- 3) політизація місцевих рад і неможливість районним та обласним радам самостійно реалізовувати місцеву політику через відсутність права створювати виконавчі комітети;
- 4) нерівномірність представництва районів і міст в обласних радах унаслідок пропорційної системи виборів, а отже, і необ'єктивне відображення електоральних симпатій мешканців районів і міст під час формування складу обласної ради;
- 5) відсутність реальних механізмів забезпечення активної участі громадян у здійсненні місцевого самоврядування (насамперед через відсутність у них дієвих механізмів контролю результатів діяльності органів місцевого самоврядування);
- 6) недосконалість міжбюджетних відносин і відсутність гарантованих і стабільних джерел формування доходів місцевих бюджетів, що є причиною загострення конфліктних ситуацій у процесі отримання необхідних фінансових ресурсів на потреби місцевого розвитку, а також у ході розпорядження ними (зокрема, на рівні: місцеві адміністрації – органи місцевого самоврядування);
- 7) низький рівень кадрового потенціалу органів місцевого самоврядування і їх слабка організаційна спроможність вирішувати нагальні питання місцевого значення, надавати населенню публічні послуги.

В основі безлічі конфліктних ситуацій – невирішені питання розподілу повноважень у сфері фінансів, праві розпорядження бюджетними коштами та джерелами їх наповнення на рівні «центр» – «регіон» – «територіальна громада». Держава фінансово підтримує місцеве самоврядування, бере участь у формуванні доходів місцевих бюджетів, здійснює контроль за законним, доцільним, економічним, ефективним витрачанням коштів та належним їх обліком (ст. 62 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні») [8].

З урахуванням вищезазначеного можна констатувати, що в сучасній Україні місцеве самоврядування регіонального рівня як інститут публічної влади, на жаль, відіграє лише роль «статиста» при місцевих державних адміністраціях, а його діяльність здебільшого зведена до схвалення проектів рішень, попередньо підготовлених адміністраціями.

Отже, перед сучасною системою державного управління регіональним розвитком для його ефективного функціонування та вирішення конфліктних ситуацій на рівні «центр» – «регіон» – «місцеве самоврядування» (громада) постає

низка завдань, пов'язаних із запровадженням комплексу реформ:

1. Економічним підґрунтям для вирішення конфліктних ситуацій на рівні «центр» – «регіон» – «місцеве самоврядування» (громада) мають стати:

- створення на місцях реальної фінансової бази для розвитку територіальних громад;

- удосконалення системи міжбюджетних відносин (у тому числі через зміцнення податкової бази формування місцевих бюджетів);

- переорієнтація пріоритетів державної фінансової політики на потреби місцевого розвитку;

- законодавче визначення розмежування державної та комунальної власності, статусу об'єктів комунальної власності та спільної власності територіальних громад.

2. Ліквідація конфліктних ситуацій на рівні дієвості публічної влади вимагає чіткого визначення статусу «громада» (і як певної спільноти жителів, мешканців, громадян та одночасно як відповідної адміністративно-територіальної одиниці). Це потребує:

- чіткого визначення концептуальних засад, обґрунтованості та визначеної послідовності практичних заходів на кожному з етапів впровадження реформи місцевого самоврядування;

- законодавче прийняття Концепції реформування адміністративно-територіального устрою України;

- законодавче унормування статусу громади;

- зміни патерналістського ставлення до громади на всіх рівнях державного управління на розуміння громади як дієвої первинної структурної одиниці системи публічної влади в Україні та основи розбудови громадянського, демократичного суспільства.

Таким чином, узгодження інтересів держави, регіональної влади й місцевого самоврядування для забезпечення стабільного стійкого розвитку може відбутися тільки за їх координування, збалансування, комплексного підходу до вирішення всіх протиріч, що назріли в соціально-економічній, бюджетній, політичній сферах. Лише в такому випадку остаточний перехід України до сталого розвитку стане не просто стратегічною ціллю, а суспільно-політичною реальністю.

Бібліографічні посилання

1. Адміністративно-територіальний устрій України: проблемні питання та можливі шляхи їх вирішення [Текст] : монографія / С.О. Сивоконь [та ін.] ; під заг. ред. В.Г. Яцуби; Секретаріат Кабінету Міністрів України. – К. : Б.в., 2003. – 322 с.

2. Адміністративно-територіальний устрій та сталий розвиток регіону (кон-цептуальні основи та методологія) [Текст] : монографія / В.Д. Бабаєв [та ін.] – Харків : НТУ «ХП», 2006. – 316 с.

3. Багров Н.В. Региональная геополитика устойчивого развития [Текст] / Н. Багров. – К. : Лыбидь, 2002. – 256 с.

4. Балашов А.М. Регіональне управління в контексті суспільного розвитку України [Текст]: монографія / А.М. Балашов. – Запоріжжя : КПУ, 2009. – 257 с.

5. Балашов А.М. Методологічні проблеми управління стійким розвитком [Електронний ресурс] / А.М. Балашов. – Режим доступу : <http://nbuv.gov.ua/e-journals/tppd/2008-2/index.html> – Заголовок з екрану.

6. Дорогунцов С. Сталий розвиток – цивілізаційний діалог природи і культури [Текст] / С. Дорогунцов, О. Ральчук // Вісн. НАН України. – 2001. – № 10. – С. 17.

7. Державне управління регіональним розвитком України: монографія [Текст] / за заг. ред. В.С. Воротіна, Я.А. Жаліла. – К. : НІСД, 2010. – 288 с.

8. Держава та регіони: від патерналізму до партнерства [Текст] : аналіт. доп. / С. О. Біла [та ін.] ; за ред. С. О. Білої. – К. : НІСД, 2010. – 64 с.

9. Сталий розвиток територій: проблеми та шляхи вирішення [Текст] : матеріали міжнар. практ. конф., 1–2 жовтня 2010 р., / за заг. ред. О.Ю. Бобровської. – Д. : ДРІДУ НАДУ, 2010. – 240 с.

Якимчук О.К. Сталий розвиток: проблеми законодавчого забезпечення в Україні [Електронний ресурс] / О.К. Якимчук. – Режим доступу : <http://gisap.eu/ru/node/483> – Заголовок з екрану.

Лелеко В.В. Проблемы и перспективы устойчивого развития Украины: политический аспект

Проанализированы особенности перехода Украины к устойчивому развитию. Очерчена правовая база Украины в этом вопросе, а именно: локальные отраслевые решения, которые ставят локальные цели и задания в масштабах одной отрасли; инфраструктурные решения общегосударственного уровня и системные решения по целевым программам, которые определяют направления реализации целей устойчивого развития на общем или региональном уровнях.

Подчеркнуто особое значение в контексте перехода Украины к устойчивому развитию курса на децентрализацию системы государственного управления и предоставления местным органам власти больше полномочий с учетом ответственности за их выполнение.

Определены проблемные моменты функционирования местных органов государственной власти и местного самоуправления и предложены пути решения противоречий.

Ключевые слова: устойчивое развитие, местное самоуправление, «центр» – «регион», децентрализация.

Leleko V. Problems and prospects of sustainable development in Ukraine : political aspect.

The features of Ukraine's transition to sustainable development. Outlined a legislative regulatory framework in Ukraine this matter , namely: Local - industry solutions that put local goals and objectives on the scale of one or more joint areas in the context of sustainable development of Ukraine ; - Infrastructure - level solutions that create the necessary conditions for balanced and opportunities for achieving the goals and objectives of sustainable development and system solutions for targeted programs that determine the direction of achieving the goals and objectives of sustainable development at the global or regional level.

Emphasized the special importance in the context of Ukraine's transition to a sustainable development course on decentralization of public administration and local authorities to provide more rights and powers given responsibility for their implementation. It was determined that in modern Ukraine local government at the regional level as an institution of public power is very tied to local administrations, and its activity is largely confined to the approval of the draft decisions prepared by pre- administration.

Indicated that before the modern system of governance of regional development for its effective functioning and conflict resolution at the «center» - «region» is a series of tasks related to the implementation of the comprehensive reform.

Analyzed bottlenecks functioning of local government and local government and the ways to overcome these contradictions.

Key words: sustainable development, local government, «center» – «region» decentralization.

Надійшла до редколегії: 14.04.2014

УДК 327.81: 327.83

В.І. Манько

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ОСНОВНІ ІНСТРУМЕНТИ ВПЛИВУ «РОЗУМНОЇ СИЛИ» ЄС В УКРАЇНІ

Досліджено концепцію «розумної сили» та її ролі в сучасних міжнародних відносинах. Розглянуто ресурсну базу прояву збалансованої політики державою, а також основні методи та канали реалізації впливу ЄС на Україну й громадськість. Проаналізовано провідну роль освітніх програм й діяльність неурядових організацій у створенні привабливого образу ЄС. Досліджено роль інтеграційної політики ЄС у поширенні впливу на Україну, а також розглянуто економічний вплив ЄС у плані фінансової допомоги, надання грантів та кредитів державі й приватному сектору.

Ключові слова: «розумна сила», «м'яка сила», «жорстка сила», культура, публічна дипломатія, НУО, громадянське суспільство, освітні програми, ЗВТ, економічні відносини.

Актуальність теми дослідження. Відмінною рисою сучасних міжнародних відносин можна назвати ускладнення інструментарію діяльності держав на зовнішньополітичній арені. Для досягнення визначених цілей актори міжнародного діалогу все активніше звертаються до можливостей економіки, культури, дипломатії, науки, спорту. Поряд із політикою та економікою культура утворює класичну тріаду чинників, що визначають механізми зовнішньополітичної діяльності різних країн, і її по праву розглядають як невід'ємну частину стратегії

дій сучасних держав на міжнародній арені. Культура та культурні зв'язки мають виняткову універсальність, це створює умови для залучення до міжнародних відносин ширшої аудиторії, готової брати участь у вирішенні найскладніших актуальних проблем сучасності і впливати на світовий клімат. Можна з упевненістю говорити і про таку специфічну особливість культурних зв'язків, як їх здатність бути платформою для інтеграційних процесів у світі чи окремому регіоні. Нарешті, культурні зв'язки мають унікальну особливість впливати на формування позитивного образу країни у світовій громадській думці. Досліджує вплив культури, економіки, ідеології, дипломатії та військового потенціалу американський дослідник Дж. Най. Його концепція «м'якої та жорсткої могутності» з'явилась у 90-ті рр XX ст. Останнім часом учений говорить і про комбінований вид впливу, так звану «smart power», тобто «розумну силу», що і є предметом цього дослідження.

Ступінь розробки теми дослідження. Проблемою дослідження концепції «м'якої сили» займалися такі дослідники, як Дж. Най, З. Бжезінський, О.С. Батіщева, Е. Туміоха та інші, попередниками теорії, які вивчали ненасильницькі методи діяльності глобальних акторів були Д. Миршмейер, Х. Арендт, Е. Карр, Д. Стоссінджер. Також є праці й інших авторів, які розширюють розуміння «м'якої влади» у світовій політиці. До них у першу чергу відносять дослідження конструктивістів – Дж. Маттерна і С. Льюкса. Дослідженнями культури, в тому числі освіти, як інструменту «м'якої сили» займаються Ж. Сампайю, Є. Шмагін, Г. Філімонов. Вивчали неурядові організації як ключові елементи розвитку громадянського суспільства і І. Слісаренко та Ю. Опалько.

Мета дослідження. Дослідити основні прояви та інструменти впровадження політики «розумної сили» ЄС в Україні

Виклад основного матеріалу. Впродовж тривалого часу основними засобами впливу держави на міжнародній арені були економічні фактори та військова могутність. У сфері міжнародних відносин більш поширена концепція «жорсткої сили». «Жорстка сила» передбачає примусовий підхід до міжнародних політичних відносин, в особливості пов'язаний з використанням військової сили [1]. «Жорстка сила», або «жорстка могутність» – це здатність до примусу, обумовлена військовою та економічною потужністю країни [2] «Жорстка сила» не втрачає ключового значення у світі, де держави прагнуть захистити свою незалежність, а позадержавні групи, такі як терористичні організації, готові вдаватися до насильства. Але останнім часом набуває популярності вивчення іншого виду впливу – «м'якої сили» («soft power»). «М'яка сила» набуває все більшого значення для звуження кола нових прихильників тероризму, а також для вирішення питань, які потребують багатостороннього співробітництва. Концепція «розумної сили» включає економічний потенціал міжнародного актора (від «жорсткої могутності»), а також культурний вплив та дипломатію («м'яка сила»). Здебільшого «розумна сила» – це збалансована, ефективна, зважена політика, тобто застосування сили «з розумом». Для пояснення цієї концепції часто цитують фразу Хіларі Клінтон: «Ми повинні використовувати те, що отримало назву «розумна сила»: повний набір інструментів, наявних в нашому розпорядженні – дипломатичних, економічних, політичних, правових і культурних – вибираючи правильний засіб чи комбінацію для кожної конкретної ситуації» (тут і далі переклад мій – В.М.) [3]. Але спешу слід охарактеризувати первинні форми впливу в концепції Дж. Ная.

«М'яка сила» країни ґрунтується на трьох основних ресурсах: її культурі, політичних цінностях і зовнішній політиці (коли її розглядають як легітимну, таку що має моральний авторитет). Культуру в даному випадку розуміють як набір цінностей і практик, які мають значення для даного суспільства. Для застосування «м'якої сили» найбільш ефективна універсальна культура, оскільки вузькі цінності специфічної культури менше здатні просувати «м'яку силу». Але навіть найуніверсальніша культура може стикнутися з відторгненням, наприклад, американська поп-культура погано приживається в мусульманських країнах, таких як Пакистан чи Саудівська Аравія, або може відторгатися якоюсь певною частиною

суспільства. Особливу роль у процесі поширення культури, крім впливу ЗМІ, телебачення, кіноіндустрії, відіграють міжособистісне спілкування і залучення до культури в її природному середовищі. Так Дж. Най вважає, що іноземні студенти, які перебувають у певній державі на навчанні, службовці та підприємці, які приїхали на стажування і т.д., у подальшому стають певними носіями цінностей цієї країни і поширюють їх у себе на батьківщині після повернення [4].

Іншим механізмом зовнішньої політики є «жорстка сила». На думку Дж. Ная, цей тип сили має в сучасному світі залежний характер. Так дослідник пише: «... країна, яка випробовує економічний і військовий спад, ймовірно втрачає не тільки свої ресурси «жорсткої сили», але також і свою здатність формувати міжнародний порядок денний, а також якусь частину своєї привабливості» [5, р. 35]. Формування порядку денного є однією з ключових умов успішної зовнішньої політики в сучасних умовах. Однак не менше, ці два види сили споріднені, оскільки є аспектами здатності досягати своїх цілей, впливаючи на інших.

Першопроходцем у сфері імплементації політики «м'якої сили» у зовнішньополітичній діяльності є США. Головний конкурент цієї країни на міжнародній арені – ЄС, що прокламує такі цінності, як демократію, права людини, рівність та ін. Розглядаючи ресурси ЄС, слід виокремити культурні: вплив музики, особливо британської, використання Інтернету та туризм. Говорячи про сферу спорту, важливо зауважити, що соккер (футбол) є більш популярним, ніж американський футбол чи бейсбол. Європейська ліга приваблює багато глядачів навіть серед держав, що не входять до ЄС, ніж, наприклад, певні національні чи регіональні змагання.

Крім того, Європа відома своїм виробництвом якісних, безпечних автомобілів («Фольксваген», «Вольво», «СААБ», «Ауді», «БМВ») та авто класу люкс («Астон Мартін», «Бентлі Моторс», «Роллс Ройс», «Феррарі», «Ламбогіні», «Бугатті»), що забезпечує їй імідж надійного виробника.

Основоположною політикою ЄС, що стосується і України і в якій застосовують принципи культурного, економічного, дипломатичного та правового впливу, є Європейська політика сусідства (ЄПС). Ця програма покликана зблизити ЄС з країнами-сусідами. Основна ціль ЄПС: співпраця з партнерами з метою знизити рівень бідності та створити зону спільного процвітання й цінностей, які ґрунтуються на глибшій економічній інтеграції, міцних політичних й культурних зв'язках, посиленій транскордонній співпраці та спільній відповідальності щодо запобігання конфліктам між ЄС та її сусідами [6, с. 3].

Одним зі складників ЄПС є міжкультурне співробітництво та обмін. «Ерасмус Мундус» – програма, що дозволяє здійснювати обмін між студентами та науковцями, а також отримувати стипендії та гранти.

«Ерасмус Мундус» – одна найпопулярніших програм обміну серед українських студентів. Серед українських вищих навчальних закладів, що входять до консорціуму можна назвати такі:

1. Дніпропетровський національний університет ім. Олеса Гончара.
2. Національний медичний університет ім. О.О.Богомольця.
3. Харківська національна академія міського господарства.
4. Львівський національний університет ім. Івана Франка
5. Національний університет ім. Тараса Шевченка.
6. Таврійський національний університет ім. В.І.Вернадського [7].

У 2014 р. стартує нова програма «Ерасмус», що матиме назву «Ерасмус для всіх» («Erasmus for all»). Це нова програма ЄС у галузі освіти, професійної підготовки, розвитку молоді й спорту, запропонована Європейською комісією 23 листопада 2011 р. У даний час ця пропозиція перебуває на розгляді Ради (27 держав-членів) та Європейського Парламенту, які повинні прийняти остаточне рішення. Програма «Ерасмус для всіх» має об'єднати всі нинішні проекти ЄС та міжнародне співтовариство в галузі освіти, професійної підготовки, розвитку молоді й спорту, замінивши існуючі ініціативи єдиною програмою. Ці зміни покликані підвищити ефективність і спростити процес отримання грантів.

Освітні програми посідають значне місце в зовнішній політиці ЄС, забезпечуючи щорічний приток тисяч студентів з усього світу, які згодом поширюватимуть позитивну інформацію щодо держав, суспільства та інститутів Союзу.

Міжнародну мобільність студентів стимулюють різними програмами: «Ерасмус», «Сократ», «Нордплус», вона може набувати різних форм: від повної програми навчання у вищих навчальних закладах іншої країни до участі в окремих мовних програмах. Розвитку міжнародної академічної мобільності також сприяють спеціалізовані служби заохочення експорту освітніх послуг та академічного обміну викладачами та студентами, такі як французькі «Еду Франс», «Егід» або німецька «ДААД».

Також функціонує виконавче агентство з освіти та культури (ЕАСЕА), основним завданням якої є організація програм, що фінансуються з боку Співтовариства, в галузі освіти та професійної підготовки, активної громадянської позиції, молоді, аудіовізуальній і культурній галузях [8]. Однією з програм є «Темпус», спрямована на підтримку процесів модернізації вищої освіти в країнах-партнерах зі Східної Європи, Центральної Азії, Західних Балкан та Середземномор'я, головним чином, через проекти міжвузівського співробітництва.

Публічна дипломатія ефективна, коли її здійснюють на багаторівневій основі. Дослідники визначають такі рівні публічної дипломатії:

- 1) за допомогою мас-медіа – медіадипломатія;
- 2) за допомогою культурних акцій – культурна дипломатія;
- 3) за допомогою можливості здобути освіту – освітня дипломатія;
- 4) за допомогою Інтернету – ноосферна дипломатія;
- 5) за допомогою неурядових організацій – дипломатія «ноополітік» [9, с. 106].

Для сьогоденного інформаційного століття визначною є зростаюча роль неурядових організацій (НУО) на міжнародній арені. Сучасні комунікації призвели до різкого збільшення їх кількості з 6000 до приблизно 26000 тільки в 1990-х рр. Але сучасний стан неурядових організацій висвітлюють не лише дані цифри, тому що вони виявляють лише формально існуючі організації.

Європейські неурядові організації та асоціації з питань захисту прав людини та розвитку громадянського суспільства є одними з найголовніших інструментів «м'якого впливу» ЄС.

Найбільш повний звіт загальноновизнаних європейськими державами стандартів щодо розвитку громадянського суспільства на сьогодні уміщено у «Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи державам – членам стосовно правового статусу неурядових організацій у Європі».

Серед основних принципів, які на думку Комітету Міністрів Ради Європи мають визначати правовий статус громадських організацій їх країн, у документі сформульовано такі:

1. НУО включають об'єднання або організації, створені як окремими особами (фізичними або юридичними), так і групами таких осіб. Вони можуть мати або не мати членів.

2. НУО можуть бути як неформальними об'єднаннями або організаціями, так і об'єднаннями або організаціями, які мають правосуб'єктність.

3. НУО можуть бути національними й міжнародними і за складом, і за сферою діяльності.

4. НУО повинні мати право на свободу висловлення поглядів та будь-які інші права і свободи, що мають гарантії в міжнародних або регіональних договорах та можуть належати таким організаціям.

5. НУО не підлягають керуванню з боку органів державної влади.

6. НУО, які мають правосуб'єктність, повинні мати такі ж права, що зазвичай належать іншим юридичним особам, і на них повинні поширюватися такі ж обов'язки та санкції у сфері адміністративного, цивільного та кримінального права, що зазвичай застосовують до таких юридичних осіб.

7. Законодавчі та податкові норми, що застосовують до НУО, повинні сприяти їх формуванню і тривалій діяльності.

8. НУО не повинні розподіляти будь-який прибуток, що може бути отримано в результаті їх діяльності, між своїми членами або засновниками, але можуть використовувати його прибуток для реалізації своїх завдань.

9. Дії або бездіяльність суб'єктів владних повноважень, що впливає на НУО, повинні підлягати адміністративному оскарженню та вільному оскарженню з боку НУО в незалежному та неупередженому суді з належною юрисдикцією [10].

Рекомендація обстоює вільний вибір громадськими об'єднаннями цілей своєї діяльності та засобів їх досягнення, ставлячи при цьому тільки одне обмеження – вони повинні відповідати вимогам демократичного суспільства [11].

Європейський культурний фонд – одна із провідних незалежних організацій, займається розвитком культури та культурної політики, а також активною підтримкою культурного співробітництва. Метою діяльності данного фонду є пропагування, ініціювання, розвиток та підтримка співробітництва у сфері культури Європи та сусідніх країн. Пріоритетні напрями діяльності:

- підтримка та розвиток культурної співпраці, тобто надання можливості окремим особам і культурним організаціям різних європейських країн та сусідніх регіонів впроваджувати спільні інноваційні культурні проекти;

- підтримка творчих ініціатив молоді;

- підтримка партнерських проектів, здебільшого соціального спрямування [12].

У ЄС також започатковано проект «Європейський простір: портал проєвропейського громадянського суспільства України». Мета проекту: створення системи інформаційної підтримки процесу європейської та євроатлантичної інтеграції України й надання українським громадянам інформації про діяльність проєвропейського громадянського суспільства.

Важливими ініціативами проєвропейських громадських організацій є:

- мережа проєвропейських організацій України
- Усеукраїнський консорціум центрів європейської інформації
- Українська асоціація Європейських студій
- мережа тренерів із рольових ігор з європейської інтеграції
- європейська програма Міжнародного фонду «Відродження»
- мережева програма «Схід-Схід» Інституту відкритого суспільства.

Фонд громадянського суспільства, який фінансує Європейська Комісія, отримав у 2012 р. 45 млн. євро для підтримки організацій громадянського суспільства регіону, до якого входять країни Європейського сусідства, у їх політичному діалозі з владою країн-партнерів ЄС. Також Фонд покликаний надавати підтримку громадянському суспільству у процесі реформ на національному рівні та на рівні місцевого самоврядування [13].

ЄС створює по всьому світі (і в Україні також) «європейські куточки» – «Євроклуби». Євроклуби стають осередками розвитку та європеїзації місцевих громад, рушійною силою євроінтеграції України на найближчому до громадян grass roots-рівні. Наприклад, у жовтні 2012 р. у Дніпропетровську відбувся семінар у рамках проекту «Підтримка регіональних Євроклубів України». Його учасники обговорили поточну ситуацію у сфері європейської інтеграції України та події в окремих країнах Євросоюзу [14].

Іншим інструментом впливу ЄС на політику України є торговельно-економічні відносини, а саме зона вільної торгівлі (ЗВТ). Уходження України до ЗВТ надасть можливості для модернізації її торговельних відносин та економічного розвитку. Інструментами для цього є відкриття ринків шляхом поступового скасування митних тарифів, надання безмитного доступу в рамках квот, а також масштабна гармонізація українських законів, норм і стандартів з тими, що діють у ЄС у різних безпосередньо або опосередковано пов'язаних із торгівлею секторах. Це створить умови для гармонізації стандартів України та ЄС у ключових галузях [15, с. 1]. Але для одержання всіх переваг нових умов у торгівлі вітчизняні виробники передусім повинні адаптуватися до технічних, санітарних, фіто-санітарних та інших стандартів і вимог ЄС.

За рахунок підписання Угоди про асоціацію з ЄС відбудеться поліпшення

інвестиційного клімату. Надходження іноземного капіталу дасть змогу компенсувати втрати від скасування тарифних і нетарифних бар'єрів у торгівлі й забезпечить розвиток конкурентоспроможних виробництв на території України [16, с. 154].

Незважаючи на складність питання підписання Угоди про Асоціацію з ЄС та створення ЗВТ між Україною та державами-партнерами ЄС, саме це питання стало каталізатором у громадському протистоянні з владою у листопаді 2013 р. Питання співробітництва України з ЄС стало головним порядком денним для країн Європи.

В Україні у 2014 р. розпочалася глобальна криза в економічній та політичній сфері. Економічна криза та стан на межі дефолту змушує державу звернутися за фінансовою допомогою до міжнародних банків і фондів.

У березні 2014 р. ЄС вирішив видати кредит Україні в розмірі 6 млрд євро, ЕБРР – 5 млрд [17]. Європейський інвестиційний банк має намір надати Україні кредити на загальну суму 3 млрд євро протягом двох найближчих років [18]. Таким чином, ЄС зміцнює свій вплив на території України. Маючи справу не тільки із загальнодержавним сектором, ЄС має на меті також надавати гранти громадським організаціям та фінансову допомогу для розвитку місцевого самоврядування, а також приватним підприємцям. Наприклад, у проекті ЄС «Східне партнерство», спрямованому на зближення та розвиток відносин ЄС із країнами Східної Європи, має місце положення щодо допомоги на локальному рівні:

- державна адміністрація отримає найбільшу вигоду, оскільки програма інституційного розвитку розрахована підтримувати розвиток центральних інституцій, а також сприятиме співпраці інституцій різних країн;

- місцеві державні адміністрації теж отримують вигоду, в основному від пілотних регіональних програм і нового транскордонного співробітництва;

- громадські організації можуть отримати переваги від здійснення пілотних регіональних програм та транскордонного співробітництва в рамках країн-партнерів, а також від запровадження культурних програм і проектів, що стосуються розвитку молоді;

- програми, спрямовані на керування та консультування провідних представників середнього та малого бізнесу, надання позик і кредитів [6, с. 7–8].

Висновки. «Розумна влада», збалансована політика, безумовно, повинні бути активними ресурсами в арсеналі впливу будь-якої держави, яка має довгострокові зовнішньополітичні цілі: будь то встановлення власного впливу у світі або опанування нових ринків, або забезпечення стабільних зовнішніх умов для внутрішнього розвитку. Культура є першим чинником розвитку «smart power» держави. Поширення ідей і цінностей за допомогою високої та масової культури є найефективнішими шляхами, оскільки вони безпосередньо впливають на світогляд громадськості, майже не піддаючи сумнівам правдивість інформації, яку ми отримуємо.

Іншим каналом поширення впливу є громадянські організації. ЄС та інші країни використовують уже існуючі або створюють власні центри для поширення інформації та ідей серед населення певної держави. Цей метод є ефективним, але і має недоліки, оскільки інститут громадянського суспільства розвинений не у всіх країнах. Тому, на наш погляд, слід об'єднати високу культуру (освіту та науку) з діяльністю НУО. ЄС досить часто залучає певні організації в освітній процес та проекти або гранти.

Крім того, ЄС також запроваджує різні «політики» та ініціативи, наприклад ЕПС та «Східне партнерство». «Східне партнерство», як частина інтеграційної політики ЄС передбачає в себе наголошення не тільки політичних зв'язків, а й допомогу розвитку громадянського суспільства (створення Фонду розвитку громадянського суспільства) і культурний обмін, а також допомогу приватному (малому та середньому) бізнесу. За допомогою вищеназаних ініціатив ЄС і надалі впливає на Україну, але вже рівнем grass-roots, тобто через громадскість та НУО. А у зв'язку з останніми подіями, що відбуваються в Україні навесні 2014 р., ЄС

вирішило надати фінансову допомогу на загальнодержавному рівні, закріпивши свій вплив у нашій державі. Угоду про асоціацію, політична частина якої вже підписана, та ЗВТ також можна віднести до основних інструментів впливу ЄС в Україні.

Бібліографічні посилання

1. Гукасов А.В. «Жесткая» и «мягкая» сила как инструменты внешней политики США [Электронный ресурс] / А.В. Гукасов. – Режим доступа : http://www.pglu.ru/science/researches/nii-panin/vestnik/v1/Gusakov_A_V.pdf – Загл. с экрана
2. Най Дж. «Мягкая» сила и американо-европейские отношения [Электронный ресурс] / Дж. Най. – Режим доступа : http://www.situation.ru/app/j_jn_42.htm – Загл. с экрана
3. Clinton H. Nomination Hearings to be Secretary of State / H.Clinton // Senate Foreign Relations Committee. – Washington, D.C., 13 January 2009. – P. 12
4. Материалы видеоконференции, организованной Институтом мировой политики непосредственно с автором концепции Дж. Наем [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://glavcom.ua/articles/3171.html> – Загл. с экрана
5. Nye S. J. Soft Power: The Means to Success in World Politics / Joseph S. Nye. – PublicAffairs, 2004. – 176 p.
6. Vademecum on financing in the frame of the Eastern partnership [Text] // European Commission external relations directorate general directorate European neighborhood policy. – 2010. – 13 p.
7. LOT BMU [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.embmu.eu/> – Заголовок з екрана.
8. Исполнительным агентством по образованию и культуре [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://u800.ru/vykonna_agentura_easea – Загл. с экрана
9. Слісаренко І. Теорія «м'якої сили» та її трансформація у концепцію «розумної сили» [Текст] / І. Слісаренко // ОСВІТА РЕГІОНУ. – К., 2008. – №1–2 – С. 102–109.
10. Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам стосовно правового статусу неурядових організацій у Європі № CM/Rec(2007) 14 (Прийнято Комітетом Міністрів 10 жовтня 2007 р. на 1006-му засіданні заступників Міністрів) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ucipr.kiev.ua/modules.php?op=modload&name=News&file=article&sid=6032308&mode=thread&order=0&thold=0> – Заголовок з екрана.
11. Опалько Ю. Європейські критерії розвитку громадянського суспільства та можливості їх застосування в Україні [Електронний ресурс] / Ю. Опалько. – Режим доступу : <http://old.niss.gov.ua/Monitor/juni08/11.htm> – Заголовок з екрана.
12. ЄКФ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sms.lugansk.ua/node/930> – Заголовок з екрана.
13. Єврокомісія виділяє 45 млн. євро на розвиток громадянського суспільства країн-сусідів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eu.prostir.ua/news/255659.html> – Заголовок з екрана.
14. У Дніпропетровську відбувся семінар у рамках проекту «Підтримка регіональних Євроклубів України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eu.prostir.ua/news/254994.html> – Заголовок з екрана.
15. ЄС-Україна: поглиблена та всеохоплююча зона вільної торгівлі [Текст]. – Київ : ТОВ «Август Трейд» 2013. – 26 с.
16. Вплив створення зони вільної торгівлі з ЄС на економіку України: аналітичне дослідження [Текст] / [К. Аврамченко, В. Філіпчук, О. Жолудь, В. Мазярчук. – К., 2013. – 197 с.
17. ЕС обещает Украине 32 млрд евро [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.segodnya.ua/politics/pnews/es-obeshchaet-ukraine-32-mlrd-evro-500801.html> – Загл. с экрана
18. Европейский инвестиционный банк предоставит Украине кредиты на 3 млрд евро [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://news.finance.ua/ru/~1/0/all/2014/03/18/321526> – Загл. с экрана

Манько В. И. Основные инструменты влияния «умной силы» ЕС в Украине.

Исследована концепция «умной силы» и ее роль в современных международных отношениях. Рассмотрена ресурсная база проявления сбалансированной политики государством, а также основные методы и каналы реализации влияния ЕС на Украину и общественность. Проанализирована ведущая роль образовательных программ и деятельности неправительственных организаций в создании привлекательного образа ЕС. Исследована роль интеграционной политики Европейского Союза в распространении влияния на Украину, а также рассмотрено экономическое влияние ЕС в плане финансовой помощи, предоставления грантов и кредитов государству и частному сектору.

Ключевые слова: «умная сила», «мягкая сила», «жесткая сила», культура, публичная дипломатия, НПО, образовательные программы, ЗСТ, экономические отношения.

Manko V. Basic influence tools of EU's "smart power" in Ukraine

A distinctive feature of contemporary international relations includes instruments' complications of foreign policy powers. To achieve these objectives the international dialogue participants are increasingly turning to the possibilities of economy, diplomacy, culture, science and sport. Along with politics and economics, culture forms the classic triad of factors that determine the mechanisms of the various foreign countries, and is rightly regarded as an integral part of modern strategy of action in the international arena. Culture and cultural ties with the exceptional versatility that creates the conditions for engaging wider audience in international relations, ready to participate in solving the most complex and pressing problems of our impact on the global climate. It's possible to talk about specific features such as the ability of Cultural Affairs as a platform for integration processes in the world or a particular region. Finally, the cultural ties have a unique feature to influence the formation of positive image of the country in world public opinion. This concept becomes the basis for the «soft power» theory developed by J. Nye. J. Nye considers «soft power» as opposed to «hard power», meaning the ability of the state to force, due to the military and economic power of the country. In contrast, «soft power» arises when a country draws its culture, political ideals, academic programs, academic exchange, has the ability to achieve what it desired basing on voluntary participation of allies, not by coercion. J. Nye considers cultural attractiveness of the country as the most important component of «soft power». In recent years J. Nye also talks about the failure of using only «soft power» methods in the sphere of foreign affairs of the state. He considers that the best way is to combine instruments of «soft power» (culture, diplomacy, education) with economic methods of influence (a part of «hard power»). This idea led to the appearance of the «smart power» concept.

In this article, we examine the main instruments and ways of implementation of «smart power» policy of EU in Ukraine.

Key words: «smart power», «soft power», «hard power», culture, public diplomacy, NGOs, educational programs, FTA, economic relations.

Надійшла до редколегії: 20.04.2014

СОЦІОЛОГІЯ

УДК 316.3-043.7

Ю. В. Борисова*Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара***ЭВОЛЮЦИЯ СИСТЕМЫ ЛЬГОТ И ПРИВИЛЕГИЙ
КАК ПРЕДМЕТ МЕЖДИСЦИПЛИНАРНОГО АНАЛИЗА**

Проанализирован эволюция системы льгот и привилегий в контексте стратификационных процессов и становления норм права, а также вопросы обоснованности отдельных составляющих системы исключительных прав и их соответствия критериям социальной справедливости.

Ключевые слова: привилегии, льготы, нормы права, социальное неравенство, социальная стратификация, социальная справедливость.

Актуальность темы. На протяжении всей социальной истории человечества, с момента возникновения первых государств отстаивание теми или иными социальными группами привилегий для своих членов или их «наступление» на привилегии других составляло «квинтэссенцию» программных лозунгов революционных и реформаторских, светских и религиозных движений. Осознание общности интересов в борьбе за привилегии (против привилегий других) выступает основой идейной консолидации индивидов в более или менее организованные группы и массы. В свое время К.Маркс указывал на этот фактор как решающий при трансформации класса-в-себе как исключительно социального явления в класс-для-себя, т.е. в действенную политическую, революционную силу.

Положение групп в социальной иерархии может меняться и через консенсус, достигаемый в диалоге заинтересованных сторон. Согласованность их позиций относительно принципов распределения экономических, политических, символических ресурсов, в том числе привилегий, широкое одобрение выстраиваемого на этой основе социального порядка (либо его принятие как наиболее приемлемого на данном этапе, лучшего из возможных) являються основой его легитимности и гарантией относительной стабильности. Согласно Ю.Хабермасу, в рационализированном «посттрадиционном» обществе социальная интеграция возможна лишь посредством коммуникативного взаимодействия, ориентированного на достижение взаимопонимания между индивидами [25, с.136].

Цель нашего исследования – междисциплинарный анализ процесса эволюции льгот и привилегий в контексте становления систем права и социального неравенства.

Именно междисциплинарные – в частности, этико-правовой и социально-философский – аспекты данной проблемы представляются нам крайне важными, ибо обнажают извечные вопросы равенства и справедливости при распределении материальных, духовных, социальных благ, законности льгот и привилегий. Попытки получить объективное (в терминах сциентизма) видение проблемы обращают нас к исследованиям социальной структуры общества, характера, масштабов, последствий горизонтальной и вертикальной социальной мобильности. Система интегральных показателей уровня и качества жизни, глубины бедности, имущественного расслоения и т.д. помогает сформировать целостное представление о том, насколько в условиях конкретного государства «работают» принципы социальной справедливости, равенства шансов на социальные перемещения. Важным дополнением к этой картине является оценка различными слоями населения действенности реализуемой социальной политики, эффективности правовых механизмов обеспечения справедливости, обоснованности системы исключительных прав. Субъектам управления, наделенным полномочиями планирования и осуществления социальных

преобразований (и при этом декларирующих приверженность вышеуказанным принципам), важно учитывать также и их психологическую проекцию.

Внимание ученых к феномену исключительных прав – льгот, привилегий, гарантий, компенсаций, иммунитетов – является на сегодня преимущественно монодисциплинарным, связанным с интересами экономической либо исторической науки, менеджмента (примером являются монографии Г. Горланова и Д. Милкович), юриспруденции (исследования И. Морозовой, В. Казимирчука, А. Малько, В. Межуева, Д. Ковриженко, О. Чебаненко, О. Гришук, Н. Колодяжной, Я. Беседы), социальной политики (коллективная работа «Реформирование льгот и привилегий в Украине», публикации Г. Пашковой, И. Гейц). На наш взгляд, обозначенная проблема заслуживает комплексного анализа с привлечением методологических средств социологии, теории социальной работы, философии и, безусловно, права, истории, политологии.

Трактуя привилегии в формальном, юридическом ключе, ряд исследователей относят льготы и привилегии к одному типу юридических статусов. Однако даже узкая трактовка их сущности и функций позволяет выделить весомые отличия между ними. Льготы «нужны для того, чтобы поддержать стабильность в обществе и для создания легитимности, т. е. доверия общества к той власти, которая защищает этих людей, привилегии же могут распространяться только на тех, кто находится у власти и вершит власть» [5, с.45]. Вместе с тем привилегиями могут в законном порядке или фактически обладать не только те, кто наделен властными полномочиями. Привилегии устанавливаются на основе вида и сферы деятельности предприятий, их ведомственной принадлежности, профессиональных и возрастных характеристик индивидов, места проживания, гражданства, пола и т.д. В отличие от льгот, они закрепляют существующую в обществе систему социального неравенства либо модифицируют ее. «Между льготами и привилегиями то существенное отличие, – пишет В. М. Межуев, – что первые в какой-то мере смягчают существующее фактическое неравенство, тогда как вторые добавляют к последнему еще и формальное неравенство, как бы возводят это неравенство в закон» [9, с.7].

Льготы, исходя из своих социальных функций, имеют более широкую социальную основу, чем привилегии, иначе будут нарушены основные принципы права – справедливость, равноправие и т. п. [12, с.51].

Следует отметить, что, будучи подчиненной объективным социальным законам, эволюция типов социального неравенства и инструментов его регулирования, среди которых льготы, привилегии, иные виды исключительных прав, не коснулась осознания важности такого императива, как социальная справедливость, хотя понимание его сути исторически менялось.

Аристотель, рассуждая о критериях справедливости, выделяет два ее вида – распределительную и уравнительную [1]. Если распределительная справедливость связана с актуализированными формами морального и политического идеала общественных отношений, то уравнительная – с нормативными представлениями об их характере и законодательными средствами регулирования. Первая – это справедливость архонта, вторая – судьи. Разделяя их, Аристотель во многом следует своему учителю Платону, который признавал: «закон никак не может со всей точностью и справедливостью охватить то, что является наилучшим для каждого, и это ему предписать. Ведь несходство, существующее между людьми и между делами людей, а также и то, что ничто человеческое никогда не находится в покое, – все это не допускает однозначного проявления какого бы то ни было искусства в отношении всех людей и на все времена» [18, с.63]. По мнению Платона, наилучшее равенство – то, которое воздает почет людям, наиболее преуспевшим в добродетели.

В надгробной речи Перикла сказано: «в частных делах все пользуются одинаковыми правами по законам, что же до дел государственных, то на почетные должности выдвигают каждого по достоинству, поскольку он чем-нибудь отличился не в силу принадлежности к определенному сословию, но из-за личной

доблести» [26]. Пытаясь найти ответ на вопрос о том, что античные мыслители считали необходимым для эффективного управления и преодоления связанных с властными привилегиями искушений, М.Фуко ссылается на Плутарха, дающего совет молодому правителю: править нужно, исходя из «самоумаления», достигаемого в ходе скрупулезной этической работы над собой; получив власть, надлежит «дать душе прямые правила» и должным образом направить свой этос [22, с. 104].

Анализ норм античных правовых систем показывает (это прослеживается уже в догматах римского права), что они подразделялись на две большие группы: право общее и исключительное. К нормам общего права «обращаются, если нет особых указаний касательно рассматриваемого отношения» [4, с. 89]. В свою очередь, в праве общем различали право обыкновенное и особенное. Если первое устанавливает общепринятые положения, то второе допускает отступления от обыкновенного права (например, существовали как общие правила составления обыкновенного завещания, так и отступления от них – для военнослужащих, не имеющих возможности в минуту смерти на войне выполнять все требуемые формальности). Основанием для отступления от обыкновенных норм считалось как общественное благо, так и интересы отдельных социальных групп – например, профессиональных. Это позволило специалистам определить юридическую льготу как правомочие, предоставляемое особым правом, привилегии же – как исключительное, специальное право, как изъятие из общих законов (как обыкновенных, так и особенных) [4].

Параллельно со становлением государственности, узакониванием правил регулирования человеческих отношений усложняется социальная структура общества и разветвляется система юридически не предписанных привилегий, тесно связанных с социальным статусом их обладателей. Этому способствовало возникновение аппарата чиновников и постепенное расширение их полномочий. Архаичный обычай одаривать тех, от кого зависит судьба, распространился на наделенных сакральным знанием или особыми служебными функциями [7, с.13].

Говоря о роли привилегий в воспроизводстве социальной структуры, следует отметить, что в традиционном обществе с явным доминированием аскриптивных статусов и ролей над достигнутыми привилегии выступают объектом наследования, атрибутом передававшегося потомкам титула или звания. В то же время в качестве награды за лояльность сюзерену и проявление воинской доблести они могли быть пожалованы и «простому смертному», обеспечивая его восхождение по ступеням социальной иерархии и одновременно соблюдение принципа справедливости. Подтверждения этому мы находим уже в истории Древнего мира. В древнекитайской книге правителя области Шан отмечено: «привилегии и жалованья, чиновничьи должности и ранги знатности должны даваться лишь за службу в войске, иных путей не должно быть» [8, с. 204.]. Во время правления Юстиниана были приняты законы, сделавшие всех освобожденных рабов римскими гражданами. Античная Греция знала примеры удачной карьеры бывших рабов в финансовой сфере деятельности – малопrestiжной для полноправных граждан полиса. Привилегией свободных граждан Спарты было, согласно Плутарху, знание военного ремесла, послушание начальству и умение покорять врагов; они не имели права собственности на землю, которая, как и обрабатывающие ее илоты, принадлежала общине в целом [15].

К этому же периоду относятся первые попытки законодательного пресечения злоупотреблений, связанных с полномочиями привилегированных лиц. Так, в Риме конца III ст. до н.э. были введены ограничения для сенаторов, которым запрещалось заниматься морской торговлей, финансовыми операциями, казенными подрядами. Со временем появились способы «законного» обхода этих ограничений – например, организация торговли через доверенных лиц [7, с.20].

Средневековое общество складывалось как общество корпоративное; права и обязанности конкретного человека зависели от его принадлежности к той или иной корпорации: горожанин дорожил вольностями собственной коммуны,

рыцарь – привилегиями рыцарского сословия. Привилегии регламентировали даже быт и условия жизни в зависимости от сословной принадлежности: форму одежды, тип и благоустроенность жилища, место в собрании и в церкви и т.д. Феодалному обществу соответствовало и сословное право: «право выступало как право-привилегия, по содержанию разное для разных сословий, нередко и для социальных групп внутри них» [10].

В процессе территориальной экспансии привилегии помогали насаждать новый административный порядок, культуру, религию господствующего сословия. Такими были привилегии, изданные великим князем Ягайлом в 1387 г. и распространившиеся на все подчиненные Литве украинские земли. Они предусматривали экономические преференции католическому духовенству, которое освобождалось от служб и повинностей государству, вводили запреты на браки с православными и т.д. Нормами Городельской унии не католикам, в т.ч. православному большинству Великого княжества Литовского, ограничивался доступ на государственные должности. Ввиду реакционности этого нормативного акта, подрывавшего единство государства, привилегиями 1432 и 1434 гг. православная шляхта уравнивалась в правах с католической, что способствовало консолидации шляхетского сословия. Этой же цели служило расширение полномочий феодалов в отношении зависимого населения, предусмотренное привилегией, изданной Казимиром в 1447 г. [2].

Таким образом, привилегии как атрибут классового общества предусматривали, во-первых, наделение их субъектов дополнительными правами а также вытекающими из них обязанностями (например, связанными с участием в общественной жизни, на которое не имели права дискриминируемые социальные группы), во-вторых, ограничение действия или отмену в отношении них определенных обязанностей, повинностей, видов наказаний за правонарушения. Например, при Екатерине II в 1785 г. «Жалованной грамотой дворянству» были отменены телесные наказания для дворян. Этим же документом подтверждалось право отказа от обязательной службы (полученное по Манифесту о вольности дворянства), вводился специальный сословный суд, а также утверждалось право дворян на самоуправление через специальный орган – Дворянское собрание [21].

В большинстве случаев привилегированность означала не только количественно больший объем политических прав и экономических свобод. В холистических обществах, как отмечает Ж.Липовецки, крайне важным моральным императивом выступает честь. Необходимость ее отстаивания не вызывала сомнения, даже если это приводило к вооруженным конфликтам. Возможность участия в специальных ритуалах – рыцарских турнирах, дуэлях – рассматривалась как привилегия аристократов. Жизнь отдельной личности считается незначимой по сравнению со славой, добытой кровью, социальным престижем, приобретенным за счет атрибутов смерти [11]. В борьбе за почести на карту часто ставилась жизнь человека или его социальное существование.

Промышленная революция и буржуазные преобразования в государствах Европы и в США сказались на характере стратификации и механизмах воспроизводства привилегированных позиций. Рассуждая о политических итогах революций XIX ст., К.Маркс отмечает: «государство лишь на свой лад упраздняет различия происхождения, сословия, образования, профессии, когда объявляет не политическими различиями происхождение, сословие образование, профессию, когда провозглашает, не обращая внимания на эти различия, каждого человека равноправным участником народного суверенитета ... Несмотря на все это, государство позволяет частной собственности, образованию, профессии действовать свойственным им способом и проявлять их особую сущность в качестве частной собственности, образования, профессии» [16, с.19]. Пока существуют эти различия будет существовать государство, и, в свою очередь, государство – основная предпосылка сохранения фактических различий.

Данный тезис Маркса подтверждается при анализе системы привилегий в условиях упразднения частной собственности и построения «бесклассового»

социалистического общества. Специфика системы советского типа «заключается в том, что здесь каркас стратификационной структуры образуют структуры государственной власти, распространяющейся на подавляющую часть материальных, трудовых и информационных ресурсов» [19, с.269]. Чиновнику «не нужны были деньги для приобретения квартиры, машины, дачи: все это он мог получить, пребывая у власти» [7, с. 23].

Понятие «привилегия» в советском законодательстве не использовалось; вместо него было введено в обиход слово «льгота». Льготы были нацелены на обеспечения отдельным категориям граждан повышенного уровня социальных гарантий, полное или частичное освобождение от оплаты социальных услуг (жилищно-коммунальных, транспортных, санитарно-курортных и т.д.). Критерий, по которому предоставлялись льготы, был связан с важностью конкретного вида профессиональной деятельности для государства. Так, жилищные льготы в виде предоставления дополнительной жилплощади «отдельным лицам и категориям трудящихся для надомной работы в профессиональных целях» предназначались в первую очередь для специалистов промышленного производства. В августе 1921 г. инженеры получили право улучшать свои жилищные условия путем получения дополнительной комнаты. Позже это право распространилось и на научных работников. Опубликованный в сентябре 1924 г. список льготников включал уже несколько категорий лиц. В первую категорию вошли работники государственных или приравненных к ним учреждений и предприятий, профсоюзов, кооперативных и партийных организаций, занятые служебной работой на дому. Ко второй категории были отнесены ответственные работники армии и военно-морского флота из числа высшего командования и политического руководства. В третью входили научные работники. Дифференциация коснулась и величины платы за жилье. Например, инвалиды войны и лица, получившие травму на производстве, вообще освобождались от квартирной платы. Жильцам муниципальных домов, жившим на «нетрудовые» доходы, лицам свободных профессий квартплата могла быть установлена в 9 раз выше обычной.

Система льгот регулировала и доступ к образовательным услугам. В 1924 г. в правилах приема в вузы говорилось, что, хотя двери в эти учебные заведения открыты лишь для членов профсоюзов, непосредственно связанных с производством, предпочтение будет оказываться тем, кто участвовал в гражданской войне, героям труда, членам ВКП(б) и комсомола. Приблизительно в то же время приемным комиссиям вузов было дано указание в порядке исключения полностью или частично освобождать от вступительных экзаменов лиц, «представляющих особую классовую ценность», чья «общая подготовленность» к поступлению в вуз не вызывала сомнений [17]. Таким образом, в условиях построения советского государства распределение привилегий между социальными группами осуществлялось по двум основным критериям: важность вида деятельности для экономики развивающегося государства и ее «классовая ценность» – роль в упрочении идеологической основы нового режима. Третье основание предоставления социальных преференций определялось необходимостью социальной защиты уязвимых слоев населения. Пожалуй, лишь его можно рассматривать как целиком оправданное и отвечающее критерию социальной справедливости.

В условиях усиления тоталитарных тенденций привилегии все чаще использовались как плата за лояльность существующему режиму. Критерии профессионализма, заслуг перед Родиной и общественной ценности вида деятельности применялись в сцепке с идеологическим или подменялись им: особо важные (политические) задачи и ответственные должности поручались исключительно людям с «правильным» классовым и этническим происхождением.

В период застоя случаи пожизненного владения привилегиями вылились в социальную тенденцию, а лишение привилегий было скорее спорадическим, и оттого весьма показательным по своему характеру. Персональные пенсии для привилегированных слоев населения учитывали не только трудовой, но и

партийный стаж, а также революционные заслуги.

Легальная природа системы привилегированных служебных статусов не исключает возможности их «обрастания» или даже подмены отношениями внеправового характера. Как известно, незаконное использование индивидом своего публичного статуса с целью получения выгоды (имущества, услуг, льгот или преимуществ) как для себя, так и для близких вразрез с интересами общества и государства, создает предмет коррупционного действия. К коррупционным действиям, кроме прочего, относится использование преимуществ, ставящих индивида в неравное положение с другими (например, не предусмотренное статусом внеочередное получение жилья). Будучи тесно связанной с системой чрезмерных и незаконных привилегий, коррупция достигает апогея в обществах, где устойчивы элементы традиционализма в социокультурных практиках. Масштабы, которые приобрела коррупция в советском обществе, позволили специалистам говорить о ее непосредственном влиянии на деградацию экономической и политической жизни в эпоху Брежнева: за период его правления ежегодный прирост национального дохода снизился с 9 до 2,6 %, а рост промышленного производства – с 7,3 до 2,8 % [7, с.24].

С началом перестройки и политики гласности в обществе началось обговаривание проблемы привилегий. Однако после распада СССР на первый план вышла задача преодоления экономических сложностей переходного периода и хотя бы частичного смягчения разительной социальной поляризации населения. Эта проблема решалась посредством разветвления системы льгот. Были предусмотрены новые льготы по профессиональному признаку, пенсионерам, ветеранам труда и войны, другим категориям, которым «задолжало» государство – например, ликвидаторам аварии на ЧАЭС, лицам, которые от нее пострадали.

По количеству предусмотренных законами льгот, численности их получателей существующая в Украине модель социальной защиты может конкурировать со многими ныне действующими. Иное дело – ее способность обеспечивать справедливость назначения социальных выплат. Так, льготы малообеспеченным слоям населения, к которым относится большинство пенсионеров (в отличие от стран Европы, где значительная часть пенсионеров принадлежат к среднему классу), можно рассматривать как инструмент компенсации недополученных от государства социальных и экономических благ. Однако и при этом подходе далеко не всегда учитывается реальный уровень материального благосостояния претендентов на получение льгот. Опора на принципы «уравнивающей» справедливости не гарантирует соблюдения принципов справедливости распределительной и наоборот.

Отсутствие мониторинга эффективности предусмотренных законом исключительных прав и бесконтрольность тех, что функционируют вне правового поля, сохраняет обе эти системы практически в неизменном виде. Следует отметить, что некие меры «по обеспечению социальной справедливости» путем «лишения отдельных категорий граждан чрезмерных и несправедливых преференций» в последнее время были все-таки предприняты, однако они касаются преимущественно пенсионного обеспечения нардепов и других чиновников высшего ранга [20]. Теперь размер пенсии не может превышать 10 прожиточных минимумов. Что касается, например, соотношения зарплаты парламентариев и других категорий государственных служащих, то оно составляет на сегодня 1:40 (для сравнения, в США и в странах Западной Европы – 1:4; это означает, что зарплата рядового госслужащего не может быть меньше, чем 25 % зарплаты министра) [3].

По-видимому, проблема льгот и привилегий сохранит свою актуальность до тех пор, пока существуют отношения господства-подчинения. Тем более если трактовать феномены власти, силы, господства в том аспекте, в каком их трактует М.Фуко: «Мы выхолащиваем вопрос о власти, когда ставим его ... исключительно по отношению к государству либо государственному аппарату. Власть же – это нечто гораздо более сложное, гораздо более плотное и рассеянное, чем какая-либо

совокупность законов или какой-то государственный аппарат» [23].

Не теряют своей значимости интуиции о критериях социальной справедливости и ее правовой модальности. Специалисты констатируют изменение предмета справедливости в моральном сознании XXI в. Так Н.Фрэзер, например, полагает, что можно наблюдать постепенный переход от «справедливости распределения к справедливости признания» (тут и далее перевод наш – Ю. Б.) [24, р. 2]. Этот переход означает, что наиболее актуальными становятся отнюдь не социальные проблемы распределения обществом ограниченного количества благ между индивидами, а проблемы признания достоинства и самого права на существование групп, в том числе и маргинальных, будь то национальные или сексуальные меньшинства, женщины или цветные люди, пенсионеры или инвалиды. Этот переход означает также переход от языка политической экономии, которым говорила предшествующая политическая философия, к языку культуры. Иначе говоря, переход от интереса к распределению материальных благ к интересу в воздаянии благами духовными и прежде всего признание права на достоинство.

Результаты. Принципиально важным в социально-философском и юридическом ключе является, на наш взгляд, проведение различия между льготами и привилегиями, причем как можно более четкого и корректного. По-видимому, критерий их дифференциации лежит не в смысловой и даже не в функциональной плоскости (и те, и другие обеспечивают повышенный уровень социальных гарантий), а в этико-социальной и правовой. Льготы – элемент, скорее, эгалитаристской социальной политики, инструмент уменьшения социальных и имущественных диспаритетов, привилегии же ведут к установлению социального неравенства или к его воспроизводству. Однако ключевой идеей, целью эффективной социальной политики является не эгалитаризм как таковой, а соблюдение принципа социальной справедливости и консенсус относительно содержания этого принципа (его более или менее однозначное понимание большинством). Согласие относительно необходимости сохранения отдельных привилегий (например, за особые достижения в науке, культуре, спорте, иной профессиональной деятельности и т.п.) должно составлять их легитимную основу.

Перспективы. В дальнейшем целесообразным является анализ места льгот и привилегий в зарубежных моделях права социального обеспечения, а также опыта создания правовых, экономических и социальных механизмов повышения их действенности, прозрачности и подконтрольности институтам гражданского общества.

Библиографические ссылки

1. Аристотель. Никомахова этика [Текст] / Аристотель // Соч. в 4 т. – М.: Мысль, 1983. – Т. 4. – С. 25–28; 30–35
2. Велике князівство Литовське [Текст] : у 3 т. / за ред. С. Ківалова [та ін.]. – О. : Юрид. літ., 2003.
3. Депутатські привілеї: зарубіжний досвід та пропозиції для України [Текст] / Д. Ковриженко [та ін.]. – К. : Лабораторія законодав. ініціатив, 2007. – С. 31.
4. Ефимов В. В. Догма римского права : лекции [Текст] : в 2 т. / В.В. Ефимов. – СПб : тип. В.С. Балашева, 1894. – 380 с.
5. Казимирчук В.П. Современная социология права [Текст] : учебник / В.П. Казимирчук, В.Н.Кудрявцев. – М. : Юристъ, 1995. – 297 с.
6. Кашников Б.Н. Концепция общей справедливости Аристотеля: опыт реконструкции [Электронный ресурс] / Б.Н. Кашников. – Режим доступа : <http://iph.ras.ru/elib/EM2-6.html#edn15>. – Загл. с экрана
7. Клімова С.М. Організація запобігання та протидії корупції в Україні [Текст] : навч. посіб. / С.М. Клімова, Т.В. Ковальова. – Х. : Вид-во ХарРі НАДУ «Магістр», 2012 – 200 с.
8. Книга правителя области Шан [Текст] / ред. Л.С. Переломов. – М. : Ладомир, 1993. – 392 с.
9. Козюк М. Н. Правовое равенство [Текст] : автореф. дис... канд. юр. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве» / М. Н. Козюк. – СПб, 1996. – 40 с.
10. Лейст О.Э. Сущность и исторические типы права [Текст] / О.Э. Лейст // Вестн. МГУ. –1992. – № 1. – С. 4
11. Ліповецькі Ж. Ера порожнечі [Електронний ресурс] / Ж. Ліповецькі. – Режим доступу :

www://ji.lviv.ua. – Заголовок з екрану.

12. Малько А.В. Стимулы и ограничения в праве [Текст] / А.В.Малько. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Юрист, 2005. – 250 с.

13. Морозова И.С. Теория правовых льгот [Текст] : автореф. дис.... докт. юр. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве» / И.С. Морозова. – Саратов, 2007. – 40 с.

14. Нечаев В.Д. Вся политика [Текст] : хрестоматия / В.Д. Нечаев, А.В. Филиппов. – М. : Мысль, 2006. – 440 с.

15. Новая философская энциклопедия [Текст] : в 4 тт./ под ред. В.С.Степина. – М. : Мысль, 2001.

16. Маркс К. К еврейскому вопросу [Текст] / К. Маркс. – М. : Рус. правда, 2001. – 32 с.

17. Мэтьюз М. Становление системы привилегий в Советском государстве [Текст] / М.Мэтьюз // Вопр. истории. – 1992. – №2 – С. 3.

18. Платон. Сочинения в четырех томах [Текст] : пер. с древнегреч. / под общ. ред. А.Ф.Лосева и В. Ф. Асмуса. – СПб. : Изд-во С.-Петерб. ун-та ; Изд-во Олега Абышко, 2007. – Т. 3. – Ч. 2. – 731 с.

19. Радаев В.В. Социальная стратификация [Текст] / В.В. Радаев, О.И. Шкаратан. – М. : Аспект-пресс, 1996. – Глава 11. – С. 265–311.

20. Уменьшен разрыв между пенсиями народных депутатов и простых людей [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://news.bigmir.net/Ukraine/783346>. – Загл. с экрана.

21. Томсинов В.А. Грамота на права, вольности и преимущества благородного российского дворянства: ее истоки, содержание и значение [Текст] / В.А. Томсинов // Законодательство императрицы Екатерины II. 1783-1796 годы. – М. : Зерцало, 2011. – С. 11–15.

22. Фуко М. История сексуальности-III : забота о себе [Текст] / М. Фуко. – К. : Дух и литера, 1998. – 288 с.

23. Фуко М. Око власти [Электронный ресурс] / М. Фуко. – Режим доступа : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/Fuko_intel_power/Fuko_12.php. – Загл. с экрана.

24. Fraser N. Justice Interruptus. Critical Reflection on the «Postsocialist» Condition [Text] / N. Fraser. – L., 1997. – 256 p.

25. Habermas J. Postscript to between facts and norms / J. Habermas. – L. : SAGE publications, 1996. – 631 p.

26. Проблемы эволюции общественного строя и международных отношений в истории западноевропейской цивилизации [Текст] : сб. статей / под ред. Ю.К. Некрасова. – Вологда : Русь, 1997. – С. 11–30.

Борисова Ю.В. Еволюція системи пільг і привілеїв як предмет міждисциплінарного аналізу.

Проаналізовано еволюцію системи пільг і привілеїв у контексті стратифікаційних процесів і становлення норм права, а також питання обґрунтованості окремих складників системи виключних прав та їх відповідності критеріям соціальної справедливості.

Ключові слова: привілеї, пільги, норми права, соціальна нерівність, соціальна стратифікація, соціальна справедливість.

Borisova Y. Evolution of benefits and privileges as a subject of interdisciplinary analysis.

Evolution of exemptions and privileges in a context of stratificational processes and legal norms formation has been analyzed; the issue of justification of certain exemption laws and their compliance to social justice criterions has been examined.

The distinction between benefits and privileges, and as clearly as possible and correct, is, in our view, fundamentally important in the socio- philosophical and legal manner. Apparently, the criterion for differentiation lies not in the sense and not even in the functional plane (and they both provide an increased level of social protection), and in the ethical- social and legal. Benefits - element rather egalitarian social policy tool reduce social disparities and property, privileges also lead to the establishment of social inequality or its reproduction. However, the key idea of the purpose of effective social policy is not egalitarianism as such, but the principle of social justice, and a consensus on the content of this principle (it is more or less clear understanding of the majority). Agreement on the need to maintain separate privileges (for example, for special achievements in science, culture, sports, and other professional activities, etc.) should be their legitimate basis.

Key words: privileges, exemptions, law norms, social inequality, social stratification, social policy, social justice.

Надійшла до редколегії: 01.03.2014

А. В. Гилюн*Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара***СТУДЕНТЫ - ПЕРВОКУРСНИКИ О МОТИВАХ ПОСТУПЛЕНИЯ
В УНИВЕРСИТЕТ**

На основе анализа материалов эмпирического социологического исследования рассмотрены мотивы поступления в университет в зависимости от типа факультета, направления подготовки, формы обучения и половой принадлежности первокурсников ДНУ им. О. Гончара.

Ключевые слова: студенты, образовательные мотивации, мотивы выбора высшего учебного заведения, профориентация, социальные факторы образования.

Функционирование высшего образования предполагает, что для эффективного обучения в вузе студент должен быть заинтересованным в приобретении знаний, умений и навыков. Такая заинтересованность начинает формироваться еще на этапе выбора будущими студентами конкретного вуза, будущей специальности и фиксируется в соответствующих мотивах.

Знания о том, как молодые люди выбирали университет и специальность для своего обучения очень важны для преодоления трудностей, с которыми сталкиваются многие студенты в первые месяцы своего обучения в вузе, для целенаправленной и эффективной работы кураторов академических групп и социально-психологических служб, которые создаются ныне во многих вузах.

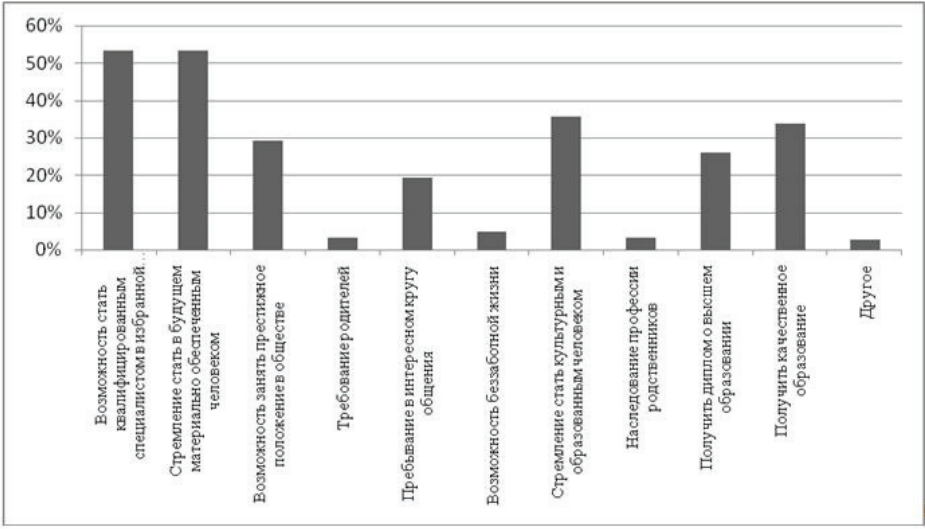
С целью изучения мотивов поступления в университет и выбора будущей специальности, а также выявления трудностей, с которыми сталкиваются студенты-первокурсники на первом году обучения, кафедрой социологии ДНУ им. Олеся Гончара было проведено социологическое исследование. Применялась целевая выборка. Сплошному опросу подлежали студенты-первокурсники двух факультетов: факультета общественных наук и международных отношений (ФОНМО), а также факультета физики, электроники и компьютерных систем (ФФЭКС). Эти факультеты представляют типичные для ДНУ направления профессиональной подготовки: социально-гуманитарное и инженерно-техническое. Основным методом сбора эмпирической информации было раздаточное анкетирование. Всего опрошено 350 человек.

Среди основных мотивов поступления в университет, которые чаще всего назывались студентами, можно выделить следующие: желание стать квалифицированным специалистом (53,4 % опрошенных), а также стремление стать в будущем материально обеспеченным человеком (53,4 % опрошенных) (рис.1).

Чуть более трети студентов среди основных мотивов поступления назвали: стремление стать культурным и образованным человеком, а также возможность получить качественное образование – 35,6 % и 33,7 %, соответственно.

Что же касается различий в распределении ответов среди первокурсников разных факультетов, то можно отметить несколько позиций. Если студенты-первокурсники ФФЭКС в числе главных мотивов поступления в университет чаще всего называли «возможность стать квалифицированным специалистом в избранной отрасли» (58,7 %), то среди студентов ФОНМО популярность данного мотива значительно ниже - 48,5 %. Студенты этого факультета среди главных мотивов чаще всего называли мотив «возможности стать в будущем обеспеченным человеком» (56,7 %). Различия в мотивах поступления проявляются также в том, что мотив «возможность беззаботной жизни» студентами ФОНМО отмечался реже, чем студентами ФФЭКС – 2,9 % и 7,1 % соответственно.

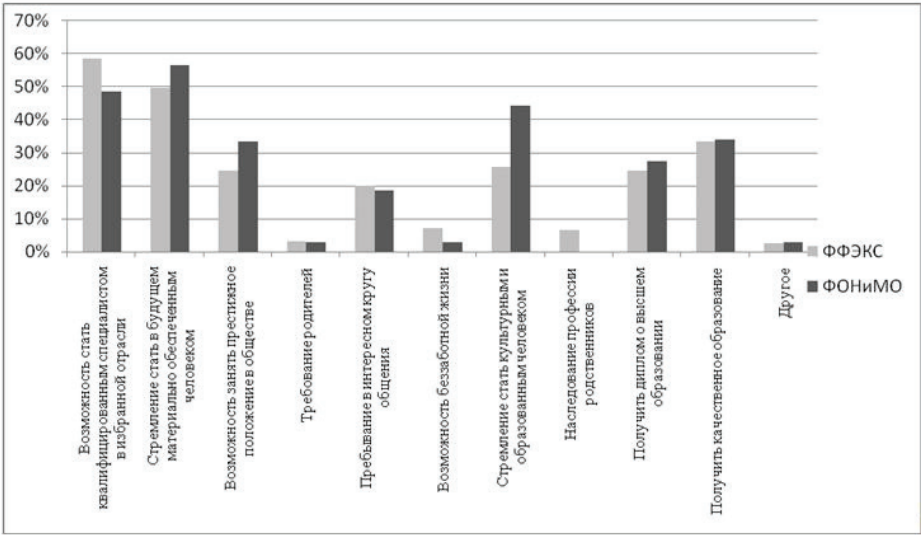
Стоит сказать, что существенные отличия в ответах фиксируются и в выборе такого мотива, как «наследование профессии родственников». Студенты ФОНМО данный мотив не отметили ни разу, зато среди студентов ФФЭКС его зафиксировали 6,5 % опрошенных респондентов (см. рис. 2).

Рис. 1. Распределение ответов респондентов на вопрос: «Каковы главные мотивы Вашего поступления в университет?» (в % к числу опрошенных, каждый респондент мог отметить несколько вариантов)

Проведенное исследование показало, что различия в мотивах поступления довольно четко фиксируются у представителей не только двух разных факультетов, но также и специальностей внутри этих факультетов.

Так, для большинства студентов-социологов особо значимыми мотивами поступления в университет являются: «стремление стать в будущем материально обеспеченным человеком» – 62 %, а также «желание стать культурным и образованным человеком» - 52 % респондентов.

Рис. 2 - Распределение ответов респондентов на вопрос: «Каковы главные мотивы Вашего поступления в университет?» по факультетам (в % к числу студентов, опрошенных на каждом из двух факультетов, каждый респондент мог отметить несколько вариантов)

Среди студентов-политологов наиболее популярными оказались мотивы: возможность стать квалифицированным специалистом — 51,9 %, а также стремление стать материально обеспеченным человеком – 48,1 %. Студенты-философы среди основных мотивов поступления чаще всего называли: «стремление стать культурным и образованным человеком» (57,1 %), а также

«пребывание в интересном кругу общения» (47, 6%). Среди будущих социальных работников наиболее популярными были ответы: «возможность стать квалифицированным специалистом» – 62 %, и «стремление стать обеспеченным человеком» – 56,5 %. Среди первокурсников, поступивших на направление «Международные отношения», наиболее значимым мотивом поступления в университет стало стремление стать в будущем материально обеспеченным человеком – 70 %; вторым наиболее значимым мотивом стала возможность стать квалифицированным специалистом в избранной отрасли – 60 % респондентов.

Особенностью системы мотивов поступления в университет первокурсников инженерно-технического направления стало присутствие такого мотива, как «наследование профессии родителей». Влияние этого мотива отметили 6% респондентов специальности «Радиоэлектроника», 9,1% – «Прикладная физика», 3,6% – «Компьютерные науки». Первокурсники этих же направлений чаще, чем студенты-гуманитарии, в качестве мотива поступления в университет выделили требование родителей (среди студентов специальности «Радиоэлектроника» – 6,5 %, «Прикладная физика» – 2,3 %, «Компьютерные науки» – 1,8 %).

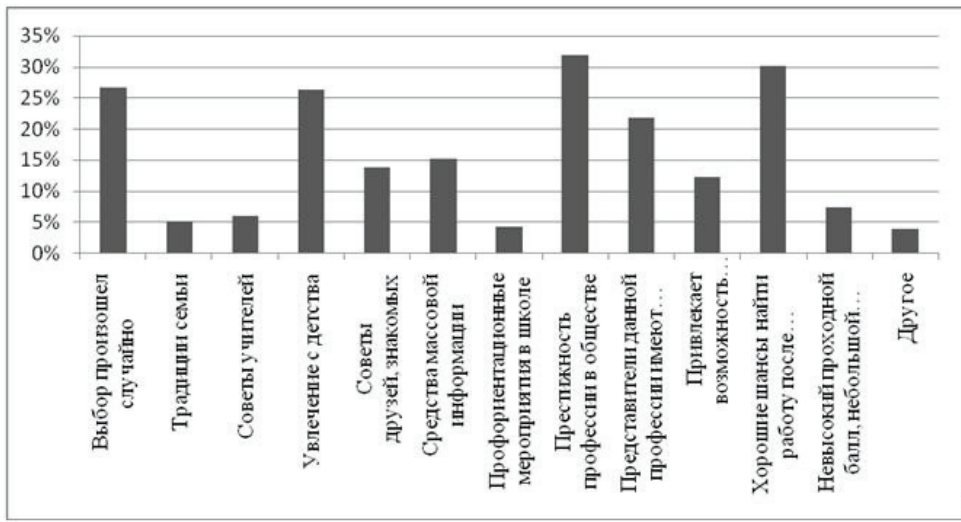
Среди девушек в большей степени, чем среди парней, выражены такие мотивы, как стремление стать в будущем материально обеспеченным человеком (60,0 %), стать культурным и образованным человеком (45,2 %), наличие интересного круга общения (21,3 %). В среде юношей больше, чем среди девушек, тех, кто отметил мотив «возможность беззаботной жизни» (6,9 % и 1,9 %, соответственно). Для большинства и тех и других важным является возможность стать квалифицированным специалистом в избранной отрасли – 54,1 % юношей и 52,3 % девушек.

Отличия также наблюдаются в распределении ответов студентов бюджетной и контрактной форм обучения. Существенная разница в ответах фиксируется по таким позициям: «наличие интересного круга общения» более значимо для студентов-бюджетников, чем для контрактников (20,9 % и 14,6 % соответственно); «просто получить диплом о высшем образовании» более существенно для контрактников, чем для бюджетников (32,3 % и 22,8 % соответственно); «стать культурным и образованным человеком» – 43,8 % студентов-контрактников и 32,6 % студентов-бюджетников. Стоит также отметить, что мотив наследования профессии родственников не наблюдается у студентов-контрактников, но присутствует у студентов бюджетной формы обучения – 4,2%.

Немаловажным фактором, который может определить успешность обучения студента в вузе, является осознанность выбора специализации обучения. Рассмотрим факторы, которые оказали наибольшее влияние на выбор специальности. Студенты-первокурсники отмечают, что наибольшее влияние на выбор специальности оказали мотивы «престижность профессии в обществе» – 31,9 % и «хорошие шансы найти работу после окончания ВУЗа» – 30,1 %. Довольно большой процент студентов, у которых выбор специальности произошел случайно – 26,7 %.

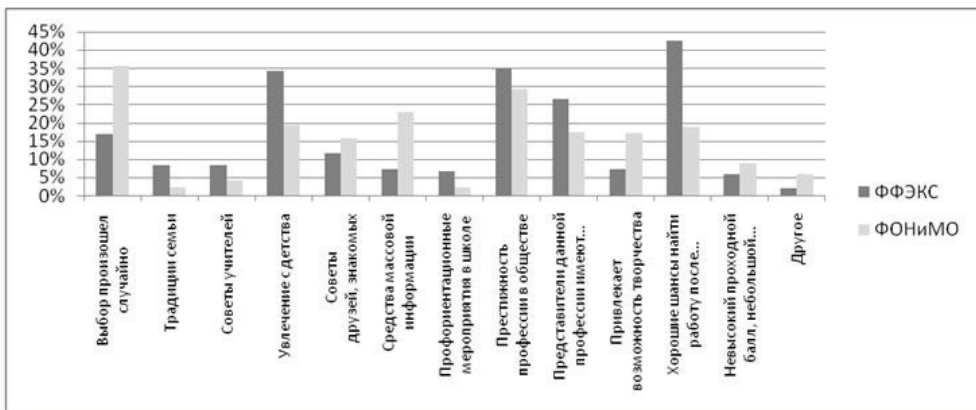
Наименее популярными мотивами выбора специальности оказались: профориентационные мероприятия в школе – 4,3 %, традиции семьи – 5,2 %, советы учителей – 6,1 % респондентов (рис. 3).

Зафиксирована существенная разница в распределении ответов на данный вопрос студентов ФФЭКСа и ФОНМО. Так, довольно много первокурсников ФОНМО отметило, что выбор профессии произошел случайно (35,7 %), в то время как для первокурсников ФФЭКСа более характерным был мотив престижности профессии в обществе (34,8 %). Также распространенным среди студентов-первокурсников ФФЭКСа является мотив «увлечение с детства» (34,2 %), а среди первокурсников ФОНМО – «престижность профессии в обществе» (29,2 %).

Рис. 3 - Распределение ответов на вопрос «Что больше всего повлияло на выбор Вашей будущей специальности?» (в % к числу опрошенных, каждый респондент мог отметить несколько вариантов)

Наименее значимыми для студентов ФОНМО оказались традиции семьи (2,3 % опрошенных) и профориентационные мероприятия в школе (2,3 %), а для студентов ФФЭКСа – невысокий проходной балл, небольшой конкурс (5,8 % опрошенных) и профориентационные мероприятия в школе (6,5 %) (рис. 4).

Рис. 4 - Распределение ответов на вопрос «Что больше всего повлияло на выбор Вашей будущей специальности?» в зависимости от факультета

Определенный интерес представляет распределение ответов на вопрос «Что больше всего повлияло на выбор Вашей будущей специальности?» по специальностям респондентов. Так, для будущих социологов выбор профессии в большинстве случаев произошёл случайно (58 %), для политологов наиболее существенным оказалась престижность профессии в обществе (40,7 %), философов привлекала возможность творчества (47,6 %). Что же касается первокурсников специальности «Социальная работа», то ответы распределились следующим образом: 43,5% отметили, что выбор произошёл случайно, 43,5% – что причиной стала возможность найти хорошую работу после окончания вуза. Для студентов международных отношений наиболее существенным оказалась престижность профессии в обществе (50 %).

Студентов ФФЭКСа таких специальностей, как «Радиоэлектроника», «Прикладная физика и компьютерные науки» при выборе специальности чаще всего привлекали хорошие шансы найти работу после окончания вуза

(45,7 %, 43,2 %, 41,8 % соответственно). Для первокурсников специальности «Телекоммуникации» наиболее значимым фактором выбора стала престижность профессии в обществе (50 %). Наименьшее значение в выборе специальности для студентов ФОНМО имели традиции семьи. В то же время на каждой из специальностей ФФЭКС этот фактор имел определенное значение

Различия в ответах на поставленный вопрос фиксируются также в гендерном аспекте. Так, для более чем трети девушек выбор специальности произошел случайно (37,4 %), для юношей наиболее популярным мотивом выбора будущей специальности была престижность профессии в обществе (34 %). Стоит также отметить, что на девушек при выборе специальности средства массовой информации повлияли гораздо больше, чем на юношей (21,9 % и 8,8 % опрошенных соответственно). Для трети респондентов мужского пола увлечения с детства сыграли важную роль в выборе специальности, в то время как среди девушек этот фактор отметили только 20 %. Юноши больше, чем девушки, прислушались при выборе специальности к советам учителей (9,4 % и 3,2 %, соответственно). В свою очередь, девушки больше прислушались к советам друзей и знакомых – 15,5 % и 11,9 % соответственно.

Что же касается распределения ответов в зависимости от формы обучения студентов, то здесь также фиксируются определённые различия в ответах. Для студентов бюджетной формы обучения важными факторами выбора специальности стали: «хорошие шансы найти работу после окончания вуза» (34,4 % опрошенных), «увлечения с детства» (32,1 % опрошенных). Довольно большое количество студентов контрактной формы выбрали специальность случайно (34,4 %), также выбор специальности определила престижность профессии в обществе (27,1 %). Совсем незначительное влияние как на бюджетников, так и на контрактников оказали «профориентационные мероприятия в школе», «советы учителей».

Подводя итоги отметим что среди мотивов поступления в университет, а также выбора будущей специальности у молодых людей доминируют мотивы меркантильного характера – престиж высшего образования и конкретного университета, весомость избранной профессии в обществе, хорошие шансы найти работу после получения диплома, хорошие заработки и т.п. Именно мотивы такого характера определяют желание молодых людей поступить в конкретный вуз, на конкретный факультет, получить будущую специальность.

Следует обратить внимание на то, что более четверти первокурсников признали: их выбор специальности произошел случайно. «Советы учителей» и «профориентационные мероприятия в школе», по данным исследования, имеют незначительное влияние на выбор абитуриентами конкретного вуза и направления подготовки специалистов. Все более возрастающее влияние на выбор молодыми людьми вуза и будущей специальности ныне оказывает информация, размещенная в Интернете.

Гілюн О.В. Студенти - першокурсники про мотиви вступу до університету

На основі аналізу матеріалів емпіричного соціологічного дослідження розглянуто мотиви вступу до університету залежно від факультету, напрямку підготовки, форми навчання та статі опитаних першокурсників ДНУ ім. О.Гончара.

Ключові слова: студенти, освітні мотивації, мотиви вибору вищого навчального закладу, профорієнтація, соціальні чинники освіти.

Gilyun O. First - year student about the motives of admission to the university.

In the article considered university admission motives in depending on the type of faculty, training areas, forms of education and gender freshmen in DNU named after O.Gonchara on the basis of analysis of empirical researches.

Among the dominated reasons for admission to the university, as well as the choice of the future profession among young people there are next: mercantile nature motifs - the prestige of higher education and the particular university, the weight of his/her chosen profession in the society, a good chance to find a job after graduation, good earnings, etc. That theme of this nature is determined by the desire of young people to enroll in a particular school, a particular faculty receive future profession .

It should be noted that more than a quarter of freshmen admitted: their choice of profession was an accident. «Teacher Tips» and «vocational guidance activities in the school», according to the study, don't have a significant influence on the choice of a particular university entrants and direction of training. Growing influence on the choice of young people of high school and their future profession now has the information posted on the Internet.

Key words: students, educational motivation, motives to choose high education institut, professional orientation, social factors of education.

Надійшла до редколегії: 20.04.2014

УДК 364.042

Л. А. Пірог

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ДЕРЖАВНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ДОПОМОГИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Наведено основні форми соціальної допомоги населенню. Розглянуто проблеми, що заважають реформуванню соціальної сфери. Запропоновано заходи щодо реалізації соціальної політики та вдосконалення системи соціальної допомоги. Наведено деякі приклади зарубіжного досвіду успішної практики керування соціальними гарантіями.

Ключові слова: соціальна політика, соціальна сфера, соціальний захист, соціальна допомога, державні соціальні гарантії.

Соціальна орієнтація державного управління обумовлена необхідністю впорядкування процесів суспільного розвитку, життєдіяльності суспільства шляхом узгодження різноманітних потреб, інтересів і форм діяльності відповідно до конституційних засад розбудови в Україні правової, соціальної держави. Це потребує формування відповідних механізмів державного регулювання соціально-економічних відносин, у тому числі формування системи державних соціальних гарантій.

На сьогоднішній день дослідженню проблеми керування системою соціального захисту та її адміністрування присвячена ціла низка публікацій таких міжнародних організацій, як ООН, МОП, Ради Європи, Світового Банку. Формуванню економічних механізмів реалізації соціальної функції держави присвячені праці багатьох науковців. У них підкреслено, що питання розподілу національного доходу, пошуку шляхів досягнення балансу між економічною та соціальною складниками суспільного розвитку є ключовим принципом обґрунтування пріоритетних напрямів реалізації соціальних гарантій.

Державні соціальні гарантії дають змогу реалізувати стратегічну мету сучасної цивілізованої держави – забезпечити високі стандарти життя та рівний доступ її громадян до суспільних благ і послуг. У країнах із соціально орієнтованою ринковою економікою цю мету досягають через виконання двох завдань – забезпечення високих стимулів до продуктивної праці, що створює стійку основу для самозабезпечення населення, і функціонування ефективної системи соціального захисту як механізму керування соціальними ризиками.

Формування певних уявлень суспільства щодо керування соціальним захистом населення необхідно для підвищення соціальної безпеки громадян, особливо соціально вразливих категорій – пенсіонерів, інвалідів, багатодітних родин, малозабезпечених груп населення. Завдяки вжитим на державному рівні заходам в Україні в основному створено правове поле, мережа соціальних закладів для надання соціальної допомоги вразливим категоріям населення і діяльності соціальних працівників. Однак, незважаючи на певні досягнення в наданні соціальних послуг особам, які знаходяться у складних життєвих обставинах, у цій сфері існує ще чимало проблем.

Право особи на соціальний захист за рахунок бюджетних коштів визначено статтею 46 Конституції України [3]. Право на соціальну допомогу не повинне

обумовлюватися трудовою діяльністю або сплатою страхових внесків. Тому фінансування можливе тільки за рахунок бюджетів різних рівнів. Цей вид соціального забезпечення отримав назву «державна соціальна допомога». У свою чергу, соціальна допомога – це сукупність заходів, які гарантують сім'ї або особі надання адресної диференційованої допомоги в особливо складних життєвих обставинах у вигляді готівкових чи безготівкових коштів, у натуральній формі, а також у вигляді пільг, послуг, консультацій тощо. Метою соціальної допомоги є створення державою умов для подолання людиною складних життєвих обставин і забезпечення можливості рівної участі всіх громадян у житті суспільства.

Соціальну допомогу громадянам надають відповідно до установлених законодавством соціальних стандартів якості життя з урахуванням рівня забезпечення цих стандартів. Рівень забезпечення соціальних стандартів, на підставі яких обчислюють розмір соціальної допомоги, визначає Кабінет Міністрів України щорічно під час складання проекту Державного бюджету залежно від економічних можливостей держави і затверджує одночасно з прийняттям Закону України «Про Державний бюджет України».

Кожна сім'я чи особа має право отримати соціальну допомогу у випадках, передбачених цим Законом, а також інформацію про можливості, види, форми, порядок та умови надання соціальної допомоги. Основними формами соціальної допомоги населенню відповідно до чинного законодавства на сьогодні є:

- фінансова допомога готівкова та безготівкова, у тому числі житлові субсидії, пільги, компенсації;

- послуги: перекваліфікація, підвищення кваліфікації; соціальне обслуговування одиноких непрацездатних осіб та інвалідів; соціальний супровід; соціальна реабілітація; соціальна корекція; сприяння соціальній адаптації в суспільстві;

- консультативно-інформаційна допомога. Вона може набувати характеру масових заходів, а також надаватися в індивідуальній формі (профорієнтаційне консультування, юридичні консультації з певних питань соціального захисту). Масові заходи зазвичай передбачено в межах реалізації комплексних соціальних програм (з підтримання здорового способу життя, планування сім'ї, боротьби з наркоманією, поширенням СНІДу та ін.);

- санкціонування соціально небажаних чи небезпечних дій (у тому числі дискримінації за віком, гендерною, національною чи іншою ознакою, реклами тютюну та алкоголю та ін.). Подібні дії караються шляхом застосування відповідних адміністративних, фінансових, карних заходів (штрафів, додаткових податків та ін.). Отримані від застосування означених санкцій кошти можуть бути спрямовані на фінансування системи соціальних заходів із попередження чи боротьби з соціально небезпечними явищами (наприклад, на антиалкогольні кампанії);

- правові статуси, що передбачають надання особі додаткових прав і встановлення обов'язків з боку держави (у зв'язку із заслугами особи перед державою, через шкоду, завдану особі внаслідок її участі в певній діяльності, чи впливу об'єктивних обставин та ін.). На сьогодні в Україні затверджено статуси народного депутата, ветерана, ліквідатора аварії на ЧАЕС, безробітного та деякі інші;

- угоди трудові (колективні договори, тарифні угоди, індивідуальні контракти), між соціальними партнерами (у тому числі міжнародні) [7].

Особливістю українського суспільства є те, що в державі існує значна частина громадян, які не мають можливості здійснювати трудову діяльність через об'єктивні причини, або які мають низькі доходи, тому вони потребують особливого механізму соціального захисту, спрямованого на підтримку чи надання певного рівня життєзабезпечення, та посиленої державної підтримки і відповідно адаптації системи соціального захисту населення до таких реалій. Проте, незважаючи на вищезазначене, у суспільстві велика кількість проблем у цій сфері. Державні органи влади розробляють і впроваджують низку заходів щодо реалізації соціальної політики, але через підміну її дієвого реформування

екстенсивним збільшенням соціальних видатків ці ресурси витрачають неефективно. За постійного збільшення абсолютних розмірів соціальних видатків жодну із соціальних функцій держави досі не реалізують у кількісних та якісних параметрах, передбачених Основним законом, а тому суттєвих практичних зрушень у сфері соціального захисту досягнуто не було. Фінансування соціальної сфери організовано недостатньо раціонально, адже деяка частина фінансів не надходить до людей, які дійсно потребують соціального захисту. Відсутність чітких стратегічних пріоритетів соціальної політики призводить до розпорошування коштів та недофінансування соціальних установ. Та й загалом соціальна політика залишається патерналістською і недостатньо сприяє розвитку людського потенціалу.

Нині соціальна політика стосовно вирішення проблем найбільш незахищених верств населення неефективна, відсутній системний підхід до формування державних соціальних гарантій, сучасний інструментарій вибору пріоритетів соціальної політики та механізмів її реалізації. Суперечності соціального забезпечення виявляються й у високій регіональній диференціації, нездатності виплачувати заплановані зарплати та види соціальної допомоги. Приватизовані ринки житла, освіти та охорони здоров'я існують поряд із вкрай низьким рівнем оплати праці та мінімальної соціальної допомоги. Отже, створення сучасної системи соціальної допомоги в Україні має свої особливості, пов'язані із затяжним характером реформ, тривалою відсутністю економічного поживлення в економіці, одночасним зростанням зuboжіння переважної частини населення та соціальної поляризації в суспільстві за недостатності державних фінансів, що суттєво обмежує соціальні заходи.

Як зазначають науковці Національного інституту стратегічних досліджень, протягом тривалого періоду реформ в Україні пріоритетність фактично надавали головним чином трансформації економічних інститутів, у той час як побудові адекватної інституційним змінам системи соціального розвитку та важелів підвищення рівня і якості життя громадян не приділяли необхідної уваги [4]. Реформування системи соціального захисту слід здійснювати на основі вироблення нових підходів і критеріїв до оцінки існуючих соціальних програм із метою їх раціоналізації та консолідації з урахуванням наявних бюджетних ресурсів.

На сучасному етапі розвитку українського суспільства пріоритетним завданням є відновлення соціальної справедливості та подолання невідповідності між конституційними нормами і реаліями життя українців, спричинених різницею в доходах населення [6]. Це потребує, передусім, зрозумілості та прозорості під час розрахунків розмірів різних видів соціальної допомоги й пенсій, гарантії держави на вчасну виплату заробітної плати, пенсій, стипендій, соціальної допомоги у визначені терміни та в повному обсязі.

Для забезпечення вдосконалення системи соціальної допомоги необхідно:

- 1) поглибити адресність державної соціальної допомоги громадянам через упорядкування пільг та допомоги, що надаються різним категоріям населення;
- 2) оптимізувати механізм надання субсидій населенню на оплату житла, комунальних послуг, палива;
- 3) запровадити для окремих категорій громадян залежно від їх рівня доходів надання субсидій на послуги, пов'язані із забезпеченням їх життєдіяльності (користування транспортом, телефоном тощо);
- 4) реформувати нормативно-правову базу надання адресної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям та самотнім непрацездатним громадянам на основі урахування їх сукупного доходу;
- 5) створити систему контролю за ефективним і раціональним використанням коштів на державну соціальну допомогу.

У контексті стратегії інтеграції України до Європейського співтовариства дієвим інструментом приведення національної системи соціального захисту у відповідність з європейськими стандартами є розвиток міжнародного співробітництва [8]. Підписання Україною в травні 1996 р. Європейської

Соціальної хартії та стратегічний курс нашої держави на євроінтеграцію вимагає прискореного наближення до міжнародних норм і стандартів усіх сфер нашого життя, у тому числі й вітчизняної системи соціального захисту [2]. Процес реформування та модернізації соціальних послуг в Україні, зокрема прийняття Закону «Про соціальні послуги» [7] та його практична реалізація з 2004 р., передбачає досягнення цілей стратегії, що стала звичною практикою в ЄС. Але багато механізмів цього закону ще потребують вдосконалення.

Останніми роками Рада Європи розробила Стратегію соціальної єдності, відповідно до якої рекомендовано підвищити ефективність соціальних послуг для задоволення потреб людей, які перебувають у ситуаціях соціального виключення [5]. Зарубіжні експерти могли би стати в нагоді вітчизняним фахівцям і установам у розробці й впровадженні інноваційних моделей соціальних послуг. Наразі «Український фонд соціальних інвестицій» (УФСІ) спільно з Міністерством соціальної політики України налагоджують таку співпрацю.

Свого часу в більшості країн-членів ЄС, починаючи з 70-х рр. XX ст., національні системи соціальних послуг було суттєво реформовано. Ці реформи мали на меті вироблення нової стратегії державної політики, що дозволяла б оперативно реагувати на демографічні, фінансові та соціально-економічні зміни в суспільстві та організаційних механізмів, здатних забезпечувати ефективне керування державними фінансами.

Основним принципом формування сучасної системи державних соціальних стандартів і нормативів має бути забезпечення визначених Конституцією України різних типів соціальної допомоги та державних соціальних гарантій, достатнього життєвого рівня для кожного громадянина. Для цього потрібно демонополізувати сферу надання послуг (яка є прерогативою державних установ) і розширити коло учасників, які їх надаватимуть, виробити нові стандарти послуг для різних груп клієнтів, покращити планування (з урахуванням демографічних тенденцій, зміни моделей працевлаштування, переміщення населення), удосконалити механізми розподілу фінансових ресурсів. Наслідком цих масштабних заходів перш за все має стати диверсифікація системи надання послуг, поліпшення їх якості для користувачів, незалежної системи перевірки якості і прозоріше використання коштів.

Досягти поставленої мети можливо лише шляхом упровадження моделі балансу послуг і нового механізму «замовлення послуг – надання послуг», який дозволить відділити функції фінансування, замовлення та керування соціальними послугами від їх надання. Крім того, висуното нові вимоги до підготовки персоналу, який надає соціальні послуги (потрібно переглянути підходи до їх навчання та оцінювання знань). Необхідна і нова система доступу, яка б надавала пріоритет у доступі до соціальних послуг тим, хто їх найбільше потребує. Оновленими мають стати як форми інформування клієнтів, так і системи моніторингу та оцінки результатів (якості) послуг.

Країни ЄС уже успішно рухаються цим шляхом. Ключовими уроками досвіду ЄС у реформуванні соціальних послуг, що сприяють поліпшенню добробуту та розвитку як окремих осіб, так і суспільних груп, їх інтеграції в соціум, є запровадження стратегічного соціального планування; розширення кола інноваційних соціальних послуг (наприклад, заміна вартісних форм допомоги в стаціонарних установах на альтернативні (надомні) форми обслуговування) і мережі постачальних послуг (окремих осіб, недержавних організацій). Для проектування, керування та надання соціальних послуг у країнах ЄС застосовують нову організаційну схему, в основу якої покладено структуру «клієнт – провайдер».

Українська держава поки що недостатньо застосовує нові форми керування, притаманні демократичному суспільству, такі як громадські обговорення, соціальний діалог, консультації, тристоронні переговори соціальних партнерів, що зумовлює неузгодженість інтересів різних соціальних груп, представників бізнесу і держави. Проте успішність практики керування соціальними гарантіями в розвинутих західних країнах дає підстави до всебічного вивчення зарубіжного

досвіду, передусім країн ЄС.

Сьогодні необхідне нове осмислення соціальних функцій української держави, її соціальної відповідальності, застосування управлінських підходів щодо визначення пріоритетів соціальної політики. Важливим кроком, який дозволить структурувати всі схеми соціальної підтримки громадян, може стати застосування програмних підходів до формування державних соціальних гарантій. Це дасть змогу врахувати важливі взаємозв'язки між елементами соціального захисту, інтереси всіх соціальних груп, оптимізувати використання фінансових ресурсів.

Також невисокий рівень державних соціальних гарантій поєднано з недостатнім рівнем розвитку мотиваційного механізму трудової активності кожної людини, здатної забезпечувати власний добробут. Це призводить до зменшення соціальної захищеності людини, зниження рівня соціальної безпеки, значного навантаження на економічну систему, гальмування проведення важливих економічних реформ. Адже визначення бюджетних видатків зводяться в основному до макроекономічних пропорцій і майже не застосовують параметри, що дають уявлення про життєвий рівень різних верств населення, який формують за допомогою бюджетного перерозподілу ресурсів. Це не дає змоги відслідковувати динаміку частки соціальних видатків у консолідованому бюджеті, приймати обґрунтовані рішення щодо удосконалення фінансування державних соціальних гарантій, міжбюджетних відносин і системи соціального захисту.

У цілому система керування державними соціальними гарантіями має працювати для досягнення двох цілей:

- визначення та обґрунтування соціально та економічно прийняттого рівня соціальних гарантій;
- забезпечення ефективної і результативної реалізації соціальних гарантій через демократично контрольоване державне управління.

Дані цілі досягають шляхом організації керування на трьох рівнях: вироблення державної політики; керування системою на національному рівні; упровадження окремих схем соціального захисту та адміністративне управління. Необхідно змінити організаційну структуру керування державними соціальними гарантіями шляхом створення наглядового органу для забезпечення керування системою державних соціальних гарантій у цілому, консультативно-дорадчих органів, формування механізмів ефективного контролю процесу керування з боку суспільства на національному рівні.

Крім того, прийшов час для розвитку нових для України технологій і форм, таких як консультування, громадське обговорення, складання проєктів законодавчих актів «Біла Книга» та «Зелена Книга» [1]. Така модель спрямована на широке впровадження узгоджувальних процедур і громадських консультацій, активізацію нормотворчої діяльності органів виконавчої влади, що забезпечить зв'язок між самою політикою та її реалізацією, широку участь основних соціальних партнерів, узгодження інтересів різних соціальних груп і досягнення згоди щодо рівнів та видів соціальних гарантій.

Формування та розвиток цілісної системи соціального законодавства України, підвищення обґрунтованості прийняття рішень щодо державних соціальних гарантій потребує також удосконалення аналітичного забезпечення прийняття законодавчих актів. Необхідно формувати державні й громадські інститути експертизи у процесах нормотворчості, виділення соціальної експертизи в самостійний напрям управлінської процедури на всіх рівнях розробки нормативно-правових актів.

Водночас існує потреба в широкому застосуванні соціальних стандартів і нормативів у процесі керування державними соціальними гарантіями, що дасть змогу вирішити низку системних проблем, передусім створення методологічної бази для визначення пріоритетів соціальної політики, цілей, показників розвитку соціальних процесів, забезпечення рівного доступу громадян до одержання благ і послуг, удосконалення бюджетно-економічних механізмів розподілу ресурсів на соціальні потреби.

Усе гострішою стає необхідність упровадження методу соціального бюджетування в процесі керування державними соціальними гарантіями, за допомогою якого можна здійснити ґрунтовний аналіз системи соціальних гарантій і взаємозв'язків її елементів. Національна модель соціального бюджету була запропонована Міжнародною організацією праці (МОП), яка передбачає зведення усіх видатків на соціальну сферу за рахунок різних джерел фінансування, що є основою для створення системи коротко- та середньострокового макроекономічного планування, прогнозування доходів бюджету та інших загальнодержавних фондів фінансових ресурсів, а також визначення стратегічних пріоритетів їх розподілу.

Застосування моделі соціального бюджету як інструменту керування державними соціальними гарантіями дасть змогу постійно вдосконалювати структуру соціальних видатків з урахуванням стратегічних завдань соціального розвитку, динаміки економічного розвитку країни й регіонів, демографічних прогнозів та соціальних нормативів, забезпечувати ефективну взаємодію центрального, регіонального і місцевих бюджетів у галузі фінансування соціальної сфери.

Бібліографічні посилання

1. Біла книга: реформування законодавчого середовища для розвитку громадянського суспільства в Україні [Текст] / М. Лациба [та ін.]. – К. : ПРООН, 2011. – 28с.
2. Європейська соціальна хартія: хартія Ради Європи, Міжнародний документ від 03.05.1996 р. № ETS № 163 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>. – Заголовок з екрану.
3. Конституція України: закон України від 28 червня 1996 р. [Текст] // Вісник Верховної Ради. – 1996. – № 3.
4. Національний інститут стратегічних досліджень : стратегічні пріоритети [Текст] / голов. ред. Ю. Г. Рубан // Наук.-аналіт.зб. – 2012. – 220 с.
5. Нова Стратегія та План дій Ради Європи для соціальної єдності [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/publish/article.jsessionid>. – Заголовок з екрану.
6. Пищуліна О.М. Диференціація населення за рівнем доходу та ефективність інституційної організації механізмів його перерозподілу в Україні [Електронний ресурс] / О.М. Пищуліна. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua>. – Заголовок з екрану.
7. Про соціальні послуги: закон України від 19 червня 2003 р. [Текст] // Уряд. кур'єр. – 2003. – 10 верес. – С. 5–8.
8. Сидельник Л.Л. Нові підходи до розроблення стандартів соціальних послуг [Текст] / Л.Л. Сидельник // Стандарти соціальних послуг : зб. проектів док-ів. – К. : Український фонд соціальних інвестицій, 2007. – 175 с.

Пирог Л.А. Перспективы развития государственной социальной помощи в современных условиях.

Приведены основные формы социальной помощи населению. Рассмотрены проблемы, которые мешают реформированию социальной сферы. Предложены мероприятия относительно реализации социальной политики и совершенствования системы социальной помощи. Приведены некоторые примеры зарубежного опыта успешной практики управления социальными гарантиями.

Ключевые слова: социальная политика, социальная сфера, социальная защита, социальная помощь, государственные социальные гарантии.

Pirog L. Prospects of state social assistance in present circumstances.

State social guarantees are given to realize the strategic goal of modern civilized state - to ensure high standards of living and equal access of citizens to public goods and services. Despite some progress in providing social services to people who are in difficult circumstances (pensioners, the disabled, large families, low-income groups), in the area of social protection, there is still a lot of problems.

The individual's right for social protection through the budget has been called «social welfare state». The aim is to create a social welfare state conditions to overcome difficult life circumstances of the person and enable equal participation of all citizens in the community. Each family or individual has the right for social assistance in the cases provided for by the law, as well as information about the opportunities, types, forms, terms and conditions of social assistance.

State governments developed and implemented a number of measures for the implementation of social policy. With the constant increase in the absolute size of social spending, none of the social functions of the state has not yet implemented in the quantitative and qualitative parameters as

provided by law, but because of significant practical improvements in the area of social protection has been achieved. Financing of social services organized efficiently enough. The lack of clear strategic priorities of social policy leads to spreading costs and underfunding of social institutions.

The development of modern social welfare system in Ukraine has its own characteristics associated with protracted reforms prolonged lack of economic recovery in the economy, while rising impoverishment of the majority of the population and social polarization in society at failure of public finances, which significantly limits the social events.

At the present stage of development of Ukrainian society a priority acts to restore social justice and addressing inconsistencies between constitutional provisions and Ukrainian realities of life caused by the difference in incomes. This requires clarity and transparency in the calculation of the size of the different types of social assistance and pensions, to assure timely payment of salaries, pensions, stipends and social care in due time and in full.

Ukrainian government is still not using new forms of governance, characterized by a democratic society, such as public hearings, social dialogue, consultations, tripartite talks with social partners. However, the performance practice of social guarantees in developed Western countries gives rise to a comprehensive study of foreign experience.

Key words: social politics, social sphere, social defence, social help, state social guarantees.

Надійшла до редколегії: 01.03.2014

УДК 316

А. В. Хуторна

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ЕВОЛЮЦІЯ ФЕМІНІЗМУ КРИЗЬ ПРИЗМУ СОЦІОЛОГІЧНОГО ТЕОРЕТИЗУВАННЯ

Основну увагу зосереджено на розкритті феміністських ідей, концепцій та рухів у контексті соціологічного теоретизування. Висвітлено погляди західних мислителів щодо соціально-політичного статусу жінки, її ролі та місця в суспільстві, а також розглянуто вплив різних соціологічних теорій на становлення та розвиток ідеології фемінізму.

Ключові слова: фемінізм, андроцентризм, рівноправ'я, соціальний статус жінки, гендерні ролі.

Постановка проблеми. Однією з визначальних ознак здатності суспільства до оновлення, модернізації, переходу від традиційного устрою до сучасності є становлення жіночої активності в різних сферах діяльності. Сьогодні соціально-культурне рівноправ'я чоловіків і жінок є питанням рівноправ'я людського існування. Відомо, що становище жінки в соціумі відображає дійсну ступінь цивілізованості тієї або іншої соціальної спільноти, а також безпомилково відображає дотримання її членами принципів гуманізму, рівності та демократії. Сучасний фемінізм, піддавши критиці традиційну патріархальну концепцію соціокультурного розвитку людства, запропонував їй альтернативу, в якій жінка є активним і рівноцінним із чоловіками суб'єктом соціального процесу. Головну увагу у фемінізмі зосереджено на виявленні та скасуванні дискримінаційних щодо жінки практик, його основним завданням є звільнення жінок від обмежень, нав'язаних чоловіками, надання їм рівних можливостей у соціумі.

Отже, посилення громадської уваги до важливих питань суспільної модернізації – емансипації індивіда, самоусвідомлення жінкою своєї природи, можливостей та самоцінності буття, а також бурхливі дискусії і неоднозначні оцінки цих процесів роблять актуальним дослідження становлення й розвитку фемінізму як теорії та практики.

Аналіз досліджень і публікацій. Вивченням ролі жінки і її місця в суспільстві займалися багато філософів, мислителів, письменників, різних діячів в усі епохи існування людини.

Уявлення про природність фемінного можна знайти в працях Сократа, Платона, Аристотеля, І. Канта, Ф. Ніцше, Ж.-Ж. Руссо. Здатність жінки бути повноцінною, вільною особою доводили Корнеліус Агриппа та Христина де Пізан, які бачили основний шлях незалежності жінок від чоловіків в здобутті якісної освіти. Ідеї про рівноправ'я статей були висловлені французькими просвітниками Вольтером,

Д. Дідро, Ш. Монтеск'є, проте вони заперечували здатність жінок бути суб'єктами історії.

Безпосередньо феміністські ідеї розробляли Симона де Бовуар, Олімпія де Гуж, Роза Люксембург, Кейт Міллет, Мері Волстонкрафт, Клара Цеткін, в Україні – К. Алчевська, Н. Кобринська, М. Рудницька, С. Русова, поетеси О. Кобилянська, Леся Українка та ін.

Сутність феміністської соціологічної концепції і феміністської епістемології розкривають Дж. Батлер, Л. Ірігарей, К. Клінгер, Х. Сіксу, Ю. Крістева, С. Хардінг, Н. Хартсок, Н. Пушкарьова, А. Тьомкіна, С. Шакірова, які розглядають жінку як суб'єкт пізнання. В Україні гендерну проблематику розробляють харківські дослідники І. Жеробкіна, В. Сукувата, в одеські Л. Смоляр, львівський О. Кісь і низка інших. Велике значення під час вивчення історії фемінізму мають праці російського історика В. Успенської.

Мета дослідження. У рамках цієї статті дослідницький інтерес сфокусовано безпосередньо на розвитку та трансформації феміністських ідей, концепцій і рухів у контексті соціологічного теоретизування.

Викладення основного матеріалу. Прагнення до демократії та незалежності стали глобальними тенденціями сучасного суспільства. Дедалі більше людей в усьому світі визнають цінність свободи, намагаються звільнитися від залежності, утисків, обмежень, а головне – позбутися усіх проявів дискримінації. Ідея подолання такої форми дискримінації як сексизм, а також поліпшення становища жінок у суспільстві було покладено в ідеологію фемінізму.

У сучасній науці універсального визначення для такого багатогранного і внутрішньо суперечливого явища, як фемінізм не існує. Дослідниця І. Крикова зауважує, що в «Енциклопедії фемінізму» Л. Таттла зазначено існування більше ніж 300 визначень поняття «фемінізм» [12]. На сучасному етапі розвитку цивілізації фемінізм в основному визначають як теорію статевого рівноправ'я в суспільстві, а також як суспільний рух, метою якого є подолання дискримінації за ознакою статі (сексизму), досягнення рівності між жінками та чоловіками, передусім за рахунок розширення прав і можливостей жінок в усіх сферах життя. Однак деякі вчені розмежовують поняття «фемінізм» і «жіночий рух». Так, українська дослідниця Людмила Смоляр у своїй монографії зазначає: ««Фемінізм» частіше використовується для визначення ідеології або теорії (хоча іноді фемінізм є синонімом жіночого руху), а «жіночий рух» використовується для визначення організованої діяльності, яка реалізує феміністичні ідеї» [20, с. 12].

Історія фемінізму – історія боротьби жінок за свої права, – будучи частиною соціальної історії людства, до останнього часу залишалася майже невідомою більшості людей. Лише в кінці ХХ – на початку ХХІ ст. на соціальній арені фемінізм стає важливим актором соціальної теорії та суспільно-політичної активності, предметом громадських дискусій і наукових досліджень. Слід зауважити, що до середини ХХ ст. або й пізніше історія людства фактично була «чоловічою історією» і, як зазначає кандидат історичних наук Т. Орлова, їй був притаманний одвічний «чоловічий шовінізм» [17, с. 33]. У соціальному житті західного суспільства поняття «людина» фактично означало «чоловік»: чоловік як «політична тварина» (Аристотель), «політична істота» (Т. Гоббс), «істота, котра володіє свободою» (Ж.-Ж. Руссо), «раціональна істота» (І. Кант) і т.д. [5, с. 8].

Починаючи з античності, багато мислителів у своїх працях висловлювали думки щодо соціального статусу жінки, її ролі та місця в суспільстві, переймалися проблемою стосунків між статями, намагалися регламентувати гендерні ролі та ін. Однак слід зауважити, що філософи дуже часто мали протилежні й навіть суперечливі позиції відносно цих питань.

Наприклад, Платон, з одного боку, уважав жінку нижчою істотою, а з іншого – висловлював ідею про соціальну та політичну рівність обох статей [3, с. 636]. Те ж саме можна прослідкувати, аналізуючи праці Піфагора, який стверджував, що існують позитивний і негативний принципи. За допомогою першого було створено порядок, світло, чоловік, а другого – хаос, сутінки і жінка [1, с. 154]. Але у той

же час у товариство, яке заснував Піфагор, чоловіків і жінок приймали нарівні, власність і спосіб життя був у всіх спільний [13, с. 14]. У зв'язку з цим деякі вчені вважають Платона та Піфагора першими феміністами, але тут можна говорити, імовірно, про їх амбівалентне ставлення до соціального статусу жінки.

Негативне ставлення до жінки ми можемо бачити в працях Сократа і Демосфена. Так, за словами науковця К. Б. Левченко, щастям Сократ називав три речі – те, що ти людина, а не дика тварина, що ти грек, а не варвар, що ти чоловік, а не жінка [15, с. 34]. А у праці «Введення у гендерні дослідження» І.В. Костикова наводить таке висловлювання відомого афінського оратора Демосфена: «коханок ми тримаємо заради задоволення, наложниць для щоденної турботи про нас, а дружин – щоб вони виношували наших дітей і були вірними охоронцями наших домашніх вогнищ» (тут і там переклад наш – А.Х.) [11, с. 27]. Таким чином, у поглядах мислителів наявна нерівність статей, принизливе позиціонування та другорядність жінки в суспільстві стосовно до чоловіка, визнання тільки її репродуктивних і господарських функцій.

У Аристотеля жінка також була виключена з громадсько-політичного життя і символізувала приватні домашні, сімейні відносини, стабільність, на якій будувався «поліс» [14, с. 79].

Зневажливе ставлення до жінки виказували і філософи середньовіччя. Августин Блаженний називав жінку знівеченим чоловіком і звинувачував її в гріхопадінні людства [9, с. 95], а Ф. Аквінський проголошував, що жінка – «це невдало зліплений чоловік», «випадкова істота» [8, с. 111].

Інший погляд на стосунки статей мали утопісти епохи Відродження Т. Мор і Т. Кампанелла. Як зазначає О. Вегнер у праці «Фемінізм як джерело гендерної політики», Т. Мор у своїй ідеальній державі не ділив заняття на «чоловічі» та «жіночі», а Т. Кампанелла висловив ідею про рівність здібностей статей, однак жорстко розділив гендерні ролі: чоловіки повинні були займатися фізичною роботою, а жінки – народжувати дітей [3, с. 637].

Інтелектуальними передумовами фемінізму стали соціально-філософські погляди діячів епохи Просвітництва – Вольтера, Дідро, Монтеск'є, Гельвеція; ліберальна філософія Ж.-Ж. Руссо, Дж. С. Мілля, у межах якої розвивали основні теорії прав людини; концепції утопічного соціалізму Ш. Фур'є та К. А. Сен-Сімона.

Так, Вольтер викривав несправедливість жіночої долі. Дідро припускав, що принижене існування жінки є наслідком певних громадянських законів та звичаїв. Монтеск'є вважав, що жінка може і повинна брати участь у суспільному житті. Гельвецій доводив, що громадянська «неосвіченість» жінки зумовлена недоліками виховання або взагалі його відсутністю [1, с. 155-156].

Французький просвітителю і демократ Ж.-Ж. Руссо, з одного боку, отожднював жінку з природою, яку він називав дійсною цінністю, однак з іншого – вважав жінку істотою все-таки нижчою за чоловіка та говорив, що вона не спроможна бути незалежною, що нею постійно треба керувати [15, с. 36]. Вчений називав споконвічними обов'язками жінки догоджати чоловікам, бути їм корисними, заслужити їх повагу і кохання та робити їх життя приємним і щасливим. Руссо визнавав важливість освіченості жінки, але підкреслював, що вона має бути спрямована виключно на чоловіка та його потреби [16, с. 126].

Видатний англійський учений XIX ст. Дж. Ст. Мілля наголошував, що «звеличення або приниження жінок можна розглядати як найкращий тест і найточнішу міру цивілізованості народу чи епохи... моральне відродження людства насправді розпочнеться лише тоді, коли найфундаментальніші соціальні відносини регулюватимуться законом однакової справедливості і коли людські істини навчатися культивувати найміцнішу солідарність рівноправних освічених громадян» [18, с. 13].

Філософська думка про рівноправність жінок і чоловіків подана в працях соціалістів-утопістів А. Сен-Сімона та Ш. Фур'є. Так, Анрі де Сен-Сімон стверджував, що і чоловік, і жінка – це повноцінні соціальні індивіди, а Ш. Фур'є у

своїй праці «Теорія чотирьох рухів» розширення прав жінок визначав як головний принцип соціального прогресу [2, с. 29].

У XIX ст. гендерні ролі чоловіка та жінки розглядали в соціологічних теоріях позитивізму, які ґрунтувалися на біологічному детермінізмі. Такі переконання були характерні для засновників соціології, зокрема, позитивістської концепції Огюста Конта, який уважав, що нерівноправне становище жінок в суспільстві пов'язане з природною слабкістю їх організму. Подібного погляду дотримувався і Герберт Спенсер, який зауважував, що жінка через свої природні особливості не здатна до громадського життя.

Відомий французький соціолог Еміль Дюркгейм, натхненник теорії структурного функціоналізму, у праці «Про розподіл громадської праці» обґрунтував розподіл обов'язків між статями необхідністю успішного функціонування сім'ї і назвав це явище «подружньою солідарністю» [6, с. 56]. Учений виходив не з біологічних особливостей жінки та чоловіка, а з потреби «стабільності соціальної системи» і пов'язував зміну становище статей із розвитком цивілізації. Тобто, на думку Дюркгейма, у результаті соціального розвитку «одна з статей оволоділа емоційними функціями, а інша – інтелектуальними». В основу такої дисоціації функцій було покладено «доповнюючі один одного відмінності» між чоловіком та жінкою [6, с. 61].

Важливе значення для майбутнього розвитку феміністичних ідей мали концепції класиків соціології Макса Вебера і Георга Зіммеля та фундаментальні праці теоретиків історичного матеріалізму Карла Маркса і Фрідріха Енгельса.

М. Вебер, хоча і наголошував, що соціологія має бути ціннісно-нейтральною, одночасно зауважував, що соціальну поведінку не можна вимірювати об'єктивними методами. Він увів поняття «розуміння», тобто можливість бачити світ таким, яким бачать його конкретні люди [4, с. 235].

К. Маркс та Ф. Енгельс уважали, що ліквідувати статеву нерівність можливо лише знищивши класове гноблення. Наприклад, у праці «Походження сім'ї, приватної власності і держави» (1884) Ф. Енгельс пов'язував підпорядкування жінки чоловікові з формуванням приватної власності, класового суспільства і зміною характеру розподілу праці в сім'ї, а перехід від матріархату до патріархату називав «великою історичною поразкою жіночої статі» [22, с. 354]. Ці ідеї покладено в основу одного з головних напрямків фемінізму XX ст. – марксистсько-соціалістичного, представники якого зосереджувалися на аналізі економічних причин низького соціального статусу жінок та розглядали їх дискримінацію як результат класової системи.

Колосальний вплив на осмислення стосунків між статями в соціологічній думці XX ст. мав «статєво-рольовий» підхід Т. Парсонса, який виявився парадигмальним і став загальною платформою наукових і повсякденних обговорень чоловічого та жіночого.

Т. Парсонс (як і Е. Дюркгейм) у спільній монографії з Р. Бейлсом доводив, що для стабільного функціонування суспільства потрібна диференціація чоловічих і жіночих соціальних функцій. Ця диференціація повинна ґрунтуватись на сімейному шлюбі: чоловік має виконувати інструментальні ролі, а жінка – експресивні. Експресивна роль полягає у вираженні й формуванні емоцій, почуттів, підтримці психологічного балансу сім'ї, турботі, створенні в оселі атмосфери комфорту та затишку, налагодженні комунікації з найближчим оточенням (родичами, сусідами). Дана роль є основою для хатньої господарки та належить до сфери відповідальності жінки. Інструментальна роль чоловіка – це роль добувача і захисника; вона полягає в регуляції стосунків між сім'єю та іншими соціальними системами, тобто забезпечує зовнішню інтеракцію [7, с. 172]. Для пояснення того, чому жіночі й чоловічі функції в сім'ї та суспільстві різні, Т. Парсонс застосовував введену психоаналізом і засновану на особливостях соціалізації в сім'ї концепцію Едіпова трикутника. На думку австралійського соціолога Р. Коннелл, незважаючи на те, що в Т. Парсонса «жіноча» і «чоловіча» ролі були різними за змістом, все одно їх визнавали рівнозначними й однаково

важливими [10, с. 262]. Однак, говорячи про статево-рольовий підхід, хотілося би зауважити, що в ньому не враховано найважливішого виміру – владу, а також виключено можливість виконувати представниками кожної статі і ті, і інші функції.

У кінці 70-х рр. XX ст. бурхливо розвивається феміністська соціологія, у якій, на відміну від концепцій класичної соціології з її (у більшості випадків) есенціалістськими принципами, статус статі перестає бути аскриптивним, а гендерні стосунки розглядають як соціально організовані стосунки влади і нерівності.

Феміністська соціологія для аналізу гендерних відносин активно залучає соціологічні теорії мікрорівня: символічний інтеракціонізм, драматургічний аналіз, теорію соціального конструювання реальності, феноменологію, етнометодологію.

Символічний інтеракціонізм розглядає суспільство як певну суму взаємодій індивідів і груп. Засновник цього напрямку Джордж Мід відзначає, що люди неоднаково інтерпретують ритуали соціальної взаємодії. У деяких випадках ця інтерпретація може залежати від статі індивіда. Так, в одному з досліджень було встановлено, що жінки не завжди сприймають вуличних перехожих як «звичайний ритуал», тому що часто побоюються фізичної чи сексуальної загрози або насильства з їх боку.

У драматургічному аналізі Ірвіна Гофмана щоденну взаємодію людей порівнюють із театральною виставою, у якій кожний індивід докладає спеціальних зусиль для того, щоб репрезентувати себе в найбільш зручному образі відповідно до певних інтересів або власного уявлення про себе. Такі зусилля Гофман називає презентацією себе, яка відбувається за допомогою мови, реплік, міміки, жестів, одягу, предметного середовища. Відповідно до цієї теорії, жінки часто «грають» у присутності інших, оскільки їх становище є залежним щодо владних відносин. Науковець уводить поняття «гендерного дисплея», який є основним механізмом створення гендеру (doing gender) на рівні міжособистісної взаємодії. Засоби, які застосовують у суспільстві для вираження приналежності до певної статі, учений називає формальними конвенціональними актами. Проте в працях Гофмана можна побачити й есенціалістські тези. Статеві відмінності, розглядувані ним на рівні соціальної взаємодії, сприймаються як вираження природної статевої суті індивідів. «Гендерна гра», здійснювана в соціальних взаємодіях, стає «природним» проявом суті (біологічної статі) акторів, що організована соціально. Статеві відмінності наділяють соціальним сенсом відповідно до принципів інституціональної рефлексивності, яку, у свою чергу, трактують як наявність гендерних стереотипів в усіх інститутах суспільства [7, с. 173].

У теорії соціального конструювання, авторами якої є Пітер Бергер і Томас Лукман, реальність створена в процесі сприйняття людьми ситуації і залежить від того, наскільки ця ситуація важлива для певного суб'єкта. У феміністському дискурсі теорія соціального конструювання реальності набула популярності в другій половині 80-х рр. XX ст. Одним із ранніх феміністських досліджень у галузі соціології сім'ї було дослідження Джессі Бернард «Майбутнє шлюбу» із застосуванням цього підходу. Провівши безліч інтерв'ю, вчена довела, що існує не один, а два різновиди шлюбу – чоловічий і жіночий, оскільки кожен із подружжя сприймає своє сімейне життя неоднаково і відчуває себе в ньому по-різному.

Етнометодологія Гарольда Гарфінкеля – це вивчення загальноприйнятих значень і припущень, які люди застосовують для того, щоб орієнтуватися в повсякденних ситуаціях. Вивчення спілкування людей відбувається за допомогою спостереження й аналізу їх розмов. На застосуванні цього методу побудовано працю «Створення гендеру» К. Уест і Д. Зіммерман, які стверджують, що для удосконалення несправедливих гендерних відносин у суспільстві недостатньо перетворень лише на інституціональному рівні, потрібні зміни ще і в щоденній взаємодії людей [4, с. 235–236].

Важливе значення для розвитку феміністичних ідей мав психоаналіз, застосовуваний як теоретичний підхід у 70-ті рр. XX ст., який згодом став з'єднувальною ланкою у процесі переходу до нових постмодерністських ідеологій

фемінізму 80-х – 90-х рр. XX ст. [21, с. 45]. До цього часу апеляцію до несвідомого, характерна для психоаналізу, вважали у фемінізмі інструментом затвердження жіночої підлеглості. Формування феміністського психоаналітичного мислення поставило в центр дослідження не особливу роль батька і не едипальність (як це було у засновника психоаналізу З. Фрейда), а доедипальний період, коли дитина особливим чином пов'язана саме з матір'ю. З погляду феміністок-психоаналітиків уявний страх перед матір'ю, закладений у дитинстві, визначає мотивацію поведінки дорослих індивідів. Саме через це прибічників психоаналітичного фемінізму часто звинувачують в есенціалізмі (обґрунтуванні тези про вічне сутісне домінування жіночого над чоловічим), фокусуванні на внутрішніх психічних механізмах, недооцінці значення зовнішніх, у тому числі соціальних, чинників, що впливають на процес відтворення чоловічого домінування. Однак, незважаючи на це, психоаналітичний фемінізм для соціальної теорії залишається досить важливим і полягає в привертанні уваги до соціальної природи не лише батьківства, але і материнства, постановці проблем виховання (особливо – жінками жінок).

В останній чверті XX ст. зароджується постмодерністський фемінізм, який набув особливого розвитку у Франції. Цей вид фемінізму іноді називають постфемінізмом (post-feminism), через те, що він ставить проблему обмеженості знання, яке подане в соціальній теорії виключно чоловіками, їх системою цінностей, чоловічим поглядом на світ («андроцентриська картина світу»), чоловічими засобами вираження знання. Заперечуючи колишню раціональність, постмодерністський фемінізм, на думку Н. Пушкарьової, пропонує враховувати особливості суб'єкта пізнання певної статі, його ціннісні орієнтації, а методологія такого фемінізму спрямована проти позитивістської тези про «об'єктивний факт» та підкреслює вплив світогляду вченого як представника певної статі на результати дослідження [19, с.221].

Підводячи підсумки, потрібно зазначити, що фемінізм і як теорія, і як практика, маючи майже двовікову історію, все ще продовжує розвиватися і трансформуватися. Зародившись ще у XVIII ст., на сьогодні фемінізм так і не набув чіткого загальноприйнятого визначення. У XX ст. фемінізм із практики соціально-політичного руху за рівноправ'я жінок переріс в явище загальнокультурного масштабу з розгорнутою філософською концепцією. У кінці минулого століття феміністки виступали за перегляд стосунків, які склалися за століття між статями з огляду на радикальні зміни в умовах життя людей, що сталися під впливом таких чинників, як глобалізація, поширення освіти, підвищення жіночої і чоловічої самосвідомості, зміцнення юридичної і фінансової незалежності жінок.

У сучасній картині світу жіночий чинник є вагомим і вимагає переосмислення основ цивілізації. Тому в третьому тисячолітті постають принципово нові проблеми визначення місця жінки в сучасному суспільстві, без вирішення яких неможливий подальший прогрес людства.

Бібліографічні посилання

1. Айвазова С.Г. К истории феминизма [Текст] / С.Г. Айвазова // Обществ. науки и современность. – 1992. – №6. – С. 153–168.
2. Айвазова С.Г.. Гендерные аспекты политической социологии [Текст] / С.Г. Айвазова, О.А. Хасбулатова. – М. : Рос. полит. энцикл. (РОССПЭН), 2004. – 2006 с.
3. Венгер О.М. Фемінізм як джерело гендерної політики [Текст] / О.М. Венгер // Держава і право, 2006. – № 4(34). – С. 635–643.
4. Гурко Т.А. Развитие феминистской перспективы в социологии [Текст] // Теория и методология гендерных исследований : курс лекций. / Т.А. Гурко ; под общей ред. О.А. Ворониной. – М. : МФФ, 2001. – С. 233–240.
5. Дичковська Г.О. Фемінізм, маскулізм, патерналізм: узгодження понятійно-термінологічних смислів та світоглядних пріоритетів [Текст] / Г.О. Дичковська, О.Б. Радченко // Гілея : зб. наук. праць. – 2009. – № 21.
6. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда. Метод в социологии / Э. Дюркгейм [Текст]. – М. : Наука, 1991. – С. 56–65.
7. Здравомыслова Е. Социальное конструирование гендера как феминистская теория [Текст] / Е.

Здравомыслова, А. Темкина // Социальное конструирование гендера // Социологический журнал. – Харьков : ХЦГИ. – №3-4. – С. 171–182.

8. Івченко Ю. Історичний аналіз ролі жінки в суспільстві [Текст] / Ю. Івченко // Право України. – 2007. – №9. – С. 110–113.

9. Козлова О.Н. Гендерные роли в репродукции социальной жизни [Текст] / О.Н. Козлова // Соц.-гуманит. знания. – 2004. – №3. – С. 91–111.

10. Коннелл Р. Современные подходы [Текст] / Р. Коннелл // Хрестоматия феминистских текстов. Переводы / под ред. Е.А. Здравомысловой, А.А. Темкиной. – СПб., 2000. – С. 262.

11. Костикова И.В. Введение в гендерные исследования [Текст] / И.В. Костикова // Моск. гос. ун-т им. М.В.Ломоносова. – М. : Аспект Пресс, 2005. – 252 с.

12. Крыкова И.В. Феминизм: происхождение понятия и его трактования в современной науке [Текст] / И.В. Крыкова // Аналитика культурологи. – Тамбов, 2008. – № 2(11).

13. Кулачек О. Роль жінки в державному управлінні: старі образи, нові обрії [Текст] : монографія / О.Кулачек. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2005. – 301с.

14. Кулачек О. Українська жінка на початку третього тисячоліття: від соціальних рухів до політики [Текст] / О. Кулачек // Суспільні реформи та становлення громадянського суспільства в Україні: матеріали науково-практичної конференції / за заг. ред. В.І.Лугового, В.М.Князева. – К., 2001. – С. 78–81.

15. Левченко К.Б. Гендерна політика в Україні: визначення, формування, управління [Текст] : монографія / К.Б. Левченко. – Х. : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2003. – 344 с.

16. Мілет К. Сексуальна політика [Текст] / Кейт Мілет ; [пер. з англ. У. Потятиник, П. Тарашука]. – К. : Освіта, 1998. – 619 с.

17. Орлова Т. Історія жіноцтва – важливий напрям нової соціальної історії [Текст] / Т. Орлова // Вісн. Київ.о нац. ун-ту ім. Т.Г.Шевченка. Секція «Історія». – 2007. – №89/90. – С. 33–37.

18. Погорелова А. Як позбутися гендерної асиметрії [Текст] / А. Погорелова // Віче. – 2004. – №6(147). – С. 13–16.

19. Пушкарева Н.Л. Между тюрьмой и хаосом: феминистская эпистемология, постмодернизм и историческое знание [Текст] / Н.Л. Пушкарева // Пол. Гендер. Культура/ ред. Э. Шорэ, К. Хайдер. – М., 2000. – С. 221–231.

20. Смоляр Л.О. Минувле заради майбутнього. Жіночий рух Наддніпрянської України другої половини XIX – початку XX століття [Текст] / Л.О. Смоляр // Сторінки історії. – О., 1998. – С. 12.

21. Темкина А.А. Женское движение как общественное движение: история и теория [Текст] / А.А. Темкина // Гендерные тетради / под ред. А.А.Клецина. – Вып. 1. – СПб., 1997. – С. 45–93.

22. Энгельс Ф. Происхождение семьи, частной собственности и государства [Текст] / К.Маркс, Ф.Энгельс // Избр. произв. – М. : Госполитиздат, 1981. – Т. 3. – С. 354.

Хуторная А.В. Эволюция феминизма сквозь призму социологического теоретизирования.

Основное внимание сосредоточено на раскрытии феминистских идей, концепций и движений в контексте социологического теоретизирования. Освещено взгляды западных мыслителей относительно социально-политического статуса женщины, её роли и места в обществе, а также рассмотрено влияние различных социологических теорий на становление и развитие идеологии феминизма.

Ключевые слова: феминизм, андроцентризм, равноправие, социальный статус женщины, гендерные роли.

Khutorna A. The evolution of feminism through the prism of sociological theorizing.

One of the defining features of the ability of society to update, upgrade, transition from traditional to modern structure is the formation of women's activity in different areas. Today, social and cultural equality between men and women is a matter of equality of human existence. It is known that the position of woman in society represents the valid level of civilization of the one or another social community, and unmistakably reflects the level of commitment to the principles of humanism, equality and democracy by its members. By exposing to criticism traditional patriarchal concept of socio-cultural development of mankind, modern feminism has put forward an alternative to it, in which woman appears as an active and equal with men the subject of social process. Feminism is focused the main attention on the abolition and identifying of discriminatory practices to women, its main task is the liberation of women from restrictions imposed by the men, and providing them with equal opportunities in society.

Therefore, the increasing of public attention to the important issues of social modernization – the emancipation of the individual, consciousness by the woman of her nature and opportunities, and also lively discussions and controversial assessments of these processes actualize the research of the formation and development of feminism as a theory and practice.

In this article research interest is focused directly on the development and transformation of feminist ideas, concepts and movements in the context of sociological theorizing.

Feminism having the almost two centuries history, as a theory and as a practice, is still continues

to develop and transform. Having arisen in the XVIII century, for today feminism has not gained clear universally accepted definition. In the twentieth century feminism from the practice of social and political movement for the equal rights for women turned into a phenomenon of general cultural scale with expanded philosophical concept. At the end of the last century feminism has advocated for the revision of relations between genders because of radical changes in the living conditions of people that occurred under the influence of such factors as globalization, the spread of education, improving women's and men's consciousness, strengthening the legal and financial independence of women. In the modern stage the female factor is significant and requires a rethinking of the foundations of civilization. Therefore, in the third millennium to the fore come a fundamentally new issues determining the women's place in the modern society, without solution of which it is impossible a further human progress.

Key words: feminism, androcentrism, equality, women's social status, gender roles.

Надійшла до редколегії: 28.03.2014

УДК 364+17

С. В. Глазунов

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ЖЕБРАЦТВО ЯК СОЦІАЛЬНЕ ЯВИЩЕ В ІСТОРИЧНОМУ ВИМІРІ

Проаналізовано соціальні витоки жебрацтва, поняття «професійне жебрацтво», зміни ставлення суспільства до жебрацтва в історичному контексті, проблеми подолання цього явища в сучасних умовах.

Ключові слова: жебрацтво, професійне жебрацтво, зміна ставлення суспільства до жебрацтва, профілактика жебрацтва.

Постановка проблеми. Із давніх–давен люди, опинившись у якомусь скрутному становищі, для забезпечення свого існування зверталися за допомогою до інших людей, у тому числі й до збирання милостині –жебрацтва. Явище жебрацтва спостерігається і в сучасному українському суспільстві. Краще зрозуміти цей соціальний феномен може допомогти його історичний розгляд. При цьому важливо аналізувати історичний процес не тільки як взаємообумовлену систему фактів, але і як історію суспільної свідомості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковий та громадський інтерес до жебрацтва як соціального явища почав зростати із середини 90–х рр. XX ст. у зв'язку поширенням цього явища в пострадянському суспільстві, розвитком теорії і практики соціальної роботи та інших чинників. Слід виділити публікації наукового та навчального плану, пов'язані з історією соціальної роботи, серед можна виділити ґрунтовні праці М.В. Фірсова [12–14], В.І. Шаріна [15], узагальнюючі роботи, пов'язані з українською тематикою А.Г. Горілого [3], В.А. Поліщук [9], О.І. Янкович [9] та ін. Виходять друком праці із проблем професійного жебрацтва та бродяжництва в контексті російського суспільства [7]. Однак слід зазначити, що всі публікації тією чи іншою мірою не позбавлені різних і часом протилежних ідеологічних нашарувань щодо оцінки дореволюційного періоду (до 1917 р.), радянського та пострадянського періодів існування жебрацтва як соціального явища.

Постановка завдання. У статті поставлено завдання коротко розглянути генезу жебрацтва, історичні, світоглядні особливості існування цього феномену в різні періоди, виокремлення загальних і специфічних рис жебрацтва, сформулювати висновки щодо можливостей мінімізації й подолання цього складного соціального явища.

Розгляд генези жебрацтва необхідно почати з первісного суспільства, хоча відомості виявлення турботи про людину в скрутному становищі у вигляді матеріальної допомоги в первісному суспільстві засновано на реконструктивному підґрунті через брак писемних джерел, які б це висвітлювали. Практикування соціальної допомоги як система підтримки не здатних до самозабезпечення людей розпочалося в первісній родовій громаді. Ця допомога була заснована в

першу чергу на кровному спорідненні, традиціях взаємодопомоги й релігійних уявленнях.

Імовірно, що рід (громада) брали на себе відповідальність за нейтралізацію ризиків соціального стану й організацію допомоги родичам. Соціальна допомога мала у своїй основі ідеологію взаємодопомоги і забезпечувалася фондами роду шляхом перерозподілу ресурсів, однак за залишковим принципом, хоча й реалізовувала соціальну справедливість, і виражала солідарність архаїчного суспільства.

Морально-технічний рсприяв тому, що в деяких людей залишилися надлишки продуктів, які вони не могли реалізувати через нерозвиненість товарних відносин і общинних норм моралі. Такі люди влаштовували свята, що супроводжувалися бенкетами й роздачею подарунків одноплемінникам. Ця поведінка сприяла підвищенню їх соціального статусу в громаді. Перерозподіл їжі, майна на користь нужденних відбувався також під час ритуальних обрядів, свят, обрядів шанування предків (общинні трапези), обрядів, пов'язаних із культом смерті (похоронні тризни й милостиня) тощо. У зв'язку із цим найважливішою формою соціальної допомоги древніх слов'ян була спільна трапеза споживання їжі, доступна для всіх, у тому числі нездатних до самозабезпечення членів роду. Відносини взаємодопомоги відображала усталена практика сільськогосподарської трудової допомоги – толока, спільне будівництво як трудове свято. Існували й інші форми підтримки неповносправних членів громади.

Одночасно слід зауважити, що в умовах первісного суспільства рід не був спроможний забезпечувати соціальне утриманство. Існують окремі свідчення того, що не здатних до самозабезпечення хворих родичів убивали. Позбувалися тих, кого не могли прогодувати: удів, дітей і старих. Таким способом рід регулював свою чисельність, виходячи з наявних ресурсів і прийнятих норм моралі.

Допомога у вигляді коштів або яких-небудь речей на користь певної особи передбачала відповідне ставлення суб'єкта соціальної допомоги (того, хто надає) до об'єкта (того, хто отримує). Дослідники нараховують не менше десяти (від досить схожих до принципово різних) концепцій формування соціальної допомоги як такої. Найбільш узагальнене й концентроване обґрунтування існування соціальної допомоги, на наш погляд, подав видатний учений ХХ ст. П.О. Сорокін. На його думку, потреба в наданні соціальної допомоги є результатом взаємодії біологічних і соціальних інстинктів через зусилля інститутів суспільства у створенні правил і норм відносин допомоги й прищеплювання індивідам умовних рефлексів на основі безумовного рефлексу групового захисту. Однак біологічні основи соціальної допомоги за своєю природою нестабільні й залежать від рівня задоволення життєво важливих потреб населення й укорінення в суспільній свідомості норм і правил відносин соціальної допомоги. Тому сутність соціальної допомоги в усі історичні періоди визначається ресурсами суспільства й панівною ідеологією [11].

Як відзначав Л.М.Гумільов, кожне етнос має свій неповторний стереотип поведінки, а це обумовлює різний характер відносин соціальної допомоги в етнічних спільнотах. Соціальна допомога залежить від ресурсів (ландшафту) і стереотипу поведінки народів [4]. Таким чином, і соціальна допомога в широкому розумінні, і пожертвування, надання милостині у вузькому розумінні, поставали як усвідомлена необхідність у діях, спрямованих на допомогу іншим.

Можна вважати, що жебрацтво як соціальне, масове явище виникає вже в класовому суспільстві. В античній Греції до злидарів проявляли співчуття, давали милостиню, іноді одяг та взуття, запрошували до участі в бенкетах. Виразом гостинності стало створення готелів для приїжджих, розміщення в яких було безкоштовне, але без забезпечення харчуванням. Усіх громадян, покалічених на війні, утримували за рахунок держави. Пізніше ці преференції були поширені на всіх нездатних до праці незможних громадян. В епоху Римської імперії закріплюється привілей бідного вільного населення – одержання безкоштовного хліба, потім – масла і м'яса, солі, одягу, виплата грошей тощо. Соціальну допомогу,

яку надавалася держава, фінансували з державної скарбниці, поповнюваної за допомогою податків – примусових внесків, яких не було в родовому суспільстві.

Поряд із державними формами підтримки формується філантропія – добродійність як форма гуманізму, моральних уявлень і дій, спрямованих на надання допомоги бідним, громадянам, які перебували у важкій життєвій ситуації. Філантропія одержує широке поширення серед знатних, багатих членів суспільства й підтримується державою. Добродійники зводять храми, відкривають суспільні лазні, викуповують із рабства полонених співгромадян, улаштовують свята із роздачею грошей, їжі. Вони на свої кошти відкривають притулки для сиріт, старих, лікарів тощо.

В основі філантропічних відносин превалювали інтереси, симпатії, а не кривне споріднення. Філантропія, з одного боку, була заснована на негативних емоціях (для уникнення заколотів бідноти відкуповувалися від неї подачками), а з іншого – були наявні й позитивні психологічні начала (релігійне милосердя, традиції архаїчної допомоги, почуття жалю, великодушності). Про цікавий випадок надання прохачеві пожертвування, який пояснює історію появи одного досить відомого крилатого виразу і деякою мірою розкриває ідеологію надання соціальної допомоги в Стародавньому Римі, розповів римський письменник Авл Геллій (2 ст. н.е.). За його свідченням, до багатого й освіченого римського благодійника Ірода Аттика, який займав високе становище при кількох імператорах, одного разу прийшов чоловік, одягнений у плащ, з довгим волоссям і ще довшою бородою і почав вимагати допомогу «на прожиття». На запитання, хто він такий, той із роздратуванням відповів, що немає потреби питати про це, адже з за його зовнішнім виглядом цілком зрозуміло, що він філософ. На що філантроп відповів: «*Barbam video, sed philosophum non video*» («Бороду бачу, а філософа поки що не бачу»). Однак усе ж розпорядився видати прохачу вартість місячного продуктового пайка «не ради нього, як людини, але ради нас, як людей» (тут і далі переклад – С. Г.) [1, с. 94–95].

Філантропічна допомога бідності стає в античному світі й політичною технологією маніпулювання суспільною свідомістю з метою досягнення доступу до владних і матеріальних ресурсів суспільства. Наприклад, за свідченням римського історика Світонія, Гай Юлій Цезар (102 або 100 – 44 р. до н.е.) прагнув забезпечити собі народну славу, перевершивши пишністю ігор і видовищ своїх попередників. Домагаючись посади великого понтифіка за допомогою марнотратної щедрості, він наробив таких боргів, що згадуючи про них, він сказав своїй матері в день виборів: «Або я повернуся понтифіком, або зовсім не повернуся» [5, с.415].

Ставлення до жебрацтва як до соціального явища в різні епохи змінювалося. У період раннього середньовіччя ставлення суспільна обумовлювалося християнськими догматами й заповідями про любов до ближнього і милосердя до нужденних. Ще в Старому Заповіті зазначено, що благочестивим людям слід робити добро бідним (Левіт 19:9). Християнський світогляд також відображає милостиве ставлення до нужденних. Ісус Христос учив: «Хто просить у тебе – то дай, а хто хоче позичити в тебе – не відвертайся від нього» (Мт.5: 42).

Зміна парадигми надання допомоги нужденним відповідно до християнських канонів полягала в тому, що ближнім уважали кожну людину, яка потерпає. Образно такий підхід був сформульований Ісусом Христом у притчі про милосердного самарянина (Лк.10:25–37). Чоловікові, на якого напали розбійники, пограбували, покалічили й утекли, покинувши його ледве живого, не допомогли ні священик (єдиновірець), ні побожний одноплемінник (левит), які проходили повз. Вони не виконали Божу заповідь про любов до ближнього, переймаючись насамперед заповідями про культову чистоту. Допоміг нещасному випадковий перехожий – самарянин, представник народу, який на той час ворогував із іудеями. Серед трьох перехожих ближнім виявився той, хто допоміг.

Відповідно до християнської суспільної свідомості раннього середньовіччя спосіб життя жебраків розглядали в духовному контексті як божественний промисел. У процесі подання милостині жебракам убачали зречення від мирських

благ і встановлення зв'язку з Богом. Мандрівник, який злидарює, – узаконений Новим Заповітом об'єкт уваги й допомоги, який викликав повагу. Суб'єкт милосердя набував прощення за гріхи, вічне спасіння, об'єкт подаяння отримував засіб існування. Трактують злидарів як об'єктів милосердя привобумовлює їх широке поширення.

Пізніше, у XII–XIV ст. суспільство в Європі (на Русі у XV ст.) уже починає усвідомлювати загрозу явища жебрацтва, яке набуває масового характеру. Професійне жебрацтво стає соціальною групою й великою суспільною проблемою [12, с. 75]. Унаслідок цього нівелюється сприйняття злидених як носіїв релігійної моралі. В інтересах суспільства жебраків не пускають у міста, місцевих же висилають під догляд громад за місцем проживання, сторонніх висилають із країни, непокірливих – карають. Однак політика відторгнення жебраків була неефективна.

У XIV–XVII ст. жебрацтво офіційно визнають соціальним злом. Держава нормативно–правовим способом намагається регламентувати відносини суспільства й жебраків. Як правило, це ухвалення актів про заборону просити й подавати милостиню. Порушники цих наказів несуть карну відповідальність аж до страти. Силкові способи впливу на жебрацтво залишаються основними. Новий метод боротьби із жебрацтвом – ізоляція, тобто примусова локалізація носіїв соціальної патології, як правило, у спеціально створюваних установах тюремного типу. Жебраків підрозділяють на працездатних і непрацездатних.

У XVIII ст. репресивна політика держави відносно жебрацтва залишається ще вагомим, але поступово відбувається усвідомлення низької ефективності боротьби зі старцюванням винятково силовими способами. Каральні заходи поліцейського характеру (арешт, ув'язнення) застосовують проти професійних жебраків, в основному за рішенням суду. Непрацездатні одержують соціальну допомогу за місцем проживання (народження) або в спеціальних установах. Працездатних, які не бажають працювати, поміщають у в'язниці або в спеціальні робітні доми. Стосовно працездатних вирішують головну проблему – різноманітне залучення до трудових суспільних відносин. Така політика дозволила значною мірою знизити кількість бродячої бідноти, але вирішити проблему жебрацтва в прийнятний для суспільства спосіб не вдалося.

Із XIX ст. у Європі бере свій початок політика профілактики жебрацтва як соціального явища. Розвиток капіталізму, економічний і соціальний прогрес, поступове становлення громадянського суспільства, ідеологія національної солідарності й прав людини формують нові відносини «суспільство – жебрак». Відбувається відмова від силових методів впливу, у тому числі кримінального переслідування й примусової праці. На зміну боротьбі з жебрацтва приходить політика його запобігання.

Соціальну політику європейських держав у XX ст. зосереджують на створенні ефективних національних систем захисту соціального стану від загроз соціальних ризиків, розвитку теорії й практики соціальної роботи, забезпеченні мінімальних життєвих стандартів, тобто на формуванні соціально–економічних умов запобігання крайньої бідності, жебрацтва, його профілактиці.

Певний інтерес становить той факт, що із часів середньовіччя сформувалися, так би мовити, основні різновиди жебрацтва, які умовно можна розподілити на три групи. До першої групи належали люди, які певний час були змушені жебракувати у зв'язку з важкою життєвою ситуацією (втрата землі, роботи, майна, ті, хто постраждав від стихійних лих, неврожаїв, пожеж) і яких голод гнав просити милостиню. Для більшості це був вимушений стан, альтернатива голодної смерті. Можна припускати, що з першою нагодою вони прагнули повернутися до звичного трудового способу життя.

До другої групи можна зарахувати людей, які жебракували постійно. Це – непрацездатні громадяни, які не одержали з якоїсь причини відповідну підтримку в рамках родини, громади або парафії. Серед них нерідко були люди із психічно хворі, схильні до бродяжництва, безпритульні діти. Представники цієї категорії

жебраків, як правило, не мали змоги забезпечити себе за рахунок роботи, а за відсутності соціальної допомоги змушені були добувати хліб збиранням милостині. Вони були близькі до категорії професійних жебраків, але відрізнялися своєю непрацездатністю, неспроможністю забезпечувати себе яким-небудь іншим способом, ніж жебракуванням.

До третьої групи можна віднести професійних жебраків, для яких збирання милостині було трудовою діяльністю. Вони не шукали іншої, суспільно-корисної праці. Це був спосіб їх життя, що передбачав конкуренцію, розподіл території для діяльності, дохідних місць, професійні таємниці, традиції, династії, школи підготовки, корпоративні об'єднання. На думку В.І.Шаріна [15, с. 120–121], припускати, що ця категорія мала високий рівень життя, немає підстав. У соціальному аспекті її статус украй низький. Однак рівень доходів від жебрацтва порівняно з мінімальним заробітком був цілком прийнятний – практично у всіх країнах доходи від милостині, за оцінками фахівців, перевищували мінімальний розмір оплати праці, до того ж жебракування не було ресурсомістким. Професійними жебраками ставали також особи асоціальної поведінки: п'яниці, бурлаки, злочинці й інші ізгої, які становили «соціальне дно» суспільства. Більшість із них були вже не здатні до суспільно корисної праці.

В Україні також були аналогічні категорії професійних жебраків. Вони описані в різній літературі, у тому числі художній. Зокрема, видатний письменник і вчений І.С.Нечуй-Левицький в оповіданні «Київські прохачі» [8], опублікованому в 1901 році, досить докладно розповідає про практику жебрацтва в Києві, найбільше біля храмів Києво-Печерської лаври, дає аналіз про обставини, які спонукають людей до жебрацтва, показує, з яких верств населення люди переходять у стан жебраків, змальовує свосередню «професійну ієрархію» жебраків, розкриває почуття жебраків, особливо на початковому етапі. У романі Ю.К. Смолича «Мир хатам, війна палацам», де докладно описано події 1917–1918 рр., ідеться про безногого Шпульку, який був головою корпорації київських жебраків і який визначав кому, коли й в якому районі жебракувати [10, с. 73].

За радянських часів влада в соціальній політиці відмовилася від засад благодійності та проголосила про перехід до соціалістичного забезпечення, за якого кожен непрацездатний, нужденний (дорослий чи неповнолітній) міг сподіватися, що держава не дасть йому померти з голоду, допоможе йому. Попередні форми соціальної підтримки були визнані як такі, що не відповідають комуністичному трактуванню завдань соціального забезпечення і є пережитком старого часу, коли соціальна допомога часто мала характер милостині, благодійності. Досить швидко відбулося отождолення суспільства і держави, у системі допомоги і захисту почала домінувати держава. Вона стає головним суб'єктом допомоги, причому церкву і громадські організації, а також приватні особи як партнери було усунені від цієї діяльності. Такий підхід призвів до того, що багато видів соціального патронажу, сформованих еволюційним шляхом, у суспільній практиці було втрачено. Деклароване соціальне забезпечення відповідно до марксистської теорії класової боротьби поширювалося лише на відданих радянській владі.

Уже з перших років радянської влади стали запроваджувати здавалося б справедливий соціалістичний принцип «хто не працює, той не їсть». Для боротьби із професійним жебрацтвом організовували спеціальні розподільники, де жебраків залежно від працездатності розподіляли в різні типи закладів. Проте зростання чисельності злидарів відбувалося іще кілька років, і органи соціальної допомоги не спроможні були допомогти такій величезній на той час кількості нужденних. До того ж мізерний розмір соціальної допомоги змушував займатися жебрацтвом.

Проголошені високогуманні засади соціального захисту не завадили «народній» владі виморити голодом кілька мільйонів людей у 1932–1933 рр. не тільки шляхом конфіскації практично всіх їстівних запасів, але й недопущенням хоча б якоїсь допомоги голодуючим із боку звичайних громадян.

У 30–ті рр XX ст. висувають тезу про «боротьбу з усякого роду паразитизмом і дармоїдством». У наступні роки здійснювали послідовну боротьбу проти

дармоїдства. При цьому дармоїдством вважали нетрудові доходи від експлуатації земельних ділянок, автомашин, житлової площі, від занять приватною підприємницькою діяльністю тощо. Усе це вважали засобами, отриманими нетрудовим шляхом, і кваліфікували як «паразитичний спосіб життя». За такі дії рішенням суду громадяни могли підлягати виселенню в спеціально відведені місцевості на строк від двох до п'яти років із конфіскацією майна та обов'язковим залученням до трудової діяльності за місцем поселення. У цьому контексті жебрацтво розглядали як форму паразитизму і прагнення ухилитися від суспільно корисної праці, і за нього також передбачено кримінальну відповідальність. На початку 90-х рр. у зв'язку із суспільними перетвореннями було скасовано описану вище законодавчу і соціальну практику.

У сучасній Україні жебрацтво знову з'явилося як соціальне явище й доволі масове. Офіційної статистики щодо кількості людей, які займаються жебрацтвом не існує, однак можна стверджувати, що йдеться про десятки тисяч людей, навіть, можливо, і більше. І в наші часи фактично існують усе ті ж зазначені три види жебрацтва, які відомі з давніх часів. Це, по-перше, тимчасові жебраки (люди, які були змушені жебракувати тимчасово у зв'язку з важкою життєвою ситуацією), по-друге, постійні жебраки—непрацездатні, і, по-третє, професійні жебраки.

У різних засобах масової інформації найбільша увага прикута до професійного жебрацтва. Журналісти, пересічні громадяни відзначають, що жебраки просять на вулиці, у міському та приміському транспорті, біля церков, в інших публічних місцях. Існують навіть певні «спеціалізації» міських професійних жебраків. Уважається, що найбільше грошей заробляють жінки з маленькими дітьми (помічено, що діти постійно сплять, і є небезпідставні підозри, що їм дають снодійне чи алкоголь). Далі йдуть псевдоветерани та учасники бойових дій (їх можна часто побачити на інвалідних візочках посеред проїжджої частини людних трас). Наступною категорією професійних жебраків є «біженці» (ходять квартирами, скаржаться на затоплення й втрату житла тощо). У поїздах та автобусах здебільшого просять «мандрівники» (слізно розповідають, що в них вкрали всі документи та гроші, їм немає за що дістатися додому). Біля храмів стоять «церквушники» і показують свою побожність.

Теперішнє українське законодавство не забороняє дорослим особам жебракувати. Тому їх не можна за це притягнути до відповідальності. Зате передбачено кримінальну відповідальність за втягнення неповнолітніх у жебракування. За це карають позбавленням волі від трьох до десяти років [6, с.150–1, с.304]. Щоправда, довести провину злочинців і притягнути їх до кримінальної відповідальності досить складно. Зазвичай діти не хочуть свідчити проти батьків або родичів.

Таким чином, жебрацтво є досить складним соціальним явищем. Ми розглянули тільки деякі аспекти цієї проблеми. Подолання жебрацтва потребує вирішення цілого комплексу питань щодо підвищення соціально-економічного рівня життя населення, здійснення державними органами, органами самоврядування, громадськими організаціями різноманітної соціальної роботи щодо надання допомоги бідним, особливо серед безпритульних громадян (попередження випадків безпритульності серед дітей, бродяжництва серед дорослих, створення будинків для безпритульних у структурі установ соціального захисту населення та ін.). Немало постає питань і світоглядного плану.

Висновок. У цілому історичний досвід свідчить, що факторами поширення жебрацтва як соціального масового явища в суспільстві можуть бути: наявність позитивного сприйняття суспільством образу жебрака — об'єкта милостині як форми соціальної допомоги та толерантне ставлення до жебракування як способу життя; існування в суспільстві достатнього прошару бідних громадян, які постійно поповнюють лави жебраків; наявність у суспільстві соціальних ризиків, які можуть позбавити людину всіх засобів існування; наявність реальної можливості забезпечувати своє існування збиранням милостині; відносна привабливість жебракування в економічному аспекті як альтернативи трудової діяльності та можливості забезпечити за допомогою жебракування прийнятний рівень життя;

слабка державна соціальна політика в галузі профілактики жебрацтва. Зазначені та інші чинники, які впливають на існування, поширення жебрацтва, потребують різноманітних спеціальних досліджень.

Бібліографічні посилання

1. Бабичев Н.Т. Словарь латинских крылатых слов [Текст] / Н.Т. Бабичев, Я.М. Боровский. – М. : Рус. язык, 1982. – 959 с.
2. Біблія [Текст]. – К. : Біблійн. т-ва, 1995. – 960 с.
3. Горілий А.Г. Історія соціальної роботи в Україні [Текст] / А.Г. Горілий. – Тернопіль: ТАНГ, 2001. – 191 с.
4. Гумилев Л.Н. Этногенез и биосфера Земли [Текст] / Л.Н.Гумилев. – М. : Эксмо, 2008. – 398 с.
5. Историки античности : в 2 т. [Текст] / сост. М. Томашевская. – М. : Правда, 1989. – Т. 2. – 504 с.
6. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року № 2341 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : // zakon.rada.gov.ua – Заголовок з екрану.
7. Лиходей О.А. Профессиональное нищенство и бродяжничество как социальный феномен российского общества [Текст] / О.А.Лиходей. – СПб. : Изд-во СПГУВК, 2004. – 255 с.
8. Нечуй–Левицький І.С. Київські прохачі [Текст] : зібрання творів у 10 т. / І.С. Нечуй–Левицький – К. : Наук. думка, 1966. – Т. 7. – С. 359–447.
9. Поліщук В.А. Історія соціальної педагогіки та соціальної роботи [Текст] : курс лекцій / В.А. Поліщук, О.І. Янкович. – Т. : ТДПУ, 2009. – 256 с.
10. Смолич Ю.К. Мир хатам, війна палацам [Текст] / Ю.К.Смолич. – К. : Дніпро, 1958. – 342 с.
11. Сорокин П.А. Социология революции [Текст] / П.А. Сорокин // Человек. Цивилизация. Общество. – М. : Политиздат, 1992. – С. 266–295.
12. Фирсов М. В. История социальной работы в России [Текст] / М. В.Фирсов. – М. : ВЛАДОС, 1999. – 256 с.
13. Фирсов М.В. Теория социальной работы [Текст] / М.В. Фирсов, Е.Г. Студенова. – М. : Гуманит. изд. центр «ВЛАДОС», 2001. – 432 с.
14. Фирсов М.В. История социальной работы [Текст] : учеб. пособие / М.В. Фирсов. – М. : КНОРУС, 2012. – 400 с.
15. Шарин В.И. История социальной работы [Текст]: учеб. пособие / В.И.Шарин. – М. : Изд.–торг. корп. «Дашков и Ко», 2010. – 368 с.

Глазунов С.В. Нищенство как социальное явление в прошлом и настоящем.

Проанализированы социальные корни нищенства, понятие «профессиональное нищенство», изменение отношения общества к нищенству в историческом контексте, проблемы преодоления этого явления в современных условиях.

Ключевые слова: нищенство, профессиональное нищенство, изменение отношения общества к нищенству, профилактика нищенства.

Glazunov S.V. Beggary as the social phenomenon in the past and the present.

It is analyzed social roots of beggary, the concept «professional beggary», changing of the society attitude to beggary in a historical context, problems of overcoming of this phenomenon in modern conditions.

In general, historical experience suggests that factors in the spread of begging as a social mass phenomenon in society may be: the presence of a positive public perception of the image of a beggar - the object of alms as a form of social assistance and tolerance of begging as a way of life; existence of a sufficient layer of poor constantly replenish bench beggars; availability societal risks that may deprive a person of all means of subsistence; there is a real possibility of sustaining collecting alms; relative attractiveness of begging in economic terms as an alternative to employment opportunities and provide decent living on alms; weak state social policy on the prevention of beggary. These and other factors that affect the existence, distribution begging deserve a variety of special studies.

Key words: beggary, professional beggary, changing of the society attitude to beggary, beggary prevention.

Надійшла до редколегії: 18.04.2014

ЗМІСТ

ФІЛОСОФІЯ

Вершина В.А.	Тематизація антропології в контексті простору сучасної комунікації	3
Пісна Ю.В.	Феномен самогубства як віддзеркалення духовної атмосфери в Росії XIX – першої половини XX ст.	9
Грабовська І.М., Талько Т. М.	Український жіночий рух у Канаді - приклад консолідації українства за межами Батьківщини	17
Ходус О.В.	Проблема приватності: концептуальні траєкторії в сучасній соціальній теорії	23
Кулик О. В.	Критика філософами XX ст. ідеї раціонального впорядкування	29
Окорочков В. Б.	Конструювання мовного простору у творчості А. Бадью	33

ПОЛІТОЛОГІЯ

Арабаджи Ю.І.	Криза українсько-російських взаємовідносин	41
Ключник Р.М.	Еволюція концепту «криза» у західній політичній думці	47
Конон Н.С.	Публічна політика правозахисних міжнародних неурядових організацій у формуванні глобального громадянського суспільства	54
Клюй А.І.	Українська національна ідея як проблема суспільно-політичної думки: поч. XX ст. та сучасності	61
Демичева А.В.	Поліваріативність статусів міста у просторі міжнародних відносин: до постановки проблеми	67
Іщенко І. В.	Глобалізація і постмодерн як фактори нестабільності політичних режимів	73
Кравченко В. Ю.	Особливості приватизації політичного насилля в контексті трансформації легітимності державних інститутів	79
Кривошеїн В.В.	Концептуалізація публічної політики в полі соціологічного теоретизування	87
Лясота А.Є.	Неурядові громадські організації як інститут громадянського суспільства в Україні	93
Ставченко С.В.	Керування проблемами як різновид превентивних технологій антикризового управління в політиці	99
Третяк О.А.	Публічна сфера політики та інституційна структура політичної системи: взаємодоповнення чи альтернативні виміри політичної дійсності?	106
Титова В.С.	Сучасні характеристики бренду «Україна»	111
Лелеко В.В.	Проблеми та перспективи сталого розвитку України: політичний аспект	118
Манько В.І.	Основні інструменти впливу «розумної сили» ЄС в Україні	124

СОЦІОЛОГІЯ

Борисова Ю.В.	Еволюція системи пільг і привілеїв як предмет міждисциплінарного аналізу	132

Гілюн О. В.	Студенти - першокурсники про мотиви надходження в університет	140
Пірог Л.А.	Перспективи розвитку державної соціальної допомоги в сучасних умовах	145
Хуторна А.В.	Еволюція фемінізму крізь призму соціологічного теоретизування	151
Глазунов С.В.	Жебрацтво як соціальне явище в історичному вимірі	158

СОДЕРЖАНИЕ

ФИЛОСОФИЯ

Вершина В.А.	Тематизация антропологии в контексте пространства современной коммуникации	3
Писная Ю.В.	Феномен самоубийства как отражение духовной атмосферы в России XIX – первой половины XX веков	9
Грабовська І.М., Талько Т.М.	Украинское женское движение в Канаде - пример консолидации украинства за пределами Родины	17
Ходус Е.В.	Проблема приватности: концептуальные траектории в современной социальной теории	23
Кулик А.В.	Критика философами XX ст. идеи рационального упорядочивания	29
Окороков В.Б.	Конструирование языкового пространства в творчестве А. Бадью	33

ПОЛИТОЛОГИЯ

Арабаджи Ю.И.	Кризис украинско-российских взаимоотношений	41
Ключник Р.М.	Эволюция концепта «кризис» в западной политической мысли	47
Конон Н.Е.	Публичная политика правозащитных международных неправительственных организаций в формировании глобального гражданского общества	54
Клюй А.И.	Украинская национальная идея как проблема общественно-политической мысли: нач. XX ст. и современности	61
Демичева А.В.	Поливариативность статусов города в пространстве международных отношений: к постановке проблемы	67
Ищенко И.В.	Глобализация и постмодерн как факторы нестабильности политических режимов	73
Кравченко В.Ю.	Особенности приватизации политического насилия в контексте трансформации легитимности государственных институтов	79
Кривошеин В.В.	Концептуализация публичной политики в поле социологического теоретизирования	87
Лясота А.Е.	Неправительственные гражданские организации как институт гражданского общества в Украине	93

Ставченко С.В.	Управления проблемами как разновидность превентивных технологий антикризисного управления в политике	99
Третьяк А.А.	Публичная сфера политики и институциональная структура политической системы: взаимодополнение или альтернативные измерения политической действительности?	106
Титова В.С.	Современные характеристики бренда «Украина»	111
Лелеко В.В.	Проблемы и перспективы устойчивого развития Украины: политический аспект	118
Манько В.И.	Основные инструменты влияния «умной силы» ЕС в Украине	124

СОЦИОЛОГИЯ

Борисова Ю.В.	Эволюция системы льгот и привилегий как предмет междисциплинарного анализа	132
Гилюн А.В.	Студенты - первокурсники о мотивах поступления в университет	140
Пирог Л.А.	Перспективы развития государственной социальной помощи в современных условиях	145
Хуторная А.В.	Эволюция феминизма сквозь призму социологического теоретизирования	151
Глазунов С.В.	Нищенство как социальное явление в прошлом и настоящем	158

CONTENT

PHILOSOPHY

Vershina V.	Anthropological problem in the context of space of modern communication	3
Pisnaya Yu.	The phenomenon of suicide as a reflection of the spiritual atmosphere in Russia XIX - early XX centuries	9
Grabovska I., Talko T.	Ukrainian women's movement in Canada - an example of the consolidation of Ukrainians outside the country	17
Khodus H.	The problem of privacy: conceptual trajectory of modern social theory	23
Kulik A.	Criticism of rational ordering idea by philosophers of XX century	29
Okorokov V.	Constructing linguistic space in the works of A. Badiou	33

POLITICAL SCIENCES

Arabadgi Y.	Crisis of Ukrainian-Russian relations	41
Kliuchnyk R.	The evolution of crisis concept in Western political thought	47
Konon N.	Public Policy rights international non-governmental organizations in development of global civil society	54

Kluy A.	Ukrainian national idea as a problem of the social-political think: beginning XX centuries and presence	61
Demicheva A.	Multitude of city status in the area of international relations: to formulation of this problem	67
Ishchenko I.	Globalization and Postmodern to the instability of the political regime	73
Kravchenko V.	Features privatization of political violence in the context of the transformation of the legitimacy of state institutions	79
Krivoshein V.	Public policy conceptualization in the sociological theorizing field	87
Lyasota A.	Non-governmental public organizations as institute of civil society are in Ukraine	93
Stavchenko S.	Control problems as a form of preventive crisis management technologies in politics	99
Tretyak O.	Public policy and institutional structure of the political system: complementarity or alternative dimensions of political reality?	106
Titova V.	Characteristics of brand «Ukraine»	111
Leleko V.	Problems and prospects of sustainable development in Ukraine : political aspect	118
Manko V.	Basic influence tools of EU's «smart power» in Ukraine	124

SOCIOLOGY

Borisova Y.	Evolution of benefits and privileges as a subject of interdisciplinary analysis	132
Gilyun O.	First - year student about the motives of admission to the university	140
Pirog L.	Prospects of state social assistance in present circumstances	145
Khutorna A.	The evolution of feminism through the prism of sociological theorizing	151
Glazunov S.	Beggary as the social phenomenon in the past and the present	158

ВІСНИК ДНІПРОПЕТРОВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія

ФІЛОСОФІЯ. СОЦІОЛОГІЯ. ПОЛІТОЛОГІЯ

Заснований у 1993 р.

Випуск 24

Українською та російською мовами

Свідоцтво про державну реєстрацію засобу масової інформації
серія КВ № 7898 від 17.09.2003 р.

Редактор В. П. Пименов
Технічний редактор В. А. Усенко
Коректор В. П. Пименов

Підписано до друку 10.03.2013. Формат 70х108 1/16. Папір друкарський.
Друк плоский. Гарнітура Times New Romans.
Ум. друк. арк. 15,75. Ум. фарбовідб. 15,75. Обл.-вид. арк. 18,00.
Тираж 100 прим. Вид. № 1771. Зам. №

Свідоцтво держ. реєстр. Серія ДК № 289 від 21.12.2000 р.

Віддруковано в друкарні ЛіраМ
49038, м. Дніпропетровськ, пл. Десантників, 1.
Свідоцтво ДП №14 від 13.07.2000 р.